

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

مهریوان
www.ahlamontada.com

مهریوان وریا قانی

شوناس و ئالۆزی

چهند ووتارێك دژ به دۆگماتێك

لتتميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النُّقَافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (مُنْتَدَى اقرا النقاى)

بؤدابه زاندى جوردها كتيب: سردانى: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النُّقَافِي)

www.Iqra.ahlamontada.com

www.Iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ، عربى ، فارسى)

مەريوان وريا قانئع

شوناس و ئالۆزى

چەند ووتارىك دز به دۆگماتىزم

له بلاوكراوهكانى نئوهندى رههەند بۆ لىكۆلئنه وهى كوردى

ناوی کتیب: شوناس و ئالۆزی
بابهت: کۆمه‌لیک ووتار
ناوی نووسەر: مه‌ریوان وریا قانیع
وینه‌ی به‌رگ: ئی‌شهر
تیراژ: ۳۰۰۰
ژماره‌ی سپاردن.
چاپ: چاپخانه‌ی رهنج
سلیمانی ۲۰۰۴

بۆ ھەورامانی بڕام،

پیاویکی ھێمن و بێدەنگ لە ولات و سەردەمیکی پر دەنگە دەنگدا.

ناواخن

- پېشەكى: عەقل، دۆگماتىزم، مانا
- ۸
- بەتى يەكەم: جىھانگىرىيى و شوناس و كولتور
- ۱۸
- ۱- جىھانگىرىيى و ماناكانى:
- ۱۹
- ۱-۱ تيورىزەکردنى جىھانگىرىيى
- ۲۷
- ۲-۱ جىھانگىرىيى و ئابورىيى
- ۳۱
- ۳-۱ جىھانگىرىيى و سىياسەت
- ۳۴
- ۲- جىهان لەدوايى ۱۱ سېپتىمبەرەوہ:
- ۵۷
- ۱-۲ سەرہتا
- ۵۷
- ۲-۲ سېپتىمبەر و رىستىك پىرسىيار
- ۵۹
- ۲-۲ دوو سىنارىيۆ و دوو خەونى جىاواز
- ۷۳
- ۳- كۆمەلگا و شوناس و رۆژگارى ئىنتەرنىت:
- ۷۶
- ۱-۳ ماركس و چوارچىۋە كۆمەلگە تىيەكان
- ۷۶
- ۲-۳ سى مېتافور و سى راستى سۆسىۋلۆژى
- ۷۷
- ۳-۳ قۇناغى كۆمپيوتەر
- ۸۴
- ۴-۳ كۆمەلگى كوردى و ئىنتەرنىت
- ۸۶
- ۴- ئىدوارد سەعيد: پىاوى نىۋان فەرھەنگەكان و شارستانىيەتەكان:
- ۸۹
- ۱-۴ خەلاتى سېپىنۆزا
- ۸۹
- ۲-۴ ھىلە گىشتىيەكانى بىرى سەعيد
- ۹۳
- ۳-۴ رۆژئاۋا و گەمەي وىتەكان
- ۹۹
- ۴-۴ دۆگماكانى رۆژھەلاتناسى
- ۱۰۴

- ۱۱۲ ۵- نیتشه: ئەو فەیلەسوفەى دەیوست ھەموومان بکات بە شاعیر
- ۱۱۲ ۱-۵ دووسەد ساڵ دواى مەرگی نیتشه
- ۱۱۴ ۲-۵ نیتشه و فیکری ھاوچەرەخ
- ۱۱۷ ۳-۵ نیتشه و سەرزەمینییوون
- ۱۲۲ **بەشى دووھەم: کورد و میزوو و تیرۆر**
- ۱۲۳ ۱- سەدەیک لە شوناس: سەدەیک لەنێوان ئومێد و نائومێدیدا:
- ۱۲۳ ۱-۱ کورد و سەدەى بیستەم
- ۱۲۳ ۲-۱ سەدەى بیستەم و گۆرانکاریه گەرەکان
- ۱۳۱ ۳-۱ سەدەى بیستەم و مەرجهعیەتی پۆشنییری
- ۱۳۴ ۴-۱ نیوہى دووھەمى سەدەى بیستەم
- ۱۳۷ ۵-۱ سەدەى بیستەم لەنێوان دروستبوون و دروستنەبوونى نەتەوہدا
- ۲- قەیرانى کراوہ و قەیرانى داخراو: چەند سەرنجیک دەربارەى پەيوەندى نەوہکان لە کوردستاندا:
- ۱۳۹ ۱-۲ نەوہکان و وینەکانیان
- ۱۴۲ ۲-۲ ئەروپا و نەوہکانى
- ۱۴۴ ۳-۲ قەیران و ماناکانى
- ۱۵۱ ۴-۲ بەریهککەوتنى مەرجهەکان یان بەریهککەوتنى وینەکان
- ۱۵۸ ۵-۲ لەنێوان ئیمامى عەلى و مادۆنادا
- ۲- پەھەندە سايگۆلۆژى و کولتورى و پەرمزیهکانى کۆمەلگای مەدەنى
- ۱۶۲ ۱-۲ کۆمەلگای مەدەنى و ترس
- ۱۶۵ ۲-۲ کۆمەلگای مەدەنى و توندوتیژ
- ۱۶۸ ۳-۲ کۆمەلگای مەدەنى و سیاسەت
- ۱۷۱ ۴-۲ کۆمەلگای مەدەنى و حیزب
- ۱۷۳

- ۱۷۶ ۵-۲ كۆمەلگای مەدەنى و ھەقىقەت
- ۱۸۰ ۶-۲ كۆمەلگای مەدەنى و رۆشنېيران
- ۱۸۲ ۷-۲ كۆمەلگای مەدەنى و كوفر
- ۱۸۴ ۸-۲ كۆمەلگای مەدەنى و قوربانى
- ۱۸۷ ۴- ئوسولپەت و ماناكانى:
- ۱۸۷ ۱-۴ مانا گشتىيەكانى ئوسولپەت.
- ۱۸۹ ۲-۴ ئوسولپەت و ھەقىقەت
- ۱۹۰ ۳-۴ ئوسولپەت و دەسەلات
- ۱۹۲ ۴-۴ ئوسولپەت و مېژوو
- ۱۹۴ ۵-۴ ئوسولپەت و ژيان
- ۱۹۷ ۵- ئايا جوندول ئىسلام كۆمەلېك رېتېوار و كۆچبەرى ئاينى و ئايدىئۆلۆژىن؟
- ۱-۵ لۆژىكى ھەلېژاردن لەنئىوان دوو تاريكىدا
- ۱۹۹ ۲-۵ سى راستى مەنھەجى
- ۲۰۰ ۳-۵ جوندول ئىسلام و دونىاي كوردى دواى راپەرېن.
- ۲۰۸ ۴-۵ دەرەنجام
- ۶- تەقىنە ۋە ھەكەنى ھەلېر: چەند سەرنجېك لەسەر رەگورېشە ئايدىئۆلۆژىيەكانى توندوتېژى لە دنياى ئىمەدا:
- ۲۱۰ ۱-۶ سەرھتا
- ۲۱۲ ۲-۶ توندوتېژى و كۆمەلگا
- ۲۱۳ ۳-۶ دوو ھەلۆپستى جىاواز لە توندوتېژى
- ۲۱۴ ۴-۶ لە نئىوان پۆل رېكور و كارل ماركسدا
- ۲۱۸ ۵-۶ ووشىيارى ساختە و ووشىيارى راستەقىنە
- ۲۱۹ ۷-۶ توندوتېژى و دىدى ھۆبىزى بۆ مېژوو:
- ۲۲۰ ۸-۶ ستەمگەرانى ئىسلام و توندوتېژى
- ۲۲۲ ۹-۶ لەنئىوان ماركس و ئەبول عەباسى سەفاخدا

- ٦- رۆژنامه نووسانی کوردستان له نیتوان حیزب و کۆمه‌لگادا: ٢٢٥
- ١-٦ سه‌ره‌تا ٢٢٥
- ٢-٦ رپووداوئیکی پر مانا ٢٢٥
- ٣-٦ هه‌ندیک راستی ساده ٢٢٧
- ٤-٦ رۆژنامه‌گهریی و هه‌وال ٢٣٠
- ٥-٦ کیشهی مامه‌له‌کردنی رۆژنامه‌نووس وه‌ک فه‌رمانبه‌ری حیزبی ٢٣٥
- ٦-٦ رۆژنامه‌گهریی و ده‌سه‌لات له کوردستاندا ٢٣٩
- ٧-٦ سی کیشهی گرنگ ٢٤١
- ٨-٦ دوو مۆدیلی جیاواز به‌لام لیکچوو ٢٤٣
- ٩-٦ رۆژنامه‌گهریی کوردی و مه‌ترسییه‌کانی جیانه‌کردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌کان له‌یه‌کدی ٢٤٦
- ١٠-٦ دادگا له‌نیتوان رۆژنامه‌نووسان و نوخبه‌ی سیاسی ده‌سه‌لاتداردا ٢٤٧
- ١١-٦ کیشهی لیکجیانه‌کردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌کان ٢٥١
- ١٢-٦ ئازادی و جیاکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌کان ٢٥٣
- ١٣-٦ ئەزموونی کورد و ئەزموونی به‌عس ٢٥٥
- ١٤-٦ رۆژنامه‌گهریی و نه‌بوونی ده‌سه‌لاتی چواره‌م له کوردستاندا ٢٥٧
- ١٥-٦ ئەنجام ٢٦٠

پیشهکی: عهقل، دۆگماتیزم، مانا

ئەگەرچی ئەم کتیبە لە کۆمەڵیک ووتاری ھەمەجۆر پیکھاتوو، کە لە ئان و ساتی جیاوازدا و لەپەیوەندیاندا بە بۆنە و پرودای جیاوازەو نووسراون، بەلام ھەموویان لەو خالدا یەکدەگرەووە کە بەگژاچوونەو ھەبەییەکی فرەلایەنی شتێو جیا جیاکانی دۆگماتیزمی فیکرین. ئەم ووتارانە و لەامدانەو ھەبەییەکی فیکری ئەو دیدە سادە و یەکلایەن و بیخەیا لانەن کە جیھان بەرادەھەکی ترسناک سادەدەکەنەو ھەبۆ باش و خراپ، راست و درۆ و رەش و سپی و بەھەشت و جەھەنەم. لە راستیدا ئەم کتیبە بەگژاچوونەو ھەبۆ دۆخی بیرنەکردنەو و کرکەوتنەھەبەسەر کۆمەڵیک قەناعەتی ئایدیۆلۆژی و دینی سادەدا کە لە پۆشنبیری و فیکری سیاسی کوردیدا سالانیکى درێژە بەرجەستەن و دۆخیکى ترسناکی دۆگماتیزم و سادەگۆبی و غەیبانەتیان سەرورکردووە کە سەرەکیترین دەرکەوتیان نەبیینی ئالۆزیەکانی جیھان و ئالۆزیەکانی کۆمەڵگا و ئالۆزیەکانی ئەو دیاردانەھە کە ئەمرو لە چواردەوری ئێمەدا نامادەن. نەبیینی رەھەندە جیاوازەکانی ئەو پیکھات و پروداو و چوارچێوانەن کە ئینسان و کۆمەڵگای کوردی تیا یاندا دەژین و بیردەکەنەو و ڕاقەدەکەن.

دۆگماتیزم مانای بالادەستبوونی بیریک، بۆچوونیک یان سەرنجیک بەسەر کۆی تواناکانی بیکردنەو و تیرامان و تیفیکریندا تا رادەى ئیفلیجکردنی ھەمەلایەنەى ئەم توانایانە. مانای بەندکردنی کۆی تواناکانی بیکردنەو لە وینەھەک، تیزیک یان تیورەھەکی تاییبەتدا دەربارەى جیھان، کە زۆرجار کەسێکی دەسەلاتدار ھەلگریەتی. ئەم کەسەش ھەر جارە و ناویک لە خۆی دەنیت، ھەندیک جار خۆی وەک کەسێکی موقەدەس نیشاننەدات، ھەندیکجار وەک عاریف و رۆحانییەک، ھەندیکجاریش وەک سەرکردە و رابەرێکی سیاسی. کەسى دۆگماتیزم دەشت دینی بیت، دەشت عەلمانی بیت، دەشت ھیچیشیان نەبیت. ئەو ھەبۆ لە دۆگماتیزمدا نامادەھە داخستنی ئەگەرەکانی بیکردنەو و تیرامان و ڕاقەکردنە بەرووی یەک شتێواز و یەک دید و یەک تیزدا.

دۆگماتیزم لەو لۆزیکە سادەھەبۆ دابەشکردنی جیھاندا نامادەھە کە شتەکان بۆ رەش و سپی، باش و خراپ و «من» دژ بە «ئەوانیدی» دا دابەشەدەکات. پەیوەندی

نيوان دۆگماتيزم و سادەگۆيى لە فۆرمى دابەشکردنى شتەکاندا بۆ پرەش و سپى و باش و خراپ، پەيوەندىيەكى بونىادى و قوولە و لەزىاد لە ئاست و مەودايەكدا ھاومال و نىشتەجىيى ناو يەك عەقلەيت و خەيال و ويناکردنى سىياسى و رۆشنىبيرىن. دۆگماتيزم، كە لۆژىكى زالکردنى دۆگمايەك، واتە بىرۆكەيەكە، بەسەر كۆي دۆگماكانى دىكەدا، جگە لەوہى نىشانەي تەمبەلييەكى فيكرىيە، يان ھەك ئىمانۆيل كانت دەلى نىشانەي ناكاملتى و پىنەگەيشتنى ئىنسانە، لەھەمانكاتدا بەخشىنى كاراكتەرى «راستىيەكى رەھاشە» بەو بىرۆكەيە لە پەيوەندىدا بە ھەر بىرۆكە و دۆگمىكەوہ لەدەرەوہى ئەودا ئامادەبىت. واتە دۆگماتيزم بۆيە دۆگماتيزمە چونكە ئامادە نىيە جگە لە راستى و دروستى گرىمانكرارى ناو دۆگماكانى خۆي راست و دروستى ھىچ دۆگمىكى دىكە بىينىت. جگە لەوہى كە لە خۆي رادەمىنى و ھىكمەتەكانى خۆي ئەزبەردەكات و بەسەرچاوى دواھەمىن و تاقە راستىيەكىيان دەزانىت، ئامادە نىيە ئەگەرى ھەقىقەتتىكى سادەش لەناو دۆگم و بۆچوونەكانى دىكەدا بىينىت. بەمەش ھەمان ئەو دابەشکردنە دوو جەمسەرىيە سادەيە دووبارە دەكاتەوہ كە سادەگۆكان لە رىگايەوہ ھەموو ئالۆزىيەكانى جىھان و بوون و فيكر بۆ چەند دۆگم و تەوەرە و پۆلىكى دژ بەيەك دابەشەكەن. بەم مانايە ھەكچۆن دۆگماتيزم داىكى سادەگۆيى، ئاواش سادەگۆيى پەرژىنەكانى دۆگماتيزم بەھىز و قايم دەكاتەوہ، ھەر يەككىك لەم دووانە ئەويدىيان بەھىز و پتەو دەكات. لەگەل دۆگماتيزمدا عەقل بەيەك مانا و يەك پىناس و يەك دۆگم گەمارۆدەدرىت و ئەو جىھانە لە بىرۆكە و بۆچوون و تواناي لىكدانەوہى جىاواز نابىنرىت كە لەدەرەوہى دۆگماتيزمدا ئامادەيە. بۆيە دەرکەوتنى راستەقىنەي ئالۆزىيەكان ئەم جىھانە، نىشاندانى مانا و توانا و ئەگەرە فرەپەنگەكانى ھەنگاوى يەكەم و گرنكى كۆتايىھىتانە بە دابەشکردنە سادەكان. لەراستىدا گەرانەوہى ئالۆزى بۆ جىھان و بۆ دياردەكانى ناو جىھان سەرەتاي كۆتايىھىتانە بە دۆگماتيزم. پەيامى سەرەكى ئەم كىتبە بەرگرىکردنە لە ئالۆزىيەكانى جىھان بەرامبەر بەو سادەگۆيىە ئايدىولۆزىيانەي لە رۆشنىبيرى و فيكرى سىياسى كوردىدا ئامادەيە.

دۆگماتيزم و سادەگۆيى زىانيان زۆرە، بەلام لەھەموويان ترسناكتر ئەوہيە كە ناھىلن عەقل تواناكانى خۆي بە شىتوہيەكى راستەقىنە ھەگەربخات، ناھىلن عەقل لە پەيوەندىدا بە جىھانەوہ ئازاد و سەربەخۆ بىت، رىگرن لەبەردەم

كرانه‌وه‌ی دیارده‌كاندا به‌پرووی عه‌قل و له‌به‌رده‌م كرانه‌وه‌ی عه‌قل‌یشدا به‌پرووی دیارده‌كاندا. له‌و شوپنانه‌دا كه ئینسان پ‌یوسته ب‌یربكاته‌وه و شته‌كان زانستیانه ر‌افه‌بكات، له‌ویدا دیوار‌یک له‌نیوان توناكانی بینین و بیستن و هه‌ستکردن و ئه‌رگوم‌ینت ه‌ینانه‌وه‌دا و له‌نیوان جیهاندا هه‌ل‌ده‌چن كه جگه له تاریکی ه‌یچی دی نه‌بینر‌یت. به‌م کاره‌شیان داخرا‌نیکی مه‌عریفی و میت‌ودی ده‌خه‌نه‌وه كه چه‌ند ر‌یگرن له‌به‌ره‌مه‌یتانی زانیاری نو‌ی ب‌ۆ تیگه‌یشتن له جیهان، به‌هه‌مان ئه‌ندان‌زه‌ش له‌پرووی ئه‌خلاقیه‌وه ناب‌ه‌ر‌پرسیار و گونا‌ه‌كارن. ئه‌وه‌ی نه‌ه‌یل‌یت جیهان له ئالۆزیه‌كانیدا ب‌بینر‌یت ناشه‌یل‌یت هه‌لو‌یستی ئه‌خلاق‌ی راسته‌قینه‌یان به‌رام‌به‌ر وه‌ر‌بگیر‌یت. به‌م مانایه د‌ۆگماتیزم چه‌ند مانای ئی‌فیلیج‌کردنی عه‌قل و داخستنی ده‌رگا‌كانه له‌به‌رده‌م به‌ره‌مه‌یتانی زانیاریه‌کی راسته‌قینه‌دا به‌رام‌به‌ر به جیهان، ئا‌واش مانای ر‌یگرتنه له‌به‌رده‌م در‌وست‌بوونی ئه‌خلاق‌یکدا كه به‌ر‌پرسیاران‌ه له ئینسان و كۆمه‌لگا و جیهان ب‌روان‌یت. ل‌یره‌وه‌یه كه د‌ۆگماتیزم و ساده‌گ‌ویی دو‌ژمنی هه‌ره سه‌ره‌کی ر‌ۆشنگه‌رین، ر‌ۆشنگه‌ری به مانا كان‌تییه‌كه‌ی كه ب‌ریتیه له توانای وه‌گه‌ر‌خست‌نیکی ئاش‌كرا و سه‌ره‌خ‌ۆ و ره‌خنه‌ییانه‌ی عه‌قل، كه له‌سه‌ر‌یکه‌وه مه‌عریفه‌یه‌کی كراوه و زانستی به‌ره‌مه‌ده‌ی‌یت له‌سه‌ر‌یکی دیکه‌وه به ئینسان جو‌ر‌یک له به‌ر‌پرسیاریه‌ت ده‌به‌خش‌یت كه ب‌ۆ دا‌یبن‌کردنی ژیان‌یک ر‌یزدار ه‌یج‌گار گ‌رن‌گه.

له‌هر شوپ‌ن‌یکدا با‌سمان له ر‌ۆشنگه‌ریی کرد له په‌یوه‌ندی‌دا به به‌گ‌زا‌چوونه‌وه‌ی د‌ۆگماتیزمه‌وه، له‌ویدا با‌س له عه‌قل‌یکی كراوه و سه‌ره‌خ‌ۆ و ره‌خنه‌یی ده‌كه‌ین. به‌لام عه‌قل‌ چیه‌ی؟ له چ پر‌ۆسه‌یه‌كدا در‌وسته‌ب‌یت و چ‌ۆن ده‌توان‌یت سنو‌ر‌یک ب‌ۆ د‌ۆگماتیزم و ساده‌گ‌ویی دا‌بن‌یت؟

ئه‌لبه‌ته من ل‌یره‌دا كات و ساتی ئه‌وه‌م نییه به‌در‌یژی وه‌لام‌ی ئه‌م پ‌رسیاران‌ه ب‌ده‌مه‌وه، به‌لام ده‌توانم ز‌ۆر به كورتی چه‌ند راستیه‌کی ساده له په‌یوه‌ندیاندا به عه‌قل و به به‌كاره‌یتانی عه‌قله‌وه، بخه‌مه ر‌وو. له‌مه‌شدا ده‌گه‌ر‌یمه‌وه ب‌ۆ ب‌ۆچووبه‌كانی فه‌یه‌لسوفی ر‌ۆشنگه‌ریی ئی‌مان‌ویل كان‌ت، كه وه‌ك یه‌ك‌یک له‌و فه‌یه‌لسوفانه ناسراوه كه جوگرافیای عه‌قل به‌باشی ده‌ناس‌یت. (Gude 2004). كان‌ت پ‌ی‌یوایه عه‌قل ئه‌رك یان ئه‌مر‌یکه سروشت به‌سه‌ر ئی‌مه‌یدا سه‌پاندووه. واته ش‌تی‌كه ئی‌مه وه‌ك بوونه‌ور‌یکی سروشتی هه‌ل‌گرین و هه‌مانه. ئه‌وه‌ی له‌م ب‌ۆچوونه‌ی كان‌تدا گ‌رن‌گه ووشه‌ی «ئیمه» یه. چون‌كه ئه‌م «ئیمه» یه ه‌یما ب‌ۆ

وئىكى كۆمەلەيەتى پىكەۋەيى و دەستەجەمەي دەكات كە لە ساتەۋەختىكى بەتدا ماھىيەتتىكى تايبەت بە عەقل دەبەخشىت (ھ. س. پ)

كەۋابوۋ گەرھاتوو عەقل ئەمىرىكى سىروشتىي، يان پىدراۋىكى خودايش بىت، لآم لە جەۋھەردا شتىكى كۆمەلەيەتتە، دەرنامى گىتوگۆ و راگۆركى و كەۋتەن، پەيۋەندى بە گۆرپىنەۋە و ئالۆگۆرى ئەرگومىنت و را و بۆچوونى ياۋازۋە ھەيە. لاي كانت عەقل شتىكى تاكەكەسى نىيە ھەندىك بلىمەت، يان بىت و ئەۋاندىش لىي بىبەشبن. عەقل توانايەكى تاكەكەسى نىيە، بەلكو انايەكى گشتى و دەستەجەمەيە، چالاكىيەكە تاكەكەسەكان دەتوانن تىيدا شداربن، بەلام ئەم چالاكىيە شتىك نىيە تاكەكەسىك بەتەنھا دايەنابىت يان اوھن و ھەلگىيىت (ھ. س. پ).

ئەۋەي عەقل بەرھەمىدەھىتت زانىارىيە و ئەم زانىارىيەنەش ئەۋ سەرزەمىنە شتىيەن كە ئىمە بەيەكەۋە گریدەدەن. بىگومان ئەگەر عەقل چالاكى بىت و لە يۋەندىيەكى ئالۆگۆركەر و دىالۆگنامىزى بەردەۋامدا بىت لەگەل واقىع و نسان و دەۋرۋبەردا، ئەۋكات عەقل دەبىتە بوۋنەۋەرىكى بگۆر، پىكەھاتىكى ۆچەر و فرە جى و فرە شوپن و فرە ئاراستە. واتە عەقل ناتوانىت لەسەر يەك ز و يەك بۆچوون و يەك زنجىرە چەمك كرىكەۋىت و ۋەك نەگۆر و موتلەق سامەلەيان بكات. بۆيە عەقل لە ئازادى خۇيدا دژ بە دۆگماتىزمە، دژ بە ادەگۆيى و پەھاگەرايىە، دژ بە سنوورداركردى چالاكىيەكانىەتى لە جوغزىكى بووك و بەرتەسك و داخراۋدا. عەقلى ئازاد و دۆگماتىزم دوو پىكەھاتى بەيەك كۆكن و ناكرىت لە يەك يەكەدا كۆبكرتەۋە.

ۋەك گوتمان عەقل لاي كانت دەرنامى گىتوگۆ و ئالۆگۆرى ئەرگومىنت و گۆركىيە، واتە بەرھەننامى پروسەي دانووسانىكى كۆمەلەيەتى و مەعرفى رەۋامە. بەلام كانت باۋەرى بە دانووسانى بەردەۋام و بىكۆتايى نىيە، كانت و مەترسىيە ئاگادارمان دەكاتەۋە كە دانووسانى بەردەۋام دەشىت رىگرىت بەردەم پىرارداندا و نەھىلىت بە ھىچ پىرارىت بگەين. دانووسانى بەردەۋام شىت بىتە ھۆي دروستبوونى گىتوگۆيەكى بىكۆتايى و ھەمىشەيى كە بۆ عەقل مەۋدايەك بەجىنەھىلىت پىرارىدات. يان گىتوگۆ و دانووسانى بەردەۋام بكات ھىچ ئەنجامىك دروستنەبىت و شتەكان ھەر لە ئاستى گىتوگۆدا

بمپننه‌وه. لای کانت عه‌قل پێویستی به‌وهیه بریار ببات، یان به بریار بگا، بریارنه‌دان مانای زالبوونی رۆحیه‌تی بێده‌ربه‌ستی و گوپپینه‌دان و نه‌بوون به‌رپرسیاریتی، بریارنه‌دان مانای هه‌لبژاردنی هه‌لۆیستی ته‌ماشاکه‌ریکی سل که ته‌نها کۆمه‌لێک قسه‌ ده‌کات و ده‌روات. کانت ئەم هه‌لۆیسته به هه‌لۆیستی سلبی و خراب ده‌زانیت. گوپپینه‌دان و بریارنه‌دانی هه‌لومه‌رچیک دروستده‌کا که تیدا ئینسان یان چاوی له ده‌ستی خودا بێت بریاری بۆ ببات یان له ده‌سنا که‌سیک یان که‌سانیک که‌م، که به‌ناوی خودا یان هه‌ر ده‌سه‌لاتیک دیکه بدوین. ره‌نگه بۆ تیگه‌یشتن له‌م دیده کانتیه بۆ عه‌قل نمونه‌ی دانوسانی نیو هیزه سیاسییه‌کانی کوردستان بۆ یه‌کخستنه‌وه‌ی ئیداره کوردیه‌ک یارمه‌تیده‌ربیت. هه‌موومان ده‌زانین پارتی و یه‌کیتی له‌ سالی ۱۹۹۷ هه‌ لیزنه‌ ئاشتیان هه‌یه و خه‌ریکی دیالۆگ و دانوسانی به‌رده‌وامن، به‌لام ئ دانوسانانه دانوسانی بێبریار بوون، دانوسانیک بوون هه‌ر خه‌ریکی قسه‌کرد و وتووێژ و راگۆڕینه‌وه‌ی ده‌ره‌وه‌ی بریاردان بوون، بۆیه تا ئیستاش پرۆژه‌یه‌ک راسته‌قینه‌ی ئاشتی و یه‌کخستنه‌وه‌ی ئیداره‌کان له‌ئارادا نییه. له دیدی کانت هه‌وه‌ی لێرده‌دا غایبه‌ ئاماده‌گی عه‌قلیک بریارده‌ره که به‌دوای ده‌زنجام بگه‌ریت، خۆی مه‌رجه‌عی خۆی بێت و ئازادبیت له‌ ئه‌نجامگیریدا و بویرێ بریارببات. ئەوه‌ی له کوردستاندا ئاماده‌یه عه‌قلیک «بێده‌ربه‌ست» «گوپپینه‌ده‌ر» و «نابه‌رپرسیاره» که چاوی له ده‌ستی خودایه‌ک یان نوپنه‌ سیاسییه‌کانی ئەو خودایه‌یه که بریاریان بۆ ببات.

کانت ره‌گه‌زه‌کانی دۆگماتیزم له‌ناو خودی عه‌قل خۆیدا نیشته‌جێده‌کات و عه‌ خۆی ده‌کاته سه‌رچاوی دۆگماتیزم. به‌باوه‌ری کانت کوشنده‌ترین نه‌خۆش ئەوه‌یه که عه‌قل به‌و راستیه‌ قایل نه‌بیت که بریاره‌کانی بریاری کاتین هه‌میشه‌یی نین، راستیه‌کانی راستی ساته‌وه‌ختین و ئەبه‌دی نین. ویست داخوازی عه‌قل بۆ ئەوه‌ی بریاریک یه‌کجاره‌کی و هه‌تاه‌تایی ببات، دو کیشه‌ی گه‌وره‌ ده‌خاته‌وه. یه‌که‌میان کیشه‌ی له‌دایکبوونی دۆگماتیزم دووه‌میان کیشه‌ی له‌دایکبوونی گومانگه‌راییه. من لێرده‌دا و له‌په‌یوه‌ندیدا ب پشه‌کییه‌وه ته‌نها که‌مه‌کیک له‌سه‌ر دۆگماتیزم ده‌وه‌ستم. به‌باوه‌ری کانت کیشه‌ی دۆگماتیزم له‌ویوه ده‌ستپێده‌کات که ئینسان بیه‌ویت به‌ وه‌لامه‌ کاتییه‌کا سیفه‌تیک ئەبه‌دی ببه‌خشیت، ئەوه‌ی ئەمرۆ بریاری له‌سه‌رده‌ریت بێت

بریاریک بۆ ئاینده، بۆ سبهینى و دوو سبهى و سى سبهى (ه. س. پ). بهخشینى سیفهتى «ئهبهدى» به «کاتى» دهشیت له لایهن كهس یان لایهنیکهوه ئهجامبدریت كه خۆى به خاوهنى مافى دهركردنى بریارى لهو بابته بزانیته، واته بهخشینى سیفهتى ئهبهدى به شته کاتییهكان دهشیت بریارى تاكهكهستك یان گروپك بیت، یاخو له پێگای په نابردنه بهر كه له پووروه ئهجامبدریت، یان له پێگای هر هیزیکهوه كه خۆى به هیزیکى بان ئینسانى بزانیته (ه. س. پ). به لām له بهرامبهر ئهم دۆخه دا چى دهكریت؟ بۆ رزگاربوون له دۆگماتیزم چى له بهردهستدایه و چى دهتوانیت بهگژ دۆگماتیزمدا بچیتهوه؟

چارهسهرى كانت بۆ رزگاربوون له دۆگماتیزم و گومانگهراى، رهخنهیه. رهخنه لای كانت چالاكیهكه بههۆیهوه سنوور دادهنریت بۆئهووى بزانی ههقیهتیک له ههقیقهتهكان تا كۆى بردهكات، لهكویتدا دهزانين كه دهزانين و لهكویتدا دهزانين كه نازانين. رهخنه مانای وازهتیان له پۆحیهتى گومانگارى تا رادهى باوهرینهبوون به هیچ، ههروهها مانای بهگژاچوونهوى دۆگماتیزم به مانای ههولدان بۆ بهرهمهتینانى موتهلهقى بهردهوام. رهخنه دیت بۆئهووى ئهو کلیله بشکینیت كه دۆگماتیزستهكان پێیان وایه بههۆیهوه دهتوانن ههموو دهركاكان بکهنهوه و ههموو نهپینییهكان ئاشکراکهن، له نهپینییه ناوهکییهکانى ئینسانهوه بۆ نهپینییهکانى گهردوون و ئهودیوى گهردوون و ئهودیوى ئهودیوى گهردوون. لێروهیه لای كانت رۆشنگهرى و رهخنه لهیهكدى جیابانهوه.

ئهگه له ناوهندیكى رۆشنبیری و سیاسیدا دۆگماتیزم بالادهست بیت، ئهگه سادهگۆیى ناو دۆگماتیزم ببیته گوتارى بالادهستى بهرهمهتینانى زانیارى، ئهوكات ئهوهى دهبیت بپشکرنیت پرۆسهى بهرهمهتینانى زانیارییه. كۆى ئهو پهیوهندیانهیه كه عهقل لهگهڵ خۆى و لهگهڵ دهرووبهه و دیاردهكاندا دروستیدهكات، ئهو شیتوازی پێكهوهبوونهیه كه عهقل دهكهوێته ناوییهوه و لهچوارچێوهیدا دهستبهكاردهبیت. ئهو میکانیزمانهیه بههۆیانهوه دانوسان دروستدهبیت یان نابیت، بوون و نهبوونی توانای دیالۆگ و راگۆرکێیه. لێروه رهخنه له دۆگماتیزم دهبیته رهخنه له عهقل و رهخنهش له عهقل دهبیته رهخنه لهو پهیوهندییه کۆمهلایهتى و سیاسى و مهعریفی و کولتوووریانهى كه به عهقل چوارچێوهى کارکردن دهبهخشن.

ئەم راستىيانەيە وادەكەن دۆگماتىزىم لەپال ئەوودا كە دەرکەوتىكى تايبەت بىت دەرکەوتەكانى عەقل، لەهەمانكاتدا دەرکەوتىك بىت لە دەرکەوتە تايبەتەكانى ئەو ناوهندە سىياسى و كۆمەلايەتى و كولتورىيەى كە عەقل لەناويدا دەستبەكارە. بۆيە پەرخەنە لە عەقل لە پەرخەنە لە كۆمەلگا جيانەبىتەو و پەرخەنە لە كۆمەلگا لە پەرخەنە لە عەقل دانابرىت.

لەبەر رۆشنایى ئەو راستىيانەدا ووتارەكانى نىو ئەم كىتیبە لەيەكاتدا پەرخەنە لەو كەش و هەوا فىكرى و رۆشنىبىرىيەى لە واقىيەى ئىمەدا بالادەستە، وەكچۆن پەرخەنە لەو بارودۆخە سىياسى و كۆمەلايەتییەى لە كوردستاندا سەرورە. ئەم ووتارانە چەند پەرخەنە لە سادەگۆيەكانى ناو رۆشنىبىرى كوردى، ئەوئەندەش پەرخەنە لە شىتوانى كارکردنى ئەو دەسلەتەى كە بە واقىيەى ئىمە شوناسىكى سىياسى و كۆمەلايەتى دىيارىكراو دەبەخشىت. لىرەو زەحمەتە پەهەندە مەعرفىيەكانى ئەم كىتیبە لە پەهەندە سىياسى و كۆمەلايەتییەكانى جياكەينەو.

زۆربەى هەرە زۆرى ئەو دۆگمانەى ئەم كىتیبە بەگزیاندا دەچىتەو دۆگمە تازەكانى ناو رۆشنىبىرى و فىكرى سىياسى كوردىن. هەلەيەكى گەورە دەكەين پىمان و ابىت دۆگماكانى ناو رۆشنىبىرىيەك تواناى تازەبوونەويان نىيە. چۆن توانا پەرخەنەيەكانى ناو رۆشنىبىرىيەك قابىلى تازەبوونەوئەن ئاواش دۆگماكانى قابىلى تازەبوونەوئەن. ئەو دۆگمانەى ئەمىرۆ ئامادەن جياوازان لە دۆگماكانى سى ساڵ لەمەوبەر. سى ساڵ لەمەوبەر باس لە «ژىرخان» و «سەرخان»ى كۆمەلگا، پىنج قۆناغى كەشەكردن، حەتمىيەتى هاتنى سۆسىيالىزىم، ئابورى وەك هۆكارى دەستىشانكەر دەكرا. واتە بەشى هەرە گەورەى دۆگما فىكرىيەكان دۆگماى ماركسىستى بوون و لە خۆپەندەوئەيەكى سادەى ماركسىزىمەو سەرچاوەيان كرتبوو. بەلام ئەمىرۆ ئەو دۆگمايانە هىزى جارانىان لەدەستداو و لای نۆخبەيەكى زۆر بچووك و بىكارىگەرىيە نەبىت نەماونەتەو. لەشۆپنى ئەمانەدا كۆمەلگەى دۆگماى دىكە دروستبوون كە وابەستەى مېژووى هاوچەرخى كۆمەلگەى ئىمە و تىكەلبوونى بەشە جياوازانەكانى جىهانە بەيەكدى. ئەمە سەرەراى لەدايكبوون و ئامادەگى بزوتنەو جياوازانەكانى «ئىسلامى سىياسى» لە كوردستاندا كە خەيالى رۆشنىبىرى و سىياسى ئىمەيان پركردو لە دۆگمى دىنى. لەم پەوتەدا ووتارى «جىهانگىرى و ماناكانى» بەگزى كۆمەلگەى دۆگمادا دەچىتەو كە لە چەند سالى رابووردو لە رۆشنىبىرى ئىمەدا لەسەر دياردەى جىهانگىرى

ھاتوونەتەھکایەوہ. لە رۆشنبیری ئێمەدا ئەم دیاردە نوێیە کۆمەڵێک دۆگمای بەرھەمھێناوہ کە رۆشنبیرە عەلمانییە سادەگۆ و سەلەفیە دینیەکان پڕوپاگەندەیی بۆ دەکەن. یەکیک لە دۆگما ھەرە بەھێزەکان دەربارەیی جیھانگیری بریتییە لە یەکسانکردنی ئەم دیاردەییە بە پڕۆسەیی بە «ئەمریکاییکردنی جیھان». دۆگمایەکی دیکە بریتییە لە دۆگمای سڕینەوہی جیھانگیری بۆ شوناس و کولتورە پەسەنەکان، یان دۆگمای بە کۆکا کۆلابوون و بە ماکدۆنالدبوونی کولتورە ناوچەییەکان. دۆگمایەکی دیکەیی ناو رۆشنبیری ئێمە بەرامبەر بە جیھانگیری بریتییە لە نیشاناندانی جیھانگیری وەک شەڕیکی رەھا، یان نیشاناندانی وەک خێرکی رەھا. بەکورتی ووتاری «جیھانگیری و ئالۆزی» ھەولدانیکی فیکرییە بۆ لێدانی ئەو دۆگما نوێیانەیی رۆشنبیری ئێمە لەچەند سالی رابووردووە لەسەر جیھانگیری بەرھەمھێناوہ. ئەم ووتارە لە پێگای نیشاناندانی رەھەندە ئالۆز و ھەمەلایەنەکانی جیھانگیرییەوہ خاوازیاری ئەوہیە کە خوێندنەوہ و تیگەیشتن لەم دیاردەییە لەو تیزە سادانە پزگارکات کە ھێمامان بۆ کردن. ھەر وھا پێ لەسەر ئەو راستییە ئەنترۆپۆلۆژیە دادەگریت کە ئینسان بوونەوہرێکی ھێرمۆئۆتیکییە، بۆیە ھەر بەرھەم و دید و پێدراویکی کولتوری بچیتە بەردەمی و ببیت بە بەشیک لەو ژینگەییی تێیدا دەژی، سەرلەنوێ پێناسی دەکاتەوہ و لە دیدی خۆیەوہ مانا و ئەرک و دەلالەتی نوێی پێدەبەخشیت.

لە ووتاری «جیھان لەدوای ۱۱ سێپتیمبەرەوہ» کۆمەڵێک دۆگما رەخنەدەکرین کە بەشێوہییەکی بەربلاو لە جیھانی سیاسی و رۆشنبیری ئێمەدا ئامادەن. یەکیک لەو دۆگمانە ئەوہیە کە پێیوایە دەکریت لە جیھانی ئەمرۆدا ولاتیک، ناوچەییەکان یان کیشورەیک لە کۆی بەشەکانی تری جیھان دابەریت. ۱۱ سێپتیمبەر نیشانیدا کە ناشیرینیەکانی شوینتیک دەشیت کۆی جیھان بەسەریەکەوہ ناشیرین بکات. ھەر وھا لە ھەمان ووتاردا دۆگمای ئەو لێکدانەوہ کولتورییانەش رەخنەدەکریت کە پێیوایە ئەوہی ئەمرۆ لە جیھاندا روودەدات پێکدانانی کولتورەکانە و بۆ تیگەیشتن لە مانای دیاردەکان دەبیت بۆ کولتور بەگریئینەوہ. ئەم ووتارە ئەو دۆگمایەش رەخنەدەکات کە پێیوایە بەگزاچوونەوہی تیرۆریزم بەتەنھا بە چەک و بەکارھێنانی توندوتیژی ئەنجامدەریت بەبێ دەسکاریکردنیک گرنگی ئەو پەيوەندیانەیی کە بەشە جیاوازیەکانی جیھان و بەشە جیاوازیەکانی ناو یەک کۆمەڵگا بەیەکەوہ گریدەدات.

ووتارى «بنه ماكانى ئوسوليهت» تهرخانه بۆ رهخنه كوردنى ئەو دۆگمايهى كه پىيوايه ئوسوليهت به تهنه دياردهيه كى دىنييه. ئەم ووتاره نيشانىئەدات كه دەشت ئايدىۆلۆژييه عەلمانىيه كانىش و فيكرىك كه خۆى به دوژمنى ئوسوليهت بزائىت به هه مان ميكانىزمه كانى بيركردنه وه و تىرامانى ئوسوليانه كارىكات. له پال ئەمەدا ئەم ووتاره ديد و دۆگماكانى ئوسوليهت رهخنه دەكات به وهى كه بنه ماكانى تىروانىنى ئوسوليانه بۆ كۆمه لىك رههەندى گرنكى ژيان و فيكر و هه قىقهت نيشانئەدات.

له ووتارى «ئايا جوندول ئىسلام كۆمه لىك رىبوار و كۆچبەرى ئاينى و ئايدىۆلۆژين؟» ئەو دۆگمايه رهخنه دهكرىت كه پهيدا بوونى ئەم هيزه تهنه به بهرهمى دهستىوهردانى دهرهكى دادەنيت و رهگوريشه سياسى و كولتورى و كۆمه لايه تىيه كانى ئەم هيزه له كوردستاندا نه فیده كات. له راستيدا ئەم رۆكه ئەم دۆگمايه يه كى كه له دۆگما سياسىيه هه ره به هيزه كانى ناو فيكرى سياسى و رۆشن بىرى كوردى. فيكرى سياسى كوردى ناو تىريت و ناتوانىت رهگوريشه ناوه كىيه كانى زۆر دياردهى ناشىرين له كوردستاندا دهست نيشان بىكات و دان به وهدا بنىت كه زۆر له و دياردانه كاردانه وهن به پرووى ئەو دۆخه سياسى و كولتورى و كۆمه لايه تىيه ئەم هيزانه له دهيهى نه وه ده كاندا دروستيان كرده. سه رچا وهى ئەم نه فيكرده به رده وامه له و راستىيه دا به رجه ستهيه كه تواناى خۆ رهخنه كردن له ناو هيزه سياسىيه بالاده سته كانى كوردستاندا هيجگار لاوازه و ئەگەر نوزهيه ك له رهخنه كردنىش جار جاره لىره و له وى سه ره له بىدات رهخنه يه كى ناراست و بىقولاى و ئايدىۆلۆژييه.

له ووتارى «ته قىنه وه كانى هه و لىر: چەند سه رنجىك له سه ر رهگوريشه ئايدىۆلۆژييه كانى توندوتىژى له كوردستاندا» به توندى رهخنه له و دۆگما ئايدىۆلۆژييه ده گىردىت كه پىيوايه دياردهى به كار هينانى توندوتىژى داهىنراوى هيزه ئىسلامىيه كانه به تهنه. راسته گروه ئىسلامىيه توند ره وه كانى ئەم رۆكه ناشىرين ترين شىوازى توندوتىژى به كار ده هين و تاوانى هيجگار گه وره ئەنجام ئەدن، به لام بهرز نر خاندنى توندوتىژى ديدىكى فيكرى و ئايدىۆلۆژييه كه بهر له ئىسلامىيه كان ئاماده بووه، به تايه تى له بزوتنه وه ناسىۆنالىستى و ماركسىيه كاندا. كارل ماركس خۆى يه كى كه له و فهيله سوفانهى كه به كار هينانى توندوتىژى بهرز دهنرخىنيت و پىيوايه گۆرانه گه وره كانى مىژوو بهى

به کارهیتانی توندوتیژی بهرپانابن. ئەم فهیلهسوفه تا ئەو شوینە دەروات که توندوتیژی وهک «مامانی میژوو» بناسینت.

به کورتی هەر یهکیک له ووتارهکانی ئەم کتێبه رووی له تیکشکاندن ههندیکی دۆگمای رۆشنبیری و سیاسی و مهعریفی هاوچهرخى ناو جیهانی ئیمیه. هەر ئەم نهرکهشه وایکردوه نووسهراى لهبابهتی ئیدوارد سهعید و فهیلهسوفیکی وهک نیتشه و چهمیکی وهک «کۆمه لگای مهدهنى» و بابهتیکی وهک «ریشه نایدیۆلۆژییهکانی توندوتیژی» هتد... ببنه بابهتی نووسین و بیرکردنهوهی ئەم کتێبه.

ئەگەر ئەم کتێبه بتوانت بیرى خوینەر بۆلای چەند دۆگما و سادهگوییەکی دیکەى ناو رۆشنبیری و فیکری سیاسی کوردی رابکیشیت و ئەم راکیشانهش بپیته سههتای بیرکردنهوهیهکی نوێ لهلای، ئەوا ئەرک و ویست و پهيامی خوێ به تهواوی گهیا ندووه. گەر ئەم کارهشی پینهکرا ئەوا ئەوهی لهم مهسهلهیه بهرپرسیاره منم، که دهشیت نهمتوانیبیت مهبهستهکان بهباشی و بهروونی بگهیهنم و بهخوینەر کۆمه لیک چه مک و نامراز و ئەگهري بیرکردنهوه ببهخشم که یارمهتیدهری بیت له ئەنجامدانی ئەو کاره دا.

ئەم وتارانه گەرچی پیشتر له شوین وجیی جیاوازدا بلاوکراونهتهوه، بهلام ئەوهی خوینەر لیره دا دهخوینیتهوه دواى پیداجوونهوه و دهسکاریکردن و گونجاندنیانه لهگه ل فۆرم و مهبهستهکانی ئەم کتێبه دا.

ئەمستردام

هاوینی ۲۰۰۴

سهراوهکان:

René Gude, Vermogensbeheer en denkeconomie.

De Groene Amsterdammer | 31 januari 2004

بہشی یہ کہہ م

جیہانگیری و شوناس و کولتوور

جیهانگیری و ماناکانی

۱- سهرتا

خهونی جیهانگیرییانه بهردهوام بهشیک بووه له ئارزو و خهون و ترسهکانی مرۆف. ئینسان ههمیشه لهو خهیاڵدا بووه که جیهان له جوگرافییایهکی «فره شوینهوه» بگۆریت بۆ جوگرافیایهکی «یهک شوین»، دوورییهکان بسپرتیهوه، بهشه جیاوازهکانی زهوی بداته دهم یهک، گهردون بکاته مائی خوئی، زهوی بکات به پایهخ و ئاسمان به لێفه سهرسهری. بهم مانایه جیهانگیری ههمیشه بهشیک بووه له خهیاالی ئینسان بۆ سپرینهوهی سنووره جوگرافی و سیاسی و ئابوری و کولتوری و ویژدانیهکان، بهشیک بووه له خولیایهکی ئینسانی که ویستویهتی جیهان بکات به مائیکی گهره و ئینسان لهو مالهشدا به بوونهوهریکی جیهانی. له ئایینه تاکخوداییهکانهوه بۆ ئیمپراتۆریهته گهرهکانی میژوو، له خهونی شاعیران و فهیلهسوفان و هونهرمهندانهوه بۆ خهونی سولتان و خهلیفه و جهنهراله کۆلۆنیالیستهکان، له حکمهتی شارستانیته کۆنهکانهوه بۆ بهندهکانی بهیاننامهی مافی مرۆف، خهونی بهجیهانیبوون مهنزل به مهنزل و قوناغ به قوناغ و سهردهم به سهردهم هاتوه و رهنگ و رووی جیاواز و فرهچەشنی گرتۆته خوئی. دهکریت بلێن تهمهنی خهونی جیهانگیری بهئهندازهی تهمهنی ئینسان خویهتی.

بێگومان خهونی بهجیهانیبوون ههمیشه خهونێکی ئهرخهوانی نهبووه، خهونێک نهبووه دوور له ترس و دلهراوکی و گومان. لهراستیدا خهونی گهرهبوونی جیهان ههمیشه هاوشانبوو به ترس لهم گهرهبوونهی جیهان، لهوکاتهدا که ئینسان خهونی ئهوهی بینیه که سنوورهکان بسپرتیهوه و جیهان بکاته نیشتمانیکی گهره، لهههمانکاتدا ترسی رهوانهوهی سنوورهکان و لهدهستدانی ماله بچووهکانی خوئی لادروستبووه. ئینسان چهند بوونهوهریکه دهخوازیت جیهان وهک گشتیک بکاته شوینی ئامادهگی و زیندهگی و خهونهکانی، ئهوهندهش له گهرهیی و بیکۆتایی و مهترسییهکانی ئهو جیهانهش دهترسیت.

له جیهانی کۆندا خهونی کردنی جیهان به یهک شوین هاوسی بووه به ئهگهری ئامادهبوونی کۆمهڵیک نههامهتی و ترس و کارهساتی هیجگار گهره که ههریهکیکیان کارهکتریکی جیهانی ههبووه و له شوین و کۆمهڵگا و ناوچهیهکی

تایه به تدا سنوور به ندنه بوون. نه خویشییه کۆنهکانی وهک تاعون و کۆلتیرا، په لاماره گهورهکانی سروشت له فۆرمی رهشەبا و گپژەلوکه و لافاوی و یرانکاردا، بوومه له رزه و قات و قرییه ناوهختهکان، هه موویان کاراکتهریکی جیهانیان هه بووه و بئ بهر بهست له م بهشی جیهانه وه بۆ ئەو بهشی جیهان پۆیشتون و ئەوهی قابیلی و یرانکردنییت، و یرانیان کردوه و له دواي خویشیانه وه ترسیکی بیسنووریان له پۆحی ئینساندا به جیهیشتوه. پهنگه ریشه قوولهکانی هه ندیک فۆرمی تایه تی ترسی هاوچه رخ له جیهانگیری له م ترسه دیرینه دابیت له به جیهانیبوونی کاره ساتهکاندا، له رووبه رووبوونه وهی ئەو مه ترسییه نه ناسراوانه دا که ده شیت له ودیوی سنووره کانه وه بین و خویمان به ناو زادگا و مال و شوینه تایه ته کاماندا بکه ن.

به مانایه کی تر هه میشه له پال خهون و خولیا و ئاره زوی مروقتدا بۆ کۆکردنه وهی جیهان له مالتکدا، ترس له هیرشی هه مان جیهان بۆ ناو ئەو ماله له ئارادابووه، له پال ئاره زوی به هاو لاتیبوونی جیهانیدا ترس له کیشه و گرفت و نه هه مه تییهکانی تیکه لاوبوون به نه ناس و نه زانراو ئاماده بووه. شانبه شانی پیکه وه بوون و خهونی سه رتاسه ری و جیهان نیشیمانی، ترس له نه مانی سنوور، ترس له کهوتنه ناو پانتایی بیسه رهتا و بیکۆتایی و بیمه ودا، ترس له نه ناسراو، ترس له له ده ستدانی دنیاییه ساده کان هه میشه به شیک له پۆح و وینا کردنهکانی مروقت بووه. ئینسان یه کیکه لهو بوونه وهرانه ی نه بیمال و نه بیجیهان ده توانیت بژی، له پال خهونی هه بوونی مالتکدا خهونی هه بوونی جیهانی هه یه و له پال به جیهانیبووندا هه میشه سه رقالی جیا کردنه وهی مالی خویه تی له ده وره به ری، به رامبه ر به هیزی پیکه وه گریدان، هیزی دابرا و به رامبه ر به خهونی پیکه وه بوونه مه یلی جیا بوونه وه و به رامبه ر به ئاره زوی له ویدیچوون ویستی له ویدینه چوون له ئارادابووه و له ئارادیه.

له مرۆکه شدا ئەم دوو مه یله میژووییه به شیوهی جیا جیا هه م له نیتوان که سه کاند له گه ل یه کدا و هه م له نیتو یه ک که سه شیدا به ته نها، ئاماده یه. چه زکردن له بینینی جیهان و ترس له هه مان جیهان پیکه وه و له فۆرمی جیا جیا دا ئاماده ن. هیزی گرنگ و چالاک هه ن که روویان له جیهانگیرییه و به دواي کرانه وهی زیلعری سنووری مالهکانی خویمان و سنووری جیهاندا ده گه رین، هیزی دیش هه ن له پتی بنیادنانی دیواری سیاسی و کولتووری و

رەمزى ئەستورەو ھەخۆيان لە جىھان و دەورەبەريان دادەبرن. ھىز ھەيە لە قۆناغىكدا كراو ھە لە قۆناغىكدا داخراو، گرۇپ ھەيە نىوھى رۇو لە جىھان و نىوھەكى دى پشت لە جىھان، ئايدىۆلۆژيا ھەيە لە ساتىكدا جىھان شوئىنى پراكىتىكى كوردنى بوو، دواتر كشاوھتەو ھە بۆناو سنوورەكانى دەولەت يان نىشتىمانىكى ديارىكراو.

ئەوھى گرنگە ئاگادارىبين تىكەلنە كوردنى «خەيالى جىھانگىرىيە» ھە بە «واقىعى جىھانگىرىيە». يەكە ميان ديار دەيەكى كۆن و دىرىنە و بەشىكە لە پىكھاتى خەيالى ئىنسان، دووھە ميان واقىعىكى سىياسى و كۆمەلەيەتى و كولتورى نوئى ھە ھەوچەرخە. ئىنسانى قۆناغە دىرىنەكان خەيالى جىھانگىرىيانەى ھەبوو ھە وىستوىەتى بىتتە ھەوولەتتەيەكى جىھانى و بىرى لە نەھىشتن و سىرىنەوھى سنوورەكان كوردۆتەو، ئاينەكان شاھىدى ئەمەن. بەلام ئەم ئىنسانە لە واقىعىكى «نا - جىھانگىرىدا» ژياو. راستە ئەم ئىنسانە وىستوىەتى جىھانى ھەك «تاقە شوئىنىك» ھە بىتت، بەلام كەرەستەكانى كوردنى جىھانى بە «تاقە شوئىنىك» لە بەر دەستدا نەبوو؛ خولايى جىھانگىرىيانەى ھەبوو، بەلام جىھانگىرى بەشىك نەبوو ھە كاراكتەرى ئەو جىھانەى ئەو خولايەى تىدا بەرھەمھاتوو، وىستوىەتى سنوورەكان بىسپىتەو بەلام ئامرازە تەكنىكى و كۆمەلەيەتى و سىياسىيەكانى ئەم سىرىنەوھى لە بەر دەستدا نەبوو. ئەم نەبوونىانە و ايانكردو جىھانگىرى لە قۆناغەكانى پىشوتورى مېژووى مرقاھە تىدا تەنھا ئەگەرئىكى فىكرى و رۆحى و خەيالى بووئىت، نەك ئەگەرئىكى مېژووىيە. لە فۆرمى ترس و ھەز و ئارەزودا بەر جەستە بووئىت نەك لە فۆرمى دەزگا و ھىز و تەكنىك و پىرۆسەى بە جىھانگىرىيون خۆيدا. بەمانايەكى دىكە لە جىھانى كۆندا مىكانىزمى دا بەزىنى خەونى جىھانگىرىيانە بۆ ناو واقىع و مېژوو و جوگرافيا جياوازەكان لە ئارادانەبوو، گەرچى خەونەكان خۆيان ھەبوون، خەونى جىھانگىرى ھەبوو بەلام واقىعى جىھانگىرىيانە لە ئارادانەبوو.

دوو كۆسپى سەرەكى لە بەر دەم پىادە كوردنى خەونى جىھانگىرىيانەى ئىنسانەكانى بەر لە مېژدا ھەبوو. يەكە ميان نەبوونى ھىزىك، يان چەند ھىزىكى كۆمەلەيەتتەيەكە وىستبىتتەيان و توانىبىتتەيان پىادە كوردنى ئەم كارە لە جىھاندا بگرنەئەستۆ. واتە نەبوونى كۆمەلەك ھىزى جىھانىيەكە تەواناى پىادە كوردنى خەونى جىھانگىرىيانە ھەبىت.

دووهه میان له ئارادانه بوونی توانا و تهکنیک و تهکنۆلۆژیای په یوه ندىکردنه که توانیبیتى به شه جیاوازهکانى جیهان بهیه که وه گریدبات و سنوور و دوورى و مهسافهکان بسریتته وه.

ئوهى جیهانى ئه مرۆمان له جیهانى بهر له ئیستا جیاوه کاته وه ئاماده گى ئه م دوو مه رجه یه. جیهانى ئه مرۆ هم گه شه یه کى تهکنۆلۆژیى بیوتنه ی کردوه که توانای گریدانى قوژین و به شه جیاوازهکانى جیهانى بهیه که وه هیه، هم چندان هیزى کۆمه لایه تیشى به ره مه پتاوه که خوازىارى به ره وپیشه وه بردن و پیاوه کردنى پرۆسه نالۆز و جیاوازهکانى جیهانگیرین.

با له وه هیزه کۆمه لایه تییانه بدوین که جیهانگیران مه یسه رکرده و وهک چوارچێوه یه کى هاوبه ش بۆ جیهانى ئه مرۆمان چالاکانه کارى تیداده که ن. له سه ره تاوه ده بیت ئه و راستیه ئاشکرابه کین که ئه وه هیزانه ی له جیهانگیریه وه ئالۆن هیزى جیا جیان، هه ندىکیان دۆستى یه کدین و هه ندىکیان دوژمنى سه ره سه ختى یه کترى، هه ندىکیان هاریکار و هاوکارن ئه وانیدیان نا کۆک و دژ به یه ک، هیزیان هیه ئابووریه و هیهانه سیاسى و هیهانه کولتوورى و هه شه سه ربازى. یه کىکیان ئینساندۆست و ژینگه دۆست، ئه ویدیان دژ به ژینگه و دژ به ئینسان، تیداندا یه لۆکالى و هه شیهانه گلۆبالی، هه ندىکیان خاوه ن بانک و کۆمپانیا و سه رمایه ی گه ورهن، هه ندىکی دیکه ین نووسه ران و هونه رمه ندان و مهرز شه وانانن، به شىکیان مۆسیقاژهن و شانۆکار و سینهمایین، ئه وانى دییان گروهى منالۆن و نافره تان و گه نجانن، هه ندىک سیاسه تمه دار و هه ندىک پاره دار و هه ندىک گروهى نایینن، هم قاچاخچى و هم تیرۆریست و هم بازرگان و هم ئه کتيفیستى مافه کانى مرۆف له م پرۆسه یه دا به شدارن، میله تانى خاوه ن ده ولت و میله تانى بیده ولت، ناتۆ و ریکخراوى لیبوردى نیوده ولته تى، ئه مریکا و ریکخراوى ئه ل قاعیده، بوش و ئوسامه بن لادن، لیبرالیزم و فه نده میتنالیزم به شىکن له م هیزانه. ئه مه سه ره رای ئاماده یی ده یان و سه دان گروه و هیزى کۆمه لایه تى حکومى و ناحکومى، ده زگای نه ته وه یی و بان نه ته وه یی دیکه ش که هه ریه کىکیان به شىوه ی تایبه ت له جیهانگیرى و پرۆسه ی بچوو ککرده وه ی جیهانه وه ئالۆن.

ئوهى گرنگه لیره دا ئامازه ی بۆیکه ین ئه و راستیه یه که هه ریه کىک له م هیزانه بۆ مه به ست و ئامانج و ستراتیژى جیاوازه سته کارن، هه ندىکیان ته وا و

دژ بەويدىكەيان و ھەندىكيان دۆست و لايەنگرى ئەويدىن، بەلام بەسەريەكەوھە مېژوويەكى جىھانى ئالۆز و ھەمەلايەن و فرەپەھەند بەرھەمدەھيەن كە زەحمەتە تىيدا لۆكالى لە گلوبال، ئىرە لە ئەوى، من لە ئەويدى و ناوھە لە دەرھەوھە جىباكرىتەوھە. ئەم ئالۆزىيە وايكردوھە تيوريستىكى گرنكى جىھانگىرى ئەم پروسەيە ناوبىت «گلوباليزەيشن»، كە تىكەلكردنى گلوباليزەيشنە بە لۆكالىزەيشن (Robertson 1995: 25). ھەموو ئەمانە بەسەريەكەوھە ئەو ھىزانەن كە ئەمروكە لەھەناوى جىھانگىرىدا ئامادەن و پروسە ئالۆزەكانى بەرپۆدەدەبەن و مانا و پەھەند و ستراتىژى جىاوازى پىدەبەخشن.

لەرووى تەكنىكىشەوھە تەكنۆلۆژىيە پەيوەندىكردن و تواناي بەرفراوانى كوچ و گواستەنەوھە و ئالوگۆر لەمرودا لەو پەرى گەشەكردن و تازەبوونەوھە و پىشكەوتەدان. ئەمرو تۆرپكى جىھانى پەيوەندىكردن بەشە جىاوازەكانى جىھانى بەيەكەوھە گرىداوھە. ئەوھى چارەكەسەدەيەك لەمەوبەر وەك فانتازيا دەرەكەوت ئىستا بۆتە واقىيەكى تەكنۆلۆژى و ئەوھى ئەمرو لە مەھال ئەچىت سبەينى لەشىوھى ئامىر و ماشىندا لە بازارەكاندا ئامادەيە. ئەگەر حىكايەتى گۆرانى «خەيالى تەكنىكى» بۆ «واقىيەكى تەكنىكى» بە دروستكردنى تەلەگراف و داھىنانى تەلەفون و بەرھەمەينانى رادىو دەستى پىكردىت، ئەمروكە واقىيە تەكنۆلۆژى ئەو سنوورانەى تىپەراندوھە و لە فۆرمى فاكس و تەلەفون و ساتالايەت و كومپيوتەر و مانگى دەستكرد و ئىنتەرنىتدا ئامادەيە. بەشىكى گرنكى ئەم تەكنىكە نوپىيانەش ھىشتاكو لە پىشكەدان و قوناغە ھەرە سەرەتايەكانى ئامادەبوونيان لەئارادايە. لەراستىدا جىھان لەم ئاستەدا گۆرانى رىشەيى و قوول و ھەمەلايەنى بەسەردا ھاتوھە. جىھانى داھىنانى پەيوەندى كومپيوتەرى زۆر جىاوازە لە جىھانى دۆزىنەوھى ھىزى ھەلم و تەلەگراف و شەمەدەفەر. ئەمرو ئاسمانى جىھان بە تۆرپكى بەرفراوانى تەكنۆلۆژىيە پەيوەندى ئەلەكترۆنى داپۆشراوھە، لە چەند ئاستىدا ئەم سەرى جىھان بەو سەرى جىھانەوھە گرىدراوھە و لەزۆر پووھە گۆى زەوى بۆتە «تاقە شوپىنك» كە ھەمووان پىكەوھە لەناو ئالۆزىيەكانىدا دەژىن. ئەو سنوورانەى لە قوناغى ھەلم و تەلگراف و شەمەندەفەردا نەدەبران ئەمروكە بە ئاسانى دەبرىن و ئىنسان و وىتە و سەرمایە و فىكر و شتەكانى دىكە ئاودىو دەبن.

دواى ئەم كورته سەرنجانە دەكرىت جىھانگىرى وەك ھەلومەرجى ئەمروكەى جىھان پىناسەبەكەين، واتە جىھانگىرى برىتتىيە لەو دۆخە ئىستايىيە لەمرودا

جیهانی تیکه وتوو، دۆخیک که تیایدا به شه جیاوازهکانی جیهان له هه لومه رچیکێ چر و به هیز و هه مه لایه نی توانای په یوه ندیکردن و پیکه وه بووندان. جیهانگیری جیهانه له دۆخی سه فه ر و گواسته نه وه و کوچ و به ناویه کدا چوونی ئینسان و ئابووری و کولتور و یاسا ونۆرم و به ها و کیشه و گرفت و مه ترسییه کاندایه کدی، بریتیه له و پرۆسه ته کنیکی و کۆمه لایه تی و کولتوریه یی که مانایه ک بۆ دووری ناهیلته وه و شته کان به جوله یه کی خیرا له یه کدی نزیکده کاته وه. هه موو ئه مانه ش به سه ریه که وه کاریگه ریی گه وه له سه ر ژبانی سیاسی و ئابووری و کولتووری و ئه خلاقی کۆمه لگا جیا جیاکان به جیده هیلتین. له په یوه ندیشیدا به میژوو وه جیهانگیری میژوو جیا جیاکان له یه کدی نزیکده خاته وه، به یه کدی یانه وه گریده دات، به یه کدی یان تیکه لده کات به لام نایانکات به میژوویه کی جیهانی و گه ردوونی یه کگرتوو. به مانایه کی دیکه جیهانگیری مانای دروستبوونی میژوویه کی هاوشیوه و لیکچوو نییه بۆ هه موو جیهان، مانای ئه وه نییه هه مووان له هه مانکاتدا هه مان کیشه و هه مان باس و خواس و هه مان گرفت و چاوه روانی و هه مان لیکدانه وه و ویناکردنیان هه یه، به لام ناشکریت کۆی ئه م شتانه به دابراوی له یه کدی و له سنووری ناوچه داخراوه کاندایه تیسکه یین و ره هه نده جیهانییه که ی زۆر له و شتانه نه بینین. لۆکاله کانی جیهان میژووی جیاوازه ژین به لام ئه م میژووانه له په یوه ندیه کی نالۆز و فره لایه ندان به یه کدییه وه.

بێئوه ی سروشتیکی ئه فسانه یی به جیهانگیری بده یین، ده توانین بلیین جیهانی ئه مپروۆ زۆر جیاوازه له و جیهانه ی چاره که سه ده یه ک له مه و به ر له ئارادابوو، ئه م جیاوازییه ته نها له ئاماده گی ئه و توانا گه وره یه ی په یوه ندیکردن و جوله و گه شه کردنی ته کنۆلۆژیادا به رجه سه ته نییه که باسه مانکرد، به لۆکه له ئاستی سیاسی و ئابووری و کولتووری و سه ره له نوێ داریشته وه ی نه خشه ی جیۆپۆلیتیکی جیهانی شدا ته واو به رجه سه ته و ئاماده یه. به بۆچوونی من ده کرایت گرنگترین جیاوازییه کانی ئه م جیهانه تازیه که جیهانگیری پۆژانه دروستیده کات و دروستیکردوه، له گه ل جیهانی چاره که سه ده یه ک له مه و به ردا، له م چه ند خاله دا کۆکه ینه وه:

۱- جيهانى ئىستا جوگرافىاييهكى «يهك جيهانىيه». ئەم گريمانكردن و ويناكردنەى جيهان وەك گشتىكى يەكگرتوو، وەك گريمان و ويناكردنىكى سادە و ناراست و ئايدىۆلۆژى نىيە، شتىك نىيە لە واقىعدا رەگ و بنەما و بناغەى نەبىت و خەيالى ئەم پۆشنىبىر يان ئەو ئايدىۆلۆژىست دروستىكر دىبىت. بەپىچەوانەوه «يهك جيهانى» شوناسى ئەمپۆكەى ئەم ئەستىرهيهيه كه تۆرىك پەيوەندى ئابوورى و سياسى و كولتورى، ئەم سەرى بەو سەرييهوه و ئەم سوچ و قوزبنى بەو سوچ و قوزبنىيهوه گریدەدات. بەلام وەك لە پەرەگرافى پىشووودا باسمانكرد ئەم «يهك جيهانىيه» ماناى «يهك مۆزوىي» ناگەيه نىت.

۲- يەككىك لە دەرکەوتە گرنگەكانى ئەم «يهك جيهانىيه» برىتييه لە راوهستانى جيهانى ئەمپۆكەى بەردەم كۆمەلەك كىشە و مەترسى و تەحەداى ترسناكدا كه چارەسەر كوردنيان بە هيچ جورىك لە ئاستى دەولەتتىك يان چەند دەولەتتىكدا مەيسەر نابىت و ھەر ھەولتىكى راستەقىنەى بەرەنگارىبوونەوشيان پىويستى بە كۆمەككىكى جيهانى سەرتاسەرى ھەيه. پىسبوونى ژىنگە (لە كوئبوونى توۆژى ئۆزۆنەوه بيگرە بۆ بەرزبوونەوهى پلەى گەرمای زەوى)، كىشەى ھەژارى، تاوانى نىودەولەتى، كىشەى زىادبوونى بىئەندازەى ژمارەى دانىشتوان، كىشەى شوپن و جىيى ئافرەت، مەسەلەى تىرۆر، مەسەلەى پىشلىكردن و پەيرەكوردنى مافەكانى مرۆف ھتد... نموونەى ھەندىك لەو كىشانەن كه دەبىت لە ئاستى جيهانىدا چارەسەريان بۆ بدۆزىتەوه، نەك بەتەناھ و لە سنوورى ئەم دەولەت يان ئەو دەولەتدا، ئام يان ئەو كۆمەلگادا. ھەندىك نووسەر ھەن تا ئەو شوپنە پىدادەگرن و دەلەين چارەنووسى سىستىمى دىموكراسى خۆشى وابەستەى ئەويە تاچەند ئەم سىستىمە لە ئاستى دەولەتەوه بۆ ئاستى جيهانى دەگوۆزىتەوه و سىستىمىكى نىودەولەتى دىموكرات دىتەكايەوه كه تىيدا لانىكەمى دادپەرەرى جيهانىيانە ئامادەبىت.

۳- دەرکەوتتىكى دىكەى «يهك جيهانى» لەوهدايە كه چوارچىۆھى كۆمەلەيەتى پوودان و ھاتنەكايەى زۆر دياردەى سياسى و ئابورى و كولتورى چىدى جوگرافىايى داخراوى سنوورەكانى دەولەتى نەتەوھىيى نىيە، ئەو برىيارانەى كه ئەدرىن تەنھا لە ژىر كارىگەرىي ھۆكارە ناوھەككىيەكانى ناو دەولەتى نەتەوھىيدا نىن، ھەندىك ئۆرگان و دەزگا و دامەزراوى «بان - نەتەوھىيى» لە ئارادان كه كارىگەرييان لەسەر كۆمەلگا جىاجىياكان، گەر لە دەزكانى دەولەتى نەتەوھىيى

گورەتر نەبىت، كەمتر نىيە، رەنگە دەزگاكانى ئەوروپاي يەكگرتوو لەم رووھو بەرچاوترىن نمونەيەك بن كە ھىزى دەزگا و دامەزراوھ بان نەتەوھىيەكانمان نیشانەن.

۴- ھەندىك كۆمەلناس و زاناي كۆمەلایەتى ئەو خالەي سەرھوھ رادىكالتەر دەكەنەوھ و دەلێن بۆ تىگەيشتن و راقەكردنى زۆر دياردەي ھاوچەرخى ناو كۆمەلگا و دەولەتە نەتەوھىيەكان ناتوانىن چىدى لە چەمكى «كۆمەلگا» وە دەستپىبەكەين، يان بۆ تىگەيشتن لە ژيانى كۆمەلایەتى پىويستمان بە چەمكى كۆمەلگا نىيە (2: Featherstone & Lash 1995) لە سەرھەمانى جىھانگىرىدا چەمكى كۆمەلگا چىدى يەكەي سەرھەكى شىكردەنەوھ و راقەكردن نىيە، چىدى ئەو چوارچىوھەي كە دياردەكانى تىدا نىشتەجىن چواچىوھەي ئەم يان ئەو كۆمەلگا نىن بە تەنھا، بەلكو ئەو چوارچىوھە جىھانى و گلۆباليەيە كە بەشىكى گرنكى پىدراوھەكانى دەكەونە دەرھوھەي ھەر كۆمەلگايەكەوھ بەتەنھا، بۆ نمونە گەر بمانەوئىت لە دياردەي «ئىسلامى سىياسى» لە كوردستاندا بگەين چىدى ئەوھ بەس نىيە بەتەناھ تەماشاي كۆمەلگاي كوردى بگەين، بەلكو دەبىت لەو رەوتە گلۆبالي و جىھانىيەش رامىنين كە لەدەرھوھەي كۆمەلگاي كوردىدا ئامادەيە، پەيوھندى نىوان ھەندىك ھىزى ئىسلامى لە كوردستاندا لەگەل رىكخراوى ئەل قاعىدە و ھارىكارىكردنى مادى ھەندىك ھىزى ترى ئىسلامى سىياسى كوردستان لەلایەن ھەندىك ئۆرگانى بان نەتەوھىيە ئىسلامى جىھانىيەوھ دەربرى ئەم راستىيەن. ئەمە جگە لەوھى خودى كۆمەلگاي كوردى ئەمرۆكە بەشىكى لە ھەولپىرە و بەشەكەي دى لە بەرلین، پىيەكى لە سلىمانىيە و پىكەي دىكەي لە ستۆكھۆلم، گروھىكى لە شاخەكانى ھەورامانە و گروھىكى دىكەي لە نەروىج.

۵- ھەموومان ئەزانىن بەر لە رووخانى دىواری بەرلین جىھانى ھاوچەرخ يەك جىھان نەبوو. تا كۆتايى ھەشتاكانى سەدەي بىستەم ئەم ئەستىرەيەي ئىمە لە «سى جىھان» پىكھاتبوو: جىھانى سەرمايەدارى، جىھانى سۆسىيالىستى و جىھانى سى. ئەمرۆ ئەم دابەشبوونەي جىھان كۆتايىپىھاتوھ و ھەموومان سەرتاپا لە جىھانىكى سەرمايەدارىي بەرقرارواندا دەژىن (ھەندىك حەز بە ووشەي سەرمايەدارى ناكەن و دەلێن لە جىھانى مۆدىرنەدا دەژىن). بەلام كاتىك وشەي سەرمايەدارى دەبىستىن، دەبىت مانا و دەلالەتەكانى نەبەستىنەوھ بەو مانا و دەلالەتەنەوھ كە ماركسىزمى تەقلیدى بە چەمكى سەرمايەدارى

دەبەخشیت. سەرمایه‌داری لە جیهانی ئەمڕۆدا پرۆژەیه‌کی مێژوویی ئالۆز و فرەلایەن و فرەئەگەرە، یەکیک لە گرنگترین بەرجەستەبوونە مێژووییەکانی مۆدێرنە، تیکەڵیکی ئالۆزە لە مژدە و ئاومیدی، پێشکەوتن و دواکەوتن، دیموکراتیەت و فاشیەت، زۆنی پێشکەوتو و زۆنی دواکەوتو. چەند سیستمیکی ئابوورییە ئەوەندەش سیستمیکی سیاسی و ئیداری و یاسایی و کولتوورییە، چەند لەشیۆوی سەرمایه‌ی مادیدا بەرجەستەیه، ئەوەندەش لە شیۆازی ڕەمزبانەیی سەرمایه‌دا ئامادەیه. کە قسە لەسەر جیهانی ئەمڕۆ دەکەین قسە لەم جیهانە سەرمایه‌دارییە ئالۆز و فرەرەهەند و گەرەهەند دەکەین کە جیهانیکی پڕە لە ئەگەر و بەلێن و مژدە و مەترسی و کارەسات لەیه‌ککاتدا.

هەموو ئەو پێرداوانەیی سەرەوێ نیشانیئەدەن کە جیهانی ئەمڕۆ و پرۆسەکانی جیهانگیری لەناویدا وەک چوارچێۆوی مێژوویی رووداوەکان، بێکەتییکی هێجگار ئالۆزە، نەک ناکریت خۆیندەنەو و ڕاڤەکردنی هەموو رەهەندەکانی لە چوارچێۆوی یەک تیورەدا کۆیکەینەو و نەک ناتوانین بە بەرەمی ئەم یان ئەو کۆمەڵگای بزانی بە تەنها، بەلکو لە هەر بەرخورد و ڕاڤە و لێکدانەو هیه‌کما دەبیت لەو راستییە سادەیه‌و دەستپێکەین کە ناکریت رەهەندە جیاواز و ناکۆک و ئالۆزەکانی ئەم دیارەیه‌ بۆ چەند حوکمیکی سیاسی و ئەخلاقیی سادە کورتبکەینەو. نابیت ئالۆزی و فرەرەهەندی ئەم دیارەیه‌ وەک ئەمڕۆ هەندیک ئاینگەر و ناسیۆنالیست و کۆنەچەپ دەیکەن کورتکەینەو بۆ قسەگوتن بە ئەمریکا و رۆژئاوا.

٢. تیوریزەکردنی جیهانگیری

رەنگە مارکس یەکەمین کەس بووبیت بەشیۆیه‌کی بەرفراوان جیهانگیری تیوریزە کردبیت. ئەم فەیلەسوف و ئابووریناسە گەرەهیه‌ی سەده‌ی نۆزده‌هەم، لەگەڵ فریدریک ئەنجلسدا، لە (مانیفیستی کۆمۆنیستدا) باس لە توانا و ویست و تەماحی بێئەندازەیی سەرمایه‌ دەکات بۆ جیهانیبوون، ئەو میکانیزمانە نیشانیئەدات کە پال بە سەرمایه‌و دەنیت سنوورەکانی دەولەت، رێگرەکانی بازاری نەتەوه‌یی، ماناکانی نیشتیمان و کولتور و بەهای ناوچەیی تێپەڕینی و هەموو جیهان وەک بازاریکی یەگرتوو وێناکات. لەسەده‌ی نۆزده‌هەمه‌و مارکس بەو دەرەنجامە گەیشتووە کە سەرمایه‌ سنوور نانا سیت، هەر کە لە

گيرفانى سەرمایەداران چوۋە دەرەۋە دەشتت ھەموو جىھان بىكاته نىشتىمانى خۆى. ئەم دىدەى مارکس بۆ خەيال و ويست و عەقلى سەرمایە دىدیکە راستەقىنە و يەكیکە لە پىشبینىيە ھەرە زىرەكەكانى ئەم فەیلەسوفە گرنگەى سەدەى نۆزدەھەم. بەلام ئەۋەى لەم دىدەدا ھەلەيە و ھەلەيەكى گەۋرەش، بەستنەۋەى ئەم كاراكتەرە بان نەتەۋەيى و جىھانىيەى سەرمایەيە بە كۆمەلەك دەرەنجامى «حەتمى» نادروستەۋە، لەوانە: يەكگرتنى كرىكارانى جىھان لە پرۆژەى بنیادنانى كۆمۆنىزمدا، نەمانى دەۋلەت، نەمانى ملىكەتى تايبەت، نەمانى چىن، حەتمىەتى بەرەۋپىشەۋچوونى بەردەۋامى مېژوۋ لەسەر ھىلەيكى راست. ئەمە سەرەراى كردنى ئابوورى بە تاقە ھۆكارىك بۆ لىكدانەۋەى دياردەكان ھتد... دوو سەدەيە مېژوۋى مرقۇفایەتى كۆى ئەم پىشبینىانە يەك بە يەك بە درۆ دەخاتەۋە. ئەمرۆ بىلابوۋنەۋەى سەرمایەدارى بە جىھاندا سىستەمەكەى بەھىزتر كردوۋە لاۋازى نەكردوۋە، بە كرىكارانى جىھان نىشتىمانى نەتەۋەيى بەخشىۋە بىنىشتىمانى نەكردون، چەندان ھىزى نوپى دروستكردوۋە كە رۆلى شوپشگىز و گۆرەريان لە پرۆلىتارىا سەندۆتەۋە، لەزۆر شوپىندا سەرمایەدارى سروسىتىكى ياساىي و كۆمەلەپەتى و ئىنساندۆستى گرتۆتەخۆى و سروسىتى نایاساىي و بەرەبرىانەى لەدەستداۋە، دەۋلەتى سەرمایەدارىانە لەباتى ياسا بېرەحمەكانى بازار، يان لە پال ئەۋ ياساىانەدا، خەرىكى دەستپوردانىكى ياساىيە كە زۆرچار سنوورىك بۆ خراپەكارىيەكانى سەرمایە دائەنەت. ھەموو ئەمانە بەسەرىكەۋە نەك نەبوۋنەتە ھۆكارى روخاندن و لەناوچوونى سەرمایەدارى، نەك سىستەمەكەيان لاۋازنەكردوۋە، نەك بە تارمايى كۆمۆنىزم گەمارۆنەدراۋە، بەلكو بوۋنەتە ھۆكارى كرانەۋەى ئاسۆى نوئ لەبەردەمىدا.

خالىكى لاۋازى دىكەى لىكدانەۋەى تىۋرىيانەى ماركسىزم بۆ جىھانگىرى سنوربەندىكردنەتى لە كايەى ئابوورى و لىكدانەۋەى ئابووریدا، واتە بىنىنى جىھانگىرىيە ۋەك دياردەيەكى ئابوورى و بەستنەۋەشى بە تەنھا بە ويست و تەماحەكانى سەرمایەۋە. لەكاتلىكدا جىھانگىرى رەھەندى تەكنۆلۆژى و كولتوورى و رەمزی و سىياسىشى ھەيە كە بەھىچ مانايەك رەنگىدانەۋەى ماھىيەتلىكى ئابوورى نىن و لە ھەندىك دۆخىشدا رۆلىيان لە بەرپاكردنى گۆرانكارى كۆمەلەپەتى و سىياسى و كولتووریدا زۆر لە رۆلى ئابوورى گەۋرەترە. لىرەۋە، كە دەستەۋاژەى سەرمایەدارى بەكاردەھىتىن و دەلەتەن جىھانگىرى

بریتییە لە بوونی جیهان بە سیستمیکی سەرمایەداری گەورە، قسە لە سیستمیک دەکەین کە چەند سەدەیکە میژوووی پر گۆران و هەلبەزودابەز و هەمەلایەنی هەیە، کۆمەڵێک کاراکتەری گرنگی پەیدا کردووە کە دەشیت زۆر بە گشتی بە سیستمی «ئابوری بازاری ئازاد» و «لیبرالیزی سیاسی» و «لیبرالیزی کۆمەڵایەتی» و «لیبرالیزی کولتووری» ناوونوسیانکەین. هەریەکێکیان لەم رەهەندە کایەیی تایبەتی گەشە و گۆران و قەیرانی خۆی هەیە. سەرمایەداری، یان لانیكەم ئەو سەرمایەدارییەیی بیه‌وێت بێتە بەشیکی زیندوی پرۆسەیی جیهانگیری و بتوانیت بەشداربیت لە بەرپاکردنی گەشەییکی گشتی و ئینسانیدا، ناتوانیت ئەمڕۆکە هەمان سەرمایەداری سەردەمانی مارکس و بەر لە مارکس بێت، سەرمایەدارییەکی بێت لەسەر چەوساندنەو هەیەکی بێسنوور و قوول و درندانی ئینسان دامەزرابیت. (وەک ووتمان هەندیک نووسەر بۆ پیناسەکردنی جیهانگیری دەستەواژەیی سەرمایەداری و دەستەواژەیی کۆمەڵگای پیشەسازی و هەندیکێ دیکە دەستەواژەیی مۆدێرنە بەکار دەهێنن، واتە ئەو ئەمڕۆ بە جیهانی دەبیت مۆدێرنەیی، یان کۆمەڵگای پیشەسازییە)

بێگومان سەرمایەدارییەکی دەرەقەتی پرۆسەکانی جیهانگیری و خۆشی بەشیکی چالاکی ئەو پرۆسە بێت سەرمایەدارییەکی، تا رادەییکی دیاریکراو، ناچارکراوە رووکاریکی کۆمەڵایەتی و سیاسی و یاسایی کراوەی هەبیت، قاییلی ریکخستن و پێداچوونەوه و گۆران بێت، سیستمی شەری گشت دژی گشت نەبیت، سیستمیک نەبیت تێیدا سەرمایە کوێز و نابینا و دامالراو لە هەر فۆرمیکی بەرپرسیاریەت دەستبەکاربیت. بە مانایەکی دیکە هەموو جۆرەکانی سەرمایەداری «بازاری ئازاد» ناتوانن ببن بە بەشیکی زیندو و کاریگەر و بەسود لە پرۆسەیی جیهانیبووندا، بۆئەوهی بتوانیت لە ئاستی جیهانیدا ئامادەبیت و بەشداربیت لە کۆی ئەو مەملەتانی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتورییەکاندا کە جیهانگیری دەیانخاتەوه، پێویستت بەو شیوازەیی سەرمایەداری هەیە کە بە یاسا و بەها و بەرپرسیاریتی گەمارۆدراوە. سەرمایەدارییەکی گەمارۆدراو بە سیستمی باج و دەستپوێردانی دەولەت و چاودێریکردنی بەرەهوام. (بێگومان ئەم چاودێری و گەمارۆ و دەستپوێردانە هەرگیز سەد دەر سەد و هەمەلایەن نابیت). لەم رەوتەدا ئەوهی پێدەگوتربیت

ئابووری «بازاری نازاد» ئابوورییه که جیاواز له و بئ سهروبه‌ری و ناریکی و فه‌وزا ئابوورییه له زۆریه‌ی و لاتانی جیهانی سی و لای ئیمه‌ش ئاماده‌یه، ئه‌وه‌ی له جیهانی سیدا ناوی ئابووری «بازاری نازادی» لێنراوه، ئابوورییه که تیدا «که‌رتی گشتی» یان «که‌رتی ده‌ولت» هه‌راچکراوه و فرۆشراوه به‌و نۆخه‌ سیاسیه مافیاییه‌ی ده‌سه‌لاتی سیاسی به‌ده‌سته‌وه‌یه. ئه‌م نۆخه‌یه، بۆ نمونه له شوێنێکی وه‌کو عێراق یان میسر یان روسیادا، راسته‌وخۆ ده‌ستیگرتوه به‌سه‌ر که‌رتی ئابووری ده‌ولتیدا و ئه‌و که‌مه ده‌ستکه‌وتانه‌شی له‌ناوبردوه که ئابووری ده‌ولت، له‌پاڵ هه‌موو نه‌هامه‌تییه‌کانیدا، به‌خه‌لکی ده‌به‌خشی. ئه‌وه‌ی من لێرده‌دا ده‌خوایم به‌رگری لێبکه‌م ئه‌و راستیه‌یه که سه‌رمایه‌داری و بازاری نازاد، دوا‌ی چوار تا پێنج سه‌ده می‌ژووی نالۆزی پر له‌گه‌شه‌کردن و راپه‌رین و ره‌خنه‌کردن و ریفۆرمکردن، چیدی سیستم و بازاریکی بێیاسا و بێبه‌ها و بێده‌ستیه‌ردان و بێریکخستن نییه، وه‌ک «لیبرالیزی نوێ» بانگێشه‌ی بۆ ده‌کات و ده‌شخواریت وه‌ک تاقه شیوازی به‌جیهانیبوونی ئابووریش پێشنیارییکات. به‌لکو به‌شیکی گرنگی سه‌رمایه‌داری له‌ فۆرمه‌کانی ئه‌مرۆیدا سیستمیکی یاساییه و بۆ مانه‌وه و گه‌شه‌کردن و پیشکه‌وتنی پێویستی به‌ سیستمی خوێندنی مۆدێرن و توانا و سه‌لیقه‌ی نازاد و ئاشکرا هه‌یه، پێویستی به‌ یاسای کراوه هه‌یه بۆ مملانی و کێبه‌رکی و پیشکه‌وتنی نازاد، پێویستی به‌ سه‌رله‌نوێ دابه‌شکردنه‌وه‌ی سه‌روه‌ت و سامانی کۆمه‌لایه‌تی هه‌یه، میکانیزی تایبه‌تی پێویسته‌ ری له‌ کۆبوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لات و سامان و بریاردان بگه‌یت له‌ده‌ستی نۆخه‌یه‌کی بچوک و زۆر جار مافیاییدا، پێویستی به‌ ئاماده‌گی سیستمیکی دادپه‌روه‌رانه‌ی باج هه‌یه، پێویستی به‌ ده‌ولتێکه له‌ خه‌می کۆمه‌لگادا بێت و به‌ سیاسه‌تیکیش نه‌ له‌سه‌ر درۆ و پرۆیاگه‌نده و دزی و جه‌رده‌یی دروستبووبێت، به‌لکو راستگۆ و شه‌فاف و به‌رپرسیار بێت، که هه‌له‌ی کرد لا بچیت و بریارانی سیاسی بۆ هێز و لایه‌نی دی جێبه‌جێ لیت، پێویستی به‌ دابینکردنی برتیکی تایبه‌تی دلناییی کۆمه‌لایه‌تی هه‌یه که لانیکه‌می پێویستیه‌کانی هه‌ر هاو‌لاتیه‌کی بێکار دابینکات، (ئه‌و کریکارانه‌ی له‌ ئه‌وروپادا وه‌ک ده‌ره‌نجامی مملانی ئابووری بێکارده‌بن، له‌برسا نامرن، به‌لکو ده‌ولت ده‌یانپاریزیت تا له‌ماوه‌یه‌کی تایبه‌تدا سه‌رله‌نوێ ده‌ست به‌کار بکه‌نه‌وه). به‌ کورتی که باس له سه‌رمایه‌دارییه‌کی قابیلی ژیان ده‌کهن، قسه له‌ بوونی بازا‌ر و ده‌ولت و کۆمه‌لگایه‌ک ده‌کهن یاسا به‌ریوه‌یان ببات، ئه‌وه‌ی نایاسایی به‌رامبه‌ر کرا

بتوانىت له دادگايهكى سهربهخۆدا مافهكانى وهربگرىتهوه، ئهوهى نهخۆش كهوت و پير بوو لهبرسا نهمرىت، خهلك مافى خويندن و فيربوونيان ههبيت هتد... بهم مانايه مهسهلهى به ليبرالكردنى بازار و دهولهت و سياسهت و كۆمهلگا، له بهشىكى گهورهى جيهاندا، ههنگاوئىكى هيجگار گرنگه بهروهپيشهوه و رۆلئىكى گرنگيش دهبينىت له تازهبوونهوهى سياسى و كۆمهلايهتى و دهولهتى و كولتوووريدا.

جيهانگيرى دهشىت يارمهتيدهرى دروستبوونى ئهم فۆرمه تايبتهى سهرمايهدارىبىت و هيزئىكى گرنگى پيادهكردنى ئهو گۆرپانهبىت، وهكچۆن دهشىت ههنگرى پيادهكردنى درندهترىن شىوازى سهرمايهدارى و بيقانونوى و تالانى و تيرۆرپىت. جيهانگيرى وهكچۆن دهشىت له فۆرمى دهولهتى ياسا و بازارئىكى عهقلانيدا بهرجهستهبىت، بهههمانشىوه دهشتوانىت له فۆرمى چهوساندنهوه و رپوتانهوهيهكى ئابوورى سياسى و كولتوووريدا بهرجهستهبىت. بهلام بۆ بالادهستبوونى ههريهكئىك لهم دوو سيناريو دژ بهيهكه ههميشه كۆمهلئىك گهههكهرى كۆمهلايهتى لۆكالى پيويستن كه جيهانگيرى رادهكيشنه ناو سياقه لۆكالييه تايبهتهكانهوه. بۆيه ههم بۆ پيادهكردنى سيسمتئىكى ئينسانى مژدهبهخش و ههم بۆ پيادهكردنى شىوازه درندهكانى سهرمايهدارى پيويستت به ههلوهرجئىكى ناوهكى ههيه كه يهكئىك لهم دوو سيناريوئه سهروهريكات. ئهوانهى كه دهتوانن دهستنيشاني ئهوهبكهن كام فۆرمى سهرمايهدارى و كام بهرجهستهبوونى مۆديرنه سهروهريبت تهنها كۆمپانيا بان نهتهوهييه سنووربهزىن و گلوبالييهكان نين، گهرچى تواناي ئهم هيزانه زۆر گهورهيه، بهلكو ئهو هيز و بزوتنهوه كۆمهلايهتياشهشن كه له لۆكالهكاندا ئامادهن و ململانييهكى بهردهوام لهسهردابهشكردنهوهى سهروهت و سامانى كۆمهلايهتى دهكهن و لهههولئىكى بهردهوامى به ياساىكردنى ژيانى ئابووريدان و خوازيارى كرانهوهى زياترى ژيانى سياسى و سههرلهنوؤى پيئاسهكردنهوهى مانا و رهمز و پيئاسهكانن.

٣. جيهانگيرى و ئابوورى

تيۆرهى جياواز و ناكۆك سهبارهت به دهرهناجه ئابوورپيهكانى جيهانگيرى لهئارادان؛ ههنديكيان باس له باشتربوونى جيهان دهكهن و ههنديكى ديكهيان باس له خراپتربوونى ههمان جيهان دهكهن. كهسانئىك ههن جيهانگيرى وهك

تاقه ده‌روازه‌یه‌کی گۆران و گه‌شه‌کردنی ئابووری ده‌بین، که‌سانی دی هه‌ن به‌رده‌وامبوونی جیهانگیری وه‌ک کاره‌ساتیکی ئابووری گه‌وره‌ ویناده‌که‌ن، هه‌ن به‌ چاره‌سه‌ری سیحری هه‌موو کیشه‌کانی داده‌نێن و هه‌شن به‌ هۆکاری هه‌موو خراپه‌کارییه‌ک. گومانی تیدا نییه‌ جیهانگیری هه‌لگری هه‌ردوو ره‌هه‌نده‌که‌یه‌ و له‌نیوان ئه‌و دو ره‌هه‌نده‌شدا ده‌یان و سه‌دان سیناریۆی دیکه‌ هه‌ن که‌ له‌نیوان «ئه‌وپه‌ری باشی» و «ئه‌وپه‌ری خراپیدا» نیشته‌جێن. جیهانگیری له‌سه‌رێکه‌وه‌ هه‌لی گه‌شه‌کردنی ئابووری ئه‌و و لا‌تانه‌ی گه‌وره‌تر و زیادکردوه‌ که‌ به‌شێکن له‌ پرۆسه‌ی جیهانگیری و به‌ ملیۆنان فرسه‌تی کاری خولقاندوه‌، و لا‌تانی وه‌ک هۆنگ کۆنگ، سه‌نگافوره‌، مالیزیا، تایلاند و هیند دیارترینی ئه‌و نموونانه‌ن که‌ جیهانگیری فرسه‌تی کاری تیدا زیادکردوون. به‌بۆچوونی لێزانانی بواری ئابووری له‌ ژماره‌ی دووسه‌د و لا‌ت له‌ جیهاندا ته‌نها ۳۰ و لا‌ت به‌ چالاکی له‌ جیهانگیری ئابووریدا به‌شدارن که‌ بریتین له‌ و لا‌ته‌کانی ئه‌وروپای رۆژئاوا، ئاسیای رۆژه‌لا‌ت و ئه‌مریکای باکور.

به‌لام شوینی دوو دلیش نییه‌ که‌ جیهانگیری له‌ نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی بیسته‌مدا جیاوازی نیوان به‌شه‌ه‌زار و به‌شه‌ ده‌وله‌مه‌نده‌که‌ی جیهانی زۆر له‌ جاران گه‌وره‌ترکردوه‌، هه‌ندیک کۆمپانیا دروستبوون به‌ته‌نیا به‌قه‌د هه‌موو و لا‌تانی ئه‌فریقا ده‌وله‌مه‌ندن، سه‌رمایه‌داری وا هه‌یه‌ به‌ ته‌نیا ئه‌وه‌نده‌ی چهند ده‌وله‌تیک پاره‌داره‌. ئه‌م جیاوازیانه‌ش به‌پرا‌ده‌یه‌ک روو له‌ گه‌وره‌بوون هه‌ندیک تیوریست باس له‌ گواسته‌وه‌ ده‌که‌ن له‌ «نایه‌کسانییه‌وه» بۆ «ناینسانییه‌ت».

بێگومان ئه‌م ره‌هه‌نده‌ ئابووریه‌ نیگه‌تیفه‌ په‌رگیره‌ هه‌موو سیناریۆ ئابووریه‌کانی جیهانگیری نین، وه‌کچۆن ده‌وله‌مه‌ندبوون و پیشکه‌وتنیش تاقه‌ سیناریۆ نییه‌. جیهانگیری له‌م دوو سیناریۆ په‌رگیره‌ گه‌وره‌تره‌ و بۆ سه‌لاماندنی ئه‌م رایه‌ش با سه‌رنج له‌ دوو ره‌هه‌ندی ئابووریه‌ی دیکه‌ی جیهانگیری بده‌ین. یه‌که‌میان مه‌سه‌له‌ی به‌شداریه‌رچی زیاتری ئافه‌رته‌ له‌ پرۆسه‌ی به‌ره‌مه‌یناندا، دووه‌میان کۆچ و ده‌ره‌نجامه‌کانیه‌تی.

ولا‌تیکی وه‌ک مالیزیا له‌رێگای لا‌بردنی رێگره‌ ناوه‌کییه‌کانه‌وه‌ له‌به‌رده‌م وه‌گه‌ر‌خستنی سه‌رمایه‌ی ده‌ره‌کی‌دا، سه‌رنجی ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ کۆمپانیا گه‌وره‌کانی جیهانی راکیشاوه‌ و سه‌رمایه‌یه‌کی زۆری ده‌ره‌کی راکیشاوه‌ته‌ ناو

تهکه وه. بێگومان ئەم سەرمايه دهرهککيه بۆ قازانجکردن چۆته ئەو ولاته، دواى دهستی کارى ههزران و تێچوونى کهمدا دهگهڕیت، واته نهچوو هه مالیزیا زههکاته وه و ديموکراسيهت و مافهکانى مرۆڤى بۆ ببات. بهلام کارکردنى ئەم ههرمایه کۆچکردوه لهو ولاتهدا بۆته هۆى دروستبوونى ههلهکى زۆرى کارکردن ، بۆ پرکردنه وهيان ژمارهيهکى زۆر له ئافرهتان له مالهکانيان هاتوونهته دهره وه چوونهته ناو کارخانهکانه وه. ئەمەش جگه له سود و قازانجى ئابوورى و جگه بهرزبوونه وهى پێژهيهى ئاستى ژيان لهو ولاتهدا له ههمانکاتدا ههنگاوێکى نگيش بووه بۆ بهرزکردنه وهى ئاستى ژيانى ئافرهت و چارهسهرکردنى به شیک کێشهکانى و بهرجهستهکردنى سهرهتاکانى عهالهتى کۆمهلايهتى. له ولاتىکى ک سهنگافوردا که ژمارهى دانىشتوانهکەى له چوار ملیۆن مرۆڤ تیناپهڕیت، تهنها نيوهى ئەو سیدییه جوړبه جوړانه بهرهمدههینیت که پيشهسازى مپيوتهر له جيهاندا پتويستى پتیهتى.

که له ۷۰٪ پيشهسازى بهرهمهينانى جلوبه رگ له ئەلمانیا وه ئەچیت بۆ هيند پاکستان، يان له ئیتاليا وه بۆ مه غريب، ئەمه بهديوکتدا هۆکارى بیکاربوونى هارهيهکى گه وهى کرێکارانى ئەلمانى و ئیتالييه له ناو ئه وروپادا، بهلام وديو دا هۆکارى دروستبوونى ههلى کارکردنه بۆ ههزاران ههزار کرێکار له بند و له مه غريبدا، هه مان راستى له کۆچى زۆر پيشهسازى دیکه دا بۆ ره وهى رۆژئاوا و بۆ دهره وهى ولاته تازه پتگه يشتوهکانى دیکهش، هه راسته.

گه سهرنجىکى خيرا ش له مه سه لهى کۆچ و هه ندىک لهو دهره نجامانه بدهين هه هینا و نتييه کايه وه، ده شیت کۆمه لێک ره هه ندى پۆزه تیف له م ديار ده يه دا و زينه وه. برى ئەو پارانهى که کۆچبه ران ته نها له سالى ۱۹۹۷ بۆ ولاتهکانى ژيانيان نارده وته وه ۷۷ بلیۆن دۆلاره. ئابوورينا سه کان پتينا وایه برى ئەم پاره يه رده وام روو له زيادبوونه. به شیکى گه وهى داها تى نه ته وه يى کۆمه لێک ولاتى ک تورکيا و مه غريب و فليپين و باکستان و ميسر پشتته ستوره به وه سهرمايه رهى له دهره وه را کۆچبه ران ده نيترنه وه. گه ر دوور نه روين و کوردستناى ژمان وهک نموونه وه رگرين ديسان وه هه مان ديار ده تيبينيه ده کين. له به شه رکيبه کهى کوردستاندا خودى بزوتنه وه سياسيه کهى کورد له پتى کرێکاره ورده کۆچکردوه کانه وه يارمه تيه دریت و نرخ و تېچوونى ده زگا گه وه و رنگهکانى ئەم بزوتنه يه وه له لايهن کۆچبه رانى کورده وه دهریت. حیکايه تى

کوردستانی عێراقیش هه مان راستی دهسهلمێنیت، گهر سهرمایه‌ی کۆچبهره کوردهکانی ئەم به‌شهی کوردستان نه‌بوایه ده‌کرا بارودۆخی ئەمرۆکه‌ی کوردستانی عێراق له ئاستی هه‌ژارتین به‌شەکانی جیهاندا بووایه.

لێر وه ناتوانین پرۆسه ئابوورییه‌کانی جیهانگیری وه‌ک شه‌ر و خراپه‌کاری ره‌ها ببینین و بیهیچ لیکۆلینه‌وه و تیرامان و خوێندنه‌وه‌یه‌کی راسته‌قینه به‌ دۆزه‌خ یه‌کسانیه‌که‌ین. بێگومان ئیمه‌ نامه‌نه‌وتت ئەو بۆچوونه ئایدیۆلۆژییه به‌سه‌لمێنیت که پتیوایه جیهانگیری چاکه‌ی ره‌هایه، به‌لام ئەو دیده‌شمان پێ ناراست و ئایدیۆلۆژییه که به‌ خراپه‌ی ره‌ها یه‌کسانی ده‌کات. له هه‌موو باریکدا کۆی ئەم گۆرانانه و کۆی زۆربه‌ی ده‌ره‌نجامه‌کانی تری جیهانگیری پابه‌ستی ئەوه‌ن کام هیز و کام سیاسه‌ت و کام پیکهاتی کۆمه‌لایه‌تی و کام دیدی کولتووری له لۆکاله‌کاندا ئاماده‌یه و چۆن ئەم گۆرانه تازانه وه‌رده‌گریت و به‌ چ شتیه‌یه‌ک ده‌یانخاته گهر و به‌ره‌و کام ئاینده ئاراسته‌یان ده‌کات.

جیهانگیری و سیاسه‌ت

گرنگترین بابه‌تیک که کاریگه‌رییه‌کانی جیهانگیری له‌سه‌ر سیاسه‌ت نیشانبه‌دات په‌یوه‌ندی نێوان ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی و جیهانگیرییه. له‌م چه‌ند ساله‌ی دوایدا به‌ ده‌یان کتیب و سه‌دان ووتار له‌سه‌ر ئەم مه‌سه‌له‌یه نووسراون، به‌ده‌یان و سه‌دان کۆر و کۆیوونه‌وه‌ی فیکری و زانسته‌یش سازدراون که باس له کاریگه‌رییه‌کانی جیهانگیری بۆسه‌ر ده‌وله‌ت ده‌کهن. له‌م لێشاوه زۆره‌ی نووسیندا باس له ره‌هه‌نده جیا‌جیا‌کانی ئەو په‌یوه‌ندییه کراوه به‌چه‌ندان پرسیا‌ری گرنگ کراون، بۆ نمونه: کاریگه‌رییه‌کانی جیهانگیری چین له‌سه‌ر توانا‌کانی ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی بۆ چاودێریکردنی پرۆسه ئابوری و سیاسی و کولتوورییه‌کان؟ کاریگه‌ری جیهانگیری چیه له‌سه‌ر توانا‌کانی ده‌وله‌ت بۆ ده‌رکردنی یاسا، بۆ پاراستنی بیرۆکه‌ی سه‌روه‌ری، السیاده، بۆ چۆنیه‌تی پێناسه‌کردنه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌ی هاو‌ولاتی‌بوون؟ کاریگه‌ری جیهانگیری له‌سه‌ر گۆرانی پیکهاتی ئەتنی و کولتووری و کۆمه‌لایه‌تی چیه؟ هتد... هه‌موو ئەم مه‌سه‌له جیا‌وا‌زه‌ش سه‌رله‌نوێ له پرۆسه‌ی پێدا‌چوونه‌وه و پێناسه‌کردنه‌وه و ر‌افه‌کردنی نوێدان.

نووسەرىكى گزنگى بوارى ئابوورىيىسى سىياسى نىئودەولەتى، سۆزان زىتلىنىچ، لە بەرخوردىدا لەسەر تواناكانى دەولەتى نەتەۋەيى لە پەيوەندىدا بە جىهانگىرىيە ۋە ئەم چوار كايەيە لەيەككى جىادەكاتەۋە: كايەيە ئاسايش، كايەي بەرھەمھېنان، كايەي دراۋ و كايەي مەعريفە. بەبۆچوونى سىتريىنچ دەولەتى نەتەۋەيى تەنھا تواناي چاۋدىتريىكىردن و بەرپىئەبىردن و مۆنۆپۆلىكىردن كايەي ئاسايشى ھەيە، ھەرچى كايەكانى دىكەيە لەژىر دەستى دەولەتى نەتەۋەيىدا نەماون و لە كۆنترۆل و چاۋدىرى و مۆنۆپۆلىكىردن ئەو دەر بازببون.

بىگومان ئەو دۆخەي سىتريىنچ باسىدەكات دۆخىكى نوئىيە. لەم سى سەدەيەي دوايىدا دەولەت تاكە گەمەكەرىكى نەتەۋەيى و بان نەتەۋەيى بوو. لە ئاستى نەتەۋەيىدا ئەو ھىزەبووۋە كە بىر يارى لەسەر مەسەلە نەتەۋەيىەكان داۋە و لە ئاستى نىئودەولەتتىشدا بە پىكەۋەيى و لەگەل دەولەتانى دىكەدا بىر يارىان لەسەر مەسەلە نىئودەولەتتىيەكان داۋە. ئەمەش واىكردوۋە دەولەت ھەم لە ئاستى نەتەۋەيىدا و ھەم لە ئاستى نىئودەولەتتىشدا، ئەو ھىزەي ھەبىت كە خاۋەنى دواھەمىن بىر يار و دواھەمىن قسەبىت لەو كىشانەدا كە روۋبەروۋيان دەبىتەۋە. يەككىك لە دەرەنجامە گزنگەكانى جىهانگىرى دەسكارىكىردىكى قولى ئەم توانا بىسنىۋەي دەولەتە لەبىر ياردانى ناۋەكى و دەرەكىدا. جىهانگىرى كۆمەلىك لايەن و ھىز و گەمەكەرى نوئى بەرھەمدەھىتت كە شانەشانى دەولەت رۆلى گزنگ و تايبەتايان لە بىر ياردان و ھىنانەپىشەۋەي چەندان مەسەلەدا ھەيە كە سى سالىك لەمەۋبەر تەنھا دەولەت پىيانەۋە خەرىكىبوو. گزنگىردن دەرەنجامىك لەم پەيداۋونەي شەرىكى نوئى بۆ دەولەت كەۋتەبىتەۋە لاۋازبۋونى بىرۋەكى «سەرۋەرى نەتەۋەيى» يان «سەرۋەرى نىشتىمانىيە» السىيادە القومىيە يان السىيادە الوتنىيە.

چەمكى دەولەت ھىما بۆ يەكەيەكى سىياسى و ياساى سەربەخۇ دەكات كە لە سەزەمىنىكى دىارىكراۋدا ھەلگىرى سەرۋەرىيە، ئەم سەرۋەرىيە ئەو مافە بە دەولەت ئەدات كە لە شۆپنە دىارىكراۋدا ھەموو توانايەك بۆ جىبەجىكىردن بىر يارەكانى بەكاربىنئىت، تا بە بەكارھىنانى ھىز و توندوتىزىش دەكات، دژ بە ھەموو ئەو گروھە ناۋەكى و دەرەكىيانەي دەيانەۋىت ئارامى و ئاسايشى

ناوخۆیی ئەو دەولەتە تێکبەدەن. بـیرۆکەیی سەرورەری تارا دەیهکی زۆر دەولەت دەکاتە بوونە وەرێکی ئازاد لە پەيوەندیدا بە کۆمەلگا، نەتەوە یان بەوانەوێه که له سنووری ئەو دەولەتدا دەژین. ئەم بـیرۆکەیه لههه مانکاتدا ئەو دەهه گهیه نیت که دهولەت تاقه دهسه لات و دواهه مین دهسه لاتیکه که بۆی ههیه له ناو سنوورهکانی خۆیدا ئەو کارانه پیا ده بکات که دهیه ویت و ئەو یاسایانهش دهر دهکات که ده بپیت تاکه کهس و گروه و دهزکا و نۆرگانه ناوخۆیی و دهره کیهکان ریز بگرن و پیا ده بکهن. له م ئاسته دا دهولەت با لاترین هیزی یاسایی و سیاسییه، له دهره وی دهولەتدا هیزک نییه بۆی هه بپیت له دهولەت بپرسیته وه و بهر پرسیاری بکات بهرامبهر ئەو شتانهی که ده یانکات.

جیهانگیری، له هه ندیک ئاستدا، ئەم دۆخه تایبه تهی سەرورەری و ئەم دهسه لاته ره هایه ی دهولەتی لاواز کردوه. مێژوو ی ئەم ده ساله ی دوایی شایه تی ئەوه ئەدات که هه ندیکجار پاراستنی مافه کانی مرۆف و به ده مه وه چوونی گروهه لاوازه کانی ناو دهولەتیکه نه ته وه یی دیار بکراو، له پاراستنی بـیرۆکەیی سەرورەری نه ته وه یی گرنگ تر بووه. ده ستیوه ردان له کاروباری سهربیادا بۆ پاراستنی ئەلبانییه کۆزۆفۆییه کان، بریاردان بۆ سهر به خۆی تیمۆری رۆژه لات، پاراستنی کوردستانی عیراق دژ به دهولەته که ی سهدام، نمونه ی بهرجه سته و بهرچاوی لاوازه وونی پرنسیپی سەرورەری نه ته وه یین، له هه موو ئەم دۆخانه دا بهرگرتن به پیشلکردنیکه سهخت و هه مه لایه نی مافه کانی مرۆف گرنگ تر بووه له پاراستنی بـیرۆکەیی سەرورەری نه ته وه یی. بێگومان کاریگه ری جیهانگیری له سه ر دهولەت ته نها له م ئاسته دا بهرجه سته نییه، من لیره دا زۆر به کورتی له هه ندیک ره هه ندی دیکه ی ئەو کاریگه رییانه نیشان نه ده م که جیهانگیری له سه ر دهولەتی نه ته وه یی هه یه تی (Lechner & Boli 2000: part V&VI):

۱- جیهانگیری مۆدیلی دهولەتی نه ته وه یی کردۆته مۆدیلیکی جیهانی. ئەمرۆ ئەم مۆدیله تاقه مۆدیلیکه که له جیهاندا ده ست به کاره و کۆی ئەو پیکهاته سیاسیانهش که له دهولەتی نه ته وه یی گه وره ترن له زۆر رووه وه هه ر دهره نجامی بریاری نه ته وه یین.

۲- جیهانگیری مۆدیله وینا کردنیکه تیه ته ی دهولەتی به جیهانیکردوه که هه ر دهولەتیک بیه ویت وهک دهولەت ناماده بپیت ناچاره به شیکه گه وره ی ئەو مۆدیله و

ویناکردنه جیبه جیکات، بۆ نموونه دهولت له پال کاره کلاسیکیه کانیدا که بریتین له بهرگری سهربازی و ریکخستنی سیاسهتی دهرهکی، ده بیئت له ههوللی دابینکردنی سیستمی خویندن و سیستمی تهندروستی و ریکخستنی ئابووری و ههولدان بۆ که مکردنه وهی ههژاری و ریکخستنی مهسهلهی خانه نشینی و کۆمهکی کۆمه لایه تیشدا بیئت. ئەمه جگه له وهی چاوهروانی ئەوه دهکریت که هه دهولت تیگ لانیکه می پرنسیپه دیموکراسییه کان پیاده بکات و په رله مانی هه بیئت و هه لێژاردن ئەنجام بدات و مافی دهنگدانی یه کسان به هاو لاتییهکانی به خشیئت.

۲- یه کیک له دهرنجامه هه ره گرنگهکانی جیهانگیری سیاسی بریتییه له دروستبوونی سهدان و هه زاران ئۆرگانی (نیو - دهولتی) که چه ندان رۆلی کۆمه لایه تی و سیاسی و ئابووری و کولتووری جیا جیا ده بین. ئۆرگانی نه ته وه یه کگرتوه کان، یونسکو، ئۆرگانی تهندروستی جیهانی، ئۆرگانی بازرگانی جیهان WTO، سندوقی دراوی نیودهولتیی IMF، نمونه ی هه ره دیاری ئەم شیوه تایبه تانه ی ئۆرگانی نیودهولتین که کاریگه ری گه وره بیان له سه ر بریاری سیاسی و ئابووری و کۆمه لایه تی نیو دهولته نه ته وه ییه کان هه یه. بێگومان ئەم کاریگه ریه نه جیاوازان، هه ندیکجار باش و هه ندیکجار خراپن، ئەوه ی لێره دا مه به ستی ئیمه یه باسیبکه ی دروستبوونی گه مه که ری نویتییه له دهره وه ی دهولتدا که رۆلی گرنگ له دارشتنی سیاسه تی جیهانیدا ده بین.

۴- له دایکبوونی ژماره یه کی هێجگار گه وره ی ئۆرگانی (نا - دهولتی) له ئاستی جیهانیدا. ئەم ئۆرگانه نادهولتییانه زۆر جار ئۆرگانی خۆبه خشی خه لکانیکن که له ئاستی جیهاندا بۆ بهرگریکردن له مه سه له یه کی دیاریکراو خۆیان ته رخان ده که ن. تا سا لی ۱۹۱۰ ژماری ئەو ئۆرگانه نادهولتییانه ی له هه موو جیهاندا هه بوون بریتیبوون له ۵۱ ئۆرگان، له کۆتایی سه ده ی بیسته مدا ئەم ژماره یه ده بیئت به زیاد له ۵۰۰۰ ئۆرگان و به به شیکی زۆری کۆمه لگاکانی جیهاندا بلا بوونه ته وه. ره نگه به ناو بانگترینیان ئۆرگانی ئەمنیستی ئینتیرناسیۆنال Amnesty International، هیومان رایت وچ Human Rights Watch، وۆرلد واید فۆند فۆر نه یچه ر Worldwide Fund for Nature، گرین پیس Greenpeace و مانگ و خاچی سور، پزیشکه بیسنوره کان و رۆژنامه نووسه بیسنوره کان، ویلدا یف فۆند و چه ندانی دیکه بن. به شیوه یه کی گشتی ئەم ئۆرگانانه سه رقالی جیبه جیکردنی ویست و ئاره زووی هیز و لایه ن و گروهه

كۆمەلایەتى و كولتورويىيە جياجياكانن نەك ويستەكانى دەولەت، لەھەندىك دەخدا كارى ئەم ئۆرگانانە راستەوخۆ دژ بە ويستى دەولەت و پلانەكانى دەولەتە، بەلام لەھەندىك دۆخى دىكەدا لەگەڵ دەولەتدا پىكەوہ كار دەكەن.

۵- لەدايكبوونى ژمارەيەكى زۆرى «بزوتنەوہى كۆمەلایەتى جىھانيانە». لەوانەش بزوتنەوہى بەرگرىكردن لە مافەكانى منال و ئافرەت و پير، بەرگرىكردن لە ژىنگە، لە مافە مەدەنىيەكان، بزوتنەوہى دژ بە چەك و ھىزى ئەتۆمى و چەندانى دىكەش.

ھەموو ئەم ھىزە نوپيانە وایانكردوہ لە ئاستى جىھانىدا دەولەت چىدى تاقە گەمەكەرىك نەبىت، بەلكو لەپال دەولەتدا ئەم ئۆرگان و ناوہند و ھىزە نوپيانە ئامادەبن و ھەريەكە و لە شوپنى خۆيەوہ بەجۆرىك لە جۆرەكان كارىگەرى لەسەر چۆنيەتى دارىشتنى پلان و چۆنيەتى بەرپۆەبردنى سياسەتى دەولەتان ھەبىت، ھەندىكجار ئەم كارىگەرييانە گەورە و ھەندىكجار بچووكن، ھەندىكجار دەولەتان ناچارن گوئ لەم ئۆرگانانە بگرن، ھەندىكجار تەواو پشتگوئىدەخرين. بەلام لە ھەموو دۆخىكدا كە باس لە جىھانى ئەمرۆ دەكەين ناتوانين ئەم ھىزە نوپيانە بەتەواوى پشتگوئىخەين و چاوەبوون و ئامادەگيان بنووقينين.

يىدگان ھەم ئەم مەسەلانە ئەوہ ناشارنەوہ كە ھەندىك ھىزى جىھانى كارىگەرى ھىچ نەگەرەيان لەسەر سياسەتى جىھانى ھەيە، لانيكەم ئەو ھىزانەي كە مافى قيتۆيان لە ئەنجومەنى ئاسايشى نەتەوہ يەگرتوہكاندا ھەيە، لەدەرەوہى ئەم ئەنجومەنەشدا ھىزى ئەمريكا لە دەستنيشانكردنى كۆمەلەيك ئاراستەي تايبەتى سياسەتى جىھانىدا بۆ ھەموو كەس ئاشكرايە، بەلام ئەمە سەرھتا و كوئايى چۆنيەتى كاركردنى سياسەت و كاركردنى ھىزە سياسىيەكانى سەردەمانى جىھانگىرى نين. سەرەراي ئەمە ھىز و تواناي سياسى ئەمريكا خۆشى لە رەوتىكى جىھانى و نيۆدەولەتيدا ئامادەيە كە ناتوانيت بەتەواوى ئەو رەوتە تىپەرپىنيت و چاوە لە ئاستى پىدراوہكانيدا بنووقينيت.

٤. جیهانگیری و کولتوور

له ئاستی کولتووریدا کهس ناتوانیت نکولی له وهبکات که یه کیتک له دهره نجامه کولتوورییه کانی جیهانگیری بریتییه له بلابوونه وهی کولتووری ئیستییه لاک و که یفسازی به جیهاندا. بلابوونه وهی وینه کانی مادونا و مایکل جاکسون و سپایس گیرل و دیزنی لاند و کۆکاکۆلا و ماکدونالد، نموونه ی بهرچاوی ئەم مهسه له یهن. لهیدی هه ندیک تیوریتدا ئەم بلابوونه وهیه به رادهیه ک هه مه لایهن و بهر بلاوه وایکردوه جیهان بپیته جیهانکی یه ک کولتووری که تیایدا «کولتووری کۆکاکۆلا» به سهر کۆی کولتوره کانی دیه کدا زال بووه و کولتووریک «هاوشیوه و ویکچوو» به سهر هه موو جیهاندا سه پاوه. له م دیده ئەم بلابوونه وه گریمانکراوهی «یه ک کولتووری» هه ندیک جار به «غه زووی کولتووری» و هه ندیک جار له ژیر ناوی «فهوتان و له ده ستدانی ره سه نایه تی» و زۆر جاریش له ژیر ناوی «به ئەمریکا بیوونی» جیهاندا باسه دکریت، که دو اهه مین دهره نجامه کانی بریتییه له هه ژارییه کی کولتووری و عه ده میه ت و زیانی گه وره به کۆی ئەو کولتوورانه ی نایه نه ویت ته سلیم به م هیرشه کولتوورییه ئیستییه لاکیه ببن. بیگومان له ئاستیک زۆر ساده و سه ره تاییدا ئەم تیزه بریک کی که م راستی تیدایه، ئەمرۆ ماکدونالد له به شیک زۆری جیهاندا هه یه و وینه کانی جانیت جاکسون و مادونا و سپایس گیرل له زۆر شوینی جیهاندا ئاماده ن و که م میلله ت له سه ر ئەم ئه ستیره یه دا ماوه کۆکاکۆلا نه ناسیت. به لام ئەمه هه موو راستیه کولتوورییه کانی جیهانگیری نییه و به هیچ مانایه ک دهر بری ئەو پرۆسه کولتوورییه قوول و نالۆز و فره لایه نه نییه که جیهانگیری له گه ل خۆیدا هیناویه تی.

له پال بلابوونه وهی ئەم ره هه نده ئیستییه لاک و که یفسازییه ی کولتووردا، بلابوونه وهی به رده وامی کولتوری دیموکراسی و مافه کانی مرۆف و به ها کانی لیبورن و ریزی ژینگه و بهرگری له جیاوازی و له مافی گروهه بچووک و که مه نه ته وایه تیه کانی ش ئاماده یه. له به شیک گه وره ی جیهاندا کۆر و کۆمه ل و هیزی کۆمه لایه تی تایبه تی دروستبوون که به زمانی ئەم پیدراوه کولتوورییه گرنکانه ئەدوین. له راستیدا بری ووشیاربوون به م به ها کولتووریانه ئەمرۆکه له دوینی زیاتره و ئەم دهیه ی دوایی زیاتر له دهیه کانی بهر له خۆی به م مه سه لانه ئاشنا بووه. له جیهانی ئەمرۆدا ووشیاربوون به م مه سه لانه زۆر زیاتره له

جیهانی چاره‌که‌سه‌دهیه‌که له‌مه‌ویه‌ر، هه‌ر خودی ئه‌و شه‌ره‌ ئه‌تنی و ئاینی و نه‌ته‌ویه‌یه‌ خویناویانیه‌ی له‌م ده‌ ساله‌ی دواییدا روویانداوه، له‌ ئاستیک له‌ ئاسته‌کاندا، ده‌ره‌نجامی بلا‌بوونه‌وه‌ی ئه‌و به‌ها کولتووری و وشیاریه‌ تاییه‌ته‌یه‌ که به‌م به‌ها کولتووریانیه‌وه‌ پابه‌سته. کتیه‌کانی هینتگتۆن و کتیه‌کانی ئیدوارد سه‌عید، نووسینه‌کانی فوکویاما و نووسینه‌کانی سه‌لمانی روشدی، رۆمانه‌ پۆلیسییه‌کان و رۆمانه‌کانی نه‌جیب مه‌حفوز وه‌ک یه‌ک به‌ جیهاندا بلا‌وده‌بنه‌وه، ده‌نگی بوش و ده‌نگی ئه‌منستی ئینتیرناشنال له‌هه‌موو شوینیکدا ئاماده‌یه.

ده‌شیت له‌و ئه‌ده‌بیاته‌ زۆر و هه‌مه‌لایه‌نه‌دا که له‌سه‌ر کاریگه‌رییه‌ کولتوورییه‌کانی جیهانگیری نووسراوه‌ دوو هه‌لۆیستی جیاواز له‌یه‌کدی جیاکه‌ینه‌وه. یه‌که‌میان ئه‌و هه‌لۆیسته‌یه‌ که باس له‌وه‌ ده‌کات که جیهانگیری تا دیت هاوشیوه‌بوون و لیکچوونی هه‌رچی زیاتری کولتووره‌ جیاوازه‌کانی جیهان، که‌وره‌ده‌کات. دووه‌میان ئه‌و هه‌لۆیسته‌یه‌ که ریک پێچه‌وانه‌ی ئه‌م دیده‌ نیشانه‌دات و باس له‌وه‌ ده‌کات که جیهانگیری بری جیاوازی و لیکنه‌چوون و فره‌ره‌نگیه‌کانی له‌ جیهاندا که‌وره‌تر کردوه. هه‌ریه‌کی‌کیش له‌م دوو دیده‌ ئه‌رگومینت و بۆچوون و لۆژیکی تایبه‌تی بیرکردنه‌وه‌ی خۆی هه‌یه. ئه‌وانه‌ی باس له‌ «هاوشیوه‌بوونی جیهان» ده‌که‌ن له‌وباوه‌ره‌دان که بوونی میدیاییه‌کی جیهانی هاوچه‌رخ و بوونی ته‌کنۆلۆژیاییه‌کی به‌ر‌فراوانی په‌یوه‌ندیکردنی بان - سنووری، وه‌ک ته‌له‌فۆن و فاکس و ساتالایت و ئینته‌رنیت، و بلا‌بوونه‌وه‌ی کولتووری ماكدۆنالد و دیزنی لاند و کۆکا‌کۆلا به‌سه‌ریه‌که‌وه «کولتووریکی جیهانی یه‌کگرتوویان» دروستکردوه که له‌ جه‌وه‌ه‌ردا کولتووری ئه‌مریکا یان رۆژئاوایه‌ و له‌ریگای هاوکیشه‌یه‌کی کولتووری و سیاسی و ئابووری ناهاوسه‌نگه‌وه‌ به‌سه‌ر هه‌موو جیهاندا سه‌پینراوه. ئه‌مه‌ش واده‌کات جیهان وه‌ک سیستمیکی یه‌کگرتوو ده‌رکه‌وئ و به‌شه‌ جیاوازه‌کانی تادبت زیاتر له‌یه‌که‌تر بچن و یه‌ک کولتووور و یه‌ک سیستمی ره‌مزی و یه‌ک سیستمی به‌ها پیکیانیه‌وه‌ گریدات. ئه‌م تیوریستانه‌ له‌ ناوچه‌ و په‌وه‌گه‌ لۆکالییه‌کاندا به‌دوای شته‌ جیهانییه‌کاندا ده‌گه‌رین، له‌ نیجیریا و سه‌نگافوره‌ و کوردستاندا به‌دوای کۆکا‌کۆلا و له‌ پاریس و ئه‌نقهره‌ و عه‌مماندا به‌دوای ماكدۆنالد و له‌ سویسرا و لوینان و هۆنگ کۆنگدا به‌دوای دیزنی لاند ده‌گه‌رین.

به لای ئەم گروههوه کولتووری گلۆبال، کولتووری ئیستیهاکله و له لایه ن کۆمپانیا بان نه ته وهییه که وره کانه وه بلآوده کهریته وه، یا خود کولتووری ئەمریکایه و له ریگای «رۆشنبیری نارپه سه ن!!!» و سی ئای ئەی و ده زگا کانی میدیا وه بلآوده کهریته وه، قسه له «ئیمپریالیزمی کولتووری»، «ئیمپریالیزمی میدیا» و غه زو و هیرشی فه ره ههنگی ده کهریت، باس له بلآوبوونه وهی ریژه گه رای و عه ده میه ت و مردنی مانا و به هاکان ده کهریت، حیکایه تی ئە وه ده گهری دریته وه گوایه کولتوره کانی دیکه له به رده م هه ره شه ی له ناوچووندا ن و په سه نایه تی و شوناس و خۆمآلبوون له قراندا ن. له م دیده دا کۆمپانیا بان نه ته وهییه کان جیهان به و شیوه یه داده ریژنه وه که له گه ل قازانج و ده سکه وته کانی خۆیادا یه کانگیریت، بۆ ئەم مه به سته ش یه که مینجار به شیوه یه کی پلانریژکرا و کولتور و کۆد و سیمبۆله کانی خۆیان به جیهاندا بلآوده که نه وه، تاداوتر بتوانن به ئاسانی خه یال و عه قل و وینا کردنی ئینسان و کولتور و کۆمه لگا کانی دیکه رکیفبکه ن، گه ر ئەم ستراتیژه کۆلۆنیالییه له م ئاسته دا جیبه جینه بوو ئە وکات هیزی سه ربازی ئاماده بکه ن بۆ سه پانندی ئەم مه سه له یه. به کۆکا کۆلا کردن یان به ماگدۆنآلد کردن یان به ئەمریکایکردنی کولتوره کانی جیهان، ئەو ناویه به م پرۆسه یه ئە دریت و ریک وه ک هیرش و په لامار و غه زو و تالانکردنیکی کولتوریش ویناده کهریت. له م دیده دا پرۆسه ی به ماگدۆنآلد کردن جیهان، پرۆسه یه کی ترسناکه و له فۆرمی بلآوبوونه وهی کولتووری میلی ئه مریکیدا به رجه سته یه، که گوایه کولتووری «پۆپ میوزیک» و «سیکسی ئاشکرا» و «زبلی» «تۆک شو» کانی ناو ته له فیزیۆنه.

بنیامین باربار، زانایه کی سیاسی ئەمریکیه و یه کتیک بووه له راپۆزکاره کانی سه رکۆی پێشوی ئەمریکا کلینتۆن، له به رامبه ر ئەم به ماگدۆنآلد بوونه ی جیهاندا قسه له کۆمه لێک وه لامدانه وه و به رگری کولتووری ده کات که له ژیر ناوی «جیهاد» دا کۆیانده کاته وه (Barber 1995). لای ئەم پیاوه ماگدۆنآلد و جیهاد دوو پێکهاته ی کولتورین که نا کهریت له یه کترین دا بپرین، هیرشی ماگدۆنآلد بۆ سه ر جیهان په رچه کرداری جیهاد ده خاته وه، مادام ماگدۆنآلد کولتوریکه هیرشده بات، جیهاد ده بیته پارچه کردار و به رگری ده کات. به م مانایه ماگدۆنآلد لۆژیک و سیمبۆلی کولتوریک ئیستیهاکلییه که به دیوی ئە و دیوودا فوو به ئاگر و ته نوور و کووره خویناوییه کانی جیهاددا ده کات. به بۆچوونی ئەم

زانايە گوتارى جيهادىي، واتە گوتارى ئەو ھىزە ئوسوليانەي كە بۆ بەخشىنى مانا بە جيهان بۆ دۆگماي ناو دەقە ئاينىيە كۆنەكان دەگەرپنەو، وەلامىكى كولتوورىيە بەرووي ئەو پرۆسە بەرفراوانەي وىكچوونى كولتوورىيدا كە بلاوبونەو، ماكدۆنالڈ و پرۆسەي بە ئەمريكايىبوونى جيهان دەيخەنەو. باربار راي وايە كە جيهانى ئەمرو جيهانئىكە لەنيوان ماكدۆنالڈ و جيهاددا دابەشە، ماكدۆنالڈ وەك پەمزي جيهانگىرى و جيهادىش وەك پەرچەكردارىكى كولتوورگەرا و دۆگماي و سنووردار و داخراو بەروويدا. ئەم زانايە پىكدادانى نيوان جيهاد و ماكدۆنالڈ وەك پىكدادانى نيوان عەشیرەتگەرايى ئاينىي و بە گەردونىبوونى سەرمايەدارىيەكى ئىستىھلاكى دەبينت و ھەردوو كىشىان بەھەمان ھەناسە رەخنە دەكات.

ئەم ويناكردنە كولتوورىيە تايبەتەي جيهانگىرى لاي زۆر نووسەر و كەس و گروھى جياوز دەبينزىتەو. سامۆيل ھىنگتۆن تارا دەيەكى زۆر ھەمان ديد بۆ جيهانگىرى دووبارە دەكاتەو (Huntington 1993). ئەم پياوھش باس لە پىكدادانى شارستانىيەتەكان و شەرى كولتوورەكان دەكات. لاي ھىنگتۆن جيهانى ئايندە دەبىتە شانۆي پىكدادانى شارستانىيەتەي ماكدۆنالڈ و شارستانىيەتەي جيهاد، ئەم دوو كولتوور شەرى مان و نەمان لەگەل يەكدا دەكەن و ئەمیان خۆي وەك دژەديووي رەھاي ئەويديان پيشنيار دەكات. لەراستيدا ئەم ديدە ھەمان ديدى سەرۆكى پيشوى ناتۆشە كە دواي كەوتنى ديوارى بەرلین ئاشكرايەكرد. ئەويش وەك ھىنگتۆن پىيوايە كە دواي كەوتنى كۆمۆنىزم و دواي كۆتايىھاتنى مەملانئى نيوان لىبرالىزم و كۆمۆنىزم ئىدى مەملانئى نيوان ئىسلام و لىبرالىزم ھاتۆتەكايەو، لەدواي كۆتايى شەرى ئايۆلۆژياكانەو شەرى كولتوورەكان پەيدا بوو. ئەگەرچى ھىنگتۆن و سەرکۆي پيشوى ناتۆ بۆچوونەكانيان لە رەوتى قسەكردنياندا لەسەر جيهانگىرى دەرنابرن، بەلام لەدواجاردا بەھەمان ئەو رىگايەدا دەپۆن كە باس لە ھاوشىپووبوونى كولتووركاني جيهان و پىكدادانيان دەكات.

لاوازي ھەرە گەرەي ئەم رافەكردنە بۆ جيهانگىرى لەو دەيايە كە ھەلگىرى ديدىكى كورتبىن و يەكلايەنە، تەنھا باس لە رەھەندىك لە رەھەندەكانى جيهانگىرى دەكات و بەئەندازەيەكى سەير ئەم رەھەندە گەرەدەكات و وەك تاقە رەھەندىكى كولتوورى جيهانگىرىش دەيناسىنئىت. ئەم ديدە كولتوورىيە

شارستانیته‌کان کورتده‌کاته‌وه بۆ کۆمه‌لیک سیمبۆلی ساده، پۆژئاوا بۆ ماکدۆنالد و ئیسلام یان پۆژه‌ه‌لات بۆ جیهاد، به‌م کاره‌شیان هه‌موو ئه‌و ئالۆزیانه ده‌کوژن که له‌نیۆ هه‌ریه‌کێک له‌م شارستانیته‌تانه‌دا ئاماده‌یه و ئه‌و ئالۆزیانه‌ش پشت‌گوێده‌خه‌ن که جیهانگیری له‌پرووی کۆلتووورییه‌وه دروستیده‌کات.

هه‌ر له‌ چوارچێوه‌ی ئه‌و تیورده‌دا که باس له‌ لێکچوون و هاوشیۆه‌بوونی هه‌رچی زیاتری کۆلتوووری به‌شه‌ جیاوازه‌کانی جیهان ده‌کات، که‌سانی دی هه‌ن له‌باتی باسکردنی هێرش و غه‌زوی کۆلتوووری ئیستیهاکی، جه‌غد له‌ مه‌سه‌له‌ی به‌ گه‌ردوونی مافه‌کانی مرۆڤ و به‌ گه‌ردوونی بۆی به‌ها دیموکراسییه‌کان و رێزگرتنی جیاوازی ده‌که‌ن. ئه‌مانه‌ له‌هه‌مان دیدی هاوشیۆه‌بوونی کۆلتووورییه‌وه ده‌دوین، به‌لام له‌باتی بلاو بوونه‌وه‌ی کۆلتوووری کۆکاکۆلا و ماکدۆنالد و که‌یفه‌سازی باس له‌ بلاو بوونه‌وه‌ی کۆلتوووری مافه‌کانی مرۆڤ و دیموکراسییه‌ت و کرانه‌وه‌ ده‌که‌ن. ئه‌مانه‌ له‌بات ماکدۆنالد و جیهاد باس له‌ دروستبوونی له‌سه‌رخۆی جیهانیک ده‌که‌ن که ورده‌ ورده‌ به‌هاکانی دیموکراسییه‌ت و مافی مرۆڤ و کۆلتوووری لێبووردن و به‌های هاریکاری و رۆحیه‌تی کارپێکه‌وه‌یی و وێناکردنی جیهان وه‌ک مالتیک بۆ هه‌مووان، ده‌گرێته‌خۆی. باس له‌وه‌ده‌که‌ن که جیهانگیری بیروکه‌کانی دیموکراسییه‌ت و مافه‌کانی مرۆڤ و به‌هاکانی پاراستنی ژینگه‌ و رێزی جیاوازی و رێزی مافی که‌مه‌ نه‌ته‌وه‌کان و لاوازکردنی بیروکه‌ی سه‌روه‌ری نه‌ته‌وه‌یی به‌ جیهاندا بلاکوردۆته‌وه. له‌مه‌شه‌وه‌ ئه‌نجامگیری ده‌که‌ن و ده‌لێن جیهانگیری خه‌ریکی دروستکردنی جیهانیکه‌ که له‌پرووی کۆلتووورییه‌وه لێکنزیده‌که‌وتیه‌وه.

بێگومان هه‌یج بیروکه‌یه‌ک و هه‌یج چه‌مکی جیهانی و بان نه‌ته‌وه‌یی بیروکه‌ و چه‌مکی بێلایه‌ن نین و به‌ته‌نها له‌ فۆرمی چه‌مک و بیروکه‌شدا نامێنه‌وه. نه‌ چه‌مکی ماکدۆنالد و نه‌ چه‌مکی جیهاد و نه‌ چه‌مکی دیموکراسییه‌ت و نه‌ چه‌مکی رێزگرتنی جیاوازی چه‌مکی بێلایه‌ن نین، هه‌ریه‌کیکیان هه‌لگری کۆمه‌لیک ده‌لاله‌تی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و کۆلتوووری و ره‌مزیه‌، هه‌ر یه‌کیکیشیان هه‌لگری جوړیک له‌ ده‌سه‌لاته‌ که پابه‌ستی ئه‌وه‌یه تا چه‌ند به‌ناو خه‌لکدا بلاوده‌بنه‌وه و تا چه‌ند ده‌بن به‌ زمانی قسه‌کردنی ئینسان له‌سه‌ر خۆی و له‌سه‌ر جیهان و دیارده‌کانی و تاچه‌ندیش ده‌بنه‌ گوتاری به‌رگریکردنی خه‌لک له‌ ئیراده

و خواست و مافه‌كانيان. راستىيەكى ئاشكرايە كە دەسەلاتى بىرۆكە و چەمكەكان زۆر جىاوازه لە دەسەلاتى سەربازى و دەسەلاتى ئابوورى كۆمپانىا گەورەكان. هەندىك نووسەر دەسەلاتىك كە لە چەمك و بىرۆكە و بەهاكانەو پەيدادەبىت بە «دەسەلاتى ناسك» (soft power) ناودەبەن، بەرامبەر بە دەسەلاتى سەربازى و دەسەلاتى ئابوورى كە بە «دەسەلاتى زەر» (hard power)، ناودبىرن. يەكەمیان دەسەلاتىكى هېمەن و لەسەرخۆ و نەفەس درىژە، دووھەمیان دەسەلاتىكى توند و پەلامەردەر و نەفەس كورته. يەكەمیان ناپىنرەت لەكاتىكدا دووھەمیان سەردىرى هەوالەكانە. ئەوھى لىرەدا شايانى گرنگىپىدانە وەبىرھىنانەوھى ئەو راستىيەيە كە دەسەلاتە ناسكەكان، واتە دەسەلاتى بىر و بۆچوون و چەمكەكان، يەكسان نىن بە سفر. هەلەيەكى گەورە دەكەين گرنگى ئەم دەسەلاتە ناسكانە و رۆلىيان لە رەنگرپىژكردنى ئاسۆكانى چاوەروانى تاكەكەس و گروھ و كۆمەلگاكاندان فەرامۆشكەين. سەرچاوەى دەسەلاتى ئەم بىرۆكانە لەوھادايە كە دەتوانن هەلومەرجىكى كولتورى و سىياسى و رەمزى بەپىننەكايەوھە كە بە چەمك و دەستەواژە و زمانى ئەو بىرۆكانە باس لە چىھان و كۆمەلگە و كىشەكان بكات، كاریگەرى گەورەيان هەبىت لەسەر ئەولەویاتى سىياسى و پىكھاتى كولتورى و زەمىنەى رەمزى ئەو شوپىنانەى تىپایاندا بىلاوئەبەنەوھە. ئاشكراشە ئەمرو لە جىھاندا دەزگای جىاجىا هەن كە بەرگرى لەم بىرۆكانە دەكەن و بىلاوئەبەنەوھى ئەو چەمكە بە بەشىكى گرنگى كاری خۆيان دەزانن، لەوانەش رىكخراوى لىبوردى نىوئەولەتى، ئەمىنىستى ئىنترناسىونال، (هيومان راپىت وچ)، گرین پىس، پەرلەمانى جىھانى نووسەران، يەكىتى لاوانى نىوئەولەتى و دەیان و سەدان دەزگای دىكە كە لە بەشە جىاوازه‌كانى جىھاندا ئامادەن. دەبىت ئەوھەمان لە يادنەچىت كە هیزى هەندىك لەم ئۆرگانە ناھكۆمى جىھانىيانە لە هیزى زۆر دەولەت و حكومەتى لاواز گەورەترە و كاریگەریان لەسەر سىياسەتى جىھانى كاریگەرىيەكە ناكرىت نەبىنرەت.

بە كورتى ئەگەر تىزەى «ھاوشىوھبوونى كولتورى» راستىت و ئەو گریمانەيە هەلەنەبىت كە دەلەت كولتورەكانى جىھان تا دىت لىكەچەن، ئەوكات ناكرىت ئەم لىكچوونە كولتورىيە كورتكەينەوھە بۆ لىكچوونى ماكدۆنالد و بە ئەمرىكايىوونى جىھان لە مانا ئىستىھلاكىيە نىگەتىفەكەيدا، چونكە لەھەمانكاتدا بەھاكانى دىموكراسىيەت و لىبووردن و رىزگرتنى جىاوازی و هتد. بىلاوئەبەنەوھە و لەزۆر شوپىنى جىھاندا لەپال ماكدۆنالد و ویتەكانى مادۆنا و

پۆپ مېوزىكا ئامادەن. بۆيە ھەموو كور تىكرىدەن ھەيەكى لىكچوون و ھاوشىۋەبوونى كولتورىيى لە جىھاندا بۆ بە ئەمريكايىبوونى جىھان جگە لە ۋەي ھەلەيەكى تىورى و مەرىفئىيە لە ھەمانكاتدا گرىمانتىكى ئايدىۋۆلۆژىيى ناراستە و مەبەستى سىياسى تايبەتى لەپشتە، نەك ھەۋلدىكى راستەقىنە بۆ تىگەشىتن لە جىھان.

ئەگەر ئەۋەي لەسەر ۋە باسما نكرىد دىدى ئەۋ گروھە تىورىستە بىت كە پىۋايە پروسەكانى جىھانگىرىيى كولتورەكانى جىھان بەرەۋ لىكچوون و ھاوشىۋەبوون دەبات، ئەۋا گروھىك تىورىستى دىكە ھەن كە رىك بە پىچەۋانەي ئەم گروھەۋە باس لە ۋە دەكەن كە جىھانگىرىيى جىھان نەك بەرەۋ ھاوشىۋەبوون و لىكچوونى كولتورىيى نابات، بەلكو بەردەۋام بىرى جىاۋازىيە كولتورىيەكان گەرەتدەكات. بۆ سەلماندى ئەم بۆچۈنەشىيان بەردەۋام باس لە گەرەبوون و ئاوسان بىلابوونەۋەي ھەمەلەيەنى گوتارى شوناس و گوتارى رەسەنايەتى و گوتارى خۆماليبوون و گوتارى جىاۋازى دەكەن و بەدەيان نمونە دەھىننەۋە كە تىاياندا پىداگرتن لەسەر جىاۋازىيە كولتورىيى و بەھايى و رەمىزى و شوناسىيەكان كۆلەكە كولتورىيە سەرھەكىيەكانن، نەك لىكچوون و ھاوشىۋەبوون. لەم دىدەدا جىھانگىرىيى لەباتى ئەۋەي جىھان لەرۋى كولتورىيەۋە ھاوشىۋەبكات، جىاۋازى دەكات، لەباتى ئەۋەي يەك كولتور بە جىھاندا بىلابووكاتەۋە چەندان كولتور بىلابكوردەكاتەۋە، لەباتى ئەۋەي لىكچوون دروستكات پروسەيەكى گەرەۋەي لىكچەۋون دەخاتەگەر.

لەم دىدەدا جىھانگىرىيى پروسەيى تاقە ھىزىتىكى جىھانى نىيە بەتەنھا كە ھەلگىرى يەك كولتور و يەك دىن و يەك ناسنامە بىت و بىھەۋىت بە ھەموو كونوقۇزبىتىكى گەردوندا بىلابووكاتەۋە، بەلكو پروسەيى كۆمەللىك ھىزى جىاۋازە بە كۆمەللىك كولتور و بەھا و شوناس و ستراتىژى جىاۋازەۋە. ئەم گروھە لە تىورىستان نكولى لەۋە ناكەن كە جىھان بچووكبۆتەۋە و سنورەكان لاۋازبوون و ناۋچە جىاۋازەكان لىكىدى نىكبوونەتەۋە، بەلام ئەمان دەرناجىكى تەۋاۋ جىاۋاز لەم پروسەيى بچووكبوونەۋە و نىكبوونەۋەي بەشەكانى جىھان ھەلدەھىنجن. بچووكبوونەۋەي جىھان لاي ئەم تىورىستانە لىكچوون دروستناكات بەلكو ھەستىكرىد بە جىاۋازبوون گەرەتر دەكات، چۈنكە ئەم بچووكبوونەۋەي ھەلى بەراۋردكارى گروپىك يان كولتورىك يان شوناسىك لەگەل گروپ و كولتور و

شوناسىكى دىكەدا گەورەتر دەكات. جىھانگىرى لەم دىدەدا دۆخىك دروستدەكات كە تىيدا ئىنسان زياتر ھەست بە جياوازيەكانى خۆى بكات، لەوە تىبكات لەچىدا لەوانى دى ناچىت و لەكويدا شوناسىكى ھىە جياواز لە شووناسەكانى دىكە. بەم مانايە جىھانگىرى چوارچىوہىەكى گەورەىە بۆ بەراوردكارى، ئەم بەراوردەش ھەم ئەو لايەنانە ئاشكارادەكات كە ئىمە تىاياندا لەگەل ئەوانىدىدا ھاوبەشىن، ھەكچۆن ئەو لايەنانەش بەرجەستەدەكات كە ئىمە لەوانى دى جىادەكاتەوہ. بە مانايەكى دىكە بچووكبوونەوہ و لىكنزىكبوونەوہ و تواناى بەراوردكارى ھەموومان ناكاتە كۆيلەى كولتورى كۆكاكۆلا و ماكدۆنالډ و ئىم تى فى، ھەك ھەندىك تىورىست بەھەلە بانگىشەى بۆدەكەن، بەلكو دەمانكاتە كۆمەلەك بوونەوہرى ووشيار و ئاگا بە ھەموو ئەو جياوازيانەى كە دەشىت لەوانىدىمان جىابكاتەوہ. بىگومان ئەم تواناى بەراوردكردنە دەشىت دوو دەرەنجامى تەواو جياواز و بەيەك ناكۆكى لىبكەوئتەوہ. دەشىت ھەم دۆخىكى كولتورى دەرەلەمەند و كراوہ دروستبكات، بەوہى كە كولتور و شووناس و پىناسەكان لە رىژەبىوونى كولتورى خۆيان و رىژەبىبوونى بەھاكانيان تىبگەن و لەمرىگەيەشەوہ لە رەگە سەرزەمىنى و مىژووى و رەمزيەكانى خۆيان و كولتورەكانى دىكەش بگەن. بەم كارەش ھەم لە سنور و نووقسانىيەكانى خۆت تىبگەيت و ھەم لە سنور و كورتهپنانەكانى ئەويدىش و دوا دەرەنجامى لۆژىكى ئەم تىگەيشتنەش ببىتە مايەى كرانەوہى كوتورى و بەھىزبوونى خەيال و عقلانىەتى لىبووردن و رىژەگەرا لە بۆچوون و حوكم و ھەلسەنگاندندا. بەلام دەشىت دەرەنجامى دۆگماى و توندروہ و ئوسولى و ناسىوئاللىستى پەرگىرىش دروستبكات. واتلىبكات خۆت بە گرنگىرىن و پىرۆزىرىن و بىھەلەترىن كولتور و شووناس و بەھا بزانىت و دەرەوہى خۆش بە جاھىلىت و تارىكستان و عەدەمىەتىكى رەھا. لە شوئىتىكى ھەك رۆژھەلاتى ناوہراستدا و لای ھەندىك گروہى كۆمەلەىەتى تايەت ھەلومەرجىك دروستبووہ كە ئەم بەراوردكارىيە بە رەفزكردنىكى رەھا و سەرتاسەرى ئەويدى كۆتايىدەت. لەراستىدا يەكىك لە ھۆكارەكانى لەداىكبوونى توندروہى ئەم پروسەى بەراوردكارىيە كە لە نرىكبوونەوہ و نەمانى مەسافەوہ لەداىكبووہ. بەم مانايە ئوسولەتى ئىسلامى، لە ئاستىك لە ئاستەكانىدا، بەرھەمى ئەم پروسەى بەراوردكارى و لىكدىنرىكبوونەوہ و پىداگرتنە پەرگىرىيە لەسەر جياوازى. لەم رەوتەدا ئوسولەت برىتىيە لە بەرھەكردنىكى دۆگمايانەى شووناس و

تايپه تهنه ندىتى و خۆمالىيون و كولتور و ئاين و كۆمه لگا، تا رادهى سىرپنه وهى ئويدى و فريدانى بۆ دهره وهى هر توانا ياكه ي و يكچوون و هاوشيوه بوون و ليكتيگه يشتن. به كورتى نزيكوونه وه له م ديده تيوريه دا مهرجنبيه ليكچوون دروستبكات به لكو ده شيت هه ستردن يكي به هيز و هه مه لايه ن به ليكنه چوون دروستبكات.

خاليكي ديكه ي گرنگ له ره خنه گرتن له تيزه ي هاوشيوه بوون و ليكچوونى كولتورويدا، بازدانى ئەم تيزه يه به سه ر ئەو راستيه ئەنترۆپۆلۆژيه دا كه پيمانه ليت ئينسان بوونه وه ريكي راقه كه ره، كه سيكي هيرمۆنتيكيه و هرچيه ك ده چيته ناو جيهان و خيال و دهرونييه وه، سه ره له نوڤ راقه ده كرپته وه و له چوارچيوه ي پيدراوه كولتوروى وسياسى و كۆمه لايه تى و دهرونى و ره مزيه كانى خويدا مانا و ده لاله ت و پيناسى دى وهرده گرپت. هر كۆڊيكي كولتوروى گهردوونى كه له به شيكى زه وييه وه بۆ به شيكى ترى زهوى ده گواستريته وه، ده چيته ناو ئەو راره و هه لومه رج و سيستمى راقه كردنه لۆكالييه انه وه كه له شوپنه جيا جيا كاندا ئاماده ن و له ويدا سه ره له نوڤ پيناسه ده كرپته وه و راقه ده كرپت و ماناي نوڤ وهرده گرپت جياواز له مانا كۆنه كانى يان جياواز له مانا كانى له شوپنه كانى ديكه دا. ليره وه هه له په كى كه وه ده كه ين گه ر به ره ها يى قسه له له په كچوونى كولتوروى و هاوشيوه بوون بكه ين، ناتواين چاو له و راستيه بنووقينن كه ئينسان بوونه وه ريكي راقه كه ره و ناتواين بازبده ين به سه ر ئەو هه موو پرۆسه ئالۆزانه ي ليكده انه وه و راقه كردن و خوڤندنه وه دا كه له لۆكاله كاندا دروستده بن. هيج ئيكۆنيكى كولتوروى نيه له هه موو جيهاندا هه مان ماناي هه بيت. هه موو ياسا و به ها و نۆرمه گشتيه كان، هه موو ئيكۆنه كولتورويه كان و هه موو تيكتسه كان له ژيتر كاريگه رى هه لومه رجه ناوچه ييه كاندا سه ره له نوڤ پيناسه ده كرپته وه و ده خوڤندريته وه و مانا كانيان گۆرانيان به سه ر داديت. دور نه روڤين و ماكدۆنالڊ وه ك شوپنيك بۆ «خواردنى خيرا» به نمونه وهرگرين. ماكدۆنالڊ له ئەمستردام مانايه كى هه يه جياواز له و مانايه ي له تاران يان له عه ماندا هه يه تى، له ئەمستردام شوپنى خواردنى خيرا و هه رزانه و به گشتى منالان و گه نجان رووى تيده كه ن، كه چى له عه مان و له تاران شوپنى كۆبوونه وهى كه سانى سه ر به چينه دارا و به توانا كانى ئەو كۆمه لگايه ن و كۆبوونه وه يان له و شوپنه شدا هيمايه بۆ تواناي ئابوورى و مه قامى

كۆمەلەيەتتە، بەمانايەكى دىكە ئەگەر ماكدونالد لە ئەمستردام زياتر دەربىرى كۆلتوورى گەنج و منال بىت، ئەوا لە تاراندا ھۆكارىكە بۆ خۆجياكردنەوھى كۆلتوورى ھىزە دەولەمەند و داراكان لە نەدارانى ئەو و لاتە. لە فەرەنسا ماكدونالد رەمزىكى ئەمريكيە و لەھەندىك شوپن و ئاستى تايبەتدا دژايەتى دەكرىت، لەكاتىكدا لە ئەمستردام شوپنىكى تايبەتى خواردنە لەپال دەيان و سەدانى دىكەدا، لە عەمانىش رەمزى ژيانى مۆدىرن و دەولەمەندبوونە.

وھك گوتمان ئەم فرە مانايى و فرە راقەبەتە لەو راستىيە ئەبستمۆلۆژىيەوھ سەرچاوەى گرتووە كە ئىنسان بوونەوھرىكى راقەكەرە، گروھ و ھىزە كۆمەلەيەتتەكانىش گروھ و ھىزى راقەكەرن، ھىچ گروپىك نىيە چ لەناو خۆيدا و چ لە پەيوەندىيدا لەگەل ئەوانىدىكەدا جىھان و كۆمەلگا و تىكستەكان راقەنەكات، ئەم راقەكردنەنەش داپراو نىن لەو چوارچىوھە فىكرى و سىياسى و ئەخلاقيە كۆن و تازانەى ئامادەن و دروستدەبن. ئىنسان بوونەوھرىكى ھىرمۆنۆتىكىيە و ئەم بوونەشى وايلىدەكات ھەمىشە لەناو لىكچووندا جىاوازى و لەناو جىاوازىدا لىكچوون بىننىت، بۆيە ناكرىت لە رووى ئەبستمۆلۆژىيەوھ قسە لە لىكچوونى كۆلتوورىي و ھاوشىوھبوونى سەرتاسەرى جىھان بكەين. بىگومان رەمزەكان بەجىھاندا بلاودەبنەوھ، تىكستەكان لە شوپنىكەوھ بۆ شوپنىكى دىكە دەپۆن بەلام لە ھەر سىياقتىكدا مانايەكى تايبەت وەردەگرن و لەھەر شوپنىكدا بەشىوازىكى تايبەت لىكەدرىنەوھ.

خالىكى دىكەى كە دشىت دژ بە بۆچوونەكانى تىزەى ھاوشىوھبوونى كۆلتوورى بەرزىكرىتەوھ ئەو راستىيە ئەوھى بەجىھانى دەبىت تەنھا كۆلتوورى ئەمريكى يان فەرەنسى يان ئەلمانى نىيە، بەلكو كۆلتوورى ھىندى و ئەفغانى و ئىرانىشە. چەند بە ئەمريكايىوون بە جىھانى دەبىت ئەوھندەش ئوسولىەتى ئاينى بە جىھانى دەبىت، وھكچۆن بەندەكانى بەياننامەى مافەكانى مرؤف بە جىھانى دەبن و لەم سەرى جىھانەوھ بۆ ئەوسەرى جىھان دەپۆن، ئاواش بۆچوونە ئاينىيەكانى گروپى ئەلقاعىدە و وىتەكانى ئوسامە بن لادن و ئەيمەن زەواھىرىش بەجىھانى دەبن. لە راستىدا ئاين لە جىھانى ئەمرۆدا بەھەمانتەندازەى ماكدونالد و دىزىلاندا و كۆكاكۆلا بەجىھانىبووھ، چ لە فۆرمى كۆچى بىرۆكە ئاينىيەكاندا بە جىھاندا، يان لە فۆرمى ئەو تۆرە لە ئۆرگان و رىكخراو و گروپى دىنىدا كە لەھەموو شوپنىكى جىھاندا ئامادەن، چ لەفۆرمى

كۆتۈپ و كاسىت و وىنە و رەمز و شىۋازى خوارىن و شىۋازى ئازەل سەربىرېن و ھتد... ئەم بىلابوونە ۋە يەش ھەمەلايەنە ھەم ۋالاتىكى دەۋلەمەند و بەتواناى ۋەك ئەمىرىكا دەگىرىتتە ۋە ھەم ۋالاتىكى ھىجگار ھەزار و دواكەتوۋى ۋەك ئەفغانىستانىش. ئەمەش ۋادەكات نەكرىت قسە لە مەسەلەى ھاوشىۋەبوونى كۆلتوۋرى و مەسەلەى بە ئەمىركايىبوون بگەين، مەگەر ئامادەبىن فىل لە خۇمان و لە زانىست و لە خۆپنەرەكانمان بگەين.

خالىكى دىكە كە گومانمان دەربارەى تىزەى وىكچوونى كۆلتوۋرى لەلا درووستدەكات بەرھەمەتئانى كۆمەلىك تەكنىكى كۆنتىرۆل و چاۋدىرى و سانسۆرى نۆتىيە كە بەشىۋەپەكى ترسناك تواناكانى دەۋلەت و گروھە كۆلتوۋرىيە داخراۋەكان لە سانسۆردا قەبەدەكات، بەشىۋەپەك ئەۋ شىۋە جىھانەمان بىردەخاتەۋە كە جۆرج نۇرويل نىشانمان ئەدات. بە مانايەكى دىكە چەند تەكنىكى پەيوەندى ئازاد و كراۋە لەگەشەكردن و داھىنانداپە، بەھەمان ئەندازەش تەكنۆلۇژىيە كۆنتىرۆلكردى ئەم پەيوەندىيەنە و سانسۆركردىن ئامادەن. لە چىن دەۋلەت ھىلەكانى ئىنتەرنىت و ساتالائىت و تەلەفون و تۆرە كۆمپىوتەرىيەكان كۆنتىرۆلدەكات، ئەۋەى لەگەل دىدى نوخبەى بالادەستى ئەۋ ۋالاتەدا نەگونجىت ۋەك مەترسىيەكى سىياسى و كۆلتوۋرى سانسۆردەكرىت، سەدام حوسەينىش بەر لە كرپنى تۆرەكانى ئىنتەرنىت تەكنىكەكانى سانسۆركردى ئەۋ تۆرانەى كرپ، تالەبان و ھىزە ئىسلامىيە توندېرەۋەكانى كوردستانىش ئامرازە تەكنۆلۇژىيە نوپكان ياساغدەكەن. ھەموو ئەمانە ۋادەكات سنوۋرى كارىگەرى ئالۆگۆرى ئازادى وىنە و فىكر و زانىارى بەۋ پادەپە كراۋە نەبىت كە ھەندىكجار باسى لىدەكرىت.

لەھەموو ئەمانەش گىرنگىر ھەلەى سەرەكى تىزى ھاوشىۋەبوونى كۆلتوۋرى لەۋەداپە كە دىدىكى ناراست و نادروست و نەگۆرى بۆ چەمكى كۆلتوۋر ھەپە. لەم دىدەدا كۆلتوۋر گىشتىكى كامل و داخرا و بىپەيوەندى و خۆزىنە، پىكھاتىكە جىۋاز لە پىكھاتەكانى دىكە و سىستىمىكە لەناۋ خۇيدا كاردەكات و بىپەيوەندىە لەگەل جىھانى دەرەۋەدا. ئەمە لەكاتىكدا سادەترىن زانىارى ئەنتىرۆپۇلۇژىيە كۆلتوۋر پىماندەلەت كۆلتوۋر سىستىمىكى داخراۋ نىيە و ھەرگىز پەيوەندى كۆلتوۋرىكىش بە كۆلتوۋرىكى دىكەۋە يان كارىگەرى كۆلتوۋرىك لەسەر كۆلتوۋرىكى دىكە، پەيوەندىيەكى يەكلاپەنە و كارىگەرىيەكى يەكجەمسەرى

نەبوو و نییە، کولتور شەقامیکی یەكسەری نییە هەمووان ناچارکات بەهەمان ئاراستەدا برۆین و نەتوانین لێی لایەدەین و پێگای خۆمان دروستبکەین. ئامێری کۆپیکردن نییە هەموو ئینسانەکان وەک یەك کۆپیبکات. کولتور بوونیکی کراوەی پڕناکۆکی و فرەپەنگ و فرە پەمز و فرە جیاوازییە، پێکھاتیکی دەگۆڕی و تازەدەبیتەو و دەسکاری دەکریت، تاکەکەس و گروھە جیاوازیەکان تیگەبیتنی جیاوازیان بۆ کۆد و بەها و پەرمزەکانی هەیە. هەموو ئەمانەش دەشیت ئەمرو مانایەکیان هەبیت و سەبەینی مانایەکی دی و لە رۆبۆردووشدا مانایەکی تریان هەبووبیت. کاریگەری کولتوریش کاریگەرییەکی چەند لایەنە و فرەپەهەندە، تێدا هەموو ئەوانەیی بەشداری گۆڕینەوێ مانا و پێناس و کۆدە کولتورییەکان دەکەن، گۆڕانیان بەسەردادیت. لە راستیدا یەكێک لە کیشە گەورەکانی جیھانگیری کولتورویی ئەو نییە جیھان بە ئەمریکایی دەبیت و کولتورویی رۆژئاوا بە جیھاندا بلۆدەبیتەو، بەلکو زیندووبوونەوێ کولتورویی سەدەکانی ناوەراست و زیندووبوونەوێ شوناسی ئایینی و شوناسی ئەتنی داخراوە کە لە فۆرمی بزوتنەوێ سیاسی چەکار و پەلاماری توندوتیژدا خۆیتیکی زۆریان لە بەر دەرگاکی سەدەیی بیستویەکەمدا رژاندووە. وەكچۆن ئوسولێتی ئیسلامی لای ئێمە، لە ئاستیکی تایبەتدا، کاردانەوێکی کولتورویی و سیاسی نەخۆشە بەرووی جیھانگیریدا، ئاواش لەناو رۆژئاوا خۆشیدا زیندووبوونەوێ پاسیزم و فاشیزم و نازیزم یەكێک لە پەرچەکردارە پەرگەرەکانن بە رووی جیھانگیریدا و بەزۆر ماناش پەرچەکرداریکی کولتوریین.

سەرەرای ئەم راستییانە جیھانگیری لە دوو شارپێگای سەرەکییەو بە ئوسولێت و دۆگماتیزمی کولتورویی ناکۆکە. وەک ووتمان، جیھانگیری لە سەزیکەو و لە ئاستیک لە ئاستەکاندا هەلومەرجی ویکچوونیکی گەردوونی دروستدەکات، لە سەزیکە دیکەو هەستیکی گەورە بە جیاوازی و پێژەبیبوون بەرھەمدەھیتیت. لۆژیکی ئوسولێتی کولتورویی و ئوسولێتی دینی، کە لەسەر بەرگرییەکی پەرگیر لە تایبەتمەندییەتی دروست بوو، ئەم دۆخی ویکچوونە قبوولناکات و تا سنووری بەرەنگاربوونەوێ توندوتیژ و پەنابردنە بەر تیرۆر دەروا. ئوسولێت لەنیوان «تایبەتمەندییەتی» خۆی و «ویکچوونی» کولتورویی جیھاندا، کە بەشیکە لە پڕۆسە ئالۆزەکانی جیھانگیری، ناکۆکییەکی گەورە و بێچارەسەر دروستدەکات کە بوونی یەكێکیان لەسەر مەرگی ئەویدیان

کاردهکات. واته ئەگەر جیهانگیری یه کسانبیت به ویکچوونی کوتووری، ئەوا ئوسولیهت بهم ویکچوونه ناکۆکه.

له سه رێکی دیکه وه جیهانگیری پرۆسه یه کی به رفراوانی به ره مه پنانی جیاوازی و پێژه ییبوونه. جیهانگیری ئەو راستیه بۆ تاکه کهس و گروه و کۆمه لگاگان ئاشکرادهکات که جیهان گه وره تره له سنووره داخراوهکانی ئاین و کولتور و شوناسی هه ر هیزیک به ته نها. جیهانگیری نیشانمانه هات له دهره وهی هه قیقه ته کانی ئیمه دا هه قیقه تهی دیکه و له دهره وهی سیستمی ئەخلاقی ئیمه دا سیستمی ئەخلاقی دیکه و له دهره وهی کتیبه پیرۆزه کانی ئیمه دا کتیبی پیرۆزی دیکه ش هه ن. ئەم راستیانه ش هه لگری داوه تکر دنیکی فیکری و کولتووری و ئەخلاقی ناراسته وخۆن بۆ پێژه ییبوون له تیروانین و مانا و وینا کردنماندا بۆ هه قیقه ت و کولتور و شوناس. ئوسولیهت ئەم پێژه گه راییه یه قبول ناکات و وهک هه ره شه یه کی کوشنده بۆ سه ر یاسا و به ها و نۆرمه ره ها کانی خۆی ده یبینیت، ئەمه ش وایله ده کات خۆی به تاقه سه رچاوه یه کی راستی و پیرۆزی و پۆحانییه ت بزانیته.

هه له ی سه ره کی له وه دا یه جیهانگیری وهک پرۆژه ی تایبه تی ده له تیک یان چه ند ده له تیک ببینن، پیمانوا بیت ئەوانه ی له پشتی پرۆسه ئالۆزه کانیه وه وه ستاون کۆمه لیک کۆمپانیا و سیاسه تمه دار و حکومه تی پیلانگێرن، ده سه ته یه ک خه لکی شه رانگیز و هیزی خرابه کارن که جیهان وهک ده خیله یه ک مامه له ده که ن، باندیکن ده خوازن کولتور و کۆمه لگا و ئاین و ئابووری و ده ولت و بزوتنه وه سیاسییه کانی ناوه وه و دهره وهی رۆژئاوا تیکبده ن. جیهانگیری پرۆسه یه کی ئالۆز و پر ناکۆکی و فره ره هه نده، له ئیستادا سه ره له نوێ جوگرافیای سیاسی و پیدراوه ئابووری و پیکهاته کولتورییه کانی جیهان ریکده خاته وه. بێگومان له م پرۆسه یه دا هیزی لاوز و هیزی به هیز هیه، هیه ئاماده یه بۆ به شدار بوونیکی چالاک تیایدا و تا ئەو شوینه ش ده روات واز له پاره ی نه ته وه یی خۆی به یینیت، وهک ئەو روپییه کان، هیزی دیکه ش هه ن نه ک ناتوانن و نایانه ویت تیدا به شدار بن، به لکو کۆمه لیک کتیبیکی پیرۆز و چه ند ده قیکی ئاینی کۆن و چه ند دیدیکی دۆگامیی تازه به رووی جیهاندا به رزده که نه وه و له هه موو شوینیکدا فه تویه ک و دۆگمایک و هه ره شه یه ک له ئینسان و بوون و ژیان ده چیئن. ئەمانه به ناوی پاراستنی ره سه نایه تی کولتووری و پاراستنی شه ره ف و به رگری له ریز

و بەھا و پىرۆزىيە ھەموو شتىک رەتدەكەنەو ھە گەل پىناسە سادەكانى ئەواندا بۆ جىھان يەكنەگىتەو، بەمەش گەشە بە دىدىكى ترسناک دەدەن كە لە مېژووى كۆن و ھاوچەرخدا جگە لە فاشىزم و ھاوشىوھەكانى ھىچى دى لى سەوزنەبوو.

بىگومان ناکرىت بىت بە بەشىک لە جىھانى ھاوچەرخ و ھەندىک شت نەدۆرىت، دەسكارى چەند رەھەندىكى شوناسى خۆت و شوناسى گروھ و شوناسى كۆمەلگاکەت نەكەيت، لە ترس لە جىھانەو نەپەرىتەو بۆ بوون بە بەشىک لە جىھان، لە بوونەو رەتەو رەق لەويدى بىجولتەنە بىت بە بوونەو رەتەك ئامادەبىت لەگەل ئەويدىدا لە جىھانىكى ئارمدا بزىت و لەويدى سنوورەكانى رەقەو تەماشای ئەوانە بکەيت كە لەخۆت جىاوازان. جىھانگىرى فشارى تايبەت دەخاتە سەر كۆمەلگا و گروھ و تاكەكەسە جىاوازانەكان، ھەموو ئەو مەترسىيانە زىندوو دەگاتەو كە بەدرىژاى مېژوو ھاوپى ئىنسان بوون، مەبەستم مەترسى لەدەستدانى مال و ئارامى و ویتە و پىناسە باو و بالادەستەكان، بەلام لە ھەمانكاتدا كۆمەلەك ئەگەرى گەورەش بۆ تازەبوونەو ھە خویندەنەو و بەخۆداچوونەو ھە رەخنەى پىشنىارەكەت، ھەلى تازەکردنەو ھە مال و تازەکردنەو ھە كولتور و تازەکردنەو ھە بىناى و شوناس دەبەخشىت. پرسىارى سەرەكى ئەو ھەنىيە چۆن خۆمان لە جىھانگىرى لادەين، چۆن خۆمان لە دىن و ناسىۆناليزم و تايفەگەرايدا بشارىنەو. پرسىارى سەرەكى ئەو ھە چ ھەلامىكى تەندروست بە فشارەكانى جىھانگىرى بەدەينەو؟ ئايا بۆ دىن بگەرتىنەو، لاپەرەى كىتەبە پىرۆزەكان ھەلەدەينەو ھە بەدوای نەسىحەتى سۆفىيەكانى ناو مېژوودا و ئىلەين، قەسە لە پىكدادانى شارستانىيەت و كولتورەكان بگەين، بەشىوھەكى غەيبى ئەمیان بگەينە ئەلئەرناتىقى ئەويدىيان، پروپاگەندە بۆ جەنگاوەرى و شەرەف و ئازايەتى بگەين، بەرگرى لەبەھاكانى پاترىاركىيەت بگەين و پىمانوabit جىھان دىن دروستىدەكەت. ياخود خۆمان ئامادەكەين بۆ چوونە ناو ئەم جىھانە تازە و ئالۆز و پىرسكەو كە دەمانخاتە ناو پىرسەى جولە و گەران و سەفەرىكى بەردەوامەو بەدوای مانا و ھەقىقەتە گۆراوھەكاندا، ناچارماندەكەت بەردەوام لە خۆمان و ماناكانمان و وىستەكانمان رامىنين و سەرلەنوئى راقەيانبەكەينەو، لە تەھەداكانى بگەين و ئەگەرە باشەكانى گەورەتركەين و لەو شوئانەشدا كە مەترسىدارە قايمىين بەرامبەرى و ھەولەدەين مەترسىيەكانى تىپەرىنين.

پرسىيار ئەۋەپە ئايا ئامادەين بە سىستىمى خۆيتندن و كولتور و بەرھەمھيتانى مانادا بچينەۋە، سىياسەتى داخران و قۇزاخەكارى، سىياسەتتەك بە عەقلى خىل و گەرەك و چەند دەقتىكى ئاينى بەرپتوھبچىت، رۇشنىبىرىيەك رىق بىيات بەرپتوھ و لە گرتى ساىكۆلۆژى تاكەكەسى و كۆيپەۋە دەستىپىكات، بگۆرپن بە سىياسەتتىكى كراۋە بەرۋوى ژيان و ئىنسان و جىھاندا، دەسەلاتتىكى خەمخۆر دروستكەين، سەرۋەت و سامانى كۆمەلەيتى بەشىتوھپەكى داپەرۋەرانە دابەشكەينەۋە، بايەكانى فرەدەنگى و دىموكراسىيەت بەھىزىكەين، ياسا بۇ ملاملاننى كۆمەلەيتى و ئابۋورى دابىتىن، مىدىيا ئازادبەكەين، رىزى ئىنسان و بىروبوچۈۋنەكانى بگرىن، بەئىن بلىتىن ژيان نەخوات، سنوورپتىكى ياساى بۇ دەسەلاتى فەتۋاچى و دۆگماى كۆنەپارىزەكان دابىتىن. پرسىيارى سەرەكى ئەۋەپە ئايا كۆمەلگى ئىمە و سىياسىيەكان و رۇشنىبىرانى ئامادەن بەم ئاستانەدا كاربەكەن، يان بەپىچى نەلەمىك جىھانگىرى بە ئەمىركاىبىۋون يەكسانبەكەين و بە ئەمىركاىبىۋونىش بەك جەھەنەم و خراپەكارىيەكى رەھا وىتابەكەين، رۇژئاۋا بەراست و ناراست ناۋانباربەكەين و بۇ ساتتىكىش نەۋىزىن مېژوو و كولتور و پىرۋوزىيەكانى خۇمان پەخنەبەكەين و بانگەشە بۇ توندەرەۋى و سادەگۆيى و پىرۋوزىيەكى دۆگماى كەين و حەۋزە و حوجرە دىنىيەكان بەكەينە ئەلتەرناتىفى زانكۆ مۇدىرنەكان.

خراپترىن پەخنە لە جىھانگىرى ئەۋ رەخنانەن لە ھەلۋىستى قوربانىيەۋە ھنووسرىن، لەم جۆرە رەخنانەدا جىھان ۋەك جەنگەلىك وىنادەكرى و خۇدىش بەك كەرۋىشكىكى بىگوناھى ناۋ ئەۋ جەنگەلە. دەشىت وىتاكردنى خۇد ۋەك ۋىربانى جىھانگىرى و ۋەك قوربانى رۇژئاۋا و ۋەك قوربانى سىياسەت و ھىرش غەزاي كولتورى ئەمىرىكى و غەيرە ئەمىرىكى، ھەندىك گرتى ساىكۆلۆژى ارامبكاتەۋە و سوكونايىيەكى رۇجى كەمخايەنى بىبناغە بىخىشىت، بەلام اتوانىت كىشە راستەقىنەكانى ناۋ واقىع بىنىتت و بەھىچ شىۋەيەكەش اتوانىت بىر لە چارەسەرەكانىان بىكاتەۋە. ئەگەر بەھەلە جىھانگىرى ۋەك بە ئەمىركاىكردنى جىھان بىبىنرىت، ئەۋكات چارەسەرە ئەم ھەلەيە، تا ئىستا رىتىيە لە گەرانەۋە بۇ ئاين و بۇ كولتور و بۇ رەسەنايەتتەكى گرمانكرارى ۋنەپارىز و بىمانا. دژايەتتىكردنى بە ئەمىركاىبىۋونى جىھان تا ئىستا لەفۆرمى سەگوتن بە ئەمىركا و مەدح و سەناى رابووردوۋىيەكى دىنى بەملاۋە نەھاتوۋە، نىكەم لاي ئىمە. ھەندىكجار قسەۋتن بە ئەمىركا پەرەى سەندوۋە بۇ قسەۋتن بە

مۆدیرنه و رۆشنگهری و لیبرالیزم و دیموکراسیهت و چهندان دهسکهوتی گهورهی دیکهی میژووی هاوچهرخی مرؤفایهتی، ههموو ئەمانهش لهپال گوتاریکی دینیدا که به فاشیزم نزیکه تا بههر شتیکی دیکه.

لهم دیدهدا ههلاتن له ماكدوئالډ مانای چوونه ژورهوهیه بۆ خیمهی خویناوی جیهاد و ههلاتن له ئەمریکا نیشتهجیبوونه له سهرزهمینی بیفیکری و نادیموکراسییانهی فهتوادا. بیگومان رهخنهکردنی ئەمریکا وهک گهورهترین هیژی سیاسی سههه ئەم ئەستیرهیه کاریکی گرنگه، رهخنهکردنی ههندیك رهههندی کولتوری کۆمه‌لگای ئەمریکی پئویستن، رهخنهکردنی سیاسهتی دهروهوی ئەم زلهیزه ههچگار پئویسته، به‌لام ئەم کارانه جیاوازن له نه‌خۆشی دژایه‌تیکردنی ئەمریکا، (ئهنتی ئەمریکانیزم)، که ره‌گه‌کانی له‌ناو سایکۆلۆژیای هیزه چه‌په‌کانی سالانی شه‌ست و هه‌فتا و سایکۆلۆژیای هیزه ئوسولی و توندپه‌وه‌کانی ئەمرۆ و سایکۆلۆژیای کۆمه‌لێک رۆشنبیری دۆگمای و دینی په‌رگیردایه. من لیردها مه‌ودای قسه‌کردنم له‌سهه دیاردهی ئەنتی ئەمریکانیزم نییه، به‌لام ده‌بیت رهخنه‌کردنی ههندیك له رهه‌نده ئیمپریالییه‌کانی سیاسهتی ئابوری و سه‌ربازی ده‌ره‌کی ئەمریکی له جیهاندا جیا‌به‌ینه‌وه له رهخنه له‌وهی پێیده‌گوتریت سیستمی کولتوری و سیستمی سیاسی ئەمریکی به‌گشتی. ده‌بیت ئەنتی ئەمریکانیزم و رهخنه‌ی میژوویی و زانستی ئەمریکا تیکه‌لنه‌کرین. تیکه‌لکردنی ئەم دوولایه‌نه تیکه‌لکردنیکی ئایدیۆلۆژییه و نابیناییه‌کی میژوویی گهوره له پشתיیه‌وهیه و هه‌ماش بۆ هه‌ژاریه‌که‌ی فیکری و میتۆدی ده‌کات له تیکه‌یشتن له نالۆزییه‌کانی کۆمه‌لگا و کولتوری ئەمریکی.

ره‌نگه گرنگترین خالێک ناچاربین له رهوتی کۆمه‌لگای کوردی و له رهوتی کۆمه‌لگا دراوسێکانماندا له‌سهه‌ری بوه‌ستین بریتیبیت له چۆنیه‌تی ریکخستنی ئەو په‌یوه‌ندییه‌ی له‌نیوان ئاین و جیهانگیریدا دروستده‌بیت. به مانایه‌کی دیکه پرسپاری سه‌ره‌کی له ئاستی به‌جیهانیبوونی کولتوریدا ئەوهیه چۆن ئاین و مؤدیرنه له‌گه‌ل یه‌کدا و له‌پال یه‌کدا ئاماده‌بن، چی به‌یه‌ک بدن و چی له‌یه‌کدی بسه‌هنه‌وه، کام هاوکێشه‌ی ئەخلاقی و سیاسی و یاسایی ئەم دووانه به‌یه‌که‌وه گریتبات؟ زه‌حمه‌ته لیردها وه‌لامیکی ته‌واو به‌م پرسپاران به‌ینه‌وه، به‌لام ده‌توانین بلێین هه‌موو پێشنیارکردنیکی ئاین وه‌ک ئەله‌رناتیقی مؤدیرنه و هه‌موو به‌گه‌ژاچوونه‌وه‌یه‌کی ئاین بۆ بنه‌ما سه‌ره‌کییه‌کانی مؤدیرنه، جگه له

تارىكى و جەنگ و جەھل ھىچى دى لى سەوز نابىت. بەلام موتوربەكردنى ئاين بە مۆدېرنە، يان وردتر بدوئىن گواستنهوى دەسكەوتە ياسايى و سياسى و فيكرى و كولتورويىيەكانى مۆدېرنە بۆ ناو ئاين و تازەكردنەوى ئاين لە ناوھوپرا لەپال ئەم دەسكەوتانەدا، دەروازەيەكى راستەقىنەى چوونە ژورەوى ھەر كۆمەلگايەكە بۆ جىھانى نوئى و دەروازەيەكى گىرنگى ھاتنە ژورەوى شارستانىيانەى ئاينە بۆ ناو جىھان. لەو شوئنانەدا كە ئاين شەرىعەتى مۆدېرنە دەخاتە ژىر پىرسىارەو دەبىت چاوەپروانى مۆدېلى تالەبانانەى ئاين بكەين، بەلام لەو شوئنانەدا كە ئاين بەھاكانى مۆدېرنە وەردەگرىت دەشەت ھاتنەكايەى شىوازىكى نوئى مەحەبەتى ئاينى بىيىن كە قوولايىەكى تايبەت بە ژيان و ئىنسان و جىھان بەدات. تا ئەم ساتەى ئىستاشمان پەرخنە ھەرە قوولەكان لە مۆدېرنە لەناو چوارچىوہ و پىدراو و گریمانەكانى مۆدېرنە خۆيەو ھاتوون، پەرخنە لە مۆدېرنە بە نىيازى خۆلادان لە مۆدېرنە و كردنى دىن بە ئەلتەرناتىف بۆ مۆدېرنە، پەرخنە بە عەقلىەت و خەيال و ئەبستىمۆلۆژىيەى بەر لە مۆدېرنە. ئەمەش ئەو فۆرمە ناشىرىنەى كۆنزەرفاتىفىزمە كە لەدوا دەرنجامدا شەرىكى فاشىيانە لەگەل ژيان و جىھاندا بەرپادەكات.

ھىچ ھىزىك نىيە لە جىھاندا ئەوئەندىە فاشىزم عاشقى سادەگوئى بىت، فاشىزم لەسەر سادەكردنەوہىەكى ترسناكى ماناكانى كۆمەلگا و سياسەت و جىھان و شوناس و فيكر و كولتور و شتەكانى دى دەژى. ئەم ووتارە ھەولدانىكى بچووك بوو بۆ بەگزاچوونەوى ئەو سادەگوئىيەى كە فاشىزمى نوئى لە بەرگە دىنيەكەيدا ھەلگىرەتى لەرىگاي گەپاندنەوى بىرىك لە ئالۆزى بۆ جىھان، بەتايبەتى بۆ ئەو چوارچىوہ ئالۆزەى ئەمرۆكە بەناوى جىھانگىرىيەوہ ئامادەى و بە مانايەك لە ماناكان ھەموومان لەناويدا ئامادەين. لەمەش بىرازىت ھەموو كەسىك مافى ئەوہى ھەيە ئالۆزىيەكانى جىھان بىيىت، كورتكردنەوى جىھان و كولتور و شارستانىيەتەكان بۆ سىمبولى سادە بەرلەوہى تاوانىكى كولتورى بىت تاوانىكى ئەخلاقيە، ئەوانەشى جىھان كورتكەنەوہ بۆ دوو جەمسەرى ناھەز و دژ بەيەك و يەككىيان دەكەنە ئەلتەرناتىقى ئەويدىيان، يەككىيان بە موتەلقى بە خراپەكار و ئەويدىيان بە موتەلقى بەباش لە قەلەم ئەدن، گەمەيەكى ترسناك دەكەن كە بۆناو رۆژگارە تارىكەكانى مېژووئىيەكى خويىنمان دەباتەوہ.

سه رجاوده گان

- 1- Robertson, Ronald, Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Hetrogeneity.in:Global Modernities. ed Mike Featherstone, Scott Lash and Ronald Robertson. Sage London 1995.
- 2- Featherstone & La,h. Globalization, Modernity and the spatialization of social theory: an introduction. in:Global Modernities. ed Mike Featherstone, Scott Lash and Ronald Robertson. Sage London 1995
- 3- Barber, Benjamin, Jihad vs. McWorld, Times Books, 1995.
- 4- Huntington, Samuel P., The clash of Civilizations? from Foreign Affairs, Vol.72, No.3, 1993.
- 5- Lechner, FrankJ. & Boli John, The Globalization Reader, Blackwell Publishers USA 200.

جیهان له‌دوای ۱۱ سێپتیمبەر هه‌وه‌؟؟؟

۱- سه‌ره‌تا

هێشتا زووه قسه له ده‌ره‌نجامه جیاوازه‌کانی رووداوی ۱۱ سێپتیمبەری وڵاته یه‌کگرته‌وه‌کانی ئەمەریکا بکه‌ین، زووه بزانی‌ن ئه‌و نالۆگۆره‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری و سه‌ربازییانه‌ چین ئه‌م رووداوه له ئاستی دوورخایه‌ندا له‌به‌شه جیا جیاکانی جیهاندا ده‌یانه‌ئینێته‌کایه‌وه. ئه‌وه‌ی له‌م ساته‌دا لێی دانیاین ئه‌و راستیه‌یه که ۱۱ سێپتیمبەر دوا‌هه‌مین ده‌رگا‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌می داخستوو و به‌شێوه‌یه‌کی تراژیدیانه و چاوه‌ڕینه‌کراو فری‌داینه‌ ناو سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌مه‌وه. زۆربه‌مان پێشبینی ئه‌م سه‌ره‌تا تراژیدیانه‌مان بۆ سه‌ده‌ی بسیت و یه‌که‌م نه‌ده‌کرد، چاوه‌روانی ئه‌وه نه‌بووین له ده‌روازه‌ی جه‌نگێکی تایبه‌ت و پێوتنه‌وه‌ بچینه‌ ناو سه‌ده‌یه‌که‌وه که چاوه‌روانی زۆرمان لێی هه‌یه.

رووداوه‌کانی ۱۱ سێپتیمبەر په‌رده‌یان له‌سه‌ر جیهانێک هه‌ل‌دایه‌وه که له ناوه‌وه‌را لێوانلیتوه له ناکۆکی کوشنده و رقی خوێناوی و بێباکی ده‌ره‌وه‌ی ویژدانێکی ئه‌خلاقییانه و لێک‌دیتینه‌گێشتن و به‌دگومانییه‌کی قوول و پر مه‌ترسی و توندپه‌وه‌یه‌کی لێوانلیتوه له خوین و تاریکی. جیهانێک رۆژ دوا‌ی رۆژ هێزی پر مه‌ترسی و نابه‌رپرسیار و دژ به‌ جوانی و دژ به‌ ژیان به‌ره‌مه‌دینیت و ئه‌م هێزانه‌ش هه‌موومان، له‌م په‌ری زه‌ویه‌وه بۆ ئه‌و په‌ری زه‌وی، به‌ره و خه‌رند و لێواری کاره‌ساتی گه‌وره‌ گه‌وره پالپێوه‌ده‌نین. ۱۱ سێپتیمبەر په‌نجه‌ره‌یه‌کی کرده‌وه که ده‌روانیته‌ سه‌ر زۆربه‌ی ناشیرینییه‌کانی جیهانی ئه‌م‌رۆ، له ناشیرینییه‌کانی ئاینه‌وه بۆ ناشیرینییه‌کانی ته‌کنیک و له ناشیرینییه‌کانی ئابوورییه‌وه بۆ ناشیرینییه‌کانی کولتور و له ناشیرینییه‌کانی هه‌ژارییه‌وه بۆ ناشیرینییه‌کانی ده‌وله‌مه‌ندی. له‌دوا‌ی ۱۱ سێپتیمبەر هه‌وا ناکریت به‌هه‌مان لۆژیکی به‌ر له ۱۱ سێپتیمبەر له‌سه‌ر جیهان و کێشه‌کانی ئه‌م جیهانه‌ بدوین. رووداویکی له‌و بابته‌ کۆمه‌لێک نه‌ئینمان له‌سه‌ر جیهانێک بۆ ئاشکرا‌ده‌کن که لێوانلیتوه له مه‌ترسی.

یه‌کێک له‌و مه‌سه‌له‌ گرنگانه‌ی رووداوه‌کانی ١١ سێپتیمبه‌ر ئاشکرایان کرد ئه‌و راستیه‌یه‌ که ئیمه‌ له‌ جیهانیکی بچووکدا ده‌ژین. له‌ جیهانیکیدا تێیدا هه‌مووان دراوسی و هاوسایه‌ و هاوئشینیه‌ که‌ترین و ئه‌وه‌نده‌ له‌ یه‌کدی نزیکین هه‌رکه‌ سێکمان بخوازیته‌ ده‌توانیته‌ ژبانی ئه‌ویدیکه‌مان ناشیرین و وێرانکا و زیانی کوشنده‌ به‌ ئیستا و ئاینده‌ی بگه‌یه‌نێت. ١١ سێپتیمبه‌ر نیشانی داین شتیکی نه‌ماوه‌ ناوی لێکدا بران و دووری و داخرا نیته‌، گۆی زه‌وی وه‌ک گشتیک بۆته‌ مایکی گه‌وره‌ که‌ ده‌شیت هه‌م وێرانیکه‌ین و هه‌م بیکه‌ینه‌ شوینی پیکه‌وه‌ ژبانیکی پر متمانه‌، ده‌شیت پرۆژه‌ی جیه‌نه‌میکی لیدروسته‌کین و ده‌شیت بیکه‌ینه‌ باخیکی ئاسوده‌. ١١ سێپتیمبه‌ر نیشانی داین چه‌ند ئاسانه‌ جیهان وێرانیکه‌ین و ئینسانی سه‌ر به‌ ئاین و نه‌ته‌وه‌ و کولتوره‌ جیاوازه‌کان له‌یه‌ک با له‌خانه‌دا پیکه‌وه‌ له‌ناوبه‌ین. له‌ دوو قووله‌ وێکچوه‌که‌ی نیویۆرکدا نزیکه‌ی شه‌ش هه‌زار که‌س که‌ سه‌ر به‌ ٣٧ نه‌ته‌وه‌ی جیاوازن له‌ ماوه‌ی که‌مه‌تر له‌ کاتر میتریکدا کوژران. ئه‌وانه‌ی کوژران سه‌ر به‌ ئاین و گروه‌ و نه‌ته‌وه‌ی جیا جیا بوون، له‌ نیشتمانی و ولات و جوگرافیای جیاوازه‌وه‌ هاتبوون. ١١ سێپتیمبه‌ر نیشانی داین که‌ چیدی نه‌ته‌وه‌ و کولتوره‌ و ئاین و گروه‌ی دوور له‌یه‌ک نه‌ماون، نیشانی داین هه‌موومان نیشه‌ته‌جی یه‌ک ماله‌ و یه‌ک خانوو و یه‌ک شوینین، ئه‌م ماله‌ش مایکی شووشه‌یی ته‌واو قابیلی تیکشکان و پیمان و وردوخاشبوونه‌.

فه‌یله‌سوفی ئه‌لمانی و باوکی رۆشننگه‌ری (ئیمانۆیل کانت) زیاده‌ دووسه‌د ساڵ له‌مه‌وبه‌ر مرۆفایه‌تی له‌و راستیه‌ ناگادار کرده‌وه‌ که‌ جیهان به‌ره‌و بچووکبوونه‌وه‌یه‌کی بپوینه‌ ده‌روات، به‌ره‌و رۆژگارێک تێیدا بپقانونیکردن و نایه‌کسانی و نا‌عه‌داله‌تی له‌ به‌شیکیدا کاریگه‌ری راسته‌وخۆ و کوشنده‌ی بۆسه‌ر به‌شه‌کانی دیکه‌ی ده‌بیت. پێشیلکردنی مافه‌ ئینسانیه‌کان له‌ سوچیکیدا ده‌ره‌نجامی خراپی بۆ پاراستنی هه‌مان ئه‌و مافانه‌ له‌ سوچیکی دیکه‌یدا ده‌بیت، سه‌ربرینی کولتوره‌یی و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی له‌ که‌رتیکیدا ناشیرنی سیاسی و کولتوره‌یی و کۆمه‌لایه‌تی له‌ که‌رته‌کانی دیکه‌دا ده‌خاته‌وه‌. ١١ سێپتیمبه‌ر سه‌لماندی ئه‌وه‌ی له‌ ئه‌فگانستاندا رووده‌دات شتیکی نییه‌ تابه‌ت به‌ ئه‌فگانه‌کان و به‌هیچ مانایه‌ک ته‌نها له‌ سنووری ئه‌و ولاته‌شدا نامی نیته‌وه‌. ئه‌تککردنی ژبان و پێشیلکردنی به‌ها ئینسانیه‌کان و گالته‌کردن به‌ ئازادی له‌ کابولدا لێناگه‌رێت نیویۆرک به‌ ئیسراحه‌ت بنوێ، ئه‌وه‌ی له‌ کشمیر رووده‌دات درێژکراوه‌ی له‌

واشتۆن دهبی و رووداوه‌کانی سوّمال ناکریت له کهمه‌کانی ئوسامه بن لادن له ئەفغانستان دابیرین، یاسا ئابوورییه وهحشییه‌کانی وال ستیریت به‌هیچ‌جۆرتیک له خۆپیشاندا نه تووره‌کانی ئەنده‌نوسیا و پاکستان دابراونین. ۱۱ سێپتیمبه‌ر نیشانیداين که هێڵیکی نادیار کابول و نیۆیۆرک به‌یه‌که‌وه گرێده‌دا، ناشیرینییه‌کانی به‌شیکی جیهان راسته‌وخۆ به‌هشه‌کانی دیکه‌ی جیهانه‌وه ده‌به‌ستیته‌وه. ۱۱ سێپتیمبه‌ر سه‌لماندی یان ئەوه‌ته هه‌موومان له ئاسایش و مافیه‌روه‌ری و ژیانیکی پر که‌رامه‌تا ده‌ژین یان هیچ که‌سمان.

له‌دوای ۱۱ سێپتیمبه‌ره‌وه جیهان له هه‌مووکات بچوو‌کتره.

۲. ۱۱ سێپتیمبه‌ر و رستیک پرسیار

ژماره‌ی ئەو پرسیارانه‌ی له‌دوای ۱۱ سێپتیمبه‌ره‌وه کراون و به‌به‌رده‌وامیش ده‌کرین هێجگار زیاتر نه ژماره‌ی ئەو وه‌لامانه‌ی که ئاماده‌ن. له ساته‌وه‌ختی داریمانی هه‌ردوو قوله به‌رزه‌که‌ی مانهاتنه‌وه پرسیار ده‌باره‌ی زۆر شت و زۆر مه‌سه‌له ده‌کریت. پرسیار ده‌باره‌ی ره‌ه‌نده جیا‌جیا‌کانی جیهانی ئەمرۆ، ده‌باره‌ی سه‌رچاوه‌کانی تیرۆر و تیرۆریزم، ده‌باره‌ی ئەو کیشه و گرفت و ته‌نگه‌ژه ئابووری و سیاسی و کولتووری و ئاینی و شارستانیانه‌ی جیهانی ئەمرۆیان کردۆته شوێنی هێرش و په‌لاماری له‌جۆره، پرسیار ده‌باره‌ی ئاسایش و هه‌ژاری و نه‌داری کۆیی به‌شیکی گه‌وره‌ی دانیش‌توانی زه‌وی، پرسیار ده‌باره‌ی شووناسی ئاینی و شووناسی کولتووری و په‌یوه‌ندی نێوان ئاین و خوێن و دیموکراسیه‌ت و مه‌ترسی.

۱۱ سێپتیمبه‌ر ماشینیکی گه‌وره‌ی پرسیارکردنی خسته‌گه‌ر. له‌م ووتاره‌دا من هه‌ولئه‌ده‌م، زۆر به‌کورتی، خوێنه‌ری کورد له‌ سێ شیوازی تاییه‌تی پرسیارکردن ئاگادارکه‌مه‌وه که پیموایه له‌ چه‌ند هه‌فته‌ی رابوو‌ردا له‌زۆر شوێنی دنیا‌دا و له‌لایه‌ن زۆر لایه‌ن و هێزی سیاسی و ئاینی و کولتووری جیا‌جیا‌وه کراون و تا ئێستاش دووباره و چه‌ند‌باره ده‌کرینه‌وه. هه‌م پرسیاره‌کان و هه‌م ئەو وه‌لامانه‌ش که پێیان‌دراونه‌ته‌وه راسته‌وخۆ ده‌مانخه‌نه به‌رده‌می ئەو نالۆزییه‌ گه‌وره‌یه‌ی که جیهانی دوای ۱۱ سێپتیمبه‌ری تیکه‌وتوه‌وه:

۱. كىن بكَرهكان و چين مۆتىفهكانى ۱۱ سىپتېمبەر؟

يەكەمىن رىست لەو پىرسىارانەى لەم چەند ھەفتەيەى دوايىدا كراون پىرسىارن دەربارەى شوناسى ئەو ھىزانەى لە پشتى ئەم رۇوداۋەوھن: كىن ئەوانەى كارە تىرۇزىستىيەكانى يازدەى سىپتېمبەريان پىادەكرد و ئامادەبوون گىانى خۇيان كۆتاي پىپىن و لەگەل خۇشياندا كۆتايى بە ژيانى ھەزاران كەسى دىكەى سەر بە ئاين و كولتور و نەتەۋەى جىاواز بەپىن بەپىنەۋەى لەدواى خۇيانەۋە بەياننامەيەك، نووسىنىك، دروشمىك بەجىبەھىلن بۆئەوانەى دەكەونە ناو دەرەنجامەكانى ئەم كارەساتەۋە؟ ئەو عەقلىت و توانا رىكخراوى و تەكنىكىيە كىيىيە كە كارىكى وا ورد و فرەلايەن و ئالۆز بەۋپەرى دىقەت و وريايى و وردەكارىيەۋە ئەنجامەدات؟ كىن ئەوانەى خاۋەنى ئەو خەيالە ئەھرىمەنيەن كە كارىكى وا نەخشە دەكىشن و پىادەى دەكەن؟ مۆتىف و پالئەرەكانى ئەو كەس و لايانانە چين و كامانەن؟ ئايا دەخوازن لەرپى ئەم كارەۋە چى بلىن و چ پەيامىك بە جىهان راگەيەنن؟ بە كورتى و بە كوردى ئەوانەى ئەم كارەيان ئەنجامدا كىن و بۆ چ مەبەستىك ئەنجامياندا؟

ئەگەرچى لە ئىستادا ھەموو ھىماكان روويان لە ھىزە تووندېرەۋە ئىسلامىيەكانە و گروپەكەى بن لادن و رۇژىمى تالەبان راستەوخۆ ۋەك بكَرى ئەم كارەساتە پىشنىاردەكرىن، ئەگەرچى ئەمريكايىەكان بەشىكى زۆرى ئەفگانستانيان بۆمباران كردو و بە مليۆنان كەسى ھەلاتوو لەنىۋان سنورەكانى ئىران و پاكستاندا لە ھەلومەرجىكى نائىنسانى كوشندەدا دەژىن، ئەگەرچى مىدىيائى نىود دەۋلەتى وىنە و ناو و شوناسى كۆمەلىك كەسى خستۆتە بەردەم راي گشتى جىھانى، بەلام ھەموو ئەمانە ئەو راستىيە ناشارنەۋە كە يەكىك لە كاراكتەرە ھەرە سەرەكىيەكانى رۇوداۋى ۱۱ سىپتېمبەر نە ناسىنى بكَرەكان و نادىارى مەبەستەكانيانە. ئەو زانىارىيانەى ئىمە لەسەر بكَرەكان ھەمانە زۆرەيان زانىارىيەكى ئىستىخباراتىن و تا ئىستاش لە سنورى گومان و دوۋلىيەۋە دانەبەزىون بۆ زەمىنى بەلگە و سەلماندن. بەم مانايە ۱۱ سىپتېمبەر، سەرەراى گەرەبى و مەشھەدىەتى وىنەكانى، رۇداۋىكە بى ئەكتەر، رۇداۋىكە ھىچ كەسىك بەرپىرسىارىيەتتەكەى ھەلنەگرتو و ھىچ لايەن و ھىزىك خۆى نەكردو بە خاۋەنى. ئەم نەبوونى خاۋەنە ۋەك ئەۋە وايە داۋامان لىبكەن دياردەكە ۋەك دياردەيەكى سىروشتى

ببینین. رووداوه که خۆی وا نیشانئهدات وهک ئه وهی به شتیکی ئاسایی و سروشتی پیکهاتی ئه و جیهانه بیت که تیتیدا دهژین و ریک دهره نجامی کارکردنی میکانیزمه ئابوری و سیاسی و کولتوریه کانی ئه و جیهانه بیت.

رهنه رووداوه که ۱۱ سیتیمبهر بیهویت بلت، گرنه نیه بکه رهکان کین، چ مه به سستیکیان هه بووه و کام دهق و مانیفیستی ئاینی و ئایدیۆلۆژی له پشته خه یال و عه قل و ئیدراکیانه وه ناماده بووه، گرنه ئه وه یه ئیمه له جیهانه یکتا دهژین قایل و شایسته ی کرداریکی له و بابه ته یه. ۱۱ سیتیمبهر دهخوازیت وهک پیدراویکی سروشتی و ئاسایی ناو جیهانی ئه مرۆکه خۆی به سه ر ووشیاری و خه یال و ئیدراکماندا سه پینت. ئه مه ش مانای ئه وه ی ۱۱ سیتیمبهر خۆی وا نیشانئهدات وهک ئه وه ی دهره نجامیکی لۆژیکی جیهانیکی بی لۆژیک بیت، نه بوونی بکه ری راسته وخۆ و به جینه هیتشتنی دروشم و گوتاریک له دوای خۆیانه وه دهخوازیت ئه و گومانه مان له لادروستبکات که رووداوی له م بابه ته پیدراویکی ئاسایی و سروشتی و قه ده ری ناو رووداوه کانی جیهانی ئه مرۆکه ن. ئاشکرایه جیهانی ئه مرۆ جیهانیکه گه ر دیویکی بریتیبیت له و خۆش نو دگه راییه ی که به شتیک له کۆمه لگا ده وله منده کانی تیدا ده ژی، ئه وا دیوه که ی ئه و دیوی جه ه نه میکه که ده شت له هه مو ساتیکدا دهرگاکانی به رووی هه مو وندا بکریته وه. رهنه ۱۱ سیتیمبهر به م مانایه کرانه وه ی دهرگاکانی جه ه نه م له سه ر جیهان.

ئه گه ریکی دیکه ی ئه م بێناوی و بێئه کته رییه ی رووداوه کانی ۱۱ سیتیمبهر ئه وه یه ئه وانیه به م کاره هه لساون ئه وه نده خۆیان و په یامه که یان پی ئاسایی و لۆژیکی و گومان هه لئه گره که به پی تو یستیان نه زانی بیت له دوای خۆیانه وه حیکایه تیک به جیبه یلن. حیکایه تیک لانیکه م دوا هه مین راسپارده و وه سیه ت و پینا کردنه کانی ئه م گروهی تیدا بیت و مه به سه ته کانیانی روونکر دیته وه. که سیکی وهک (تۆم نارین) له و باوه ردا یه که بکه ره کانی ئه م رووداوه به م بیده نگی و بی ناو نیشانیه یان ویستوو یانه ره هندیکی ئاینی گستگیر و نه ناسراو به کاره که یان بدن و ریک وهک کاریکی خودا کرد نیشان بدهن، کاریک که خودا خۆی لئی به رپر سیاریت، نهک ئینسان، رقیکی خودایی خولقاند بیتی نهک دیدیکی ئایدیۆلۆژی و سیاسی. به هه رحال له هه موو باریکتا تیکه لبوونی مانا و ده لاله ته کانی ئیمانیکي کوپرانه به ئه فسانه ی شه هادته به ته کنۆلۆژیای

نوئى ئەو موعەما گەورەيەي دروستكردوۋە كە تا ئىبستا بە چارەسەرنەكراوى ماۋەتەۋە. ئەو ھىزانەي تا ئىساتا ھىماي ئەۋەيان بۆدەكرىت كە گوايە بگەرى ئەۋ رووداۋەبن، لەپال ئوسولئىيەتى ئىسلامىدا، كۆمەلئىك ھىزى ترن كە دژ بە پرۆسەي بەجىھانبوون و دەرەنجامە خراپەكانى جىھانگىرىي دەجەنگن، ھەرۋەھا ھىما بۆ چەندان گروھى سىياسى و ئايدىۋلۇزى راسترەۋى ناۋ خودى كۆمەلگاي ئەمىرىكى خۆشى دەكرىت.

سەبارەت بە پالئەر و مۆتىقى بگەرە نەناسراۋەكانى ئەم رووداۋەش دىسانەۋە ئىمە حىكايەتتىكى ورد و ئاشكرامان لەبەردەمدا نىيە. چىيە واى لەم گروھە نەناسراۋە كىردوۋە كارىكى لەۋ بابەتە ئەنجامبىدات؟ يانزەي سىپتئىمبەر بۆ روودەدات؟ ئايا بۆ لىكدانەۋەي ئەم رووداۋە دەبىت تەماشاي چى و كوئى و كام بەشى جىھان بگەين؟ بۆ تىگەپىشتىنى مۆتىقى بگەرەكان دەبىت سەرنجى كام رووداۋە بدەين و لە كام ئامازەي سىياسى و كۆمەلئىيەتى و كولتورى بىروانىن؟ ئايا لەۋ گۆرانە گەۋرە گەۋرانە رامىنىن كە لە كۆتايى ھەشتاكانەۋە بەسەر سىستىمى سىياسى نىۋەدەۋلەتەدا ھاتوۋە؟ واتە بۆ لىكدانەۋەي مۆتىقىكەكانى ئەم رووداۋە دەبىت تەماشاي نەمانى جىھانى دوو جەمسەرى و پەيداۋونى جىھانئىكى يەك جەمسەربگەين؟ ئايا دەكرا لەسەردەمى جىھانئىكى دوو جەمسەرىدا كارىكى لەم بابەتە روودات؟ ئايا لە جىھانئىكدا كە ھاۋسەنگىيەكى تايپەتى دوو جەمسەرە بەرپۆيەدەبرد، كارىكى لەم بابەتە، كە ھەرەشەيەكى راستەۋخۆيە لە ھەر فۆرمىك لە فۆرمەكانى ھاۋسەنگى نىۋەدەۋلەتى، قابىلى روودان بوۋ؟ ئايا گەر سۆقىيەت و بلۇكى رۆژھەلاتى جارن لەناۋ نەچۈوبان، دەكرا بەم ئاسانىيە كارىكى وا گەۋرە كە دەرەنجامى ترسناكى بۆسەر سىياسەتى نىۋەدەۋلەتى دەبىت، روودات؟

زۆرن ئەۋ بۆچوون و خويئندەۋە و لىكدانەۋانەي لە خالى گۆرانى جىھانەۋە لە جىھانئىكى دوو جەمسەرەۋە بۆ جىھانئىكى يەك جەمسەر دەستپىدەكەن و ھەۋلئەدەن لە پىشتى ۱۱ سىپتئىمبەرەۋە ئەۋ گۆرانانە بىين كە لە دواي كەۋتنى دىۋارى بەرلىنەۋە بەسەر سىياسەتى نىۋەدەۋلەتەدا ھاتوۋە. ئەۋانەي باۋەرىيان بەم دىدەيە ۱۱ سىپتئىمبەر ۋەك دەرەنجامى كورتبوونەۋەي جىھان بۆ جىھانئىكى يەك جەمسەر و دەرەنجامى سەپاندنى ھەيمەنەي بى چەندوچونى ئەمىرىكا دەبىين. لەم دىدەدا سىياسەتى دەرەۋەي ئەمىرىكا و كوئى ئەۋ كىشە و گرفتانەي ئەم سىياسەتە لە ناۋچە جىياجىاكانى جىھاندا دروستىكردوۋە، ياخود بە نىۋە و ناچلى

به جییهتشتوون و وهك زلهیزتك ناماده نییه چارهسهریان بكات، وهك مۆتیفی سهرهکی روودانی ئەم کارهساته دهبین. به مانایهکی دیکه، له م دیدهدا، هیرش بۆ سهر مانهاتن و پینتاگون هیرشه بۆسهر جیهانئیکی تاک جهمسهر که تئیدا سیاسهتی دهرهوهی ئەمریکا و ههلوئستی ئەمریکا بهرامبهر به کیشه گهوره و چارهنووس سازهکانی زهوی بوونهته تاقه سیاسهت و ههلوئستیک که مانا و قورسایان هه بێت و بشیت له رووی پراکتیکیشه وه جیبه جیبه بکیرن. هیرش بۆ سهر مانهاتن هیرشه بۆسهر ئەم توانایه که ئەمریکا نایهویت به باشی به کایهتیت و وه کچۆن هیرشیشه بۆسهر جیهانئیک، که له م دیدهدا، ورده ورده به ئەمریکایی ده بێت.

هه ندیك وه لآمی دیکه ئەو دیدهی سهره وه به دیدیکی کورتبین دهزانن و پێانوايه له دیدیکی دژه ئەمریکاییه وه هاتوه که ناکریت بهرگری لیبکریت، بۆیه هه وه لآه ندهن له سه رزمینی کۆمه لێک گۆرانکاری گه وره تر و به رفراوانتردا به دواي مۆتیفه کانی ۱۱ سێپتیمبهردا بگه رێن. ئەمانه له تاوانبارکردنی سیاسهتی دهره وهی ئەمریکا وه دهگوازه وه بۆ تاوانبارکردنی ئەو په یوه ندییه نا ئینسانی و نا یه کسان و پرناکۆکیانه ی ئەمرۆکه به شی سهره وهی زهوی، به شه ده ولآه مهنده که ی، به به شی خواره وهی زهویه وه، به به شه هه ژاره که ی، ده به ستیه وه. رووداوی ۱۱ سێپتیمبهر له م بۆچوونه دا دهربری رق و توورپی و تۆله ی به شه هه ره هه ژاره که ی جیهانه به رامبهر به به شه هه ره ده ولآه مهنده که ی، تۆله ی جیهانئیکه هه چی نییه بیخوات به رامبهر به جیهانئیک که پشيله و مشکه کانی باستر ده ژین له منالانی به شه که ی دیکه ی. به م مانایه که وتنی دوو قولله به زه که ی مانهاتن هیمای ئەو په ری ناره زایی و ئەوپه ری توپه بوونی به شه هه ژاره که ی جیهانه به رابه ر به به شه ده ولآه مهنده که ی. ئەم جیاوازییه ش ئەوه نده گه وره یه و جیهانیش ئەوه نده بیخه م و بێباکه به رامبهری که ته نه ا رووداویکی وه ک یازاده ی سێپتیمبهر ده توانیت سهرنجی هه مووان بۆ ئەو کاره ساته کوشندانه رابکیشیت که به شیکه ی گه وره ی ئینسانه کانی سهر ئەم ئەستیره یه به ده ستیه وه ده نالێن. له ره وتیکی له م با به ته دا هاورپیه کی سۆمآلیم پێیو وتم: «رۆژئاوا جگه له زمانی تیرۆر هه یچ جوۆره زمانئیکی بۆ گفتوگو له گه ل دهره وهی خۆیدا نه هیشتۆته وه». بێگومان ده شیت ئەم رایه که مه کیک له راستی تیدا بێت، به لآم کیشه که له وه دایه که زمانی تیرۆر زمانئیک نییه بێته هۆی ته عبیرکردن له

كىشە رەواكانى جيهان. لۆژىكى تۆلە و تىرۆر و كوشتنى كەسانى سەر بە ۳۷ نەتەۋەى جياۋان ناتوانىت تەعبىر لە كىشە راستەقىنەكانى جيهانى ئەمرومان بىكات. راستە دەشتە يەككە لە ھۆكارەكانى تىرۆر ھەستىردىن بىت بە غەدر و ناعەدالەتى، يان خەيال و عەقلىيەتى ھەستىردىن بە قوربانىبوون بىخولقىنىت، بەلام خودى تىرۆر خۆى ھەك كاريكى تىكدەر تواناي ئەۋەى نىيە بەرەو ھىچ شوپىن و جى و دەسكەوتىكمان ببات.

گروھىكى دىكە بۆ تىگەيشتن لە مۆتىقەكانى ۱۱ سىپتىمبەر تەماشاي جياۋانى نيوان كۆلتور و ئاين و شارستانىيەتەكان دەكات. ئەمانە پىيان وايە رووداۋەكانى مانھاتن تۆلەى كۆلتور و شارستانىيەتەكە لە كۆلتور و شارستانىيەتەكە، ۱۱ سىپتىمبەر دەرەنجامى ھىرشى كۆلتورپىكى خويىناۋى و مەرگدۆستە بۆ سەر كۆلتورپىكى رۆشنگەر و ئىنساندۆست، تۆلەى تىۋلۆزىيە لە تەكنۆلۆزىيە.

لەم تىروانىنەدا ئەو كۆلتورەى خوازىارى تۆلە سەندىنەۋەى كۆلتورەى ئىسلامە و ئەو كۆلتورەش كە ھىرشى دەكرىتە سەر كۆلتورەى رۆژئاۋايە. لەم ھىرشەدا ئىسلام يەكسانە بە بەربەرىيەت و كۆلتورەى رۆژئاۋاش بە ھەموو شتە جوانەكانى سەر زەۋى. ئەوانەى باۋەريان بەم لىكدانەۋەىيە پىيان وايە لە پىشتى كەۋتنى قوۋلەكانى مانھاتتەۋە تۆلەى جىھادى ئاينى لە جىھانىكى عەلمانى و ھىرشى قورئان بۆسەر پرنسىپەكانى دىموكراسىيەت و ھەرەشەى فەتۋاكان لە مافى مروڤ و پەلامارى دۆگماى ئاينى بۆسەر جىھانى ئازاد نامادىيە. ھەندىكى دىكە سىل لەۋە ناكەنەۋە ئەم رووداۋە ھەك شەرى نيوان ماترىيالىزمى رۆژئاۋايى و رۆحانىيەتى رۆژھەلاتى ناۋنوسبەكەن. ۱۱ سىپتىمبەر لەم لىكدانەۋەىيەدا رۆژى ھىرشىبەردىن بەربەرىيەتە بۆ سەر شارستانىيەت و ساتەۋەختى ھىرشى توندەرەۋەى بۆسەر دىموكراسىيەت و تروپكى ھىرشى ھىزە تارىكەكانى ئىسلامە بۆسەر مانا و بەھا و دەسكەۋتەكانى رۆشنگەرى.

ئەو تىزەى لەپىشتى ئەم لىكدانەۋە كۆلتورەىيەۋە نامادىيە تىزەى پروفىسورى ئەمريكى (سامۋىل ھىنگىنتوننە) سەبارەت بە «پىكدانى شارستانىيەتەكان»، بەباۋەرى ئەم نوسەرە جەنگەكانى ئايندە جەنگى نيوان ئايدىۋلۆزىيە سىياسىيەكان نايت لەگەل يەكدا، بەلكو جەنگى نيوان شارساتانىيەت و

كولتورەكان دەبىت لەگەڵ يەكدا. گرنگترین جەنگىكىش لە سىنارىۆكەى هينگىنتۆندا جەنگى نىوان ئىسلام و شارستانىەتى رۆژاڤا دەبىت. لە ئەورپاى ئەمرۆدا ئەم تىزە لای زۆر رۆژنامەنووس و ستوون نووس و رۆشنبىرى نومرە سى و نومرە چوار تىزى بالادەستە. نە لە بەرئەوهى ئەم تىزە تىزەىكى راستەقىنە و زانستىيە و تواناى لىكدانەوهى دياردەكانى جىهانى ئەمرۆى هەيه، بەلكو تەواو بە پىچەوانەوه لە بەرئەوهى ئەم تىزە تىزىكى هىجگار سادەيه و پىويستى بەبىرکردنەوه و لىكدانەوه تۆزىنەوهى رووكارە جىاواز و ئالۆزەكانى جىهانى ئەمرۆ نىيە. ئەم تىزە جىهان بە شىوہىەكى سادە بەسەر كۆمەلىك شارستانىەتدا دابەشەدەكات و لە نىوان ئەو شارستانىانەشدا جەنگىكى وەھمى پىشنياردەكات. گرنگترین سىفەتى ئەم تىزە ئەو كۆپىيە مەعريفىيەيه كە پىدەگرىت لە بىنىنى ئەو دەيهە و سەدەھا جىاوازييە ناوہكىانەى لە ھەناوى يەك شارستانىەت و يەك كولتوردا ئامادەيه، نىشاندانى ئىسلام وەك گشتىكى گورەى بىجىاواز و كردنى بە مۆتىقى ھەلسوكەتى زىاد لە ملىارىك موسلمان لە دەيان و سەدان كۆمەلگا و دەولەت و نىشتىمانى جىاجىادا يەككە لە سادەكارىيە ترسناكەكانى ئەم تىزە. لە راستىدا كردنى كولتور بە مەكىنەيهكى گورەى فۆتۆكۆپىيەكى ئىنسان و كۆمەلگا ئەو دىدە ناراست و دۆگمايى و نەگۆرەيه كە ئەم تىزە بۆ كولتور و شارستانىەتى هەيه. من لىردەدا مەوداى ئەووم نىيە كۆى ئەو رەخنانە دووبارەبەكەمەوه كە لەم تىزە سادەگۆيە گىراون و بنەما سىياسى و كۆمەلەيەتى و نايدىلۆژىيەكانى شىكراوتەتو، بەلام دەمەويت ئەو راستىيە دووبارە بەكەمەوه كە ھەم لەناو زۆر لەوانەدا كە خۆيان بە ەلمانى دەزانن و ھەم لەناو زۆر لەوانەشدا كە تا سەر ئىسقان ئوسولین، ئەم تىزە تىزىكى رەواجدارە. لەم چەند ھەفتەيەى دوایدا كەمنەبوون ژمارەى ئەو رۆژنامە نوس و ستوون نووس و ئەكتىفىستە سىياسىانەى، ھەم لە بەرەى ئوسولىەت و ھەم لە بەرەى ەلمانىەت، ھەم لە رۆژاڤا و ھەم لە رۆژھەلات، بۆ تىگەيشتن لە رووداوەكانى ۱۱ سىپتىمبەر، ناومىدانە لاپەرەكانى قورئانىان ھەلنەدايىتەوه و چەند دىر و ئايەت و سورەتتىكيان نەكردبىت بە بەرپرسىارى رووداوەكان. ھەم كەمپى ئوسامە بن لادن و ھەم كەمپى جۆرج بوش، ھەريەكەيان لە شوپنى خۆيەوه، پرپواگەندەيەكى زۆريان بۆ ئەم تىزە كرد و لە پەيوەنىشىاندا بە يەكديەوه ھەر يەككىيان وىنەيەكى فرىشتەيى بۆ خۆى و وىنەيەكى ئەھرىمەنى بۆ لايەنەكەى دىكە دروستكرد.

بىگومان كەسانىكى زۆر ھەن لە ناراستى و نادروستى ئەم تىزە سادەگۆ و نازانستىيە ئاگادارن و باوهرى خۆيان بەم وەلامە كولتورىيە پەرگىرە نەداوہ و رازىنەبوون پىنتاگۆن و وال سترىت وەك نوپنەرى رۆشنگەرى بىين و ئەوہشيان قبول نەبووہ ئوسامە بن لادنىش وەك نوپنەرى شارستانىەتى ئىسلامى وىناكەن. ئەوانەى جۆرج بوش بە نوپنەرى شارستانىەتى رۆژئاوا و بن لادن بە نوپنەرى شارستانىەتى ئىسلامى دادەنن بە ھەمان ئەندازە ھەلەن. ھەم جۆرج بووش و ھەم بن لادن نوپنەرى دوو ھىزى كوڤر و ناينا و توندپەرى جىھانىكى لنگە و قوچن، يەكەمىان جىھان وەك ئۆزىياگىكى گەورە مامەلە دەكات و دووھمىشيان وەك مزگەوت و خانەقاىەكى تارىك. لەم ئۆزىياگە گەورەيەدا ئەوہى گرنگە، بەھا و مافەكانى ئىنسان و عەدالەتى كۆمەلەيەتى و سياسى نىيە، بەلكو نرخ و دەسكەوت و قازانجى ئابورىيە، لەو مزگەوتەشدا ئەوہى گرنگە خوداپەرسىتى و رۆحانىەتى راستەقىنە و رىزگرتنى ئىنسان و ژيان و كۆمەلگانى، بەلكو سەپاندنى كۆمەلەك دۆگما و وینە و خورافەتە كە ئىرادە و بۆچوون و وىناكردنەكانى گروھىك بە ئىرادە و بۆچوون و وىناكردنەكانى خودا يەكسان دەكات.

بىگومان ئەوانەى لەم شەرە كولتورىيە گریمانكراوہدا بەيەكدادەدەن دیدى كانت و دیدى ئىبن روشد نىيە، ھىومانىزمى ئىراسمۆس و ھىومانىزمى ئىبن ئەل عەربى نىيە، بەرەكەوتنى جىھانبىنى والت وىتمان و جىھانبىنى حافىزى شىرازى نىيە، نا ئەوانەى بەرەك دەكەون سياسەتە تارىك و نارىك و پىچ و پەناكانى ئەمرىكا و چەندان ھىزى سياسى دىكەى رۆژئاوايە بەرامبەر ھەندىك لەو ھىزە تارىك و توندپەرى و دۆگمايانە كە خودى ئەم سياسەتە رۆلى گرنگان لە دروستكردنىاندا ھەبووہ. ئوسامە بن لادن چەند بەرھەمى كىشە چارەسەرنەكراوہكانى جىھانى عەرب و نا عەدالەتى كۆمەلەيەتى و فەسادى ئىدارى و زەبروزەنگ و سياسەتى دىكتاتورىانە و كەلەپورى توندپەرى ئىينىيە، بە ھەمانئەندازەش منالى سياسەتى دەرەوہى ئەمرىكايە. ئوسولەتى ئىسلامى بەزۆر مانا بەرھەمى رۆزگارى جەنگى سارد و بەرھەمى داكۆكى و كۆمەكى ئەمرىكايە لەو ھىزانەى لە مزگەوتەكاندا دەرسىان دادەردا دژ بە چەپ و عەلمانىەت و سۆسىالىزم و دىموكراسىەت بچەنگن.

ئەوێ ئوسامە بن لادنی دروستکردووە، ئەم دێر یان ئەو دێری قورئان و ئەم قسە یان ئەو قسە ی پێغەمبەر و فلان یان فیسار فەتوای ئاینی نییە، ئەوێ ئەم پیاوێ دروستکردووە هاوکیشە سیاسی و ئایدیۆلۆژی و سەربازیەکانی جەنگی سارد و کیشە ی نیوان ئەمریکا و سوئیتی جاران و ئەو تیکە لَبوونە ناشیرینە ی نیوان دۆلاری نەوت و وەها بییەتە. ئەوانە ی ئوسامە بن لادن بە منالی چەند پستە یەکی ناو دەقیکی ئاینی دەزانن، نەک بە منالی سەردەمانیکی تاریک و بێمژدە و پر کیشە ی جیهانی ئەمرۆمان دەیانە و یت هەم خۆیان هەم ئیمەش بەهەلدا ببەن.

ئەو جیهانە سیاسی و کۆمە لایەتی و سایکۆلۆژییە ی دوا ی جەنگی خەلیج و راو دەوونانی سەدام لە کویت هاتە کایە و لە زۆر روو وە بوو بە بێشکە ی توند پەوی. هەشت سال شەری ئێران و عێراق، شەری ناوخۆ لە سودان، بوونی ئیسرائیل لە خواروی لوبناندا، وە لامدانە وە ی خۆیناویانە ی دەوڵەتی تورکی بە کیشە ی کورد، چارە سەرنە کردنی کیشە ی عێراق و کورتبوونە وە ی ئەم کیشە یە بۆ ولاتیکی و ئێران و دیکتاتۆریکی بێ پەحم، کوشتنی زۆر خەونی گۆران و نەمانی مژدە ی کۆمە لایەتی و سیاسی لە بەشکی گەورە ی دەرە وە ی رۆژئاوادا و لە هەموو ئەمانەش گرنگتر چارە سەرنە کردنی کیشە ی فەلەستین، کە رۆژبە رۆژ ژمارە ی تابووتەکانی هەردوو بەرە ی مەملانیکە گەورە تر دەکات، دە لێم کۆی ئەم شتانە هیژ و وزە و توانایەکی ئەفسانە یی و بەردەوامیان بە توند پەوی ئاینی و تیرۆز و خودکوژی و جیهانکوژی و ئەویدی کوژی داو و ئەدەن. لەم روو وە سیاسەتی دەرە وە ی زۆر لە ولاتە رۆژئاواییەکان سیاسەتیکی تابلیتی دوو فاق و کورتبێن و بێمانە یە و رۆلێکی ئاشکرا و بەرچا و لە قوولبوونە وە ی کیشەکان و گەیانندیان بە ئاستی تەقینە وە ی تیرۆریستانە، دەبینن.

٢. روخانی قوللەکان و دوا رۆژی کۆچبەرەکان لە رۆژئاوا؟

دوا هەمین کۆمە لێ پرسیاریک کە لە چەند هەفتە ی رابووردوا هاتوونە تە پێشە وە پرسیارن دەر بەری دەرەنجامی رووداوەکانی ١١ سێپتەمبەر لە پە یوهندیاندا بە ژیان و ئاسایشی ئەو گروو هە کۆچبەرەنە ی لە ولاتە ئیسلامییەکانە وە بۆ ئەمریکا و ئەوروپای رۆژئاوا کۆچیان کردووە. تا چەند ئەم رووداوانە کاریگەری خراپیان بۆ سەر ژیان ی ئەو دەیان ملیۆن کریکار و خۆیندکار و پەنا هەندە و کۆچبەرەنە هە یە

که هه لومه رچی سهختی ولاته کانی خویمان ناچار یکردون سه فهریکه ن و له رۆژئاوا دا جیگیرین؟ تاچهند ۱۱ سیپتیمبهر هه لومه رچی کۆچبه ران، که له سه ره تاوه هه لومه رچیکی سهخته، سهختتر و خراپتر و مه تر سیدارتر دهکات؟ ئایا له دواى ۱۱ سیپتیمبهر وهه کۆچبه رانی نا ئه وروپی دهکه ونه ناوچ جیهانیکه وه؟ تاچهند ئه م گروهانه وهک که مینه یهک سه لامه تن له جیهانیکه که تیییدا چهندان هیز هه ن که ته پلای جهنگ و تۆله و راسیزمیکی به خه به ره اتوو لیده ده ن؟

له راستیدا، له زۆر ولاتی ئه وروپیدا ئه و کۆمه له پرسیاره راسته وخۆ رووبه رووی ئه و سیستمه سیاسی و نه خلاقى و کولتوریه دهکرتیه وه که به سیستمی «کۆمه لگای فره کولتوری» ناوده بریت. (زۆر به گشتی کۆمه لگای فره کولتوری به و کۆمه لگایه دهگوتریت که تیییدا کۆچبه ره کان مافی پاراستنی کولتوری تایبه تی خویمان هه یه له چوارچۆیه ی پاراستنی یاسا دیموکراسیه کاندایا، واته ئه و کۆمه لگایه یه که داواى تواندنه وهی کۆچبه ره کان ناکات و نایه ویت واز له شووناسی ئه تنی و ئایینی و کولتوری خویمان بهین). هیرش بۆسه ر سیستمی فره کولتوری، وهک ها برماز ده لیت، هیرشه بۆسه ر سیستمی دیموکراسی خۆی. بۆیه به رگریکردن له شوین و جی و سه لامه تی کۆچبه ران به زۆر مانا به رگریکردنه له سیستمی دیموکراسی و له وه دهسکه وتانه ی ئه م سیستمه دروستیکردون. کۆچبه ران لاوازترین هه لقه ی ناو سیستمی ئه م کۆمه لگایانه ن و هیرش بردن بۆسه ر دیموکراسیه ت له هیرش بردن بۆسه ر کۆچبه رانه وه دهستپیده کات. ئه وانه ی که تیگه یشتنیکی کولتوری یان بۆ رووداوه کانی ۱۱ سیپتیمبهر هه یه و ئه م رووداوانه وهک شه ری نیوان کولتوره کان لیکه ده نه وه، له ریزی پێشه وهی ئه وانه دان که هیرش دهکه نه سه ر کۆمه لگای فره کولتوری و سه ر ئه و دهسکه وتانه ی ئه م کۆمه لگایه له ۲۰ تا ۲۰ سالی رابووردوا به دهستی هیناوه. ئه مرۆکه له به شیکی گه وره ی ئه وروپا و ئه مریکا دا موناقه شاتی هه مه لایه ن له سه ر ماناکانی کۆچ و ئامیزانی کۆمه لایه تی و تواندنه وه و شوین و جیی ئاین له دهستنی شانکردنی شوناسدا و چیه تی و چۆنیه تی ریکه ستنه وهی شوناسی نه ته وهی. له ئارا دایه.

له سه ریکی دیکه وه له ناو خودی ئه و ژماره زۆره کۆچبه ریشدا، که به شیکی زۆریان موسلمانن، چهندان پرسیار و بۆچوونی نوێ هاتونه ته پێشه وه که

په یوه نډیه کی راسته و خویان به روډاوه کانی ۱۱ سېټېمبهره وه هه یه. ئایا تا چند ئه م روډاوه وا له و گروهه موسلمانان کۆچبهرانه دهکات به ماناکانی ئاین و ئیسلام و توندرویدا بچنه وه؟ تا چند ئه م روډاوه ده بیته هوکاري ئه وهی ئیسلام وهک ئاین بکه ویتته به رده م خویندنه وه یه کی ره خنه یی و زانستی قوول ه وه؟ چون و به چ شیوه یه که ئیسلام له و وه ناوه کی یه ئازاد بکریت که هوکاري به ره مهیتانی توندرویه یه؟ ئایا بوونی ئه و ژماره گه وره یه ی موسلمانان له ئه و روپادا نابیته هو ی هاتنه کایه ی شیوازیکی نو ی له ئیسلام که بشیت به «ئیسلامی ئه وروپی» ناو بنریت، ئیسلامیک روژانه سه روکاري له گه ل ماناکانی عه لمانیهت و دیموکراسیهت و فره کولتووری و فره ئاینی و جیاوازیدا، هه یه؟

ئه مرۆکه به م ئاراسته یه گفتوگو یه کی هه مه لایه ن و هه ندی کجار هیمن و زور جاریش بارگای به توندوتیژییه کی ره مزی گه وره، له ئارادایه. هی رشی به رده وام و نار ه و ا بو سهر ئیسلام و پیغه مبه ر و قورئانه که ی، به شیک ی به رچاوی ئه و نووسینانه ن ئه مرۆکه له زور به ی میدیاکانی ئه و روپادا دنوسرین، وه کچون به دیوی ئه و دیشودا به رگری و دا کۆکیه کی بیمانا و ئوسولییانه له ئیسلام و له قورئان و له تیکسته دینییه کانی دیش له ئارادایه. یه که میان هه موو خراپه کارییه کانی جیهان ده خاته ملی چند دیری ک له دیره کانی قورئان و دووه میان ئیسلام له هه موو توندرو ی و مو تی فیک بو جهنگ و پیکدادانی خویناوی بی به ری دهکات. له نیتوان ئه م دوو ته وهره سه ره کیه شدا چندان دهنگی دیکه هه ن که هیمنتر و وردتر و زانستیتتر له شوین و جی و تواناکانی ئاین له وه لامدانه وه ی کیشه کانی جیهانی ئه مرۆدا ده روان. به لام تا ئه م ساته دهنگه توندروهکان له هه ردوو به ره که دا زالترن.

به بوچوونی من چۆنیهتی گه شه ی روډا و و به رچه کردار و گفتوگوکان تا ئه م ساته ی ئیستامان له قازانجی کۆچبهره موسلماناندا نییه، له سه ریکه وه کۆمه لیک ئیمام و مه لا و پیاوی ئاینی توندرو و دوگمای و چندان گهنجی ساده گو روژانه به قسه و بوچوونی بیمانا وینه کانی ئیسلام خراپ و خراپتر دهکهن، له سه ریک ی دیکه وه کۆمه لیک روژنامه نووس و ستون نووسی ئه وروپی، به که مترین زانیارییه وه ده رباره ی ئیسلام، وینه ی هه مو کۆچبهریک و هه موو ده رکه و تیک له ده رکه و ته کانی ئیسلام ناشیرین دهکهن. تا ئه م ساته چندان سینته ر و مزگه وت و قوتابخانه ی کۆچبهران سو تیتراون و چندان که س هی رشی

تاكه كه سیان كراوه ته سهر. راسیزمی نووستوی ناو كۆمه لگا ئه و روپییه كان كه م تا زۆر له خه وه لسه ئیندراره وه هم راسته وخۆ وه هم ناراسته وخۆ له په یوه ندییه کی رق ئامیزدا به رامبهر به كۆچبه ران، راگیراره. به لام مایه ی خۆشحالیشه له هه مانكاتدا چه ندان دهنگی دیکه ئاماده ن كه به رگری له كۆچبه ران و كولتووری كۆچبه ران و ئه و جیهانه بچكۆله و لاوازه ده كه ن كه كۆچبه ران له وه كۆمه لگایانه دا بۆ خۆیان و مال و منال و ده وروبه ریان دروستكرده. ئه مرقۆ زیاد له هه موو كات كۆمه لگای فره كولتووری له ژیر هیرش و رق و په لاماردایه. هیزه راستره وه كان به رده وام هیرش ده بنه سهر بیرۆكه ی كۆمه لگای فره كولتووری و داوای توانده وه ی ده سته به جی و بیقه یدوشه رتی كۆچبه ران ده كه ن. ۱۱ سیپتیمبهر له سه ریکه وه هیزه راستره وه دژ به كۆچبه ره كانی به هیزكرده، له سه ریکه ی دیکه وه پانتایی تایبه تی به خودی كۆچبه ران و به چه ندان دهنگی دیکه به خشیوه كه به رگری له مافه كانیان ده كه ن.

له كاتیکدا چه ند رۆژیک دوا ی ۱۱ سیپتیمبهر به كیک له رۆژنامه فره نسیه كان بۆ پیشانسانی هاریکاری و هاو ده ردی ئه و روپییه كان له گه ل ئه مریکیه كاندا ده نووسیت «ئیمه هه موومان ئه مریکین» یا خود وه ك سیاسیه کی هۆله ندی ووتی «ئیمه هه موومان نیویۆرکین»، له هه مانكاتدا چه ندان دهنگی دیکه به رزه بیته وه و ده لێن «ئیمه هه موومان ئه فگانین» یا خود «من به هیچ جۆریك ئه مریکی نیم» یان «نه خیز من ئه مریکی نیم، من هاو لاتییه کی جیهانیم».

به كورتی هیشتا زۆر زوه بزانی داخۆ ده ره نجامه كانی ۱۱ سیپتیمبهر بۆ سه ر كۆمه لگای فره كولتووری و كۆچبه ران چیده بیت و چۆن ده بیت، به لام گومانی تیدا نییه كه جیهانی كۆچبه رانی به ر له ۱۱ سیپتیمبهر ته واو جیاواز ده بیت له جیهانی دوا ی ۱۱ سیپتیمبهر. له م رووه وه به شیکه كۆمه لگای كوردی كه ئه مرقۆ له رۆژئاوا دا كۆچبه ره ده كه ویته ناو ئه و جیهانه نادیاره ی سه به ینتوه.

۳. ئاسایش و ئاینده ی دیموکراسیه ت دوا ی ۱۱ سیپتیمبهر؟

زنجیره ی سه هه می ئه و پرسیارانه ی ۱۱ سیپتیمبهر هینانیه کایه وه پرسیارن ده رباره ی مه سه له ی ئاسایشی نیوده وه له تی و ئاسایشی كۆمه لگا رۆژئاوا ییه كان خۆیان. پرسیاره ی له بابه تی ئیمه تا چه ند له هه لومه رچیکه ئاسایشدا ده ژین؟

پرسیاریکه له سه‌رزاری هه‌مووکه‌سیکه، له ژنیکی پیری ناو خانەیی پیرانه‌وه بۆ زاری وه‌زیری ناو‌خۆی زۆربه‌ی ولاته‌ی رۆژنا‌وا‌ییه‌کان. مه‌سه‌له‌ی ئاسایش له‌م‌رۆدا به‌ش‌یه‌یه‌ک ئاماده‌یه هه‌ندیک‌جار ئینسان نه‌و هه‌سته‌ی لا دروست‌ده‌بیت که له‌دوای ۱۱ س‌پ‌ت‌ت‌م‌به‌ره‌وه گ‌رن‌گی مه‌سه‌له‌ی ئاسایش خه‌ریکه شو‌ینی گ‌رن‌گی ک‌ت‌شه ئابوورییه‌کان و گ‌رن‌گی گه‌شه‌کردنی ئابووری ده‌گر‌یت‌ه‌وه. له هه‌شتا‌کانه‌وه مه‌سه‌له‌ی ئاسایش و مه‌ترسی ناوه‌کی سیستمی دیموکراسیه‌ت و کۆمه‌ل‌گا ته‌کنۆلۆژییه پ‌ن‌ش‌که‌وتووه‌کان به‌ش‌یک‌گی گ‌رن‌گی فیکری ره‌خنه‌یین له ئه‌وروپادا. له خۆرا نییه‌یه‌ک‌یک له ک‌ت‌یبه هه‌ره گ‌رن‌گه‌کانی سالانی هه‌شتا که له‌لایه‌ن سۆسیۆلۆژی ئه‌لمانی (ئولریش ب‌یک) هوه نوسراوه‌ی ناوی «کۆمه‌ل‌گای مه‌ترسی» یه. ب‌ی‌گومان نه‌و مه‌ترسیانه‌ی ئولریش ب‌یک له ک‌ت‌یبه‌که‌یدا باسیان ده‌کات، جیاوازی له مه‌ترسییه‌کانی ۱۱ س‌پ‌ت‌ت‌م‌به‌ر به‌لام ۱۱ س‌پ‌ت‌ت‌م‌به‌ر د‌یت بۆئه‌وه‌ی ره‌هه‌ندیکی نوێ به‌ تیزه‌ی مه‌ترسی و کۆمه‌ل‌گای مه‌ترسی بیه‌خش‌یت. (من له ده‌رفه‌ت‌یک‌کی نزیکدا به‌ش‌یک‌گی گ‌رن‌گی بۆچوونه‌کانی ئه‌م سۆسیۆلۆژه گ‌رن‌گه به‌ خوینه‌ری کورد ده‌ناس‌یت‌م). ره‌نگه باشترین ش‌ت‌یک له‌دوای ۱۱ س‌پ‌ت‌ت‌م‌به‌ره‌وه ته‌عبیری له‌م گ‌رن‌گییه ب‌ی‌سنوره‌ی مه‌سه‌له‌ی مه‌ترسی و ئاسایش کرد‌ب‌یت سه‌رد‌پ‌ری لاپه‌ره‌ی یه‌که‌می رۆژنامه‌ی (ستان‌درد) ی به‌لج‌یک‌کی ب‌یت. له سپ‌یده‌ی دوای کاره‌ساته‌که‌ی مانهاتندا نه‌و رۆژنامه‌یه له ژیر ناو‌ن‌ی‌ش‌انی، «ئیدی هه‌رگیز سه‌لامه‌ت نابین» دا، ته‌عبیر له هاتنه‌کایه‌ی جیهانیکی نوێ ده‌کات که ت‌ی‌یدا هه‌ستکردن به ئاسایش و سه‌لامه‌تی تا راده‌یه‌کی زۆر بزرده‌ب‌یت. کۆتاییهاتنی هه‌ستکردن به ئاسایش له‌م‌رۆدا یه‌ک‌یکه له ده‌ره‌ن‌ج‌امه گ‌رن‌گه‌کانی ر‌و‌وداوه‌کانی ۱۱ س‌پ‌ت‌ت‌م‌به‌ر. زۆرن نه‌و ده‌نگانه‌ی باس له کۆتاییهاتنی هه‌لومه‌رجی «ئاسایی» ژیان ده‌که‌ن، باس له‌وه ده‌که‌ن ده‌ب‌یت ف‌ی‌رب‌ین له جیهانیکی ب‌ژ‌ین پر له مه‌ترسی، جیهانیکی ت‌ی‌یدا ترس بۆته به‌ش‌یک‌گی ئۆرگانی و قوولی پ‌ن‌که‌ه‌ته ناوه‌کییه‌که‌ی. له‌دوای ۱۱ س‌پ‌ت‌ت‌م‌به‌ره‌وه بۆ هه‌موو ئه‌وروپیه‌ک ئاشکرایه که ئه‌م کۆمه‌ل‌گا مۆد‌یر‌نانه کۆمه‌ل‌گایه‌کن قابیلی ت‌یک‌ش‌کان و و‌ی‌ران‌کردن. ۱۱ س‌پ‌ت‌ت‌م‌به‌ر نه‌و راستیه‌ی سه‌لماند که کۆمه‌ل‌گای دیموکراسی، کۆمه‌ل‌گایه‌ک کراوه بۆ جیاوازی و فره‌دنگی و ئازادی باوه‌ر و عه‌قیده و به‌یان، کۆمه‌ل‌گایه‌که ده‌ش‌یت ه‌ی‌رش‌ی گه‌وره و کوشنده‌ی ب‌ک‌ر‌یت‌ه سه‌ر. ۱۱ س‌پ‌ت‌ت‌م‌به‌ر جاریکی دیکه نه‌و راستیه‌ی سه‌لماندوه که بۆ پاراستنی کۆمه‌ل‌گای دیموکراسی و بۆ به‌رقه‌راره‌بوونی پایه‌کانی دیموکراسیه‌ت هه‌میشه کۆمه‌ل‌گایه‌والاتی پ‌ت‌وی‌ستن که هه‌ست‌یک‌کی

رۆشنگەرانهيان بەرامبەر بە مەسەلەى بەرپرسىارىيەت لە لايبىت، ھەست بەو ھەن كە لە جىھانىكدا دەژىن نايبىت و ناكرىت بۆ تاقە دەنگىك لە دەنگەكان پاوانبكرىت.

ئەو پرسىارانەى لە دواى ۱۱ سىپتىمبەرەو، لە ئەوروپا و ئەمريكادا، لای زۆر رۆشنبىر و سياسى بەرپرسىار دەكرىن، برىتىن لە بىر كوردنەو لە چۆنىەتى پاراستن و بەرگرىكردن لە بەھاو نۆرمە دىموكراسىيەكان لە بەرامبەر كەسانىكدا كە دۆست و پارىزەرى ئەم بەھايانە نىن. چۆن ئاسىشى سىتمى دىموكراسى بپارىزىت بەبى دەستدرىژىكردنە سەر مافە جىاوازەكانى ھاوالاتيان و بەبى دەستدرىژىكردنە سەر مافى گروھە ئەتنى و ئاينى و كولتورىيە جىاجىاكان؟ چۆن پاراستنى دىموكراسى و ئاسايش و ئازادىيە تاكە كەسىيەكان بەيەكەو كۆبكرىنەو؟

بەرامبەر بەم پرسىارە فىكرى و سياسىيە گرنگانە ھەندىك دەنگى دىكە ھەن كە داواى كەم كوردنەو ھى ئازادىيەكان و زىاد كوردنى خال و نوقتە و مىكانىزمەكانى پشكنىن و كۆنترۆلكردن و دىسپلنىكردن دەكەن. ھەن پىيانوايە تاقە رىگای پاراستن و بەرجەستە كوردنى ئاسايش لە كەم كوردنەو ھى كۆمەلىك ماف و سكرىپتەو ھى كۆمەلىك دەسكەوتى دىموكراسى و شەخسىدايە و بۆ ئەم مەبەستەش دەست سنورى دەسەلاتەكانى دەولەت تا ئەوشوئە زىادبكرىت كە بتوانىت كەسانى گومانلىكراو بى ھىچ كىشەو زەحمەتىيەك بگرىت و بى قەيدوشەرت گف توگۆ و تەلەفۆن و قسەوباسەكانىيان بپشكنرىن و نامە شەخسىيەكانىشيان بكرىنەو.

لە ئىستادا مەملەتتىيەكى سياسى و فىكرى و ئايدىلۆژى گەورە سەبارەت بەم مەسەلانە لە نارادان. لەم رۆوھەو ۱۱ سىپتىمبەر دەرگای لەسەر جىھانىكى نووى كردۆتەو كە ديارنىيە كام ھىز و لاىەن و گروھ دواھەمىن قسەى تىدادەكات. داخۆ دەنگە ئىنساندۆست و دىموكراسىيەكان بالادەستدەبن ياخود ئەو دەنگانەى كە روويان لە ھەرچى زىاتر كوردن و بەھىز كوردنى كارەكتەرى پۆلىسيانەى كۆمەلگا و دەولەتە. داخۆ كۆمەلگای فرە كولتورى سەردەكەوئەت، ياخود كۆمەلگايەك كورتبىتتەو ھى بۆ يەك كولتور، ئاىا جىھانىك دىتە كايەو كە تىيدا كەس نەوئىرىت باسى ئاين و عەقىدە و بىروبوچونەكانى خوى بكات، يان

جیهانیکی ئەم مافانە قوولتەر و پارێزراوتر و بەرفراوتر بکات. ئەمڕۆ دەرگا لەسەر ھەموو سیناریۆکان کراوێ، ئەگەر ھەکان ھەموویان ئامادەن، رۆژانە راي بۆچوون و دیدە جیاوازیەکان دەر دەکەون و بەیە کەدە دەن و خۆیان پیکدەخەن. تا ئێستا راي گشتی ئەوروپی لەبەر ھەمبەر ئەم ھەموو کێشە نوێیانەدا وەلامی پێنێیە و لە چاوەروانی و دوو لێیەکی میژوویدا نووقمە، بەم مانایە ۱۱ سێپتیمبەر ھەم رۆژئاوا و ھەم بەشیکی گەورە جیھانی فرێدایە ناو سەر دەمێکی نادیار و نوێو.

۳- دوو سیناریۆ و دوو خەونی جیاواز

من لە سەر ھوێ ئاماژەم بەو ترسە زۆرە کرد کە لەدوای رۆدوای ھەکانی مانھاتنەوێ دروستبوو، ھەر ھە ئاماژەم بەو گومان و دید و وەلامە جیاوازیەکان کرد کە لەدوای ۱۱ سێپتیمبەر ھەواتوونەتە کایەوێ. لێرەدا دەخوایم زۆر بە کورتی دوو سیناریۆی جیاواز بۆ وەلامدانەوێ تەھەداکانی ۱۱ سێپتیمبەر لەیەگدی جیاکەمەوێ.

یەکەمیان ئەو سیناریۆیە کە چاوەروانی خراپترین وەلام و تیکچوونی زیاتری جیھان و دارمانی پەیوھندی نیوان بەشە جیاوازیەکانی زەوی و بەھیزبوونی میلیتاریزم و کۆتایی گوتاری مافەکانی مەرۆف و بالادەستبوونی رۆحی کولتورگرای و توندبووھەوێ عەقلیەتی دەوڵەتگرای دەکات.

ئەویدیکەیان سیناریۆیە کە ئومیدی بەوێ کە ۱۱ سێپتیمبەر سەر تەتایەکی تازە بخوڵقێت کە تێیدا کێشە گرنگەکانی جیھان بە شێوھەکی بەرپرسیار و راستەقینە و دیموکراسیانە چارەسەر کێت. سیناریۆی یەکەمیان سیناریۆیەکی رەشبینە و رەشبینییە کەشی شانیداووتە سەر کۆمەلێک راستی و رۆدوای و خێبەرە میژوویی. سیناریۆی دوھەمیان سیناریۆیەکی گەشبینە و گەشبینیشی بەھەمانشێوھە لەسەر بنەمای چەندان رۆدوای سەر تەتاگە و خێبەرە میژوویی ئەنجام ئەدات. لە یەکەمیاندا زۆرتر تەماشای سیاسەتی دەر ھوێ و لاتە رۆژئاواییەکان و پەیوھندیان بە کۆمەلگاکانی دەر ھوێ رۆژئاواوێ دەکێت و ئەو راستیانە دووبارە دەکێتەوێ کە بەشیکی زۆری ئەم سیاسەتانە لەسەر بنەمای قازانجە ئابووری بەرتەسکەکان بیناکراوێ. کەچی لە دووھەمیاندا تەماشای ئەو

ساتە و مەختە گەشەنە دەكریت كە لەدوای كارەساتەكانەو هەتیا ئاندا شتی گزنگ و ئیجابی و ئینساندۆست روپانداو. بۆ نمونە وەكچۆن جەنگی جیهانی دووھەم بوو هۆی هاتنەكایەیی بەیاننامەیی مافەكانی مرۆڤ و ڕێككەوتنامەیی جنیف بۆ مافی پەناھەندەیی و پلانی مارشال بۆ سەرلەنوێ بیناكردنەو هەی وێرانەكانی جەنگ، بەهەمانشیو دەشیت ۱۱ سێپتیمبەر بێتە سەرەتای هاتنەكایەیی جیهان و سیستیمیکی سیاسی نێودەولەتی نوێ كە تیدا زەمینە ئابووری و سیاسی و كولتووری و ئەخلاقییەكانی هاتنەكایەیی تیرۆریزم بەشیو بەیهکی راستەقینە بنەبڕیكریت و جیهان وەك گشتیك بەرپرسیاریەتی خۆی بەرامبەر بە هەموو بەشەكانی نیشاندات.

بەبۆچوونی من ئەو هەی لەدوای ۱۱ سێپتیمبەرەو هەلەردەم مرۆڤایەتیدا ماوئەتەو بە جیهانیکردنی بەها دیموكراسی و یەكسانخواز و مافیەرۆرەكانە، ئەو هەی ماوئەتەو بە گلۆبالبوونی كولتورێکی سیاسی دیموكراسییە كە وەلامێکی راستەقینە بە كولتووری سیاسی توندرووی بداتەو، بڵاوبوونەو هەی رۆحیەتیکی نوێی هاریكاری و دیالۆگی نێودەولەتی و نێو كولتوورییە. من لەو باوەرەدام لەگەڵ كەوتنی دوو قۆڵەكەیی نیوۆركدا شتواریکی تاییبەتی پرۆسەیی جیهانگیری یان بە جیهانبوونیش دەكەوێت، مەبەستم لەمەش ئەو قۆرمەیی جیهانگیرییە كە دەستەكانی بازاریکی وەحشیانە بەرەلادەكات و لەهەر بەشیکی جیهاندا گەرای چەندان جەنگ و كارەسات و ململانێی كوشندە دادەنێت. روخانی سێنتەری بازرگانی نێودەولەتی لە مانهاتن روخانی یەكێك لە حیاكایەتەكانی جیهانگیرییە. بەلام روخانی یەكێك لە حیاكایەتەكانی جیهانگیری روخانی هەموو جیهانگیری نییە، ئیفلجیبوونی یەكێك لە وێناكردنەكانی جیهان ئیفلجیبوونی هەموو وێناكردنەكانی دیکەیی جیهان نییە. لەدوای ۱۱ سێپتیمبەرەو ئەو هەی بووئە راستییەكی رەها ئەو هەی كە جیهان پتویستی بە دەسكاریکردنیکی رادیکالانە هەیه، پتویستی بە دیالۆگ و پتداگرتنیکی گەردونی هەیه لەسەر بەهاكانی یەكسانی و مافیەرۆری و جیاوازی.

دەشیت هەنگاوی یەكەمی وەلامدانەو هەی تیرۆر و تیرۆریزم بە جەنگ دەستپێكات، دەشیت لەسەر ئەو رێكبین كە جەنگمان بۆ ماو و قوناغێکی كورت قبوولبێت، وێرانكردن و تێكدانی كۆمەلێك سێنتەری مەشق و پتگەیانندی ئایدیۆلۆژی و پەرۆردەیی سیاسی تیرۆریستان پتویستبن، بەلام جەنگ

چارهسهرى كيشههې تيرۆر و توندرهوى ناكات. جهنگ رهگهكانى مهحهبهت و ئاشتى و يهكدىقبوولكرنى كوومهلايهتى و سياسى و كولتوورى بههيز ناكات، نههيشتنى توندرهوى و لهناوبردى تيرۆر پيوستيان به بنيادنانى جيهانئىكى پر مژده و عدالەت و يهكسانى ههيه، جيهانئىك كهرامەت و پيز ويستى ئينسانى تيدا پاريزرابييت.

تیبينى:

ئەم ووتارە چەند هەفتەيەك دواى رووداوهكەى ۱۱ سېپتەمبەر نووسراوه.

كۆمەلگا و شوناس و رۆزگارى ئىستىراتىيە

۱. ماركس و چوارچىۋە كۆمەلگە تىيەكان

كارل ماركس جارىكيان گوتويەتى ئاشى بام بدەرى، رۆزگارى سەدە دىرىنەكان و فيوداليزم ئەدەمى؛ ئامىرى ھەلمىنم بدەرى، سەردەمى پىشەسازى و سەرمایەدارىت ئەدەمى. لەسەر ھەمان نەزم نووسەرىكى فەرەنسى دەلىت: كۆمپىوتەرم بدەرى، رۆزگارى جىھانگىرىت ئەدەمى.

ئاشكرايە لە پشتى ھەرىكەت كەم بۆچونانەۋە پەيۋەندىيەكى راستەوخۆ و توند لە نيوان شىۋە جىاۋازەكانى تەكنىك و چوارچىۋە گىشتىيەكانى ژيانى كۆمەلگە تىدا ھەيە، گەر ئاستى تەكنىك لاۋازىت و ئاشى با رەمى ئاستى گەشەكردنى تەكنىك بىت، ئەۋكات ئىنسان بۆ بەدەستەينانى وزە پابەستى سىروشتە و ئەۋ سىستەمە كۆمەلگە تىيەش كە لە پال ئەم ئاستە لاۋازە تەكنىكا لەئارادايە سىستىمى فيوداليزمە. بەلام كە ئاستى تەكنىكى بەرەۋپىشەچىت و ئامىرى بەھەلم كاركردوۋ دروستدەبىت، چوارچىۋە كۆمەلگە تىيە سىستەمەكان دەبىتە سەرمایەدارى. كە ئىنئەرنىتتىش دىتەكايەۋە كۆمەلگا دەچىتە قۇناغىكەۋە كە جىھانگىرى جوارچىۋە گىشتىيەكە دەستىشانەكەت. لەم بۆچونەدا ئەۋە تارادەيەكى زۆر دەستىشانى ئەۋە دەكات كۆمەلگا چۆن بىت و بە چ زمانىك لەخۆى بدوۋىت و لەكام قۇناغى گەشەكردنابىت، فۆرمە جىاۋازەكانى تەكنىكە.

بىگومان جۆرىك لە شاعىرىيەت لە پشتى ئەم بۆچونانەۋە ئامادەيە بەلام ئەم شاعىرىيەتە ناتوانىت سى كىشە سەرەكىمان بۆ چارەسەركات كە ئەم بۆچونە بۆ پەيونەدى نيوان تەكنىك و فۆرمە كۆمەلگە تىيە جىاۋازەكان دروستىدەكات:

يەكەم: ناكرىت فيوداليزم بۆ ئاشى ئاۋ و سەرمایەدارى بۆ ئامىرى ھەلمىن و جىھانگىرىش بۆ ئامادەكى كۆمپىوتەركورتبكىرئەۋە.

دوۋەم: لەپشتى ئەم بۆچونانەۋە لۆژىكىك كاردەكات كە گۆرانكارايە كۆمەلگە تىيەكان بە دەرەنجامى گۆرانە تەكنىكىيەكان بە گىشتى و بە ئەنجامى

گۆرانه ئابووربىيەكان بە تايبەتى دەزانىت. بەمەش ھەموو ئالۆزىيە مېژوويى و كۆمەلايەتتەيەكان سادەدەكرىتتەو ھەق ھەتمىيەتتىكى ئابوورى.

سېھەم: لە قوولايى ئەم بۆچوونانەدا دىدىك بۆ مېژوو ئامادىيە كە بىرۆكەي «پېشكەوتن» ى بەردەوام دەيبات بەرپۆ ھە تايادا مېژوو لە شىوھى ھىلايىدا وينا دەكرىت كە بەردەوام لە پلەيەكى نزمەو ھە بۆ پلەيەكى بەرزتر و لە دواكەوتنەو ھە بۆ پېشكەوتن و لە بەرپەريەتەو ھە بۆ شارستانىت دەچىت. ئەمەش دىدىكە لە سەدەي بىستەمدا رەخنى زۆر و ھەمەلايەنى لىگىراو.

۲. سى مېتافۆر و سى راستى سۆسيۆلۆزى

گەر چاۋ لەم كەموكورىيانە بېوشىن و دەستەواژەكانى «ئاشى ئاۋ» و «ئامىرى ھەلمىن» و «كۆمپىوتەر» ھەك سى مېتافۆر، واتە ئىستىعارە، تەماشابكەين و ھەريەككىيان ھەك رەمزى قۇناغىك لە قۇناغەكانى گەشەكرىنى تەكنىكى و كۆمەلايەتى و مەعريفى بىبنىن، ئەوكات دەشىت لە پشتى ئەم مېتافۆرانەو ھە كۆمەلىك راستى كۆمەلايەتى و مەعريفى و كولتورى بدۆزىنەو ھە كە دەشىت لەم سى راستىيە سۆسيۆلۆزى و مەعريفەدا كورتىانكەينەو:

يەكەم: پىداگرتنە لەسەر ئەو راستىيە كە لە ھەر رۆژگارلىكدا داھىنانىك لە داھىنانە ئىنسانىيەكان كارىگەرى گەورەي لەسەر شىۋازى رىكخستى كۆمەلگا و لەسەر فانتازىيە كۆمەلايەتى و پەيوەندىيەكانى ئىنسان بە خۆى و بە جىھانەو دەبىت. ھەريەككىك لەم داھىنانە وىنەيەكى دىارىكراۋ بۆ سىروشت و بۆ كۆمەلگا پىشنىاردەكات و ھەريەككىشان بەشىوھىەكى تايبەت پىناس دەكات.

دوھەم: نىشاندانى ئەو راستىيە كە ھەريەككىك لەو داھىنانە ھەلگىرى وىناكرىتىكى تايبەتن بۆ ئىنسان خۆى، ھەريەككىكان وىنەيەك دروستدەكات بۆ توانا و ھىز و چالاكىيەكانى و ھەكچۆن ھەلگىرى وىناكرىتىكى تايبەتتىش بۆ شۆين و جىيى ئىنسان لەناو كۆمەلگا و سىروشت و گەردووندا.

سېھەم: جەغدكرىنە لەسەر ئەو راستىيەي كە ھەر يەككىك لەو داھىنانە شىۋازىكى تايبەتى عەقلاىيەت و شىۋازىكى تايبەتى فانتازىا و شىۋازىكى تايبەتى مەعريفە بەرھەمدەھىن.

با ئەم مەسەلە لانه زیاتر روونبکەینەوه. پەيامی راستەقینەى ئەو بۆچوونانەى سەرەوه ئەویە که شوناسى سەرەکی هەر سەردەمێک لە سەردەمەکان وابەستەى داھێنانێک لە داھێنانە تەکنیکیەکانى ئینسانە. ئەو داھێنانانە تا رادەپەکی زۆر رووکار و شوناسى ئەو سەردەمانە دیاریدەکەن که تیاياندا دینەکایەوه و ھەریەکیکیشیان ئینسان رووبەرووی دنیاپەکی تەواو جیاواز دەکەنەوه. ئەم داھێنانانە بەشیوەپەکی راستەوخۆیان ناراستەوخۆ دەسکاری سیستمى پەیوەندیەکانى ئینسان و دەسکاری شوین و جیی ئەو و دەسکاری توانا و خەيال و سنوورەکانى عەقلانییەتى دەکەن و زۆرجاریش بە شیوەپەکی رادیکال دەیانگۆرن. لەدوای ھاىتەکایەى ھەریەکیک لەم داھێنانانەوه ئینسان ناچاربوو بە کۆی پیناس و ماناکانى بوونی خۆى و بوونی کیشە کۆمەلایەتى و سیاسى و کولتوریەکاندا بچیتەوه و سەرلەنوێ شوناسى خۆى و شوناسى کۆمەلگا و شوناسى ئەو دنیاپەکی تییدا دەژى دەستنیشانکاتەوه.

ئاشى با تەکنیکی ئەو رۆژگارەپە که ئینسان تییدا بۆ بەدەستەپینانى بژێو و بۆ بەرھەمەپینانەوهى ھەلومەرجى ژيانى خۆى، تارادەپەکی زۆر، پشتى بە خودى سروشت و بەو ھیزانە بەستووہ که سروشت لەرووی فیزیاییەوه خستووہتیە بەردەستى. ھیزی با و بوونی ئاو و ھک دوو پێدراوى سروشتى زۆر گرنگبوون بۆ مانەوه و بەرەوامیى ژيانى تاک و گروھەکان و لەھەمانکاتیشدا تارادەپەکی زۆر کاریگەرى گەورەپان لەسەر ئاستى ژيانى کۆمەلایەتى و کولتورى مەعریفى ئینسان ھەبووہ و لەناوہوہرا سنووریکیان بۆ تواناکانى کۆمەلگا و شیوازەکانى ژيانى تاکەکەسى و کۆمەلایەتى داناوہ. لەرووی مەعریفییەوه لەپشتى ھەلکردنى باکانەوه فانتازیاییەک ئامادەبوو کہ ویناکردنى ئاینى کۆلەکە سەرەکیەکانى بووہ، ئەوہى لە سەرتاسەرى گەردوندا خاوەنى با و ئاو زەوى و ئاسمان و ھەموو شتەکانى دیکە بووہ ئەو ھیزە گەردونییە گەورەپەبووہ کہ ئاینەکان ھەزارەھا لاپەرەپان دەربارە نووسیوہ و بێبیزاربوون ھیکایەتى توانا و رەحم و تورەبوونەکانیان بۆ ئینسان گێراوہتەوه. لەپال ئاشى ئاو و پارانەوهى ئینسان لە باکان بۆ بژێو، ئاین و سیحر و خورافەت مەعریفەى بالادەستبوون و ئەوان ئامرازى بەر دەستى ئینسان بوون بۆ لیکدانەوه و تیگەپشتن و راقەکردنى دونیا. ئینسان لەم دیدەدا ھەمیشە بوونەوہریکی لاواز و پشتبەستوو بووہ بەو ھیزانە کہ بەرەوام خۆیان و ھک ھیزی گەورەتر و مەزنتەر لە توانا و ھیزی ئینسان نیشانداوہ.

له بەردەم بوون یان نەبوونی ئاو و هەڵکردن یان هەلنەکردنی باکاندا پەيوەندییەکانی ئینسان تا پادەیهکی زۆر بەرتهسکبوون و ئینسان بەندی ئەو ژینگە بەرتهسکە بوووە که تێیدا ژیاوێ. زۆرجار ئەم ژینگەیه له سنووری گوندیک یان چەند گوندیک تێپەری نەکردووە و لەدایکبوون و گەرەبوون و مەرگی ئینسان ئەم جوگرافییه بەرتهسکەهی تێنەپەراندووە که تێیدا بەر لەخۆی باو و باپیرانی بەهەمان شێوێ تیایدا لەدایکبوون و ژیاون و مردون. لەم سەرزمینە گوندییەدا ئینسان فۆرمیکی بە شوناسی خۆی بەخشیووە که مەحکوم بوو بە سنووری بەرتهسکی ژیانی ئەو لەو جوگرافییه واقعی و خەیاڵییە شێوێ ژیانی دەشتەکیانە پێبەخشیووە. «فانتازیای گوند» فانتازیای بالادەستبوووە و یەكە کۆمەلایەتیەکان یەكەهی دابراو و بێپەيوەندی و بچووک بوون، ئینسانی ناو ئەم پێکھاتە بەرتهسکە تەنھا ئەوانەهی بە دۆست و هاوڕێ و برا زانیووە که راستەوخۆ و ڕووبەڕوو بینوونی و لەیەکشوێندا پێکەووە لەگەڵیاندا ژیاوێ. دەرەوێ ئەو دنیا کۆمەلایەتیە بەرتهسکە دنیای مەملانی و پێکدادان و کتیبەرکیتیەکی دوژمنکارانە بوو. ناکۆکی ئەم گوند لەگەڵ ئەویدی و کیشەهی ئەم خێل لەگەڵ ئەو خێلی دیکەدا و گرتنی ئەم ناوچە لەگەڵ ئەو ناوچەهی دیکەدا فۆرمی سەرەکی ئەو پەيوەندیانەبوون که له ئارادا بوون.

لەم ناوهندە بەرتهسکەدا شوناسی ئایینی و شوناسی خێل و شوناسی ناوچە شوناسی سەرەکی ئینسان بوون. ئەو چوارچێوێ کۆمەلایەتیەش که مانای بە ژیانی تاکەکەس و گروھەکان داووە و دەستنیسانی مۆرال و ئەخلاقیاتی تاکەکەسی و کۆمەلایەتی کردووە، سنوورە واقعی و رەمزیهکانی ئەو گروھە بچووکە بوو که خۆی یەكێک لە ئەندامەکانی بوو، تاکوئێ توانیبیتی بروا و ببیسی و بچوویت، تا ئەوئێ سنووری گەمەکانی عەقل و مەعریفە و فانتازیای کاریکردووە. ئینسانی ئەم قۆناغە بەتەواوی پشتی بە هیزی بازو و هیزی ماسولکەکانی خۆی بەستووە و ئەو میژوووەش بەرەمی هیناووە دەرەنجامی کارکردنی ئەم هیزە فیزیاییە ئینسان بوو لەسەر خۆی و کۆمەلگا و سروشت. ئاین که ئابووری کۆمەلگا بوو کۆلەکەیهکی سەرەکی کۆلەکە کولتووری و رەمزیهکانی پێکەووەبوونی کۆمەلایەتی بوو. کۆمەلگا لەسەر وێناکردنە هیرارکییەکانی ئاین رێکخراوە و مۆدیلی خیزان و مۆدیلی کۆمەلگا یەك، مۆدیلی بوون.

له پووى سياسىيەوه ئاين به رادهيهكى زۆر ژيړخانى شهريهتي سياسى بووه و هيراركيهتي ئاينى مۆديلى هيراركيهتي سياسيش بووه. وهكچۆن پياوانى ئاين هه لگري پيرۆزىيهكى دينى بوون، بههه مانشيپوه پادشا و ئه مير و سهركردهكانيش هه لگري هه مان پيرۆزى بوون. ئينتيما بۆ دين و ئينتيما بۆ پادشا به زحمهت لهيهكدى جياكراونهتهوه. شهريهتي سياسى به پلهى يهكهم له مافىكى خوداييهوه سه رچاوهى گرتوه و په رستنى ئاينى بنه ماکانى په رستنى سياسى به هيتز کردوه. له م په رستگا ئاينى و سياسىيهدا هه نديک ئاغا و هه نديک په عيهت، هه نديک حوکمه ر و هه نديک حوکمه سه رداکراو، هه نديک خاوه ن ماف و هه نديک بي ماف، هه نديک پيرۆز و هه نديک خاکی، بوون. به به رده و اميش کولتورۆيک به ره مه پئراوه که به په عيهت بي ده نگی و به ئاغا مافى قسه کردنى داوه. له نيوان فه لاقه کردن و بي ده نگی، ترس و رازيبوون و كوشتن و ته سلیمبووندا په يوه نديهكى ئۆرگانی هه بووه. ئاغا هه م باوک و هه م سه رکرده و هه م خاوانى هه موو ئه و ده سه لاته شه رعى و ناشه رعيانەش بووه که پایه کانی هه يمه نه ی سياسى و کولتورۆى و په مزى به ره مه پئناوه ته وه. وهكچۆن باوک مافى ئه وهى هه بووه هه م ژيان به منداله کانی به خشيته و هه م ليشيان بسپنيتته وه، ئاواش ئاغا مافى هه مان برياردانى ده رباره ی ژيانى په عيه ته کانی هه بووه. ئه وه شى ئه م ناهاوسه نگیه کۆمه لايه تي و ياساييه ی پاراستوه گوتاريكى ئه خلاقىيه که له سه ر تيگه يشتنيكى هه لهى چه مکه کانی پيژ، گه وره و بچووکى، بي ده نگی، پيرۆزى و ده يان چه مکی ديکه ی له م بابه ته دروستبووه.

له قۆناغى ووزه و ئامپىرى هه لميندا زۆربه ی زۆرى ئه و مه سه لانه گۆرانی راديکال و ريشه ييان به سه ردا هات. هيتزى هه لمين هيتزىکه ئينسان له سه رويشتا ئه يدۆزيتته وه، دواى ناسين و تاقىکردنه وه و ئاشنابوون به توانا و وزه ی ئه م هيتزه سه رويشتىيه ريگای تايبه ت ده زۆزيتته وه تا ئه م هيتزه بخاته سه ر توانا و هيتزه ماسولکه ييه که ی خۆى. له دواى هيتزى هه لم و هيتزى ئامپىره وه ئينسان چيدي وهك بوونه وه ريکى ته نها له گه ل سه رويشتا له مملاندیدا نييه، به لکو هيتزه کانی ناو سه رويشت خۆشى ده کاته هاوپيى خۆى و تواناکانی ئه وان ده خاته سه ر توانای خۆى. له زۆرانبازيده له گه ل سه رويشتدا ئينسان بۆ يه که مين جار له وه دا سه رده که ويته که هيتزه کانی ناو سه رويشت ده سه ته مۆکات و دژى سه رويشت خۆى بيانخاته وه کار. به مکاره شى ئينسان هيتزه فه رديه کانی خۆى به هيتزى له بن

نه هاتووی سروشت موتوربه ئەکات و دەبیتە خاوەنی توانایەکی گەورە و لەبن نه هاتوو.

ئەگەر لە قۆناغی ناشی بادا سروشت جوگرافیایەکی تاریک و نه خویندراوه و ترسینەر بووبیت، لەم قۆناغەدا سروشت دەبیتە کتیبیک و ئینسان زمانی فیربوونی خویندنه وهی ئەم کتیبە ئەدۆزیتەوه. لە خۆرا نییە (دی کارت) سروشت بە کتیبیک ناو نووسدەکات و دەلێت بە زمانی سێگۆشە و لاکیشە و چوارگۆشە ئەدوویت. لەم قۆناغەدا سروشت دەبیتە کانگای بەرەمەهینانی هیز و توانا و وزە نوێ و ئینسان لەباتی ترس لە سروشت هەول ئەدات ببیتە رکیفکەر و راهینەر و ئاراستەکەری دیاردەکانی. بە گۆرانی ماناکانی سروشت و دەستەمۆکردنی هیزە پەنەنەکانی ناوی و کردنیان بە بەشیک لە هیزی ئینسان خۆی، ئینسان دەبیتە خاوەنی کۆمەلێک توانا و هیز و سەرچاوەی نوێی که لەمێژوودا تازەیه. لە پال ئەم توانا و هیزە نوێیانەدا ئینسان لەوه تێدەگات که دەتوانیت سروشت بکاتە بابەتی کارکردنی زانستی یانە خۆی و بەم کارکردنەشی دنیا یەکی تەواو جیاواز لە دنیاکانی بەر لەم توانایانە بنیاد بنیت. یەکه مین شتیک ئەم هیزە نوێیە سروشت بە ئینسانی دەبەخشیت بەرفراوانبوونی مەوداکانی جوڵە و سەفەر و ناسینە. لەگەڵ هیزی هەلمیندا ناوەندی جوڵە ئینسان بەرفراوانتر دەبیت و بەم بەرفراوانبوونەش پەيوه ندى کانی زیاتر و زیاتر بەرووی دنیاى دەرەوهی بەرووی خۆی و بەرووی گەردون و نهینیه کانیاندا دەکریتەوه. لەگەڵ هاتنە کایە ئامێردا قۆناغی سەفەرە دوورەکانی ئینسان دەست پێدەکات، گەران بەدوای سەرزەمینە نه ناسراوه کان و برینی دەریاکان و دۆزینە وهی قوولاییه کانی بیابان و کهشفکردنی ئاسمان دەبنە بەشیک لە خولیا سەرەکیه کانی ئینسان. بەرامبەر «ئینسانی جیگیر» «ئینسانی گەرۆک» لەدایکه دبیت، ئینسانیک که چیدی زهوی کورتنه کاته وه بۆ گوند و زادگا بەرته سکه کانی زیندهگی خۆی، بەلکو دەبیتە پانتاییهکی بەرفراوان و بیسنوور که نهک تهنه له ئاستی خهیاڵ و فانتازیا دا دهکریت ویناکرین، بەلکو له رووی واقیعی شه وه ببینرین.

دۆزینە وهی شوین و شیوه ژیان و کولتور و شیوه بیرکردنە وهی نوێ، بینینی شیوازی دیکە

له‌دوای هاتنه‌کایه‌ی ئامپ‌ره‌وه چیدی گوند ناتوانیت بناغه‌ی ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی ئینسان و بنه‌مای فانتازیا و عه‌قل و مه‌عریفه ده‌ستنیشانکات. ریک‌خستنی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و فره‌ه‌نگی نوێ له‌دایکه‌به‌یت و به‌م له‌دایکه‌بووه‌ش سه‌ره‌له‌به‌ری بنه‌ماکانی فانتازیا‌ی ئینسان و ویناکردنه‌کانی بۆ خۆی و کۆمه‌لگا و دنیا و مه‌عریفه ده‌گۆریت. له‌م ساته‌ مێژوویه‌ گرنه‌دا شار له‌ دایکه‌به‌یت وه‌ک جوگرافیا‌ی نوێی ژیا‌نی تاک و گروهه‌کان. له‌ دایکه‌بوونی شاری گه‌وره له‌دایکه‌بوونی دنیا‌یه‌کی ته‌واو تازه‌یه، خودی بیرۆکه‌ی کۆمه‌لگا له‌گه‌ڵ هاتنه‌ کایه‌ی ئه‌م دنیا نوێیه‌دا له‌دایکه‌به‌ی و سۆسیۆلۆژیا که زانستی ناسینی کۆمه‌لگایه‌ به‌پله‌ی یه‌که‌م زانستی ناسینی دیاره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ناو شاره‌ تازه‌کانه. له‌م قۆناغه‌دا ورده‌ ورده‌ کۆمه‌له‌ بچووه‌که‌کان گه‌شه‌ده‌که‌ن و ده‌بنه‌ کۆمه‌لگا، له‌ناوخودی کۆمه‌لگاشدا هێزی جیا‌جیا دروسته‌به‌یت که کار و پیشه و ئه‌رک و فره‌مانی کۆمه‌لایه‌تی و فره‌ه‌نگی جیا‌جیا پیا‌ده‌ده‌که‌ن. کۆمه‌لگا تادیت ئالۆز و ئالۆزتر ده‌به‌یت و ئینسان فی‌رده‌به‌یت کار به‌شی‌وه‌یه‌کی راسته‌وخۆ دابه‌شبات و هه‌رکه‌سه و له‌ بواریکی تایبه‌تدا لێزان‌به‌یت، شوێنی ئیش و شوێنی زینده‌گی لێکدی داده‌برین و سنووری کایه‌ی ئابووری و کایه‌کانی دیکه له‌یه‌کدی جیا‌ده‌بنه‌وه. فۆرمه‌ کۆنه‌کانی په‌یوه‌ندی و هاریکاری لاوازه‌بن و له‌شوێنی ئه‌وانه‌دا فۆرمی نوێی هاریکاری له‌دایکه‌به‌یت، دورکه‌هیم باس له‌ گواسته‌نوه ده‌کات له‌ هاریکاری ته‌قلیدی و میکانیکی‌یه‌وه بۆ هاریکاری ئۆرگانی، قیبه‌ر باس له‌ به‌عه‌قلانکیردنی ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئابووری ده‌کات، مارکس باس له‌ گواستنه‌وه له‌ فیودالیزمه‌وه بۆ سه‌رمایه‌داری ده‌کات. هه‌ره‌مه‌وشیا‌ن له‌ دیدی جیا‌وازه‌وه باس له‌ دروستبوونی جیهانیکی نوێ ده‌که‌ن.

له‌م قۆناغه‌دا هیدی هیدی ستراتیژه‌کانی زالبوونی ئینسان به‌سه‌ر سروشتدا دینه‌کایه‌وه. چه‌ند ئه‌م قۆناغه‌ به‌ره‌وپیشه‌وه بچیت ئه‌وه‌نده‌ بالاده‌ستی ئینسان به‌سه‌ر سروشتدا زیاده‌ده‌کات. خوێندنه‌وه‌ی کتییی سروشت، رینگا بۆ هاتنه‌کایه‌ی رۆژگاری زانست و عه‌قل و لێکدانه‌وه‌ی میتۆدییانه‌ خوێشده‌کات. مه‌عریفه‌ی بالاده‌ست ده‌به‌یته‌ مه‌عریفه‌ی زانستی و دنیا بۆ یه‌که‌مینجار به‌شی‌وه‌یه‌کی سیستماتیزه‌کراو له‌ ئاین و لێکدانه‌وه‌ ئاینیه‌کان ده‌سیندریته‌وه. دووسه‌ده‌ دوای دۆزینه‌وه‌ی ئامپیری هه‌لمین، جاری مه‌رگی خودا له‌لایه‌ن فه‌یله‌سوفه‌کانه‌وه‌ ئیده‌دریت؛ فه‌یله‌سوفیک ئاین به‌ تلیاک و ئه‌ویدی به‌ وه‌هم و سی‌هه‌میش به‌ نه‌خۆشیه‌کی سایکۆلۆژی به‌راورد ده‌کات.

لەم قۆناغەدا دەولەتی مۆدێرن دەچیتە شوینی فیودالە بالادەستەکان و پەیمانی کۆمەڵایەتی دەچیتە شوینی پەیوەندی ئاغا و رەعیەت و چەمکی هاوولاتی دەچیتە شوینی چەمکی برای دینی و رەعیەت. هەموو ئەمانەش وادەکەن فەلسەفەیەکی سیاسی تازە لەدایکببیت کە ویناکردنێکی تازە چەمکەکانی کۆمەڵگا، دەسەلات، تاکەکەس، هاوولاتی، ماف، ئەرک هتد... پێشنیاریکات. شوناسی سەرەکی ئینسان دەبیتە شوناسی نەتەوویی و فانتازیای نەتەوویی شوینی فانتازیاکانی بەر لە دروستبوونی نەتەووە دەگریتەووە.

بەلام هەر لەم قۆناغەدا بۆ یەکەمینجار لە میژووی مروّقایەتیدا تواناکانی ئینسان لە تیکدان و وێرانکردن و بەرپاکردنی جەنگ و کوشتاری بە کۆمەڵدا دەگاتە رادەیهکی کوشندە و وێرانکەر. تەکنیک کە هەموو تواناکان زیاد دەکات، لەگەڵیشیدا توانای کوشتن و وێرانکردنیش زیاد ئەکات. کۆلۆنیالیزم و جەنگە جیهانییەکان و جینۆساید بەرھەمی ئەو هیژ و توانا تەکنیکییە نوێیانەن کە ئینسان دواى دۆزینەووی نامێر بەدەستیان دەھێنێت. بۆ یەکەمینجار لە میژووی مروّقایەتیدا گۆی زەوی دەکەوێتە بەر مەترسی وێرانبوونێکی سەرتاسەر یەو. لە خۆرا نییە لە رۆژگاری مارکسەو بەردەوام قسە لەووە دەکرێت کە مروّقایەتی لە ئەگەری بەر بەر بەریەت رزگاری نەبوو. دروشمی یان سۆسیالیزم یان بەر بەریەت لەزۆر روووە دەریبری ئەم ناکۆکیە دوو لایەن و قوولەى رۆژگاری تەکنیک و نامێر و بیروکەى «پێشکەوتن» ی بێسنوورە.

کوشتنی بە کۆمەڵ، فاشیزم، نازیزم و کۆمۆنیزم هەموویان بەرھەمی رۆژگاری نامێرن وەکچۆن دیموکراسیەت و مافی مروّف و لیبرالیزم و مافی چارەى خۆ نووسین و بیروکەى ئازادى تاکەکەس و عەقلانیەتیش بەرھەمی هەمان رۆژگارن. نامێر هەم رووی رووناک و هەم رووی تاریکی هەیه، هەم بەهەشت و هەم جەھەنەمی خۆی هەیه.

٣- قۆناغى کۆمپيووتەر

قۆناغى کۆمپيووتەر تا رادەیهکی زۆر قۆناغى هەرچى زیاتر گەشەکردنى هێزی هەلم و هێزی ماشین و هێزی نامێرە. بێگومان جیاوازییەکی گەورە لەنێوان قۆناغى نامێر و قۆناغى کۆمپيووتەردا هەیه. لە قۆناغى کۆمپيووتەردا تەکنیک تەنها کارە ماسولکەییەکانی ئینسان ئاسان ناکات، یارمەتییەکانی تەکنیک بۆ

ئینسان بەتەنھا یارمەتی فیزیایی نین. بە مانایەک لە ماناکان تەکنیک لە قۆناغی کۆمپیوتەردا لەباتی ئینسان و لەشوینی عەقل و تواناکانی ئینسان لە بێرکردنەودا کاردەکات. تواناکانی کۆمپیوتەر بەپلەیی یەکم توانای بێرکردنەوی عەقلین و یارمەتییهکانی ئەم ئامێرە تازەییە بۆ ئینسان بەپێچەوانەی یارمەتی سلنگ، مەکیهێ جیوت یان تۆرپین، یارمەتییهکی ماسولکەیی نین، بەلکو یارمەتی و کۆمەکی عەقلیی و فانتازین. لە قۆناغی کۆمپیوتەردا ئەو ئینسان بە تەکنیکی دەبەخشیت میکانیزمەکانی بێرکردنەو و لیکدانەو و دۆزینەو و پەیوەندی نەک هێزی ماسولکە و بازو. ئینسان لێردا کارە عەقلییهکانی خۆی بەو ئامێرانە دەبەخشیت کە بە ئاسانی دەتوانن ئەم توانایانە بەرجەستەکەن و لەزۆر پروووە وردتر و خێراتر و بەرفراوانتر بەکاربەهێنن. کۆمپیوتەر پەیوەندییهکی نوێ لەنیوان ئینسان و ئامێردا دروستدەکات جیاواز لە پەیوەندی نیوان ئینسان و ئامێرەکانی دیکە. لەبەردەم کۆمپیوتەردا ئینسان لەبەردەم بوونیکدا یە کە بێرەدەکاتەو و حیساباتی و رد و زەحمەت دەکات، نەک لەبەردەم ئامێرێکدا کە تەنھا هەلگری توانایهکی فیزیایی پرووت بێت.

لەرووی توانای پەیوەندیکردنەو قۆناغی کۆمپیوتەر قۆناغی سێینەووی سنوورەکان و تیکەلبوونی جوگرافیا و زەمەنە جیاوازهکانە بەیهکدی. لەدوای کۆمپیوتەرەو ناتوانین قسە لە سنوورێکی نەتەوهیی و ناوچەیی بکەین تواناکانی تەکنیکی نوێ نەتوانیت بیانبەزینیت. ئینتەرنێت سنووری نیشتیمانە جیاوازهکان ناناستیت و لەکویدا هێلی پەیوەندی ئەلەکترونی هەبێت ئەو لەویدا ئامادیە. لەم قۆناغەدا دنیا جاریکی دیکە دەبیتەو بە گوند، بەلام گوندیک شوینی هەموو مەوقایەتی تێداببیتەو، گوندیک کە شەقامیکی لە نیویۆرک و گەرەکیکی لە ئەمستردام و کۆلانیککی لە سلیمانیه. لەم قۆناغەدا تواناکانی ئینسان لە پەیوەندیکردندا دەبیتە توانایهکی خەیاالی. جیهان دەبیتە کۆمەلێک زانیاری و داتای کۆمپیوتەری و دەرژیتە ناو ژووری نووستنەکانمانەو، (بێگومان ژوری نووستنی ئەوانەیی کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت و توانای پەیوەندیکردنی ئەلەکترونیان هەیه).

لەم قۆناغەدا ئەووی دەکوژریت دوورەپەرزیه، لەدوای کۆمپیوتەر و تەکنیکە نوێکانی پەیوەندیکردنەو ناتوانین چیدی دەرگای ژوورەکانمان داخهین و

دیواریک له نیوان خۆمان و دنیای دهره وماندا هه لچنین. له گوندیکی گهر دوونیدا هه مووان دیتراون و هه مووان توانای ئاگادار بوونیان له یه کدی ههیه و هه مووان به شدان له په یوه ندیکردندا (بیگومان ئەمه به مانایه نییه که هه مووان هه مان شانسی دهر که وتن و دیتن و په یوه ندیکردنیان ههیه، هه موو ئەم میکانیزمانه پابهستی توانا و دسه لات و شوین و جیی هیزه جیاوازه کانن له ناو نه خشه ی نوئی جیهاندا و له راستیشدا جیهانی نایه کسانیه کان له پال ئەم داهێنانه نوئیانه دا سه ره له نوئی به ره مه هێنراونه ته وه و له زۆر رووه وه نایه کسانیه کان گهره تر بوون). ئەوهی ئەمرۆ له کوردستاندا رووده دات له نیویۆرک پتیده زانریت و ئەوهی له بهرلین رووده دات له هه ولتر پتیده زانریت. زهحمه ته له سه ره دمانی ئینته رنیتدا نه ئینیه کان بشاردرینه وه.

کۆمپیوتەر و ئینته رنیت ره مزى له دایکبوونی ئەو چوارچێوه میژوو ییه ن که به جیهانگیری ناوده بریت. به بی له دایکبوونی ئەم توانا گهره یه ی په یوه ندیکردنی ئە له کترۆنی چوارچێوه یه ک به ناوی جیهانگیری به وه دروستنه ده بوو. دروستبوونی ئەم چوارچێوه یه هه هۆکاری هاتنه کایه ی کۆمه لیک گۆرانکاری گهره گهره ن که رۆژانه هه مووان رووبه روویان ده بینه وه. له م چوارچێوه یه دا ماناکانی کۆمه لگا، نه ته وه، شوناس، مه ترسی و خودی سروشت خۆشی گۆرانی گهره گهره یان به سه ر دایت. کۆمه لگا چیدی یه که یه کی کۆمه لایه تی داخراو نییه له سنووریکی جوگرافی دیاریکراودا، چیدی مانای دیارده کۆمه لایه تیه کان به ته نها سنووره جوگرافیه کان و سه ره زمینه نه ته وه ییه کان ده ستنیشانیان ناکه ن. ئەمرۆ دیارده لۆکالییه کان له په یوه ندیه کی نالۆز و فره لایه ندا له گه ل دیارده گلۆبالییه کاندان. ناتوانین به ئاسانی چه مکه کانی «دهره وه» و «ناوه وه» ی له یه کدی جیاکه ی نه وه، زهحمه ته بتوانین ده ستنیشانی ئەوه بکه ین کوئی دهره وه یه و کوئی ناوه وه، کام فاکته ر دهره کیه و کام فاکته ر ناوه کی، چی گلۆبالیه و چی لۆکال. گلۆبالی و لۆکال، سیاقی ناوه کی و سیاقی دهره کی، ناوچه یی و جیهانی به شیوه یه کی چر به ناویه کدا چوون و لیکجیاکردنه وه یان له زۆر کاتدا مه حاله. به مانایاک له ماناکان جیهانگیری بریتیه له هاتنه کایه ی ئەم پیکهاته نالۆزه ی په یوه ندی نیوان شوین و زهمن و مانا جیا جیاکان. نه مانی مه سافه له نیوان دهره وه و ناوه وه دا، ئامیزانی لۆکال به گلۆبالی، تیکه لیبوونی زه مانی ناوه وه به زه مانی دهره وه ئەو جیهانه نوئی و نالۆزه یه که کۆپیوتەر و توانای په یوه ندییه ئە لکترۆنی له سی سالی رابووردودا دروستیکردوه.

لەم قۆناغەدا هەندیک رەهەندی کۆمەلایەتی ژیانی ئینسان وردە وردە لەو نزیكدەبیتەو ببیتە داهینراویکی کۆمپیوتەری، بەدەیان و سەدان و هەزاران گروھی گریمانکراوی کۆمپیوتەری دروستبوون، ئەم گروھانە لەزۆر روووەو هەمان کاریگەرییان لەسەر ژیان و بیرکردنەو و فانتازیاکانی ئینسان هەیە وەک ئەو گروھانەی تر که لە واقیعدا ئامادەن. ئەمڕۆ بەدەیان کتیبی نوێ لەسەر ئەنترۆپۆلۆژیا و سۆسیۆلۆژیای ئەو گروپانە نووسراون که تەنھا لەناو کۆمپیوتەردا هەن و لە واقیعدا بوونیان نییە. بۆ نموونە سەدان و هەزاران گروھی راکۆرپنەو و گفتوگۆ و شەرە جێو دروستبوون که یەکتیکیان لە نیکاراگوایە و ئەویدیان لە روسیا و سێهەمیان لە میسر و چوارەمیان لە ئەلمانیا. ئەمانە لەناو کۆمپیوتەردا و لەرێگای ئینتەرنیتەو دەتوانن «پیکەو» بدوین و «پیکەو» رابگۆرنەو و «پیکەو» ئامادەبن، بەلام که کۆمپیوتەرەکهت کۆژاندەو بوونیان نامینیت. واتە ئەمانە کۆمەلێک فۆرمی نوێی گروپن که تەنھا لەناو کۆمپیوتەردا و لەرێگای پەيوەندی ئەلەکترونییەو دروستدەبن، دەنا لە واقیعی پۆژاندەدا وەک گروپ بوونیان نییە.

٤. کۆمەلگای کوردی و ئینتەرنیت

بێگومان لە هەلومەرجی کۆمەلگای ئێمەدا ئەم مەسەلانە بەم خەستییه ئامادەنین و لەم روووەو ئەم شتانه قسە لە نایبندەو ئێمە دەکەن نەک لە ئیستامان. بەلام ئەم راستییانە ئەو ناگەیهنن که ئێمە لەدەرەووی پۆژگاری ئینتەرنیتدا دەژین. با تەماشای کۆمەلگای کوردی سەرەتای سالانی دوو هەزار بکەین، بەباوەری من چیدی ناتوانین کۆمەلگای کوردی کورتبکریتەو بۆ دانیشتوانی ئەو سەرزەمینە جوگرافییهی دەکەوێتە نێوان شارە کوردییەکانی ناو تورکیا و ئێران و عێراق و سوریاو، کۆمەلگای کوردی ئەمڕۆکە بەشێکی لە هەولێر و بەشەکهی دیکە لە سوید، لایەکی لە سلیمانی و لایەکی دیکە لە بەرلین، تۆزیک لە دیاربەکر و تۆزەکهی دیکە لە برۆکسل، سەری لە مەهاباد و پێکانی لە فرانکفۆرتن. ئەو هەشی ئەم بەشە جیاوازانە بەیەکدیەو دەبەستیتەو تەکنیکە تازەکانی پەيوەندی کۆمپیوتەرییه. بۆیە گەر که سێک ئەمڕۆکە بیهویت پێناسە ی کۆمەلگای کوردی بکات چیدی ناتوانیت ئەم پێناسەیه تەناھ بە دانیشتوانی ئەو سەرزەمینە جوگرافییهو بەستیتەو که نەوکانی بەر لە ئێمە

تېيدا ژياون، واتە ناتوانىت دياردەكانى ناو ئەم كۆمەلگايە تەنھا لە سىياقە لۆكالىەكانى ناوخۆدا بخوینىتەو و چا و لەو ھەموو رايەلە ئەلەكترۆنىيانە بنووقىنىت كە ئەم كۆمەلگايە بەدەرەوھى خۆيەو ھە گریدەدات.

ئەوھى بىھەويت لە كۆمەلگای كوردى سەرەتای سەدەى بىست و يەكەم رابمىنىت دەبىت تەماشای بەشىكى گەرەى گۆى زەوى بكات و لەو پەيوەندىيانە رامىنىت كە ئەم كۆمەلگايە لەرنگای تۆرى پەيوەندىيە ئەلكترۆنىيەكانەو ھە و لە چوارچىوھى جىھانگىرىدا لە گەللە دەرەوھى خۆيدا دروستدەكات. بىگومان ئەم دۆخە بەھىچ مانايەك دۆخىكى تايبەت نىيە بە مىللەتى ئىمە لەناو نەخشەكانى دىئای ھاوچەرخدا، بەلكو دۆخىكى گشتىيە و زۆربەى مىللەتانی تری سەر ئەم ئەستىرەيە لەناويدا ئامادەن، جا چ مىللەتە بچووكەكان بىت يان گەرەكان، بەھىزەكان يان بىھىزەكان.

ھەر ئەم راستىيە سادەيش وا لە ھەندىك سۆسىۆلۆژ دەكات پى لەسەر ئەوھە دابگرن كە گرەوى سەرەكى سۆسىۆلۆژىيەى ھاوچەرخ لەوھدایە چۆن بتوانىت قسە لەسەر دياردە كۆمەلەيەتییەكانى دىئای ھاوچەرخ بكات بەبى ئەوھى چەمكى «كۆمەلگا» بەكاربەينىت. بەباوھرى ئەم سۆسىۆلۆژانە چەمكى كۆمەلگا چەمكىكە سەر بە سۆسىۆلۆژىيەى سەدەى نۆزدەھەم و قۇناغى بنیادنانى دەولەتى نەتەوھە، لەرۆژگارى جىھانگىرىدا ئەم چەمكە ناتوانىت ھەك چوارچىوھى رۆودانى رۆوداوە كۆمەلەيەتییەكان تەماشابكرىت.

لەژىر كاریگەرى ئەم گۆرانكارىيانەدا چەمكى نىشتىمانىش گۆرانى گەرە گەرەى بەسەردا ھاتوو، نىشتىمان چىدى بەتەنھا جوگرافىيەكى واقىعی نىيە، واتە شوپىنك نىيە تۆ دىبىتت و تىيدا ژىابىت و پى ئاشنابىت، بەلكو جوگرافىيەكى خەيالىشە، شوپىنكە دەشىت نەیناسىت و نەدىبىت و تىا نەژىابىت. نەخشەكانى نىشتىمان چىدى بەتەنھا لەناو واقىعیكى جوگرافىی لۆكالىدا نىيە بەلكو لە نىتو ئامرازە تەكنىكىيەكانى پەيوەندى نۆتشدایە. لەمرو بەدوا نىشتىمان وینەيەكە بەشىكى بەرچاوى لەنىو شاشەى كۆمپىوتەر و نىو فاكس و نىو نامەكانى ئىنتەرنىت و بەرنامەى تەلەفیزۆنە ساتالایتىەكاندا بەرھەمدەھىنرىت. نەوھەك لە دروستبووندايە كە نىشتىمان لەناو وینەكانى كۆمپىوتەر و تەلەفیزۆن و نامە شەخسىيەكاندا دەناسىت.

ئەۋەى لەم رەۋتە تەكنىكى و كۆمەلايەتتېيەدا لەپال چەمكى نىشتىماندا گۆرانى بەسەردادىت چەمكى شوناسە. ھەمىشە شوناس چەمكىك بوۋە لە چوارچىۋەى نىشتىمانىك و كولتورىكى ديارىكراۋدا پىناسكراۋە و راستەوخۇ بە گروھىكەۋە بەستراۋەتەۋە كە نىشتەجىبوۋە و تاراۋەيەك لە زوى جوگرافى و كولتورى و ئابورىيەۋە داخراۋ بوۋە، يان لانىكەم سنورەكانى خۆى لە سنورەكانى دەرەۋەى خۆى جىابوۋە. بەلام لەدۋاى ئەۋ ھەموو گۆرانكارىانەۋە كە باسمانكرد چىدى شوناس بەتەنھا لەپال پىدراۋە لۆكالى و ناۋچەيەكانى ناۋ نىشتىمان و كولتورى ناۋ نىشتىماندا بەرھەمناھىنرىت، بەتەنھا زىنگەى راستەوخۇى ئامادەگى ئىنسان زىنگەى ھەلھىنجانى ماناكان و پىناسەكان و پەيوەندىيەكان نىيە، لەگەل ئىنتەرنىتدا ئەۋ توانايانە ھاتۆتە كايەۋە كە ھەموو جىھان بىتتە سەرزەمىنى پەيوەندى رۆژانە و بىتتە سەرزەمىنى بەرھەمىنانى مانا و شوناس. لەم دنيا كۆمپىوتەرييەدا ئىنسان تەك تەنھا لەگەل گروھە واقىيەيەكانى ناۋ واقىيدا ئەدۋى و ئەزى و مانا و پىناسەكان ئالۆگۆردەكات، بەلكو لەگەل ئەۋ دەيەھا و سەدەھا گروھە گریمانكراۋانەى دىكەشدا دەدۋىت كە لە ناۋ «ۋىب سايد» و لاپەرەكانى ئىنتەرنىتدا ئامادەن. لە دۆخىكى وادا شوناسە سادە و يەكرەھەندىيەكان قەيراناۋى دەبن و قۇناغى شوناسە ئالۆزەكان دىتە كايەۋە. بىرۆكەى فرەدەنگى، جىاۋازى، بەناۋىەكدچوون و تىكەلبوونى گلۇبال بە لۆكالى وادەكات ئىنسان ھەمىشە لەبەردەم رىستىك ئەگەر و تواناى ھەلبۇاردن و دارىشتنى شووناسى تازەدا بىت. ئەمەيە وادەكات نوپنەرانى شووناسى تاكرەھەندى و نوپنەرانى شووناسى تەقلىدى ترسىان لىبنىشىت و قرىشكەى غەزوى كولتورى و نامۆبوونى كولتورى و لەداستدانى ئاينان لىبەرزبىتەۋە. بەم مانايە ئوسولىيەت، چ لە چاپە ئاينىيەكەيدا و چ لە چاپە عەلمانىيەكەيدا، شتىكى دىكە نىيە جگە لە ترس و تۆقىنى شووناسى تەقلىدى و يەكرەھەندى لە ھەلومەرجى ھاتنەكايەى شووناسى ئالۆز و كراۋە و فرەرەھەند.

ئیدوارد سه‌عید

سپینۆزا نیوان فەرهنه‌نگه‌کان و ئارستانیه‌ته‌کان

۱- خه‌لاتی سپینۆزا

پۆژی چوارشه‌مه‌ ریکه‌وتی ۱۹۹۹-۱۰-۲۴ له‌ هۆلی که‌نیه‌سی «نیو کێرک» له‌ شاری «لاهای» له‌ هۆله‌ندا، نووسه‌ری فه‌له‌ستینی - ئەمریکی، ئیدوارد سه‌عید، خه‌لاتی سپینۆزای پێبه‌خشرا. ئەم خه‌لاته‌ که‌ ده‌شیت وه‌ک نۆبلی هۆله‌ندا ناوبهریت هه‌ردوو سال‌ جاریک ده‌دریت به‌و که‌سانه‌ی له‌ بواره‌ جیاجیاکانی فیکری ئینسانیدا خاوه‌نی داھێنانی گه‌ورن و پۆلیان هه‌بووه‌ له‌ گۆرینی دید و تێروانین و بۆچونه‌ باو و بالاده‌سته‌کاندا و له‌ رووی میتۆدی و مه‌عریفیه‌وه‌ تازه‌گه‌ربوون. ئیدوارد سه‌عید یه‌که‌مین که‌سه‌ ئەم خه‌لاته‌ وه‌رده‌گریت.

پێشنه‌وه‌ی بێمه‌ سه‌ر باسکردنی خه‌ته‌گه‌شتیه‌کانی فیکری سه‌عید و ئەو هۆکارانه‌ی وایانکردوه‌ ئەم نووسه‌ره‌ خه‌لاتی سپینۆزای پێبه‌خشریت، وای به‌باش ده‌زانم چه‌ند سه‌رنجیکێ خێرا ده‌رباره‌ی سپینۆزا بخره‌وه‌، چونکه‌ به‌خشینی ئەم خه‌لاته‌ به‌ سه‌عید له‌و راستیه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ی گرتوه‌ که‌ ویکچوونیکێ گه‌وره‌ هه‌یه‌ له‌نیوان سپینۆزای فه‌یله‌سوف که‌ جوله‌که‌یه‌کی ئاواره‌بووه‌ و سه‌عیدی ره‌خنه‌گری کولتووری که‌ فه‌له‌ستینییه‌کی راوناوه‌. له‌ راستیدا به‌خشینی خه‌لاتی سپینۆزا به‌ سه‌عید ئەو راستیه‌ گرنگه‌ دووباره‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ بیرکه‌روه‌ ره‌خنه‌یه‌ گه‌وره‌کان بۆ یه‌کدین له‌ داھێنانی فیکریدا، گه‌رچی ناکۆکی گه‌وره‌ له‌نیوان میلیله‌ته‌کانیشیاندا له‌ئارادا بێت، ناکۆکیه‌ک به‌ قه‌باره‌ی ناکۆکی نیوان فه‌له‌ستینییه‌کان و جوله‌که‌کان.

«کێرکی نوێ» که‌ سه‌عید خه‌لاته‌که‌ی تیدا وه‌رگرت که‌نیه‌یه‌که‌ ته‌مه‌نی ۳۵۰ ساله‌ و ماوه‌یه‌ک ئارامگی گۆره‌که‌ی سپینۆزا بووه‌ به‌رله‌وه‌ی گۆره‌که‌ هه‌لبدریته‌وه‌ و ته‌رمه‌که‌ی سپینۆزا ده‌ربه‌یتنریت و بسوتننریت و خۆله‌میشه‌که‌ی به‌سه‌ر به‌شی دواوه‌ی زه‌وی پشتی که‌نیه‌که‌دا په‌رشوبلاو بکریته‌وه‌.

سپينۆزا گەرچى لە شارى ئەمستەردام لەدايك بووه و وهك يەككەك لە گەرەترين فەيلەسوفەكانى ھۆلەندا ناسراوه بەلام بەرچەلەك ھۆلەندى نەبووه. سپينۆزا كورى جولەكەيەكى پۆرتوگالايە كە لە سەدەى ھەفدەھەمدا لە دەست زەبروزەنگى دژ بە جولەكە لە پورتوگالەو ھۆلەندا ھەلاتوھ. باوكى سپينۆزا بازارگانىكى دەولەمەند بووه. بەھۆى تووندپەروى پياوھ ئاينىيەكانى مەسحىيەتوھ جولەكەيەكى زۆر لەو سەردەمدا لە ئىسپانيا و پورتوگالەو ھەرە ھۆلەندا راياكردوھ، بەشيكى زۆرى ئەم راكردووانە بازارگان و خويندەوار و رۆشنپەرە گرنگەكانى سەردەمى خۆيان بوون. لەو رۆژگارەدا سيستمى كۆمارى ھۆلەندا لەرووى سياسى و كولتورى و ئاينىيەوھ يەككەك لە كراوھترين و لیبووردوترين سيستمەكانى ئەوروپا بووه. بۆيە بەھزاران ھەزار پەناھەندەى جياجيا لە فەرەنسا و پۆرتوگال و ئىسپانيا و شوپنەكانى ديكەى ئەوروپاوھ روويان تىكردوھ.

سپينۆزا لە ھۆلەندا لە منالى جولەكەيەكى ھەلاتوھ دەبیت بە گەرەترين فەيلەسوفى ئەو ولاتە و كاريگەريەكى گەرە لەسەر ژيانى فيكرى و سياسى و كولتورى ھەموو ئەوروپاي سەدەكانى دواتر بەجێدەھيئت. لەسەر ھەمان ھيئل ئيدوارد سەعيديش لە كورى پياويكى فەلەستينى ھەلاتوھوھ بۆ ميسر دەبیتە يەككەك لە بيريەرە گەرەكانى ئەمريكا و كاريگەريەكى گەرە لە سەر زياد لە بواريكى فيكرىدا لە سەرجمى جياھاندا بەجێدەھيئت.

ئەوھى لەپەيوھەنديدا بە خەلاتى سپينۆزاوھ گرنگە ھيماى بۆ بکەين مەملانتي سەر سەختى سپينۆزايە دژ بە دەسەلاتدارانى ئاينى جولەكە و ھەموو ئەو دەسەلاتدارانەى ديكەش كە ويستوويانە ئاين و سياسەت بەيەكدى تىكەل بکەن. سپينۆزا يەككەك لەو فەيلەسوفە گرنگانەى فيكرى ھاوچارخە كە داكۆكى لە تىكەلنەكردنى سياسەت و ئاينى كردوھ، ئەو باوھرى وابوو كە نابیت پياوانى ئاين دەستووردەنە كاروبارى سياسىوھوھ وھكچۆن پياوانى سياسەت نابیت رۆلى سەرکردەى ئاينى ببينن. جگە لەم جياكردنەوھ گرنگەى نتيوان دەسەلاتى دينى و دەسەلاتى سياسى كە يەككەك لە كۆلەكە ھەرە سەرھەكيبەكانى تازەكردنەوھى سياسىيە، سپينۆزا بانگيشەى ئەوھشى دەكرد كە پتيويستە كەنيسە و سيناكۆگ و دامەزراوھ ئاينىيەكان لەژيەر دەسەلايى دەولەتدا بن، نەك لەژيەر دەسەلاتى ئەو قەشە و حاخام و ئيمامانەدا كە بە ئارەزووى خۆيان دەقە ئاينىيەكان

لیکده دهنه وه و بهم لیكدانه وانه شیان كیشهی گه وه بۆ خه لك و ده ولت و كۆمه لگا دروستده كهن. سپینۆزا باوه ریتی ته وای به نازادی ئاین هه بوو، به كیتك له داكۆكیه ره سه ره كیه كانی لیبوردنی ئاینی بوو، ئه و باوه ری وابوو كه پئیویسته ئاینه كان به رامبه ر به یه كدی لیبوردوبن و توانای ژیان پیکه وه بوونیان هه بیت.

ئهم بۆچوونانه ی سپینۆزا وایانكردوه له فیکری فهلسه فیدا به یه كیتك له كۆله كه كانی عه قلانیه ت و عه لمانیه ت بناسریت، هه ر ئهم بۆچوونانه شییه تی وایكردوه كه وهك یه كیتك له ره خنه گره گه وه كانی سه ده ی هه قده هه م بناسریت.

له سه ر هه مان نه زمی سپینۆزا ئیدوارد سه عیدیش پیاویکی عه لمانی و ره خنه گریکی گه وه ی توندره وی دینی و سیاسییه . ئیدوارد سه عید میتۆدیک له بیركده وه و به رخرود و رافه كردن پێشكه شده كات كه له چۆنیه تی تیکه لبوونی مه عریفه و ده سه لات، له چۆنیه تی پێدزكه كردنی نایه كسانییه سیاسییه كان بۆناو فیکر و وینه و وینا كرده كان، ئاگا دارمان ده كاته وه. له پشتی ئهم دیده ره خنه ییه ی سه عیده وه هه ولی هاتنه كایه ی جۆریکی نوێی تیفرینی ئینسانگه رای، هیمونایزم، له ئارادایه كه مافی قسه كردن و گێرانه وه و یستی نازاد به هه ركه سێك بدات و ئه و نایه كسانیانه بنبركات كه سیاسه ت له مه عریفه داروستیانده كات.

سپینۆزا له ته مه نی ۲۴ ساڵیدا له لایه ن پیاوه ئاینیه كانی جوله كه وه له شاری ئهمسته ردام به ره سمی له دایه ره ی جوله كه كان ده ركریت، ئه وان لیناگه ریڤن سپینۆزا سه ر به هیچ شوینکی پیروزی جوله كه كاندا بكات و بیه شیشی ده كه ن هه ر كۆر و كۆبوونه وه یه كی ئاینی و ئه تنی ژیان كۆمه لایه تی ئهم گروپه . ئهم كاره بۆ ئه و رۆژگاره هه م زۆر زه حمه ت و هه م جیی مه ترسیش بووه، چونكه نه خشه و مه قامی كۆمه لایه تی ئه و سه رده مه به پله ی یه كه م نه خشه و مه قامی كی ئاینی بووه و تاكه كه سه په ناگه یه كی ئه وتۆی له ده ره وه ی ژیان گروپه ئاینیه كاندا هه بووه په نای بۆببات. هه ر له و رۆژگاره دا باوكی سپینۆزا ده مریت، ئه مه ش یاده كات سه ره رای گیرۆده بوونی به ده ست كیشه تایبه ته كانی ژیان خۆیه وه -ووچاری ئه و كیشه بازرگانیا نه ش ببیت كه باوكی بۆی به جیده هیلیت. سپینۆزا هه ماوه یه كی كورتدا ئیفلاس ئه كات و بازرگانیه كه په كیده كه ویت و بیده رامه ت هه مینیته وه. دواتریش به شیوه یه ك بارودۆخی ژیان تیکده چیت كه ناتوانیت كری

خانوی مالەکهەى بدات، بۆیه ناچار دەبیت ماوہیەکی درێژ لە ژێر زەمینتیکا لەبارودۆختیکی ھێجگار سەختدا بژی.

کتیبە گرنگەھەى سپینۆزا، «نامە یەك سەبارەت بە لاھوت و سیاسەت»، یەكێكە لە مانیفیستە سیاسیە گرنگەکانی مۆدێرنە. لەو كتیبەدا سپینۆزا رەخنە یەكی تووند لە حوكمی ئایینی دەگریت و بەرگری یەكی سەر سەختیش لە تێكەڵنەكردنی ئاین بە سیاسەت دەكات، بەھۆی ئەمەوہ كتیبەكە لەسالی ۱۶۶۶، سەرەرای كراوہیی سیستمی سیاسی و كولتووری ھۆلەندی، یاساغدەكریت. بەلام لەگەڵ ئەوھشدا سێچار بە قاچاگی چاپدەكریت و بەناو نووسەر و خویندەوارانی رۆژگاری خویدا دەستاودەست دەگەڕێ تا شازدە سال دواى مردنی سپینۆزا بۆ یەكەمینجار بە ئاشكراى چاپدەكریت.

لەم ئاستانەشدا وێكچوونێكى زۆر لەنیوان سپینۆز و سەعددا ھەیە. سەعید وەك سپینۆزا رۆشنبیریكى عەلمانی و رەخنەییە بە رادەیەك كتیبەكانی سەعیدش لەلایەن ئەو دەسەلاتە سیاسییەوہ یاساغدەكریت كە یاسر عەرەفات بەناوی فەلەستینیەكانەوہ پیادەیدەكات.

بەكورتی زۆرن ئەو خالانەى كە سپینۆزا و ئیدوارد سەعید بەیەكەوہ گریدەدەن، ھەردووکیان لەبەر كێشەى سیاسی و ئاینی ھەلاتوون و نیشتمانی خوێیان جێھێشتوہ. وەك چۆن سپینۆزا لەدەرەوہى ئەو كۆمەلگایەدا بووہ كە كۆچی بۆ كردوہ و نەیتوانیوہ لەناویدا ئارامبیت و سەربیتانە دەمجببیت، ئاواش سەعید لەدەرەوہى ئەو كۆمەلگایەدا یەك كۆچی بۆ كردوہ و نایویەتى و تێیدا جێگیر بووہ. ھەم سپینۆزا و ھەم سەعید دوو مەنفی فیکری و ھەياتی و كولتوورین، دوو پیاوی نیوان فەرھەنگ و سنوور و شووناسە جیا جیاكانن. ھەردووکیان كۆسمۆپۆلیتیکى رەخنەیی و داھێنەر و ئینسانین. لێرەوہ بەخشینی ئەم خەلاتە بە ئیدوارد سەعید بەخشینیەتى بە دنیا فیکری و فەلسەفى و كولتوریه داھێنەرەكەى ئەم پیاوہ كە لە كۆتایەكانی سەدەى بیستەمەوہ بەدەیان رایەلى جیا جیاوہ بە سپینۆزا و عەقلانیەتى سپینۆزای سەدەى ھەفدەھەمەوہ گریدراوہ، ئەگەرچی میللەتەكانیان، وەك جولەكە و وەك فەلەستینی، ئەمڕۆكە یەكێك لە خوێناویترین كێشەكانی سەدەى بیستەم بۆ سەدەى بیست و یەكەم بێچارەسەر دەگوێزانەوہ، ئەگەرچی ھێزە دینی و

ناسیۆنالیستییه په‌رگیره‌کانی ئەم دوو میلیه‌ته تادیت دنیا ناشیرینتر و خۆیناوتیر و نائینسانیتیر ده‌که‌ن.

٢. هیله‌ گشتیه‌کانی بیری سه‌عید

ئهو کیشه سه‌ره‌کییه‌ی فیکری ئیدوارد سه‌عید له ٢٥ سالی رابووردوا و له‌زیاد له‌ چهند کتیب‌یکدا پتوه‌ی خه‌ریکه کیشه‌ی ناسین و تیگه‌یشتن و شیکردنه‌وه‌ی ئهو په‌یوه‌ندیانه‌یه که «رۆژئاوا» به‌ده‌ره‌وه‌ی خۆیه‌وه‌ گرێده‌دات. له‌کتیبی «ئۆریان‌تالیزم» یان «رۆژه‌لاتناسی» دا، سه‌عید ئهو په‌یوه‌ندیانه‌ شیده‌کاته‌وه که «رۆژئاوا» به «رۆژه‌لاته‌وه»، گرێده‌دات، به‌تایبه‌تی ئهو په‌یوه‌ندیانه‌ی که رۆژئاوا به‌ جیهانی ئیسلامه‌وه، ده‌به‌ستیته‌وه. له‌کتیبی «کولتور و ئیمپریالیزم» دا، که له‌ سالی ١٩٩٣ دا چاپکراوه، سه‌عید روه‌به‌ی په‌یوه‌ندیه‌کانی رۆژئاوا به‌ده‌ره‌وه‌ی خۆیه‌وه‌ گه‌وره‌ترده‌کات و له‌وه‌ په‌یوه‌ندیانه‌ ئه‌دویت که رۆژئاوا به‌ شه‌کانی دیکه‌ی جیهانه‌وه‌ گرێده‌دات له‌وانه‌ ئه‌فریقا، ئه‌مریکای لاتین، ئوسترالیا، ئاسیای دوور و هیند و ده‌ریای کاریبی، هتد... بۆ تیگه‌یشتن له‌م په‌یوه‌ندیانه سه‌عید به‌شیکێ گرنگی ئهو تیکسته‌ ئه‌ده‌بی و فه‌لسه‌فی و سیاسی و ئابووری و رۆژنامه‌گه‌رییه جیاوازانه‌ ده‌خوینته‌وه که له‌ دوو سه‌ده‌ی رابووردوودا نوسراون و په‌هه‌نده جیاچیاکانی ده‌رکه‌وتنی ئەم په‌یوه‌ندییه به‌رجه‌سته‌ده‌که‌ن و به‌سه‌ریه‌که‌وه ئهو کایه‌ فیکرییه گه‌وره‌یه دروسته‌ده‌که‌ن که پتیده‌گوتريت ئۆریان‌تالیزم، الاستشراق.

که‌واته سه‌عید نووسه‌ریکه خۆی به‌ خویندنه‌وه‌ی رۆژئاواوه خه‌ریکه‌کات و له‌دوی دۆزینه‌وه و نیشان‌دان و راقه‌کردنی ئهو میکانزیمه کولتووریانه‌یه که رۆژئاوا به‌ده‌ره‌وه‌ی خۆیه‌وه‌ گرێده‌دات. سه‌عید له‌م کاره‌یدا گرنگیه‌کی گه‌وره به‌وه روه‌ته میژووویه تایبه‌ته ئه‌دات که ئەم تیکست و وینه و نمایشه کولتووریانه‌ی تیدا به‌رهمه‌هاتووه و له‌وه‌ روه‌ته‌دا به‌رهمه‌ کولتووریه‌کانی رۆژئاوا نیشه‌جیده‌کات. مه‌به‌ست له‌وه‌ روه‌ته میژووویه تایبه‌ته‌ش روه‌تی ئیمپریالیزمه. به‌ مانایه‌کی دیکه سه‌عید باس له‌ چۆنیه‌تی ئاماده‌بوونی به‌شه‌کانی دیکه‌ی جیهان ده‌کات له‌ناو خه‌یال و نمایشی به‌رهمه‌ کولتووریه‌کانی رۆژئاوا، له‌ روه‌تیکدا که ئیمپریالیزم ئهو چوارچۆیه میژووویه‌یه که په‌یوه‌ندیه‌کانی نێوان رۆژئاوا و ده‌ره‌وه‌ی رۆژئاوا ریکده‌خات.

به بئی تیگه‌یشتن لهم خاله زهمه‌ته له کۆی ئەو تازهبونوه فیکری و میتۆدیانه بگه‌ین که کاره‌کانی سه‌عید هه‌لگریان، وه‌کچۆن بۆ تیگه‌یشتن له کۆی ئەو خویندنه‌وه و ڕاڤه‌کردنانه‌ش گرنه‌گه که ئەم نووسه‌ره بۆ به‌ره‌مه کولتوورییه‌کانی ڕۆژئاوای ده‌کات. لهم دیده‌وه ئەوه‌ی گرنه‌گه بیزانین ئەو راستیه‌یه که سه‌عید باسی ڕۆژه‌لات و ئیسلام و کولتووره‌کانی تری جیهان ناکات، پیمان نالیت ئیسلام و ڕۆژه‌لاتی ناوه‌راست و کولتووری عه‌ره‌بی و کاریبی و ئەفریقی چیین، ئەو به‌دوای «هه‌قیقه‌تی» ڕۆژه‌لاتدا ناگه‌ریت، له‌راستیدا فیکری سه‌عید دژ به‌م جوژه‌ بیرکردنه‌وه ساده‌یه‌یه که به‌ شارس‌تانیه‌ت و کۆمه‌لگا و ئاینه‌ جیاوازه‌کان یه‌ک هه‌قیقه‌ت ده‌به‌خشیت. سه‌عید ته‌نها باس له‌ چۆنیه‌تی ئاماده‌بوونی ئەو شتانه‌ ده‌کات له‌ خه‌یال و نمایشه‌کانی ڕۆژئاوادا، بۆیه بۆ تیگه‌یشتن له‌ ڕۆژه‌لاتی ناوه‌راست و هیند و ئیسلام کتێبه‌کانی سه‌عید هه‌چی ئەوتۆمان پێنایین، کتێبه‌کانی سه‌عید هه‌لگری تیوره‌یه‌ک و خویندنه‌وه‌یه‌ک نین بۆ ئەو کولتوور و نه‌ته‌وه و ناوچه‌ جوگرافیه‌ جیاوازان، کتێبه‌کانی سه‌عید باسی ڕۆژئاوامان بۆ ده‌که‌ن، باسی چۆنیه‌تی به‌رجه‌سته‌بوونی وینه و کولتوور و کاره‌کته‌ری گریمانکراوی میله‌تانی دهره‌وه‌ی ڕۆژئاوا له‌ناو فانتازایای مۆدێرنی ڕۆژئاوادا ده‌که‌ن. له‌و کتێبانه‌دا سه‌عید په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆ له‌نیوان خه‌یالی ئیمپریالی و کۆلۆنیالیانه‌ی ڕۆژئاوا له‌گه‌ڵ خه‌یالی سیاسی و کولتووری و مه‌عریفی ڕۆژئاوادا پێشنیارده‌کات. له‌ کتێبه‌کانی سه‌عیددا فانتازایای سیاسی و کولتووری ڕۆژئاوا به‌رامبه‌ر به‌ ڕۆژه‌لات فانتازیایه‌کی ئیمپریالیانه‌یه و ئەم فانتازیایه‌ش له‌ سه‌رزهمینی هاوکێشه‌یه‌کی نایه‌کسانی په‌یوه‌ندی ده‌سه‌لات و هیز و مانادا نیشه‌جێیه‌، به‌شی زۆری پێشداوه‌ری و حوکم و دهره‌نجامه‌کانی ئەم فانتازیایه و نمایشکردنه‌کانیشی وابه‌سته‌ی ئەم نایه‌کسانییه‌ بوونیدیانه‌ن. ئاشکرایه به‌م بۆچوونانه‌ی سه‌عید ره‌خنه‌ی زۆریان لێگیراوه و به‌ده‌یان نووسه‌ر و بیرکه‌ره‌وه و زانای کۆمه‌لایه‌تی هه‌ن ئەم دیده‌ی سه‌عید ره‌خنه‌ ده‌که‌ن، به‌لام ئەوه‌ی که هه‌یزی نووسینه‌کانی سه‌عید ده‌پاریزیت ئەو سه‌ره‌تا میتۆدییه‌ که تیکست و بیر و بۆچوون و جیهانبینی و خه‌یال و نمایش و پێشداوه‌رییه‌کان ده‌باته‌وه ناو جیهان و ناو میژوو و ناو هاوکێشه‌کانی ده‌سه‌لات و نیشانیه‌دات ئەو شتانه‌ چۆن له‌ هه‌یما و ده‌لاله‌ت و پێشداوه‌ری و چاوه‌روانییه‌کانی ئەو ساته‌وه‌خته‌ میژوویه‌ی تیکسته‌کانی تیدا نووسراوه، نووقمن. لێره‌وه نیشه‌جێکردنی به‌شێکی گه‌وره‌ی

نووسىن و داهىنانى نووسەرانى رۆژئاوا لە سىياقى ئەم دوو سەدەيەى دوايدا، كە سىياقى كۆلۆنيالىزم و ئىمپىريالىزم و دواى كۆلۆنيالىزمە و لەوئىشەوہ ئاشكراکردنى چۆنەتى پەرىنەوہى وىنە و پىشداوہرى و گریمانە بالادەستەكانى ناو ئەو واقىعە بۆ ناو تىكستەكان، گرنگترىن كارىكە سەعید ئەنجامىدايىت.

بىگومان سەعید مېژوونووس نىيەو ئەوہى دەينووسىتەوہ مېژووى تىگەيشتن يان «تىنەگەيشتنى» رۆژئاوا نىيە لەدەرەوہى خۆى، ئەو نايەت پىمانبلىت رۆژئاوا ئا لىرەدا ھەلەى كوردە بەرامبەر بە رۆژھەلات و «رۆژھەلاتى» «راستەقىنەش» ئا ئەمەيە كە من پىتانى دەلىم، بەپىچەوانەوہ سەعید ئەو پىكھاتى گوتارانەمان بۆ شىدەكاتەوہ كە بەھۆيانەوہ لە رەوتى كۆلۆنيالىزم و ئىمپىريالىزمدا كۆمەلىك زانىارى و مەعريفە لەسەر جىھانەكانى دەرەوہى رۆژئاوا بەرھەمھاتوہ. سەعید دەيەويت لەوہ تىبگات رۆژئاوا چۆن ئەو پەيوەندىيانەى بەدەرەوہى خۆيەوہ گرىتيدئەدات، كوردە بە مەعريفە. يان ووردتر بدويىن چ پەيوەندىك ھەيە لەنۆوان ئەو زانىارىيانەى رۆژئاوا دەربارەى دەرەوہى خۆى بەرھەمىھىناوہ، لەگەل ئەو دەسەلات و ھىز و زەبەردا كە ئەم بەشەى دنيا لەم چەند سەدەيەى دوايدا ھەلگريبووہ و تائىستاش و لە رەوتى جىھانگىرى و تىكەلبوونى بەشە جياوازەكانى جىھاندا بەيەكترى، ھەلگريەتى.

بىگومان پرسىياركردن دەربارەى پەيوەندى نۆوان دەسەلاتى رۆژئاوا لەگەل ئەو مەعريفەيەدا كە ئەم شارستانىتە لەسەر كۆمەلگاكانى دەرەوہى خۆى بەرھەمىان دەھىتت، پرسىيارىك نىيە ئىدوارد سەعید دايھنىايىت. بەر لە سەعید كەسانى دى ھەبوون ئەم پرسىيارەيان كوردە و ھەولى وەلامدانەوہشيان داوہ. سەرەتاي ئەم شىوہ تايبەتە لە بىرکردنەوہ و پرسىياركردن دەگەریتەوہ بۆ ھەولە رەخنەيەكانى كۆمەلىك ئەنتروپۆلۆژ لە بەنجاكانى سەدەى بىستەمدا. «مىشىل لىرىس» لە سالى ۱۹۵۰ دا بۆ يەكەمىنجا ھەولى شىكردنەوہى ئەو پەيوەندىيانە ئەدات كە زانىارى ئەنتروپۆلۆژيا لە رۆژئاوادا بە پرۆژەى كۆلۆنيالىزمەوہ دەبەستىتەوہ. نووسىنەكانى ئەم پىاوہ دەرگاي لىدوانىكى گەورە لەسەر پەيوەندى نۆوان زانىارى، يان مەعريفە، و دەسەلات و الادەكات كە دواى خۆى چەندەھا كەسى دىكە لە بوارى جياجىادا پىوہى خەرىكدەبن و بەرەو پىشەوہى ئەبەن.

لەدەرەوھى كايەى ئەنترۆپۆلۆژىاشدا، بەر لە سەعید، فەیلەسوفى فەرەنسى مېشىئەل فۆكۆ، لە ئاستى فەلسەفى و مېژوویدا، ھەمان پرسیار دەكات و بەدوای مېکانیزمەکانى پەيوەندى نىوان مەعریفە و دەسەلاتدا دەگەریت. فۆكۆ، كە كاریگەرییەكى زۆر گەرەى لەسەر فیکرى سەعید ھەیه، لەو پەيوەندیانە ئەدویت كە بەشە جیاوازەکانى ناو رۆژئاوا خۆیان لەناو خۆیاندا دروستیيانکردو، بۆ نموونە فۆكۆ لە پەيوەندى ئەدویت كە نىوان عەقڵ و دىوانەیدا دروستدەبیت، یان لەنىوان ئەوھى پتیدەگوتريت ئاسایى و ئەوھى ناوى نااسایى لیدەنريت. فۆكۆ نیشانیئەدات كە مەعریفەى مۆدیرن لەسەر دىوانەى مەعریفەیه كە لەپشتیەوھ ستراتیژىكى تايبەتى دەسەلات نامادیه، نەك ویستىكى بابەتى و بىلايەن بۆ بەرھەمەئىنانى مەعریفە. سەعید ئەم بىرۆكەیه و ئەو دەزگا چەمكىیەى ئەم بىرۆكەیهى بەرھەمەئىناوھ لە فۆكۆ وەردەگريت و ھەولئەدات ئەو پەيوەندیانەى پتبخوینتەوھ كە رۆژئاوا لەگەل دەرەوھى خۆیدا دروستیدەكات. كەواتە بەر لە سەعید ھەولئى گەرە و گرنگ ھەن بۆ خویندەنەوھى ئەو پەيوەندیانەى باسمانکردن، بەلام ئەم ھەولانە، لە ئاستى پەيوەندى رۆژئاوا بە دەرەوھى خۆیەوھ، لە سەر دەستى سەعیددا، بەتايبەتى لە كتیبى ئۆرینتالیزمدا لەرووى تیورى و میتۆدیەوھ، بەتەواوى كامل دەبیت و بەدوای خۆشیدا نەوھیهك لە لىكۆلرەوھ و زانای كۆمەلایەتى دروستدەكات كە بەھەمان ئاراستە كاردەكەن و رووكارە جیاوازەکانى ئەو پەيوەندیە ئۆرینتالییانە دەخویننەوھ كە بەرادەپەكى زۆر كۆلتوورەكان بەپەكەوھ گرىدەدەن.

لە كتیبى «ئۆرینتالیزم»دا سەعید نیشانیئەدات چۆن و لەبەرچى زانیارى ئەوروپى دەربارەى رۆژھەلاتى ناوەرپاست، زانیاریەكى بىگونھا نییە و وابەستەى ئیرادەى دەسەلات و توانا و ھىزى كۆلۆنیالییانەى ئەوروپایە. سەعید لەم كتیبەدا پەيوەندیەكى پتەو لەنىوان زانیارى ئۆرینتالیستانە و پرۆژەى دەسەلات بە گشتى و پرۆژەى كۆلۆنیالیزم بەتايبەتى، پتشیئار دەكات. بەباوەرئى سەعید ناکريت زانیارى ئۆرینتالیستانەى ئەوروپا لەسەر بەشەکانى دیکەى دنیا لە رەوتى ئىمپریالیزم و لە پرۆژەى كۆلۆنیالیزم جیاپەكەینەوھ. ئەگەر ئاسیا، یان رۆژھەلاتى ناوەرپاست، یان بەشەکانى دیکەى جیھان لە ئەدەبیاتى رۆژھەلاتناسیدا قسەشكەن، ئەوا ھەرگیز بەشۆوھەكى سەرەخۆ قسەناكەن بەلكو لەرێگای خەپالى ئەوروپییەوھ قسەدەكەن و لە ویناكردنەکانى ئەم خەپالەوھ باس لە خۆیان دەكەن، یان راستتر بدوین، باسیانەكريت.

بیگومان چه مکی ئوریانتالیزم، یان رۆژه لاتناسی، لای ئیدوارد سه عید مانایه کی تایه تی هه یه و جیاوازه له و مانایانه ی نهم چه مکه له ئاخاوتنی رۆژانه دا دهیگریته خوئی. رۆژه لاتناسی له زمانی رۆژانه دا بریتیه له و به ره مه نوووسراوانه ی که رۆژه لاتناسه کان له سه ر رۆژه لات نووسیویانه که ده شی ت هه ندیکیان باش بن و هه ندیکیشیان خراب، هه ندیک له نووسره کان جاسوس و نیردرای ئیمپریالیسته کان بووبن و هه ندیکی دیکه یان دلسۆز و راستگۆ و پیاوچاک و ئه و میلله تانه یان خوشویستبیت که له سه ریان نووسیون، ئهم تیگه یشته نه بو رۆژه لاتناسی تیگه یشته نیککی ساده و ساکار و رۆژانه ییه و په یوه ندی نییه به و مانایانه وه که رۆژه لاتناسی وه ک چه مکی گرنکی ناو زانسته کۆمه لایه تییه کان دهیگریته خوئی. ئیدوارد سه عیدیش هه رگیز به و مانایه باسی له رۆژه لاتناسی نه کرده. لای سه عید رۆژه لاتناسی چه مکی کولتوری و سیاسی گرنکه که ده شی ت به م شیویه باسیبکه ین: رۆژه لاتناسی بریتیه له و گوتاره رۆژئاواییه ی که تیایدا رۆژئاوا وه ک زاتیکی قسه که ر و رۆژه لات وه ک بابه تیکی بیده نگی قسه له سه ر کرا و ئاماده یه. واته رۆژه لاتناسی به ر له هه موو شتیک گوتاره و به پپی سیستمی گوتار کارده کات، دواتر گوتاریکه که قسه که ریکی ئه کتیف تیایدا باس له بوونیککی نئه کتیف و بیده نگ و قسه له سه ر کرا و ده کات. بیگومان ئهم تیرواینه ی سه عید پیچه وانه ی بوچوونی رۆژه لاتناسه کان خوئیانه له سه ر ئه و کارانه ی ئه نجامیانداهه. رۆژه لاتناسه کان پپیان وایه ئه و زانیاریانه ی به ره مه هیان هیناوه زانیارییه کی راسته قینه و بیگونا ه و بابه تییه و ته عبیر له هه قیقته تی ئه و کۆمه لگایانه ده که ن که لیانکۆلیوه ته وه و له سه ریان نووسیوه، به لام ئیدوارد سه عید نیشانیه دات که ئهم زانیاریانه زانیارییه کی تایه تن و وابه سته ی کۆمه لیک هاوکیشیه ی هیز و ده سه لات و میکانیزمی ناوه کی و ده ره کی تیگه لبوونی مه عریفیه به ئیراده ی ده سه لات.

سه عید له کتیبی ئوریانتالیزمدا ئهم بوچوونه به دریزی شیده کاته وه و باس له سی کیشیه ی سه ره کی ده کات که مه عریفه ی ئوریانتالیزمی به ده سته ییه وه گێردۆیه:

۱- زانیاری رۆژه لاتناسیانه هه لگری کیشیه کی مه عریفی گه وره یه چونکه ئهم زانیارییه له چوارچیه ی نایه کسانیه کی قوولی په یوه ندیه کانی هیز و ده سه لاتدا، له نیوان ئه وروپا و ده ره وه ی ئه وروپادا، به ره مه هاتووه. جه وه ره ی ئهم

نايه كسانىيەش لەو ھەدايە كە لايەن ئىكەن، واتە ئەوروپا، بالادەستە و ئەويدىكەيان، واتە دەرەھەى ئەوروپا كە دەكاتە رۆژھەلات، لەوپەرى بىدەسە لاتىدايە. لەم پەيوەندىيەدا ئەوروپا ھەك بەكەرىك قەسەدەكات، گووتار و زانىيارى و مېژوو بەرھەمدەھىتت لەكاتىكدا دەرەھەى ئەوروپا بابەتتىكى بىدەنگراو و بىمېژوو و تەسلىمبوو. بەكورتى لەم پەيوەندىيە نايەكسانەدا يەكئىكەيان نەمايشدەكات، ئەويدىيان نەمايشدەكرىت، يەكئىكەيان دەرەھەى ئەويدىيان لەسەرى دەرەھەى ئەويدىيان، يەكئىكەيان ھۆكەمەكات و ئەويدىيان ھۆكەمەكرىت.

لەرەھە رەھەى، سىياقى، بەرھەمھەينانى ئەم زانىيارىيانە رەھەگەيەكى زۆر تايبەتى پەيوەندى نايەكسانى نىوان رۆژئاوا و دەرەھەى رۆژئاوايە و ئەوھى بەرھەمھاتوو زانىيارى روت و ھەقىقەتى بىگوناھ و بۆچوونى بابەتى نىيە، بەلكو زانىيارىيەكە لە ھەموو گەمەكانى دەسەلات و ھەيمەنەھە ئالوھە كە دواھەمىن دەرەھەنجامى كۆلۆنئىلېزىم بوو.

۲- رۆژھەلاتناسى كىشەيەكە دەرەھەى ھىز و دەسەلات: سەعید لەوباو ھەدايە بەبى پەرۆھەى ئىمپىرئىلېزىم و بەبى بالادەستى بەرفراوانى رۆژئاوا، رۆژھەلاتناسى بەو شىپوھە نەدەبوو كە لە سى سەدەى رابووردودا لەئارادا بوو. ئىمپىرئىلېزىم چەندە گرنىگبوو بۆ روتاندەھەى ئابوورى كەلانى داگىركراو، بەھەمانئەندازەش گرنىگبوو بۆ بەرھەمھەينانى شوناسىكى تايبەت بۆ خودى كۆمەلگا ئەوروپىيەكان خۆيان. واتە ئىمپىرئىلېزىم تەنھا لەبەر خاترى رەھەندە ئابوورىيەكەى گرنىگ نەبوو، كە زۆرجار ئالانكارىيەكى روتبوو، بەلكو رەھەندە كۆلتوورىيەكەشى زۆر گرنىگ بوو كە بەھۆيەھە رۆژئاوا و ئىنەيەكى تايبەتى بۆ خۆى دروستكرودە. لەلەكەدانەھەى ئەم خالەدا سەعید دەلەت بەبى ئىمپىرئىلېزىم رۆژئاوا نەيدەتوانى شوناسى خۆى ھەك «شارستانىيەتىكى پىشكەوتوو» و ئىنابكات، «پىشكەوتن» ى رۆژئاوا ھەمىشە بە «پاشكەوتن» ى ئەو شوئىنە پىدراو كە رۆژئاوا داگىرىكرودن. سەرەراى ئەم راستىيە رۆژئاوا كاتىك دەرەھەى خۆى ھەك سەرزەمىنى غىابى غەقل و بالادەستى سەم و جوگرافىيە پاشكەوتووى و ئىنەدەكات، ناراستەوخۆ دەيەوئەت بلىت كە خۆى سەرزەمىنى غەقل و سەرزەمىنى دادپەرەھەى و نىشتىمانى پىشكەوتنە. واتە رۆژئاوا لەرەگەى ناوانى ئەوانىدەھە بە «خراپ»، يان لەكاندى سىفەتى نىگەتەيف پىنەھە، وىستوئەتى خۆى ھەك «باش» و ئىنابكات.

۲- رۆژھەلاتناسى ھەلگىرى ھەموو كىشەكانى بەرھەمھېنانى وئىنەيە، لە وئىناکردنى خودەوھ بۆ وئىناکردنى ئەوانىدى. مەبەستى سەئىد لەم خالە نىشاندانى كىشەي ئەو وئىنانەن كە كولتور و كۆمەلگا جىاوازەكان لەسەر يەكتىرى دروستىدەكەن. لە دۆخى رۆژھەلاتناسىدا وئىنەي رۆژھەلاتناسەكان بۆ كۆمەلگا نائەورۇپىيەكان وئىنەيەكى تاك پەھەند و يەك تۆن و يەك پەنگە، ئەمەش واىكردە ئەو وئىنانە نەتوانن ئەو دەياھە فۆرم و دىد و پەنگە جىاوازە بىيىن كە لە ناو كۆمەلگا رۆژھەلاتىيەكاندا ئامادەن. بۆيە رۆژھەلاتناسى ھەلگىرى ھەموو ئەو كىشە مېتۆدى و زانستى و سىياسى و كۆمەلایەتتىيانەيە كە دروستکردنى ئەو جۆرە وئىنانە بەرھەمىاندەھىيەن.

بەم شىۋەيە لەگەل ئىدوارد سەئىدا رۆژھەلاتناسى، ۋەك كايەكى مەئىرىفى، چەندان مانا ۋەردەگىرىت كە بەر لە سەئىد ھەلگىرى نەبوون. لەدواي نووسىنەكانى ئەوئىشەوھ رۆژھەلاتناسى دەبىتتە سەرزەمىنى چەندەھا كىشەي ئەبستمولۆژى و سىياسى و كولتورىي كە بەھۆيانەوھ كىشەكانى بەرھەمھېنانى شوناس و وئىنە و پەيوەندى نىوان كولتور و سەرزەمىنە جىاجىاكان بۆ ئاستىكى تەواو جىاواز دەگوازىنەوھ.

با كەمەكىك قوولتر لەم مەسەلانە بدوئىن.

۳- رۆژئاوا و گەمەي وئىنەكان

لە كىتئىي ئۆريانتالىزىمدا سەئىد سى ماناي گىرنگ بە چەمكى رۆژھەلاتناسى ئەدات كە ھەر يەككىيان لە پەيوەندىيەكى پتەودايە لەگەل ئەوانى دىكەياندا. ئەو سى مانايەش برىتئىن لە:

۱- رۆژھەلاتناسى برىتئىە لە كايەيەكى ئەكادىمى:

ئەمەش ماناي ئەوھى رۆژھەلاتناسى برىتئىيە لە بەشىك لەو جىيەھانە مەئىرىفىيەي لەزانكۆكاندا لەئارادايە، ماناي بوونى چەندان كورسى و بەشى تايبەت بۆ لىكۆلئىنەوھى رۆژھەلاتناسىيىيانە لە زانكۆكانى رۆژئاودا و بوونى چەندان زانا و نووسەر و لىكۆلئەرەوھ كەم بە رۆژھەلاتتەوھ سەرقالئ. لەم كايە ئەكادىمىيەدا چەندان ئەكادىمى خەرىكى كۆكردنەوھى زانىارى و لىكۆلئىنەوھ و نووسىن لەسەر پەھەندە جىاجىاكانى كۆمەلگاكانى رۆژھەلات، لە ئاينەوھ بىگرە

بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی ئابووری و سیاسی، له کولتووره‌وه بۆ کاراکته‌ری عه‌قل و سایکۆلۆژیا، له ژیا‌نی جنسییه‌وه بۆ نوکته و زه‌وق.

به‌کورتی رۆژه‌لاتناسی له‌م ئاسته‌دا بریتیه له رستیک تیکست و نووسین و به‌ره‌مه‌پنانه‌ی فیکری، ئەم به‌ره‌مه‌مانه‌ش به‌رده‌وام له‌نیوان ئەکادیمییه‌کاندا باسکراون و ئیقتیباس کراون و سه‌رله‌نوێ نووسراونه‌ته‌وه.

٢- رۆژه‌لاتناسی بریتیه له شیوازیکی دیاریکراوی بیرکردنه‌وه.

ئاکاری هه‌ره سه‌ره‌کی ئەم شیوازه تاییه‌ته‌ی بیرکردنه‌وه ئەوه‌یه که لیکدا‌برانیکی ئەنتۆلۆژی و مه‌عریفی و جه‌وه‌ری له‌نیوان رۆژئاوا و ده‌ره‌وه‌ی رۆژئاوادا پێشنیارده‌کات و ئەم دووانه‌ش وه‌ک دوو شت، دوو جیهان یان دوو جه‌وه‌ری نا‌کۆک و له‌هه‌موو پوویه‌که‌وه به‌یه‌ک جیا‌واز و ناته‌با ده‌ناسینیت. به‌مانایه‌کی دیکه شیوه‌ی بیرکردنه‌وه‌ی رۆژه‌لاتناسیانه‌و شیوه‌ی بیرکردنه‌وه تاییه‌ته‌یه که پێی‌وايه جیا‌وازیه‌کی جه‌وه‌ری و نه‌گۆر و بان - می‌ژوویی له‌نیوان رۆژه‌لات و رۆژئاوا، هه‌یه. ئەم جیا‌وازییه هه‌م ئەپست‌مۆلۆژییه، واته‌ وابه‌سته‌ی شیوازی بیرکردنه‌وه و شیوازی به‌ره‌مه‌پنانه‌ی مه‌عریفه‌یه که ئەمانیش ده‌ره‌نجامی ئەو جیا‌وازییه‌ن که عه‌قلی رۆژئاوا له عه‌قلی رۆژه‌لات جیا‌ده‌کاته‌وه.

له‌سه‌ریکی دیکه‌وه جیا‌وازی رۆژئاوا له رۆژه‌لات جیا‌وازییه‌کی ئەنتۆلۆژیسه، واته‌ وابه‌سته‌ی شوین و جیی ئینسانه له‌ناو بووندا. سه‌عید ئاماژه به‌وه ده‌کات که ژماره‌یه‌کی گه‌وره‌ی نووسه‌ر و شاعیر و فه‌یله‌سوف و تیوریستی سیاسی و ئابووریزان و فه‌رمانبه‌رانی ئی‌داره‌ی کۆلۆنیالی و چه‌ندانی تریش ئەم جیا‌کارییه‌یان قبوڵبووه و وه‌ک راستیه‌کی گومانه‌نه‌گه‌ر مامه‌له‌یان له‌گه‌ڵدا کردوه. کێشه‌که‌ش له‌وه‌دایه ئەم جیا‌کارییه گریمانکراوانه له‌گوتاری رۆژه‌لاتناسیدا ده‌رخینیت و به‌های جیا‌وازییان بۆ داده‌نریت. له‌م نرخاندنه‌دا «جه‌وه‌ری» گریمانکراوی رۆژئاوا له «جه‌وه‌ری» گریمانکراوی رۆژه‌لات به‌رزتره، رۆژه‌لات نه‌خۆشه و رۆژئاوا ده‌بیت ئەم نه‌خۆشه چاکبکاته‌وه، رۆژه‌لات پریه‌تی له پێغه‌مبه‌ر و رۆژئاوا پریه‌تی له پزیشک، شارستانییه‌تی رۆژئاوا شارستانییه‌تی زانا‌یانه و هی رۆژه‌لاتیش شارستانییه‌تی پیاوانی ئاین، رۆژئاوا عه‌قلانی و رۆشن‌گه‌ر و دیموکرا‌ته، به‌لام رۆژه‌لات رۆمانسی و خورافی و سه‌مه‌گه‌ره.

بەكورتى بىر كىردنەۋە رۆژھە لاتناسى ئەۋ بىر كىردنەۋە يەيە كە جىاۋازىيە كان ۋەك جەۋھەرى نەگۆرۈ نامىژۋوى و ئەبەدى دەبىننەت و بەشىۋەيەكى نايەكسانىش دەياننرخىننەت.

۳- رۆژھە لاتناسى برىتتە لە چەندان دەزگا و دامەزراۋى جىاجىا كە خۆيان بە كۆكردنەۋەى زانىارى و لىكۆلنەۋە و خويندەۋە و ھەلسەنگاند و نرخاندىن ۋەدەر كىردنى برىار دەربارەى رۆژھە لاتەۋە خەرىكەدەكەن، ئەمەش بە مەبەستى پىنناسكردن و بەسەردازاۋبۈۈن و لەدوائەن جەمىشدا ھەيمەنە پەيدا كىردن بەسەرىدا. ئەم دەزگايانە رۆلۈكى گىرنگ و بەرچاۋ دەبىننەت لە بلاكوردنەۋەى ئەۋ تىكست و زانىارىيانەدا كە لەسەر رۆژھە لات بەرھەمھاتۈن.

بەبۆچۈنى سەئىد ئەم سى لايەنە بەسەرىيەكەۋە ماشىننىكى گەۋرەى بەيەكداچۈنى دەسەلات و مەئىرىفەيان دروستكردۈە كە سى سەدەيە لە بەرھەمھىننەنى وىنە و تىۋرە و ھوكمى سىياسى و كولتورى و كۆمەلەيەتى بەسەر رۆژھە لاتدا بەردەۋامە. سەئىد بە گەرانەۋە بۆ فۆكۆ ئەم ماشىنە گەۋرەيە ناۋ دەننەت «گوتار» و پى لەسەر ئەۋە دادەگىرەت كە بۆ خويندەۋە و راقە كىردنى رۆژھە لاتناسى دەبىت ئەم تەرزە تايبەتەى نووسىن و ھەلسەنگاندن و نرخاندىن رۆژئاۋا بۆ رۆژھە لات ۋەك گوتار تەماشابكەين. چۈنكە تەنھا لەرېگاي بە گوتار كىردنى رۆژھە لاتناسىيەۋە دەتوانىن لەۋە تىبگەين چۆن ئەم كايەيە بەۋ شىۋە بەرفراۋان و ھەمەلەيەنە لەناۋخۆيدا رېكخراۋە و چۆن بەھۆيىيەۋە رۆژئاۋا لەدۋاى سەردەمى رۆشنگەرىيەۋە تۋانىۋىتەى رۆژھە لات نامىشبات و لەرۋى سىياسى و كۆمەلەيەتى و سەربازى و ئايدىۋلۋژى و زانستى و خەيالىيەۋە، بەرھەمىشېبەننەت.

بە ھوكمى ئەۋەى رۆژھە لاتناسى ۋەك گوتار كارىكردۈە، بۆيە ھەموو پەيۋەندىكردننەت بە رۆژھە لاتەۋە ناچار بەناۋ ئەۋ تىكست و سەرنج و ھوكم و نووسىنانەدا تىپەرىۋە كە رۆژھە لاتناسەكان لەسەر رۆژھە لات نووسىۋىانە. بەمانايەكى دىكە رۆژھە لات بەبۆنەى رۆژھە لاتناسىيەۋە شۋىننەت كەنبۋو فىكرەتۋاننەت ئازادانە كارى تىدابكات، بەلكو شۋىننەت كەنبۋو نووسىنى رۆژھە لاتناسى گەمارۋى داۋە و ھەموو بىر كىردنەۋەيەك لە رۆژھە لات بەناۋ ئەۋ رىستە تىكستانەدا تىپەرىۋە كە پىشۋەخت رۆژھە لاتناسەكان نووسىۋىانە.

سەئىد دەلەت رۆژھەلساتناسى واىكردوھ رۆژھەلات چ بۆئەوھى بىرلىتەبەكەيتەوھ چ بۆئەوھى كارى تىدا بکەيت بابەتتىكى ئازاد نەبىت.

خالىك كە زۆر گرنگە باسىكەين و گرنگىپىدەين ئەوھىيە كە سەئىد بەردەوام ئەو راستىيە دووبارەدەكاتەوھ كە ئەو بۆچوونانەى سەرەوھ دەربارەى رۆژھەلاتناسى ماناى ئەوھ نىيە كە رۆژھەلاتناسى، يان ئۆريانتاليزم، رىستىك درۆ و خورافە و غەيبىنوسىيە دەربارەى رۆژھەلات، ھەرۇھى نووسىنەكانى ئەو ھىرشكردنىكى ناشىرىن نىن بۆسەر رۆژئاوا، وەكچۆن بەھىچجۆرىك ستايش و پىياھەلدانى ئىسلام و كولتورە جىاوازەكانى رۆژھەلاتىش نىن. ئەوھى سەئىد سەرقاىيەتى نىشاندانى چۆنەتى كارتىكردنى دەسەلات و ھىز و گوتارە لەسەر وىنە و نامىش و نىشاندانى ئەوانىدى، ئەم باسى پەيوەندى ئىوان كولتور و دەسەلات دەكات و لەو سىياقە مېژووويە بەرفراوانە رادەمىنىت كە ئىمپىرياليزم بۆ فىكر و نووسىن و خەيال و ھەلسەنگاندنى دروستدەكات. واتە ئەو نايەت بەرگرى لە ئىسلام، يان لە پۇحانەت يان ھەرشتتىكى دىكەى رۆژھەلاتى بكات، بەلكو ئەو دەيەوئە نىشانىدات چۆن مىكانىزمەكانى پىادەبوون و كاركردنى دەسەلات كارىگەريان لەسەر بەرھەمەيتانە مەعرفىيەكان ھەبووھ. سەئىد حوكمى ئەخلاقى دەرناكات، بەلكو گوتارەكان شىدەكاتەوھ و دەرکەوتەكانى دەسەلات لەناو مەعرفەدا دەخوئىنەتەوھ.

لە دىدى سەئىدا كىشەى سەرەكى گوتارى ئۆريانتاليزم لەوھدایە كە خوئندنەوھىدا بۆ كۆمەلگەكانى دەرەوھى رۆژئاوا و لە لىكدانەوھى دياردە كۆمەلایەتى و سىياسى و فەرھەنگىيەكانىدا ناگەرىتەوھ بۆ لىكۆلئىنەوھى ھۆكارە سىياسى و كۆمەلایەتى و فەرھەنگى و ئابورىيەكان، ناگەرىتەوھ بۆ راقەكردنى پىكھاتى ھىز و دەسەلات و قۇناغى گەشەكردنى ئەو كۆمەلگەيانە، تەماشاشى برىنە مېژووويە قولەكانى كۆلۆنئاليزم ناكەن. لەباتى ئەمانە تەماشاشى زمان و تىكست و بەرھەمە شەفەھىيەكان دەكەن. گىشتگىرى دەكەن و سل لەوھ ناكەنەوھ لە ووتارىكى شەش لاپەرەيىدا باس لە پىكھاتى ساىكۆلۆژى «ئىنسانەكانى رۆژھەلات» بکەن كە ژمارەيان لە مىليارىك ئىنسان تىدەپەرىت. ئەم شىتوازە تاپبەتەى مامەلەكردنى گوتارى رۆژھەلاتناسىيە وا لە سەئىد دەكات كە بلىت ئەو وىنانەى رۆژھەلاتناسى بۆ كۆمەلگا و ئىنسانەكانى رۆژھەلاتى دروستدەكات، زىاتر بەدەم پىتووستىيەكانى ناو فەرھەنگى رۆژئاوايىەوھ دەچن تا

ئەۋەي كۆمەلىك راستىمان لەسەر پۇژھەلات پېيلىن. ئەم خالە لاي سەعيد زۆر گرنگە و يەككىكە لە بنەما تيوريە گرنگەكانى ھەردوو كىتەبى «ئۇريانتاليزم» و «كولتور و ئىمپىرياليزم». ئەم گرىمانە تيوريە دەلىت پۇژئاوا لەرېگاي بەرھەمەتپاناي و يەنەي نېگەتېقەۋە بۇ پۇژھەلات و يەنەيەكى پۇژھەتېف بۇخوئى دەكىشىت. كەۋابو ئەۋەي زانىارى پۇژھەلاتناسى لە پۇژئاوادا بەرز پادەگرېت و گرنگى پىئەدات و بلاۋىدەكاتەۋە، لەۋپوۋە نەھاتوۋە كە ئەم زانىارىيە و يەنە راستەقىنەكانى پۇژھەلاتمان نىشانئەدات، بەلكو لەۋپوۋە ھاتوۋە كە كۆمەلىك و يەنەي پۇژھەتېف بۇ پۇژئاوا دروستدەكات كە بۇ بەرھەمەتپاناي شوناسى سىياسى و كولتوروى و شارستانى پۇژئاوا خوئى گرنگىيەكى گەۋرەيان ھەيە.

سەرەراي ئەم گرىمانە تيوريە گرنگە زانىارى پۇژھەلاتناسە بەدەست كۆمەلىك كىشەي مېتۇدى و تيورى سەختەۋە دەنالىنىت. ئەو مېتۇدانەي پۇژھەلاتناسەكان بۇ لېكۆلېنەۋە بەكارىدەھتېن مېتۇدى تەقلېدىن، بەپلەي يەكەم مېتۇدى فىلۇلۇجى زمانەۋانى و مېتۇدى ۋەسفى سادەن و بەھىچجۇرېك بەشىك نېين لەۋ دەسەكەۋتە مېتۇدەيە گرنگانەي زانستە ئىنسانى و كۆمەلەيەتپەكان بەدەستپانەيئاۋە. بۇ نمونە پۇژھەلاتناسەكان بۇ لېكۆلېنەۋە و لېكدانەۋەي دياردەكانى ئەۋ دىنايەي كە بە جىھانى ئىسلام ناۋىدەبەن، بەردەۋام بۇ قورئان و فەتۋا و دەقە ئاينەكانى دېكە دەگەرېنەۋە و دەيانەۋىت رووداۋەكان بەھۆي ئەۋ دەقانەۋە لېكېدەنەۋە، نەك لەرېگاي پىشكنين و خوئىندەنەۋەي جومگە تارىك و ئالۆزەكانى ناۋ واقىيە كۆمەلەيەتى و سىياسى و ئابوورى ئەۋ كۆمەلگايانە. ۋەك ئەۋەي مېژوو و رووداۋەكانى دىناي موسلمانان، يان پۇژھەلات، لەناۋ قورئان و دەقە ئاينەكانەۋە پىنەدەرەۋە، نەك بەرەنجامى كۆمەلىك مېلمانى و پىكدادان و رېكەۋتنى كۆمەلەيەتى و سىياسى و سەرزەمىنى بن و لەناۋ واقىع و مېژوو و ھاۋكىشەكانى دەسەلاتدا ئامادەبن. لە خوئىندەنەۋەي پۇژھەلاتناسىدا ئەۋ ھىزەي لەپىشتى قەيران و پىكدادان و رووداۋەكانى پۇژھەلاتەۋە ۋەستاۋە ۋەستاۋە ئايەتەكانى قورئان و رەمزە كۆنەكانى ئىسلام و قسەكانى پىغەمبەرن، نەك پەيوەندىيەكانى ھىز و مانا و بەرھەمەتپانان، نەك پۇژھە و ئىرادەي كۆمەلەيەتى ھىزە جىاجىياكان و ئەۋ كەش و ھەۋا نەتەۋەيى و ناۋچەيى و نىۋدەۋلەتپەيە ئامادەيە. لېرەۋە پۇژھەلاتناسى زانىارىيەك دەربارەي ئەم كۆمەلگايانە بەرھەمدەھتېت كە رەگەكانى لەناۋ رووداۋە واقىيە و زىندوۋەكانى ئەم

كۆمەلگاياندا نىيە، بەلكو لەناو ئەو كىتەب و فەرمودە و ئايەتاندا يەكە لەساتىكى مېژووى ديارىكراودا نووسراون و لە خەيالى رۆژەلاتناسەكاندا بۆ ھەتا ھەتايە دەمىننەو و بۆھتاھەتايە مېژووى رۆژەلات دەستىشاندا كەن.

با كىشەى نەبوونى ديموكراسىيەت لە كۆمەلگا ئىسلامىيەكاندا وەك نمونە بەھىننەو و بزائىن گوتارى رۆژەلاتناسى ئەم نەبوونە بۆچى دەگىرەتەو. لەم گوتارەدا نەبوونى ديموكراسىيەت خەتاي كۆلۆنئاليزم و ئابوورى بنيادنراو لەسەر نەوت و خىلگەرايى و ھەژارى و نەخويندەوارى و ئامادەيى نوخبەيەكى سياسى ناپاك و كورتبىن و ئامادەيى چىنى ناوھند و بوونى ماشىننىكى گەورەى تۆقاندن و ترس و سەركوتكردن نىيە، بەلكو خەتاي دوو ئايەت لە ئايەتەكانى قورئان و فەرمودەيەك لە فەرمودەكانى پىغەمبەر و تەفسىرىك لە تەفسىرەكانى ئىبن تىمەيە. بە ديوى ئەودىبويشدا ئەوھى دىكتاتورىيەت لە دنياى موسلماناندا بەرھەمدەھىننەت ئەو فاكتەرەنەى سەرھوھ نىن، بەلكو ئەو تەفسىرە تايپەتەيەكە ئىسلامى سونى بۆ رۆلى سياسەت و سياسى و سەركردەكان دەيكات. لە راستىدا بەشىكى گەورەى بىرى رۆژەلاتناسى لەم ئاستەدا نەك مەعريفە نىيە، بەلكو كارىكاتىرىكى فيكرىە.

۴. دۆگماكانى رۆژەلاتناسى

ئىدوارد سەئىد دۆگماكانى رۆژەلات ناسى بەسەر چوار تەوھرەدا دا بەشەدەكات:

۱- دۆگماى جياكارىيەكى نامىژووى و جەوھەرگەرايى لەنيوان رۆژئاوا لە رۆژەلاتدا بەوھى گوايە رۆژئاوا سەرزەمىنى عەقلانىيەتتىكى ماقول و مەزنىە و رۆژەلات سەرزەمىنى گىلىيەتەيەكى گەورە.

۲- دۆگماى ئەوھى ھەر شتىك كە لەدنياى ئىسلامدا رىوودات دەبىت لەرىگاي ئاينى ئىسلامەوھ لىكبدرىتەوھ و بناسرىت و راقەبكرىت. لەم دىدەدا ئەم ئاينە جەوھەرىكى نەگۆرى ھەيە و بەرپرسىيارە لەكۆى ئەو رىووداوانەى لەو دنيايەدا رىوودەدن، نەك كۆمەلەتەك ھۆكارى سياسى و ئابوورى و كۆمەلەيەتى ھتد..

۳- دۆگماى نىشاندانى بەردەوامى رۆژەلات وەك گشتىكى لىكچوو و ھاوشىوھ كە تواناي بەرھەمەينانى ھىزى جياواز و شوناسى جياواز و

کولتوری جیاوازی نییه و ناتوانیت گۆرانکاری به ریاپاکات. مادامه کی پۆژه لات پۆژه لات که واته ده بیت، سلیمان بۆ نمونه، هیچ جیاوازییه کی له گه ل کابول و کابولیش هیچ جیاوازییه کی له گه ل بیروت و بیروتیش هیچ جیاوازییه کی له گه ل تاراندا نه بیت. پۆژه لات مانای ویکچوونیک سهرتاسهری گه وره.

٤- دۆگمای نیشاندانی پۆژه لات وهک شوینی مه ترسی و هه ره شه و ترس، شوینیک بۆ ئه وی رامبکریت ده بیت لیکۆلینه وهی به رده و امی له سه ربکریت و بنا سریت و کۆنترۆلبکریت، به لام گه ره ره شه کانی هه ره رده و امبوو داگیربکریت.

وهک ووتمان ئه مه گرنگترینی ئه و دۆگما فیکریانه که له ناو گوتاری پۆژه لاتناسیدا ئاماده ن. بێگومان پێویسته جارێکی دی ئه و راستیه دووباره بکهینه وه که ئه و ره خانه ی سه ره وه له پۆژه لاتناسی و ئاشکراکردنی ئم دۆگمانه، مانای ئه وه نییه ئه و دیده دژه قبوولکهین که ئوسولیه ئیسلامیه کان و ناسیۆنالیسته کان و ئه وانه ی ده یان گرتی سایکۆلۆژیان به رامبه ر به پۆژئاوا هیه پروباگهنده ی بۆ ده که ن. واته نیشاندانی میکانیزمه ناوه کییه کانی کارکردنی گوتاری پۆژه لاتناسی مانای به خشین شه ریعت نییه به گوتاری هتزه ئیسلامی و ناسیۆنالیستی و دژه پۆژئاوا ییه کان. که ده لێن خۆیندنه وه ی پۆژه لاتناسه کان بۆ ئیسلام و کۆمه لگا پۆژه لاتیه کان هه له یه مانای ئه وه نییه ئه و دیده دژه ناراست و په رچه کردارییه قبوولکهین که ده لیت ئیسلام سه رچاوه و هۆکار و کانگای چاره سه ر و پێشکه وتن و ئازادی ئه م کۆمه لگایانه یه. که پۆژه لاتناسه کان ده لێن ئیسلام ئاینی شمشیر و شه ر و په لاماره، ئه مه ئه وه ناگه یه نیت به مدیودا پر به دم بقریشکینین و بلێن ئیسلام ئاینی مه حبه ت و دیموکراسیه ت و ئاشتییه. گوتاری په لاماردانی پۆژه لاتناسی بۆ ئیسلام چه ند هه له یه ئه و گوتاره ش که وهک په رچه کردار به هه مان لۆژیکی ئۆریانتالیستانه به رگری له ئیسلام ده کات، به هه مان ئه ندازه هه له یه. ئۆریانتالیزم هۆکاری له دایکبوونی گوتاریکی ئۆریانتالیانه ی پێچه وانه یه، ئه م دوو گوتاره ش به قه د یه ک هه له و ترسناکن.

کاری فیکری و میتۆدی راسته قینه ده رباره ی دیارده کان وابه سته ی ته ماشاکردن و به ستنه وه و جێگیرکردنی ئه و دیاردانه یه له سیاقه مێژووییه کانی

بەرھەمھېنان و بلاۋبوونەۋە و بەكارھېنانياندا، بەبى نىشتەجىكردى زانىارىيەكان لەناو سىياقە كۆمەلايەتتەيەكان و بەبى بەستەنەۋەى ئەمانەش بە پىدراۋە مېژووويەكانەۋە ھەموو قسەيەك لەسەر ئەۋەى ئىسلام ئاينى مەحەبەت يان ئاينى شەرى و شۆرە قسەكردىكى بېمانايە. ئىسلام دەشېت ھەم ۋەك ئاينى مەحەبەت و ھەم ۋەك ئاينى شمشىر بەدەرگەۋىت، دەشېت رابىعەى عەدەويە و ھەججى سەقەفى بەرھەمبھىنىت. ئەۋەشى رووخسارى ئىسلام لە ساتەۋەختكى مېژووويىدا دەستىشانەكات كۆى ئەۋ ھىزانەن كە لەۋ ساتەدا لەناو ھاۋكىشە و پىدراۋە مېژووويەكاندا ئامادەن و بە ستراتيژىكى ديارىكراۋى دەسەلاتەۋە بەدۋاى ۋەلامى پرسىيارە ئىستايىەكاندا دەگەرېن.

ئىسلام و ھەموو ئاينەكانى دىكە كورى رۆژگار و سەردەم و قۇناغى خۇيانن، پەنگورۋى ئەۋ ساتەۋەختە مېژووويە تايبەتەش دەگرەنە خۇيان كە دەكەۋنە ناويىەۋە. لەراستىدا ئاينەكان كورى قۇناغى بەر لە دايكبوونى ئەپستەمۆلۆژىاي مۆدېرنەن، گەرچى تائىستاش بەردەۋامن و لە ئايندەشدا ھەر بەردەۋام دەبن. بەلام ۋەزىفە كۆمەلايەتى و سىياسى و كولتورى و پەمزىيەكانيان گۆرانى گەرە گەرەيان بەسەردا ھاتوۋە. بەباۋەرى من ئىنسان بوونەۋەرىكە بەبى ئاين ناۋى، دىن پەنگە پەھەندىكى ئەبستەمۆلۆژى بوونى ئىنسانى بىت. بەلام نابىت پىۋىستىيە سايكۆلۆژىيەكانى ئىنسان بۆ ئاين تىكەلبكەين لەگەل توانا سنووردارەكانى ئايندا بۆ لىكدانەۋەى دىئاي ئالۆزى پەيوەندىيە كۆمەلايەتى و سىياسى و كولتورىيەكان. پەگەكانى زانىارى نوۋى لەناو ئەزموونى ئىنسان و پىشكەۋتنى تواناكانى تىبىنكرن و بەرخوردايە، ئەمەش شتىك نىيە لە دىنەۋە ھاتبىت. بەبۆچوونى من ئەۋ زانىارىيە ئاينىيانەى لە قۇناغى ئەبسمۆلۆژىاي بەر لە مۆدېرنەدا بەرھەمھاتوون دەرەقەتى كىشە كۆمەلايەتى و سىياسى و فەرھەنگىيەكانى ئەمروۋ نايەن. دىئاي ئەمروۋ دىئايەكى ئالۆزە و لۆژىكى سادەى ئاين، كە زۆربەى جار لۆژىكى دابەشكردى شتەكانە بۆ چاك و خراپ، ناتوانىت لە جەنگەلە تارىكەكانى ئەم ئالۆزىيە تىبگات. لىرەۋە چارەنووسى ھىچ ھىزىك ۋابەستەى ئەۋە نىيە داخۆ ئەۋ ھىزە چۆن مامەلە لەگەل دىن يان زانىارى دىنىدا دەكات، بەلكو ۋابەستەى ئەۋەيە چۆن تىكەل بە پرۆسە فرە جۆرەكانى مۆدېرنە ئەبىت و چۆن مۆدېرنە ئەبىتە سەرزەمىنىكى نوۋى ئامادەگى سىياسى و كۆمەلايەتى و كولتورى. لە راستىدا كىتتەبەكانى سەعید بەرگرى لەھەمان ئەم

بىدە دەكەن، رەخنە كىردى كۆلۈنيا لىزىم و رەخنە لە رۆژھە لاتناسى و ئىمپىريالىزىم
 قۇ ئەو نىيە بگەر ئىنەو بە باوھى ئاين، رەخنە لە ھەندىك رەھەندى تايبەتى
 پۇژئاوا ماناى بەرگىرىكىردن نىيە لە ناشىرىنىيەكانى دەرەوھى پۇژئاوا، رەخنە لە
 سىنتىرالىزىمى ئەورۇپى ماناى بەرگىرىكىردن نىيە لە سىنتىرالىزىمەكانى دىكە، كە
 ترا رۆژھە لاتناسەكان بەھەلەدا چوون ماناى ئەو نىيە كە فەتوآچىيەكان
 پاستدەكەن. ئەوھمان لەبىر نەچىت سەئىد ھەمىشە بەرگىرىكەرىكى سەرسەختى
 بىومانىزىم بوو، لەبىدى ئەودا ھىومانىزىم چارەسەرى زۆر كىشەى كۆلتوورى و
 سىياسى و كۆمەلەيەتى جىھانى ھاوچەرخ دەكات و ئىنسان لەھەر شوئىنىك بىت
 كۆمەلەك چاوەروانى و نرخ و پىداوئىستى ھەيە كە دەبىت بىپارىزىت. لەمن
 بووھە سەئىد يەككە لە بەرگىرىكە رە راستەقىنەكانى مافەكانى مرۇف بووھە و تا
 سەر ئىسقان دژ بە ئوسولەيتى دىنى و پەرگىرى ناسىئونالىستانە بووھە.
 بىومانىزىمى سەئىد واى لەھەندىك لە رەخنەگرەكانى كىردوھە تەواىبارى
 كەن كە لە بۆچوون و مەتۆدى كار كىردى مەشىل فۆكۆ نەگەيشتوھە و بەھەلە
 ھەندىك لە چەمك و بىنەما تىورىيەكانى ئەم فەيەلسوفەى بەكار ھىناوھە. بەلام
 سەئىد ھەم لە كىتەبى رۆژھە لاتناسىدا و ھەم لە كىتەبى كۆلتوور و ئىمپىريالىزىمدا
 بەرگىرى لەم دىدە ھىومانىستىيە دەكات و لەھەندىك چاوپىكەوتنىشدا رەخنە لە
 بىدى نا ھىومانىزىمى فۆكۆ دەگرەيت.

لە قۇئاغى لەداىكبوونى چەمكەكانى «پەيمانى كۆمەلەيەتى» و «دەستوورى
 سىياسى» و «لىكدىجىا كىردنەوھى دەزگايى دەسەلاتەكان» دا، ھىچ مانا يەك بۆ
 ھەو سەرھتاگە ئاينىيانە نامىنىتتەوھە كە قسە كىردن لە براىەتى دىنى و مەحەبەتى
 اىنى ئىوان ئىنسانەكان دەكاتە ئەلتەرناتىفى ئەو چەمكەنە. راستە ئەم بىرۆكە
 اىنىيانە ھەلگىرى رەھەندىكى رۆحىن و دەشىت يارىدەدەرى ھەندىك كەس بن بۆ
 ھەلەمەند كىردى دىنا رۆحىيەكەيان، بەلام ئەم بىرۆكەنە ناتوان بىنە
 ئەلتەرناتىفى ئەو چەمكە نوئىيانە و بونىادىكى دەزگايى ھەرگىرن و بەھۆيانەوھە
 ئايەى سىياسى كۆمەلگە ئالۆزەكانى ئەمرۆكە رىكبخرىن. لەدواى مۆدىرنەوھە مانا
 شوئىن و جى و ھەزىفەكانى ئاين لە دىنادا گۆراون. ھەلەى سەرھەكى ھىزە
 سىلامىيەكان لەوھەدایە ئەو داپرانەى ئىوان سەردەمانى مۆدىرنە و بەر لە
 مۆدىرنە نابىن، واتە ئەو رۆحە مەتۆدىيەى سەئىد فەرامۆش دەكەن كە ديار دەكان
 ھەخاتەوھە ناو سىياقە مۆزىووى و كۆمەلەيەتى و سىياسىيەكانى خۇيانەوھە.

لەر ئاستىدا بەكار ھېتائى ئىسلامىيەكان بۇ تىزەكانى سەئىد نەك دژ بە دېرى بە دېرى كىتئەكانى سەئىدە، بەلكو دژ بەو رۇحىيەتە عەلمانىيە سەئىدەشە كە بەردەوام جەغدىلئىكرودە و دووبارە و چەندبارەى كردۆتەوہ. كىتئەكانى سەئىد مۆدىلئىكى گىرنگى بەستەنەوہى فىكر و داھىنانە بە رەوتە مېژووئىيەكانەوہ، جىئىشىنكردى وئىنە و بىرۆكە و سەرنجەكانە بە پەيوەندى و ستراتىژەكانى دەسەلاتەوہ، لەكاتىكدا ئەوہى ھىزە ئىسلامىيەكان پىئىشنىارىدەكەن، ھىنانە دەرەوہى مېژووہ لە تىگەشىئىئىماندا بۇ دەقە پىرۆز و ناپىرۆزەكان.

لېرەوہ رەخنەكردى رۆژئاوا نابىت مەترسى ئەو ھەلە فىكرى و مېتۆدى و ئەخلاقىيانەمان لەيادبباتەوہ كە دەخوازىت ھەموو دەسكەوتە سىياسى و كولتورى و فىكرىەكانى قۇناغى مۆدىرنە و رۆشنگەرىي بۇئاو ئايەتەكانى قورئان و فەرمودەكانى پىغەمبەر و فەتوئى ئىمامەكان بباتەوہ. رەخنەكردى رۆژئاوا ماناى ئەوہ نىيە دەسكەوتىكى گىرنگى وەك دىموكراسىيەت، كە بەرھەمى فەلسەفەى سىياسى مۆدىرنە و لىكىدى جىاكردەنەوہى دەسەلاتەكان و نازادكردى ھىزەكانى ناو كۆمەلگەى مەدەنى و ئەقلاىيەتى دىيالۆگ و ھاتنەكايەى تاكەكەسى نازاد و بەرھەمەتئانى سىستىمىكى فەرپەھەندى ھەقىقەت و تارادەيەكى زۆرىش كەنارگىركردى ئايىنە، بېرىتەوہ بۇ بىرۆكەيەكى ھىجگار گىشتى لای ئەم يان ئەو سوڧى لە ئىسلامدا، يان بىرئىتە پال ئەم فەرمودە يان ئەوئىدىكەى پىغەمبەر، يان لەناو ئەم يان ئەو ئايەتدا سەرجاوە رەسەنەكەى بدۆزىنەوہ.

لەر ئاستىدا سەئىد لە پىشەكى چاپى تازەى كىتئى ئۆرىانتالىزىمدا كە لە سالى ۱۹۹۵ دا چاپكراوہتەوہ، گلەيەكى زۆر لەھەموو ئەو ھىزە ناسىئونالىستى و ئوسولئىيانە دەكات، بەتايىبەتى لە جىھانى عەرەبىدا، كە بۆچوونەكانى ناو كىتئەكەيان بۇ بەخشىنى شەرعىيەت بە ئىسلام بەكار ھېتائەوہ بە دىدىكى نەتەوہىي بەرتەسكەوہ مامەلەيان كردوہ. سەئىد بەگژ ھەموو ئەوانە دەچئتەوہ كە تىزەكانى ئەويان بۇ داكۆكىكردى لە بۆچوونى ناسىئونالىستى داخراو و دىدى توندرەوئى ئايىنى بەكار ھېتائەوہ. رەخنە قوولەكانى سەئىد لە رۆژئاوا ماناى بەخشىنى شەرعىيەت بە ئايىن نىيە و ناكىرىت توندرەوئى ئايىنى و توندرەوئى نەتەوہىي لەناو كىتئەكانى سەئىدا بەدوئى شەرعىيەتدا بگەرئت.

رەخنەى سەئىد لە رۆژئاوا رەخنەيەك نىيە لەپىشتىوہ گەرانەوہيەك بۇ ئىسلام ھەبىت وەك چارەسەر، يان واى نىشانداكە ئايندەى عەرب يان رۆژھەلات

وابهستهی گه راندنه وهیه بۆ ئیسلام یان بۆ ههه کولتوروریکێ دیرینی لۆکالی، به پێچه وانه وه سه عید رۆشنبریکه تاسهه ئیسقان عه مانیهه و پرۆژهی ئازادی ئینسان له هیهچ پرۆژهیهکی ئاینیدا نادۆزیته وه. ئالهه خاله دایه سه عید له گه ل سبینۆزادا یه کده گریته وه و له زۆر رووه وه هه وه له فیکریه کانی ده بیته درێژکراوهیهکی لۆژیکی فیکری ئەم فهیلسوفه بینیشتیمان و بیکۆمه لگایه.

به لام رهخنه کانی سه عید له رۆژه لاتناسی ئەوه ناگه یه نیت هه رچییهک ئەوان نووسیویانه قسهی بیمانان و پروبوچ و بیبایه خ بیت. ئەم دیده نابیت به ره و ئەو کورتبیینیه مان بیات که پیمانوا بیت رۆژه لاتناسه کان به رده وام هه له و ناماقوولیان به رامبهه به رۆژه لات کردوه، جگه له رق و بیمانایی و بیحورمه تی به رامبهه به و میلله تانه هیچیدیان ئەنجام نه داوه. به پێچه وانه وه رۆژه لاتناسه کان جگه له دۆزینه وه و ئاشکرا کردن و چاپکردنی چهنده ها گهنجینهی فیکری رۆژه لاتتی، له هه مانکاتدا زۆر ووردبینانه ده ستنیشانی چهندان دیاردهی سیاسی و کولتوری و کۆمه لایه تی گرنگیان کردوه. به بۆچوونی من کیشهی رۆژه لاتناسی به پلهی یه کهم له رافه کردن و لیکنانه وه تیگه یشتن له دیارده کاندایه، نهک له وه سفکردن و ناساندنیاندا. بۆ نمونه شتیکی هه له یان ناماقوول نییه گهه بلین دیاردهی تووندوتیژی و سته مگه ری یه کتیک له سیفه ته سه ره کییه کانی ده سه لاته له دنیای ئیمه دا، له مه دا رۆژه لاتناسه کان راسته کهن، به لام به ستنه وهی ئەم تووندوتیژی به جه وهه ریکی کوردی نه گۆره وه، یان گریدانی به جه وهه ری گریمانکراوی ئیسلامه وه، یان به ستنه وهی به بیتواناییه کی عه قلییه وه، کاریکی هه له یه.

به شتیوهیه کی گشتی ئەوهی باسمانکرد هیله گشتیه کانی دید و تیروانینه کانی سه عیده. ئەم نووسه ره ئەم بۆچوونانهی له کتیه به کانی ئۆریانتالیزم» و «کولتور و ئیمپریالیزم» و «نمایشکردنی ئیسلام» دا زۆر به یوونی لیکندا وهته وه و ئەم کتیه بانه ش بۆ زۆریه ی زمانه کانی دنیا وه رگیتیراون، کتیبی ئۆریانتالیزم بۆ ۲۶ زمان وه رگیتیراوه.

دواهه مین بمه ویت لیره دا به خیرایی هیما ی بۆیکه م رۆلی سه عیده وهک رۆشنبر و په یوه ندی ئەوه به روودا وه سیاسییه کانی سه رده می خو یه وه. له م رووه وه سه عید به ته نها ئەه کادیمیه کی پشت میزی ناو هه له کانی دهرس گووتنه وه ییه، به لکو رۆشنبریکێ ئۆرگانیشه و راسته وخۆ به شداره له وه له سوکه وت و

چالاكىيە سىياسىيىانەدا كە دەخوازن دىنياهكى باشتەر و دادپەرورەنەتر بىيادبىتىن. سەئىد بەدەيان نووسىنى رۇژنامەگەرىيىانەى بە عەرەبى و بە ئىنگلىزى بلاكوردۆتەو كە بابەتى سەرەككىيان كىشەى فەلەستىنىيەكانە، لەد رپووەو سەئىد يەككە لەو فەلەستىنىيىانەى كە رۇلۆكى گەورەى بىنيوہ لە بەرگرىردن لەم كىشەيە لە ناوہندە ئىودەولەتى و كولتورى و ئەكادىمىيەكاندا ئەمە سەرەراى بەشداربوونى لە چەندان دەمەتەقتى تەلەفىزۆنىدا و بەشداربوونى لە بەرھەمەتتەنى چەند فلېمىكى دۆكۆمىنتىدا دەربارەى ھەمان مەسەلە. سەئىد پىاوۆكە دانىشتووى دوو فەرھەنگ و دوو شار، فەرھەنگى نىشتىمان و فەرھەنگى مەنفا، قودس و نىوۆۆرك. قودس وەك شارى يادەوهرى و منالى، نىوۆۆركىش وەك شارى زىندەگى و كارى فىكرى و ئەكادىمى گەورە.

سەئىد لە سالى ۱۹۲۵ دا لە فەلەستىن لەدايك بوو، لە سالى ۱۹۴۸ دا و لە دەرنجامى شەرى يەكەمى نىوان عەرەب و جولەكەدا لەگەل خىزانەكەيدا رايانكردوہ بۆ مىسر. دواى ئەوہ وەك خويىندكار چووہ بۆ ئەمريكا. لە سالى ۱۹۶۲ دا پروانامەى دكتوراى لە ئەدەبى ئىنگلىزىدا وەرگرتووہ و پاش ماوہيەك بۆتە مامۆستا لە زانكۆى كۆلۆمبىيا لە نىوۆۆرك. ئىستاش وەك زانايەكى كۆمەلایەتى و نووسەرئى گەورە جىهان شارە و شار دەگەرئى و گەمەكانى ئۆريانتالىزم و خەمەكانى مەنفا، ئازارەكانى داگىرکردن و وىنەكانى ياداوهرى بە خويىنەر و گوڭرەكانى نىشانئەدات.

رەنگە لەدواى مىشىل فۆكۆوہ، ئىدوارد سەئىد يەككە لەو نووسەرە گرىنگانا بىت كە توانىبىتى رۇژئاوا بۆ رۇژئاوا شىبكاتەوہ. فۆكۆ لەرىگای ئەو پەيوەندىيەو، كە عەقل لەگەل دىوانەيىدا دروستىدەكات و سەئىدش لەرىگای ئەو پەيوەندىيەو، كە رۇژئاواى لەگەل دەروەى خویدا دروستىدەكات، ھەوليانداوہ نىشانىبەدەر چۆن رۇژئاوا وىنەكانى خۆى و وىنەكانى ئەويدى دروستكردوہ و بە چ شىوہيەك شووناسى خۆى بەرھەمەتتاوہ و چ شووناسىكىشى بەوانىدى بەخشىوہ. لەدواى سەئىدەوہ مەسەلەى بەرھەمەتتەنى شووناس و مەسەلەى پەيوەندى نىوار شووناسە جىاجىاكان لەگەل يەكدا و مەسەلەى پەيوەندى نىوان كۆلۆنىالزم، مەعريفە، كەوتوونەتە ناو سەرزەمىنكى مېتۆدى و زانستى نوپوہ، لەدواى ئە. نووسەرە گەورەيەوہ ناكرىت بە شىوہكانى بەر لە نووسىنى كىتیبى ئۆريانتالىز لە كىشەى شووناس و لە كىشەى پەيوەندى نىوان شووناسە جىاجىاكان بدوڭين بىرەكەينەوہ.

سەرچاوه‌کان

- 1- Edward W Said, Orientalism, New York 1978.
- 2- Stichting Internationale Spinozaprijs. Edward Said, denker over grenzen, Uitgeverij Boom 1999.
- 3- Edward W. Said, Culture and Imperialism, Alfred A. Knopf, New York, 1993.

نیتشه

ئەو فەیلەسوفی دەیویست ھەموومان بکات بە شاعیر

«براکام، تکاتان لیدەکەم، تکا، بەو فەیلەسوفی و باوەر بەو
کەسانە مەکەن کە باسی ھیوا یەکتان بۆ دەکەن لە دەرەو هی زەویدا»

نیتشه

۱. دووسەد ساڵ دەوای مەرگی نیتشه

۲۵ مانگی ھەشتی سالی ۲۰۰۰ سەدسال بەسەر مەرگی نیتشه دا تێپەری.
ئەم بۆنە یە بەسبوو بۆ ئەو هی دەیه ها کتیب و سەدەها نووسین و ووتار و
لیکۆلینەو هی نوۆی لەسەر ژیان و بیر و ئەندیشەکانی ئەم فەیلەسوفە بنوسری و
دەیه ها کۆر و کۆنفرانس و ھەلقە ی لیکۆلینەو ھشی بۆ ساز بدریت. لە شوینیکی
و ھک ھۆلەندا دا سەرجمی کتیبەکانی ئەم فەیلەسوفە ئەلمانییە جاریکی دی
چاپکرانەو ھ و ژمارە یە کیش لە کتیبەکانی سەرلەنوۆی و ھرگێردرانەو ھ. رەنگە چاپی
بیست و نۆھ می کتیبی «زەر دەشت بەم شیوہ یە دوا» و «میژووی ژیا نی تشه»
کە لە پینجسەد لاپەرە ی گەرە دا چاپکرابوو دیارترینی ئەو کتیبانە بن کە کەوتنە
بازارەو ھ.

سەدسالە ئەم فەیلەسوفە بە زمانە جیا جیاکانی جیھان دەخویندریتەو ھ کە چی
کەم فەیلەسوف ھە یە ئەو ھندە ی نیتشه خویندنەو ھی دژیە یە ک و ناکوکی بۆ
کرا بیت. ھەندیک بە فەیلەسوفی نازیە تی لە قەلەم ئەدەن، ھەندیکی دیکە بە
فەیلەسوفی سەرما یە داری و ئیمپریالیزم، یە کتیک دی دە لیت فەیلەسوفی
پەرستنی ژیا نە، ئەویدی دە لیت فەیلەسوفی پەرستنی ھیز و دەسە لاتە، یە کتیک
دە ی کاتە سەر سەخترینی فەیلەسوفی دژ بە خودا و دژ بە ئاین، ئەویدی

دهخوازیت بۆچوونهکانی نیتشه و خوداناسی بهیهکهوه کۆبکاتهوه، ههندیکی وهک نهخۆشترین عهقل پیناسیدهکهن و ههندیکی دیش وهک گهورهترین و دووربینترین و بیههمتترین فهیلهسوفی میژووی هاوچهرخ، ههندیکی دهلین گهورهترین فهیلهسوفی ئازادی راستهقینهی ئینسانه، ههندیکی دی جگه له ئهرستۆکراتیکی دژ به ئازادی شتیکی دیکهی تیدا نابین، زۆریش هه نیتشه به فهیلهسوفی ئیراده و ئیرادهگهریتی دادهنین.

یهکهمین دهره نجامیک لهه هه موو پیناسه و خویندنهوه ناکۆکانهوه و دههستی بهینین چر و پری و فره لایهنی و زۆر ئاراستهیی بیرى ئەم فهیلهسوفهیه. تهنه فهیلهسوف و داهینره گهورهکان ناهیلن به ئاسانی خانهبهندی بکرین و لهژیر چهتری پیناس و قوتابخانه و بۆچوونیکدا دهستبهسهربن. رۆحی گهوره هه میسه له دهرهوهی نهخشه و دۆگما و پیناسه سادهکانی فیکردا دهژی، تهنه داهینره و فهیلهسوفه گهورهکان دهتوانن له یهککاتدا لهشکریک دوژمن و لهشکریک هه واریان هه بیته، هه وهک گوناهاار و هه وهک فریشته ببینین، بهههندیکی چیژ و بهههندیکی ئازار ببهخشن، لهههندیکی خۆشهویست و عهشق بچین و لهههندیکی دیکه دا رق و ئیرهیی. ئهوهی به تهنه هه هه وادار و ئهوهشی به تهنه هه هر دوژمنی هه بیته زوو دهرمیت و لهیاد دهچیتهوه، گهورهیی فیکر له گهورهیی دۆست و گهورهیی دوژمنهکانیاده، فیکریک لهیهککاتدا دۆست و دوژمنی نه بیته، فیکریکه کیشهی گهورهی ههیه.

له دهرهوهی ئه و پیناسه ناکۆکانهدا که کهسانی دی بۆ ئەم فهیلهسوفهیان کردوه، نیتشه خۆی گومانی لهوه نه بووه که فهیلهسوفیکی گهورهیه، ئه و خۆی دهیزانی بلیمهتیکی گرنگه و شوینیکی گرنگ له میژووی فیکردا داگیردهکات، له راستیدا نیتشه هه رگیز ئەم مهسهلهیهی نهشاردۆتهوه، له زۆر شویندا باس له گهورهیی خۆی دهکات. نیتشه دهیگوت «سه دسال دواى مردنم تیمدهگن من کیم و باسی چیتان بۆ دهکهم، ترسی گهورهشم ئهوهیه دواى مردنم بمپهرستن». له شوینیکی دیکه دا فیکری خۆی به بورکان و دینامیت بهراورد دهکات. له و نامانهشدا که بۆ هاوری و دۆستهکانی دهنووسی بهردهوام خۆی وهک «فهیلهسوفی ژیان» پێشکهشدهکرد. ئه مرۆش له زۆر رووهوه ئەم پیناسهیهی نیتشه بهسهر زۆربهی پیناسهکانی دیکهیدا زاله.

۲. نیتشه و فیکری هاوچهرخ

له ههشتاکانهوه نیتشه یهکیکه لهو فهیلهسوفانهی که لهناو زۆر بهی مشتومره فهلسهفیهکاندا ئامادهیه. له ههرشوینیکدا باس له ئاین و خوداوهند، باس له ههقیقت و دهسهلات، باس له ئیراده و ئارهزوو، باس له جهسته و چیژ، باس له ئەتیک و ئەخلاق بکریت، لهویدا نیتشه ئامادهیه. ههموو ئەمانهش بهشیکن لهو بابهته گرنگانهی که له گرنگیپیدانی فهلسهفه و زانسته کۆمه لایهتییهکانن له فیکری هاوچهرخدا، بهتایبهت له دواههمین چارهکی سهدهی بیستهما.

له کۆتاییهکانی سهدهی بیستهما بیرى نیتشه یهکیکه لهو سهراچاوه فهلسهفیه گرنگانهی که رۆحه رهخنهیهکان دهرس له دید و میتۆد و تیروانینهکانی وهردهگرن و ئەو لایه نانهی فیکری ئەم فهیلهسوفه گهشهپێئهدن که قاییلی گهشهپیدانیکی رهخنهیی و بهرهه مهیتن بۆ خویندنهوهی چهند رهههندیکی دیاریکراوی دنیاى هاوچهرخ. به تایبهتی ئەو رههههاندانهی باس له پهیوهندی نیوان ههقیقت و دهسهلات، ئیراده و مهعریفه، ئەخلاق و ئاین، چیژ و جهسته و چهندان مهسهلهی گرنگی دیکه ی لهم بابهته دهکهن.

گهر ئەو وینهیهی نیتشه مان قبوولبیت که بههۆیهوه خۆی وهک فهیلهسوفی ژیان دهناسینیت، ئەوکات وانهی یهکهم له پهیوهندیدا بهم فهلسهفیهوه، واته له پهیوهندیدا به «فهلسهفهى ژيانهوه» وانهی به تراژیدیاکردنی ژيانه. چه مکی تراژیدیا یهکیکه له چه مکه گرنگهکانی بیرى ئەم فهیلهسوفه. به باوهری نیتشه بهبێ گه پاندنهوهی رهههندی تراژیدی بۆ ژیان، ئینسان لهناو بۆشاییهکی بیئەندازه وهرسکه و دووباره بوونهوهیهکی بیتام و پر رۆتیندا دهژی. تراژیدیا بارگاویکردنی ژيانه به چهندهها بریار و ههلووسیت و ههلبژاردنی پیشوهخت نهزانراو و ده رکپینهکراو و حیساب بۆ نهکراو. تراژیدیا مانای سهفه ر به جوگرافیا یه کدا که نهخشهیهک نه بیت بتوانیت نه یینیه کانمان بۆ بدۆزیتهوه. تراژیدیا به مانا نیتشه ییه که ی بریتیه له ههستکردن و هۆشیاربوونی ئینسان به تهنیا بوونی خۆی له بهردهم وجودا به گشتی و له بهردهم بوونی تاکانهی خۆیدا به تایبهتی.

پووداوی هه ره سه رهکی بوونی تراژیدی ئینسان ده رککردنیه تی به مه رگی خوداوهند. له دواى مه رگی خوداوه دلنیا ییه ک نامینیت ئینسان له دهره وهی

اتی خۆیدا به دوایدا بگه ریت، له دوای ئەم مەرگه وه هه قیقه ته کان، ئە خلاق، ماناکان ده که ونه وه ناو ژیان خۆیه وه، شتیک نامینیت له و دیوی ژیا نه وه تیایدا بۆ مانا و هه قیقه ت و ئە خلاق بگه ریتین. مەرگی خودا مەرگیکی گه ردوونیه، بۆیه نه ناکه وتنی ئینسانیش له دوای ئەم مەرگه وه ته نیا که وتنیکی گه ردوونیه، هه به رده م مەرگی خودا وه ندا ئینسان ناچاره بۆ خودی خۆی و ئیراده و ویست و وانا و لاوازیه کانی خۆی بگه ریته وه. بۆ دۆزینه وه ی ماناکانی ژیان، ماناکانی هه قیقه ت و ئە خلاق و سه رفیرازی له رو به ره فراوانه کانی ئەو خوده دا بگه ریت. خودا لای نیتشه ئەو په نا که میتافیزیکیه گه وره یه یه که ئینسان به دهستی خۆی ه ناویبرده، له ناو بردنی خوداش ئازادییه کی داوته ی که تیکه له به ته نیا که وتنیکی ئەینونی قوول. مانا تراژیدییه کانی ژیان له ده رککردنایه به م راستیه و جودیه، ده رککردنیش به م راستیه و قبوولکردنی ته حه دا کانی جه وه هری تراژیدیایه لای یتشه.

بیگومان هاتنه کایه ی ئەم دیده تراژیدییه بۆ ژیان رو داویکی ساده نییه. مەرگی خودا و ته نیا که وتنی ئینسان کۆمه لیک ده رنجام ده خه نه وه که سه ره به ری وون و ته ماشا کردنه کانی ئینسان به رام به ر به ژیان و دیارده کان ده گۆرن. هه که مین شتیک ئەم مەرگه له گه ل خۆیدا له ناویده بات بیرو که ی باشه و چا که کاری به هایه. مەرگی خودا و ئەو تراژیدیایه ی له م مەرگه وه له دایکده بیت و له نیتشه هکات با وه ری به وه نه مینیت که شتیک هه بیت ناوی باشی ره ها بیت و رو قایه تی ناچار بیت هه میشه و هه موو کات به دوایدا بگه ریت. له سه رزه مینی راژیدیادا، که سه رزه مینی ژیا نی هاوچه رخی ئینسانه، هه قیقه ت له ت له ته و وه ی به ته نها مو تله قه مه سه له ی ته نیا که وتنی ئینسان خۆیه تی. له ت له تبوونی هه قیقه ت مانای نه مانی دنیایی ره ها، کۆتایی مه عریفه یه ک که خۆی ه سه رچا وه ی هه موو راستیه کان بزانی ت و کۆتایی هه قیقه تیک بۆ هه موو سه رده مانی ک بشیت. له دوای له ت له تبوونی هه قیقه ته وه ئینسان ناچاره به ه رده وامی ماناکانی باشه و خراپه، راستی و درۆ و جوان و ناشیرین سه ره له نو ی پیناس بکاته وه. نیتشه لیره دا به شیوه یه کی را دیکا ل هه قیقه ت له دهستی ئاین و هه موو میتافیزیکی نا ئاینیش ده سینیته وه و راسته وخۆ هیه ستیته وه به بوونی ئینسان و ئەو هاوکی شه و جودیا نه ی ژیا نی ئینسانه وه له سه ر زه ویدا دروستده بن و دینه کایه وه. تراژیدیا مانای کۆتایی رو ژگاری هه قیقه ت و دنیاییه مو تله قه کان.

گه پاندنه وهی ئەم رهه نده تراژیدیە بۆ ژیان، له ئاستی ئەخلاق یان مۆرالدا، مانای سەندنه وهی به ها ئەخلاقییەکان له دهستی سیستمه کانی ئەخلاق و به خشینه وهی ئەم به هایانه به ئینسان و ههلبژاردنه کانی. دواى مه رگی خوداوه ند ئیدی سیستمیکی ئەخلاقى گشتگیر نامینیت هه مووان ناچارکات ملکه چی بین، له م ساته به دواوه ئیراده ی به ره مه یئانی ئەخلاق راسته وخۆ ده بیته وابه سته ی ئیراده ی ئینسان خۆی. ئیراده ی ئینسانیش نووقمی ناو گه مه و ئیراده ی ده سلات و کۆی هاوکیشه سه رزه مینییه کانی دیکه ی بوونی ئینسانه . له م ئاسته دا نیتشه ئینسان ناچارده کات خۆی به ره مه یئین و دروستکه ر و داهینهری نۆرم و به ها ئەخلاقییەکان بیت، خۆی نه خشه و پلان و ژیا نی خۆی دیاریبکات. له باتی ئەوه ی رازیبیت له ده ره وه را هیژیک به ناوی راستییه کی موته له قه وه یان به ناوی هیژیکى میتافیزیکی ده ره وه ی ژیان و ده ره وه ی ئینسانه وه ئاغای بیت و شته کانی بۆ ده ستنیشانکات، خۆی ده بیته ده ستنیشانکه ری چییه تی و چۆنیه تی چاره نووس و ئەخلاق و ئیراده و ههلبژاردنه کانی خۆی. به م کاره ش ژیان ده بیته سه رزه مینی ملاملانی ناوه کی و ده ره کی به رده وام، ده بیته سه رزه مینی بریاردانی به رده وام و بزربوونی ئەو دلنیا ییه ره هایانه ی پیمان ده لێن چی باشه و چی خراپ. لێره دا ژیان ده بیته رستیک به رپرسیاریه تی گه وره له به رامبه ر خود و دنیا و ئیراده دا. له دۆخیکى له م بابه ته دا ئینسان ناچاره شته کان هه میشه و سه ره له نووی پیناسبکاته وه، به رده وام ماناکانی باشه و خراپه، به خته وه ری و به ده ختی، هه قیقه ت و درۆ، ئازادی و کۆیله بوون بۆ جارى هه زاره هم بنووسیته وه. چونکه که خودا ده مریت هه موو پیناسه کان ده گۆرین، که تراژیدیا ش ده بیته مالى بوون هه یچ مانایه ک به نه گۆری نامینیته وه. ئەم مه سه له یه یه وا له نیتشه ده کات بلت ژیان کاریکى هونه ریه و ئینسان ده بیت بیته ئەو هونه رمه نده ی خۆی ده ستنیاشانی فۆرم و ناوه رۆک و ماناکانی ژیان و کاره کانی خۆی بکات، کردنی ژیان به هونه ر مانای گۆرینی ژیان له شتیکی پێشوه خت پیدراو و ده ستنیشانکراو و ته واو بووه وه بۆ ته وژمیک له گۆران و جو له ی به رده وام و کارکردن بۆ بنیادنانی هونه رمه ندانه ی خود. بوونی ژیان به کاریکى هونه ری ئەو په یامه ئەخلاقییه یه که نیتشه له دواى مردنی دینه وه به ئینسانی ده به خشیت. ئینسانی دواى مه رگی خوداوه ند له به رده م ئەگه ری کردنی ژیانیدا یه به تابلۆیه کی هونه ری کراوه به سه ر ئەگه ری ده یان و سه دان فۆرم و مانا و ده لاله تی نویدا، به مه ش بری به رپرسیاریه تی ئینسان به راده یه کی

پروکتینەر بەرز دەبیتەوه و مرۆف جگە لە خودی خۆی عەلاگەیهکی بۆ نادۆزیتەوه
 ناشیرینییهکانی ژیانی پتداهەلواستت.

۳- نیتشه و سەرزەمینیبوون

کەم فەیلەسوف هەیه ئەوهندە نیتشه سەرزەمینی بێت و لە ئارەزو و ترس و
 چاوقایمی وحەز و توانا و ئیرادە ی ئینسانەوه ئالابیت. نیتشه تا ئەو رادەیه
 سەرزەمینیه که ئاسمانیش بکاتە بەشیک لە زەمین خۆی، بیکاتە فەزایەکی
 هەلواسراو که لە خوارەوه دروستکراوه و بەرزکراوئەوه بۆ سەرەوه. ئەو هی
 ئاسمان لە شتیکی سەرزەمینیهوه دەکاتەوه شتیکی ئاسمانی خەیاالی
 کۆیلەکانە، ئاسمان که وینەیهک لە وینەکانی سەرزەمینە لەلایەن خەیاالی ئەو
 کۆیلانە بۆ ئاسمان بەرزکراوئەوه که ئیرادە ی بەرگری و موغامەرەیان تیدا
 کوژاوئەوه. جەوهەری ئەم ئاسمانە سەرزەمینیه جەوهەری ئیفلیجکردنی
 ئیرادە و سەندنەوهی سەروریه لە ئینسان، دنیا یەکه که سانیک دیاریکراو بۆ
 کۆیلەبوونی خۆیان و پەکخستنی ئیرادە و کوشتنی رۆحیەتی سەرچالانە ی
 هەمووان دروستیانکردوه. نیتشه لەم بۆچوونانەیدا یەکیکه لە رەخنەگرە هەرە
 چاوقایمەکانی ئاین و لە بیدینترین فەیلەسوفەکانی مێژوو. نیتشه بەناوی
 سەرزەمینیبوونی شتەکانەوه داوا لە ئینسان دەکات بە وهفابیت بۆ دنیا و
 باوهری بە مژدە و بەلینیک دەرە زەمینی نەبیت. نیتشه ئینسان ئامۆژگاری
 دەکات لەو راستیه تیبگات که ژیان هەمیشە رووی لە کۆتاییه و لە جەوهەرەدا
 سەفەرکی کورته و لە هەموو ساتیکدا قابیلی کوژاندنەوهیه، بۆیه داوا ی ئەوه
 دەکات ئینسان سەرقالی ئەوهبیت ژیانی خۆی بکاتە پرۆژهیهکی ئیستاتیکی
 بەردەوام سەرگەرمی تازەکردنەوه و گۆران و کرانەوهی سنورەکانی بێت.

نیتشه خۆی کوری قەشەیهک بوو و لە خیزانیک ئاینیشدا گەورەبوو، کهچی
 دواتر بووه یەکیکه لە رەخنەگرە هەرە گەورە و کوشندەکانی دین، بەتایبەتی
 مەسیحیهت. بەرای نیتشه یاسا و ئەحکام و داواکاریه ئاینیهکان جگە لە
 دروستکردنی بەندیخانەیهکی رۆحی شتیکی دیکه نین و ئاین دوژمنی یەکهمی
 ئازادی و دوژمنی یەکهمی ژیان و دوژمنی یەکهمی ئیرادە ی ئازادە. لەم رووهوه
 شەری نیتشه لەگەل ئایندا یەکیکه لە شەرە هەرە گرنگ و گەورەکانی فیکر
 لەگەل ئایندا. جەوهەری تراژیدیا لای نیتشه دەربری پەلاماری فرەلایەنی ژیانه

بۆسهه تاكلايهنى ئاين و تاكمانايى ههه يه قينئىكى ميتافيزىكى دىكشه. نيتشه له باتى تهه سلیمبوون به ياسا پئشووهخت نووسراو و له ئهزه له وه پئدراوهكان ئینسان بانگئیشه دهكات خۆى بىر له دنيا و رووداو و كار و كرده وهكان بکاته وه، خۆى بهرپرسيارىههه هه لگريت و ئيرادهى خۆى بکاته سهه رچاوهى پهيوهنديکردن به دنياو بوون و ژيانه وه نهك ئيرادهيهك له دههروهى ئهه شتانه وه ئهه مر بکات. نيتشه ئه وهنده پئ له سهه سهه بهه خۆبوونى ئینسان و سهه بهه خۆى ئيراده دادهه گريت داواى ئه وه دهكات كهه ساوهه بهه نهكات و نهكه وهه داوى بىر و بۆچوونهكانى، له باتى ئه مه هه كهه سه له هه ولئى ئه وه دا بيت خۆى بىر و بۆچوون و ئه خلاق و شيوه ژيانى خۆى بهه مهه بهه ئيت و دنياى خۆى بينايى بکات.

بۆ پياده کردنى ئهه ستراتيژيهه سهه بهه خۆ و ئيرادهه گريهه وجوديهه نيتشه ئامۆژگاريمان دهكات هه موومان بينهه شاعيرى ژيانى خۆمان. مه بهه ستى نيتشه له شاعيربوون ئه وهيه ههه ر يهك له ئيمه خۆى بيتهه خاوهنى ژيانى خۆى و خۆى خاوهنى مانا و بهه ها و پهيامهكانى ئهه ژيانه بيت. بهه باوهه رى نيتشه ژيانى ههه ر يهك له ئيمه برىتويهه له حىكايه تىك، ئيمه دهه ت لئنهه گهه ر ئين كهه سه ئهه حىكايه ته مان بۆ بنووسهه وه، دهه بيت نووسينه وهى ئهه حىكاته له كهه سانى ديكهه بسينينه وه و خۆمان حىكايه تى خۆمان بنووسينه وه. بهه لام بۆ ئه وهى بينهه حىكايه تنووسى ژيانى خۆمان دهه بيت هه ريهه كى كمان سهه رهه تا ژيانى خۆى خۆشبوويهه ت، دهه بيت له چارهه نووس و ئازار و مهه ترسيهه كانه ناو ئهه ه ژيانه نهه ترسيت، نا نهك نايهه ت له چارهه نووس بهه رسين، نيتشه تا ئهه شوينه دهه رواه ت دهه لئت پئويسته ههه كهه سيك چارهه نووسى خۆى خۆشبوويهه ت. خۆشويستنى ژيان و خۆشويستنى چارهه نووس ماناى خۆشويستن و ريزگرتنى دهه كهه وهه جياوازهه كانه ژيان، ماناى ئامادهه گى بهه پيرهه وهه چوونى ژيان له تال و شيرينيهه كانيدا. بهه لام نووسينه وهى حىكايه تهه كانه ژيان كاريكى ئاسان نييه، خۆشويستنى چارهه نووس و کردنى ژيان بهه قهه سيدهه يهكى كراوه، بيا بانئىك له زهه مهه تى له داواهيهه. بۆئه وهى بين بهه نووسهه رى حىكايه تهه كانه ژيان، بۆئه وهى له چارهه نووسى خۆمان نهه ترسين و بتوانين سهه ما بهه مهه ترسيهه كانه ناو ئهه ه چارهه نووسهه بكهه ين، دهه بيت خاوهنى فيكرئى بنيادنهه ر و داهه ئنهه رين، فيكرئى ئهه كتيف له سهه ر ژيان و دنيا و مهه ترسيهه كان كاريكات، فيكرئى بنيادنهه رى جيهه انبينى و ديدئى كراوهه ب و ريسكنا مئزيت بۆ ژيان، فيكرئى بهه دهه وام ههه م تيبينى خۆى بکات و ههه م تيبينى

ژيان و ھەم تىببىنى جىھان، بەچاۋىكى ھونەرمەندانەوھ لە ژيان و بوون بېروانیت و مەترسىيەكان وەك داوھتكردنېك بۆ سەماكردن تەماشاشا بكات. لەم رەوتەدا نیتشە خۆى وەك دواھەمین قوتابى ئەو خودا پېر پىكەنېن و پېر سەمايە دەناسىتیت كە پىدەلەيت «دېۋنيسوس». وەك دەبىنېن نیتشە دواى رەختە كوشندەكانى لە ئاين پىماندەلەيت من ئاينېكم بۆ ھىنانون، بەلام ئاينېكى ئاسايى نا، بەلكو ئاينېكى تراژىدى. ئاينېك تىيدا ئىنسان خۆى چارەنووسى خۆى ديارىدەكات و خۆى سەرورەى خۆتەى. لەنىوان ئىنسان و ئەم چارەنووسەشدا خۆشەويستى و ئىرادە و ئارەزوو ھەيە، نەك قەدەرېكى نابىنا و سەپاۋ.

بەلام نیتشە ھەمىشە ئەم پىاۋە دېنۆسىسىيە نەبوۋە كە ئامىزى بە ژياندا كېرەيت و مەترسىيەكانى وەك داوايەك بۆ سەماكردن ئەزمونكر دېت. نیتشە رۆژگارېكى دىرژ لە ژىر كارىگەرى شۆپىنھاۋەردا دىناى وەك تارىكاتنېك بىنيۋە. رەشېنى شۆپىنھاۋەر بەشېكى گرنگى دىدى نیتشە بوۋە بۆ ژيان، سەردەمانېك لەپال شۆپىنھاۋەردا باۋەرى وابوۋە كە ژيان بىرېتېە لە ئازارېكى بەردەوام، ئىنسانى ھۆشيار و ھەكىم ئەو كەسە نەبوۋە عەوداللى دۆزىنەۋەى زۆرتىن خۆشى بېت و لەدوى سەماكردنېت لەگەل مەترسىيەكاندا، بەلكو ئەو كەسەبوۋە كە سەرقالى ئەۋەيە كەمترىن ئازار بچىژت. لەو قوناغە شۆپىنھاۋەرىدە نیتشە باۋەرى وابوۋە تىركردنى ئارەزۋەكان جگە لە ۋەھم شتېكى دىكە نىيە و ئىنسان ھەرگىز ناتوانت ھەموويان ۋەدىبھىت. بۆيە لەباتى زىادكردى بىرى بەختەۋەرى باس لە كەمكردەۋەى بىرى بەدبەختى دەكات، لەباتى باس لە رووكارە درەوشاۋەكانى ژيان باس لە روۋبەرە تارىكەكانى دەكات. نیتشە دواتر لەژىر كارىگەرى شۆپىنھاۋەر دەردەچىت و ژيان لەو تارىكېيە ئەبەدىدە نابىت كە شۆپىنھاۋەر پىشنىارىدەكات. لەمە بەدوا نیتشە تىركردنى ئارەزۋەكان وەك ھەنگاۋىكى سىروشتى و پىۋىستى گەشتن بە مەسەلەى باشە و چاكەكارى تىدەكات. كەچى لە ژيانى تايبەتى خۆيدا سۆفى ئاسا ژياۋە و دژايەتېكى گەۋرەى خواردەۋەى ئەلكھولى كىرۋە. نیتشە لەھەموو ژياندا تەنھايەك جار چوار بەرداخ بىرەى خواردۆتەۋە، لە ھەرشوئىنېك دانىشتىت شىرى داواكردە و شىرى خواردۆتەۋە. بەلای نیتشەۋە ئەلكھول و مەسىحىت، يان دىن، وەك يەك وان، ھەردووكيان كارىان بىھۆشكردى ئىنسانە. بە باۋەرى نیتشە گەۋرەترىن دوو دەرمانى بەنجكردن لە ئەۋرۋپادا

بریتین له ئه لکهول و مه سیحیهت. مه سیحیهت فه لسه فهی ئه و کۆیله ته مه به لانهی ناو ئیمپراتۆریهتی رۆمانی بووه که تاقهتی ته حه دا کردنی ژانیان نه بووه، تاقهتی به کارهێانی ئیرادهی خۆیان و تیپه رین به ناو تراژیدیا کانیاندا نه بووه. هه لۆیستی نیتشه له مه سیحیهت هه لۆیستی فه یله سوفیکه که ئیرادهی ئینسان و ئاره زووه کانی له پیشتتر داده نیت تا هه ر به ها و نۆرم و یاسا و حه لال و حه رامیک له ده ره وه را به سه ر ژیان و به سه ر ئینساندا، به ناوی هه قیقه تیکی بان - ئینسانی و ئاسمانیه وه، سه پیندراییت. نیتشه تا سه ر ئیسقان فه یله سوفیکه دژ به ئاین. به با وه ری ئه و ئینسان له ئایندا ئیرادهی خۆی ئه دۆزینی و ته سلیمی به شه لاوازه کانی ناو رۆحی خۆی ئه بیت. ئاین به په لی یه که م بیر نه کرد نه وه و قبو لکردنیکی ببیر کرد نه وه ی لاوازیه کانی ژیا نه. ئاین فه لسه فه ی کۆیله یه تیبه، فه لسه فه ی ئه و ئینسانه بچووکانه یه که نایانه وی ت ژانیان بکه نه په لاماریکی به رده وام بۆ سه ر خاله لاواز و نه خو شه کانی ناو ژیان خۆی. ئاین نه که ته نها ئیراده و یران ده کات، به لکو ئاره زووه کانی ش ده کو ژیت. له م ره وته دا نیتشه بیرۆکه ی چا که کاری ئاینی ره ته ده کاته وه، چونکه چا که کاری ئاینی کو مه لیک ئه خلاقیا ته له جه وه ره دا دژ به ژیان و دژ به خه ون و دژ ئیراده و توانا کانی ئینسانن. ئاین دژ به ژیانیکه تراژیدیای کرد بیته فه لسه فه ی خۆی، ژیانیک به رده وام چه پله بو ئیراده لی بدات و خۆی فۆرم و ناو ره وۆکی خۆی دیاری بکات. نیتشه دوژمنی هه ره سه ره کی قه ناعهت و لاوازیی و گله یی و گازهنده کردن بووه. ئه و گۆران بیژی ئیراده و شاعیری گه مه کردن به ژیان و سه ما که ریکی وجودیا نه یه که تیدا ئینسان هه میشه له لیواری مه ترسیدا ماناکان و مه ودا کانی خۆی ده ست نیشانکات. ئه م گۆرانی گوته بو ژیان و ئیراده و هیژ و چاو قایمی و بازادانی پر مه ترسییه یه نیتشه ده کاته یه کیک له سه ره خترین دوژمنه کانی ئاین.

له دیدی نیتشه دا ئاین ژیان ده کاته ته سلیم بوونیکی سه رتاسه ری و سه رزه مینی په ککه و تنی ئیراده، ژیان له ناو ئایندا ژیانیکه چاره نووسی خۆی له دهستی خۆیدا نییه، روه بریکی له ده ره وه را کو نتر رۆل و چاو دیریکرا و گه مارۆ دراوه. ئاین ژیان ده کاته بوونه وه ریکی بچووک و ترسا و نه که ژیان ئه و بکاته سه رزه مینی سه رچلی و موغامه ره و گه مه ی چاو قایمانه. ئاین مه عریفه یه که جوړیک له دلنیا یی و جوړیک له وه میش پیشکه شه کات، ئینسان له بوونه وه ریکی یاخیه وه ده کاته بوونه وه ریکی گویرا یه ل و ملکه چ، له پیاوێکه وه

ژيان و ھەم تىببىنى جىھان، بەچاويكى ھونەرمەندانەو ھە ژيان و بوون بپروانیت و مەترسییەکان و ھەك داوھتكردنیک بۆ سەماكردن تەماشاشا بكات. لەم رەوتەدا نیتشە خۆی و ھەك داوھەمین قوتابى ئەو خودا پىر پىكەنن و پىر سەمایە دەناسیتیت كە پىدەلەیت «دیۆنيسوس». ھەك دەبىنن نیتشە داوی رەخنە كوشندەكانى لە ئاین پیمانەلەیت من ئاینیکم بۆ ھیناون، بەلام ئاینیکى ئاسایى نا، بەلكو ئاینیکى تراژیدى. ئاینیک تىیدا ئینسان خۆی چارەنووسى خۆی دیاریدەكات و خۆی سەرورەرى خۆیتە. لەنیوان ئینسان و ئەم چارەنووسەشدا خۆشەویستى و ئیرادە و ئارەزوو ھەیە، نەك قەدەرئىكى نابینا و سەپاوا.

بەلام نیتشە ھەمیشە ئەم پیاوھە دینۆسیسییە نەبووھە كە نامىزى بە ژياندا كرىدیت و مەترسییەكانى و ھەك داوايەك بۆ سەماكردن ئەزموونكردیت. نیتشە رۆژگارێكى درىژ لە ژىر كاریگەرى شوپىنھاوھەردا دنیای و ھەك تارىكساتنیک بىنیوھ. رەشبینى شوپىنھاوھە بەشیکى گرنكى دیدى نیتشە بووھە بۆ ژيان، سەردەمانیک لەپال شوپىنھاوھەردا باوھەرى وابووھە كە ژيان بریتىھە لە ئازارىكى بەردەوام، ئینسانى ھۆشيار و ھەكیم ئەو كەسە نەبووھە عەودالى دۆزینەوھى زۆرترین خۆشى بیت و لەدوى سەماكردنیت لەگەل مەترسییەكاندا، بەلكو ئەو كەسەبووھە كە سەرقالى ئەوھىە كەمترین ئازار بچىژیت. لەو قوناغە شوپىنھاوھەرىدەدا نیتشە باوھەرى وابووھە تىركردنى ئارەزوھەكان جگە لە ھەم شتىكى دیکە نییە و ئینسان ھەرگىز ناتوانیت ھەموویان وەدیبهیتیت. بۆیە لەباتى زیادكردنى بىرى بەختەوھى باس لە كەمكردنەوھى بىرى بەدبەختى دەكات، لەباتى باس لە پروكارە درەوشاوھەكانى ژيان باس لە پرویەرە تارىكەكانى دەكات. نیتشە دواتر لەژىر كاریگەرى شوپىنھاوھەردەدچیت و ژيان لەو تارىكیە ئەبەدیەدا نابینیت كە شوپىنھاوھەرى پىشنياریدەكات. لەمە بەدوا نیتشە تىركردنى ئارەزوھەكان و ھەك ھەنگاويكى سەرۆشتى و پىویستى گەشتن بە مەسەلەى باشە و چاكەكارى تىدەكات. كەچى لە ژيانى تايبەتى خۆیدا سۆفى ئاسا ژیاوھە و دژایەتیەكى گەورەى خواردنەوھى ئەلكھولى كردوھە. نیتشە لەھەموو ژيانیدا تەنھایەك جار چوار پەرداخ بىرەى خواردۆتەوھە، لە ھەرشوینیک دانیشتبیت شیری داواكردوھە و شیری خواردۆتەوھە. بەلای نیتشەوھە ئەلكھول و مەسیحیەت، یان دین، و ھەك یەك وان، ھەردووکیان كاریان بىھۆشكردنى ئینسانە. بە باوھەرى نیتشە گەورەترین دوو دەرمانى بەنجكردن لە ئەورویادا

بريتين له ئەلكهول و مەسيحيەت. مەسيحيەت فەلسەفەى ئەو كۆيلە تەمبەلانەى ناو ئيمپراتۆريەتى پۆمانى بووه كه تاقەتى تەحەداكردى ژيانىان نەبووه، تاقەتى بەكارهێنانى ئيرادهى خۆيان و تىپەرين بەناو تراژىدياكانياندا نەبووه. هەلۆيستی نيتشه له مەسيحيەت هەلۆيستی فەيلەسوفىكە كه ئيرادهى ئينسان و ئارەزووهكانى لەپيشتەر داهەنيت تا هەر بەها و نۆرم و ياسا و حەلال و حەرامىك لەدەرەوهرا بەسەر ژيان و بەسەر ئينساندا، بەناوى هەقىقەتەىكى بان - ئينسانى و ئاسمانىهوه، سەپيندرابت. نيتشه تا سەر ئيسقان فەيلەسوفىكە دژ بە ئاين. بەباوهرى ئەو ئينسان له ئايندا ئيرادهى خۆى ئەدۆرىنى و تەسليمى بەشە لاوازەكانى ناو رۆحى خۆى ئەبیت. ئاين بەپلهى يەكەم بىرنەکردنەوه و قبوولكردىكى ببيرکردنەوهى لاوازيهكانى ژيانە. ئاين فەلسەفەى كۆيلەهەتيه، فەلسەفەى ئەو ئينسانە بچووكانەهە كه ناينەهويت ژيانىان بکەنە پەلامارىكى بەردەوام بۆسەر خالە لاواز و نەخۆشەكانى ناو ژيان خۆى. ئاين نەك تەنها ئيراده ويران دەكات، بەلكو ئارەزوەكانيش دەكوژیت. لەم رەوتەدا نيتشه بىرۆكەى چاكەكارى ئاينى رەتدەكاتەوه، چونكه چاكەكارى ئاينى كۆمەلىك ئەخلاقىاتە له جەوهەردا دژ بە ژيان و دژ بە خەون و دژ ئيراده و تواناكانى ئينسانن. ئاين دژ بە ژيانىكە تراژىدياي كردبیتە فەلسەفەى خۆى، ژيانىك بەردەوام چەپلە بۆ ئيراده لىبدات و خۆى فۆرم و ناوهروكى خۆى ديارىكات. نيتشه دوژمنى هەرەسەرەكى قەناعەت و لاوازيى و گلەيبى و گازەندەکردن بووه. ئەو گۆرانىبىژى ئيراده و شاعىرى گەمەکردن بە ژيان و سەماكەرىكى وجوديانەهە كه تىيدا ئينسان هەميشە لەليواری مەترسيدا ماناكان و مەوداكانى خۆى دەستنىشانكات. ئەم گۆرانى گوتنە بۆ ژيان و ئيراده و هيز و چاوقايمى و بازادانى پر مەترسىيهه نيتشه دەكاتە يەكىك له سەرەخترىن دوژمنەكانى ئاين.

له دیدى نيتشهدا ئاين ژيان دەكاتە تەسليمبوونىكى سەرتاسەرى و سەرزەمىنى پەككەوتنى ئيراده، ژيان له ناو ئايندا ژيانىكە چارەنووسى خۆى له دەستى خۆيدا نييه، رووبەرىكى لەدەرەوهرا كۆنترۆل و چاودىرىكراو و گەمارۆدراوه. ئاين ژيان دەكاتە بوونەوهرىكى بچووك و ترسا و نەك ژيان ئەو بكاتە سەرزەمىنى سەرچلى و موغامەرە و گەمەى چاوقايمانە. ئاين مەعريفەهەكه جۆرىك له دلنبايى و جۆرىك له وههميش پيشكەشدهكات، ئينسان له بوونەوهرىكى ياخيههوه دەكاتە بوونەوهرىكى كوچرايهال و ملكەچ، له پياويكەوه

رۆحی پر بیت له نهخیرکردنیکی ئیرادهگه رانه دهیکاته بوونه وریکی تهسلیم به ههموو شیوهکانی به لای گووتن، مه عریفه ی ئایینی مه عریفه ی ترسه، نیتشه ئه و فهیله سوفه یه که ده لایت من مه عریفه یه کم ناویت بی مه ترسی، ژیان به بی مه ترسی و موعامه ره مانای نییه، پیوستمان به گه راندنه وهی عه قله یتی ئه و شانزادانه یه که گه مه یان به ژیانی خۆیان ده کرد و ئاماده بوون بۆ پاراستنی غروری خۆیان ژیانیان له ده ستبده ن.

نیتشه باوه ری وایه ئاین ته سلیم بوون، بچووکی، قه ناعه ته ینان و بیده سه لاتی وه ک چاکه کاری پێناسده کات، ئاین ژیان ده کاته لاپه ره یه کی سپی ته سلیم بوو به هر حه رفیک له سه ری بنووسریت. ئه وه ی له م گه مه یه ی ئایندا ئه دۆریت توانای ئینسانه بۆ نووسینه وهی حیکایه ته کانی خۆی، ریتگرته له وهی ئینسان ببیته شاعیری بوون و ژیانی خۆی. له راستیدا ئاین به سه ندنه وهی توانای نووسینه وهی حیکایه ته کان له ئینسان دزیه کی گه وره له ژیان ده کات و ئینسان له گرنه گرتین شتیک تالانده کات که که توانای به ره مه ینانی مانای سه ره بخۆی هه بیت. قه ناعه تی ئایینی لای ئه م فهیله سوفه شتیک نییه زیاتر له تالاکردنی خه زینه نادیاره کانی ژیان، ئه و خه زینانه ی که ده بیت له ریتگای چاوقایمی و ریسک و سه ماکردن له گه ل مه ترسیه کاندا بیان دۆزینه وه، قه ناعه ت کوشتنی ههموو ئه و ئه گه رانه یه که ده شیت له قوولایی ساته میژووییه جیا جیاکاندا په نهان بیت و ئیمه ده بیت بیان دۆزینه وه. نیتشه گه وره یی ژیان له گه وره یی ته حه داکانیدا ده بینیت، ژیان له وکاته دا مانا به رزه کانی خۆی وه رده گریت که ته حه داکانی گه وره و پر مه ترسی بن.

خودا که ده پروات ئینسان به جیده هیلایت بۆ خۆی و بۆ هه لبژاردنه کانی خۆی، به ئینسان ده لایت من تۆم دروستکردوه، ئه وه دنیا و ئه وه ش زینده گی، برو خۆت پادشای خۆت و خۆت سه وهره ری ژیانی خۆت به. کۆچی خودا مانای له داکی بوونی خودایه کی دیکه یه که ههموو شته کان و ههموو چاره نووسه کان و ههموو بیریاره کان ئه داته وه ده ستی ئینسان خۆی.

بۆ نووسینی ئه م باسه سود له م سه رچاوانه وه رگیراوه:

به شه فه لسه فه یه که ی رۆژنامه ی Trouw رۆژی ۲-۹-۲۰۰۰

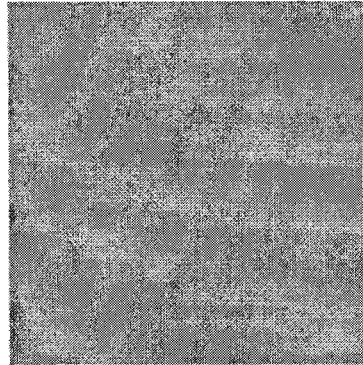
به شه فه لسه فه یه که ی رۆژنامه ی Trouw رۆژی ۹ سیتتیمه ر ۲۰۰۰

Filosofie Magazine ژماره ی ۷ مانگی ۹ سالی ۲۰۰۰

بهشى دووهم

كورد و ميژوو و تيرۆر

سهدهیهک له شوناس

سهدهیهک له نیوان ئومید و ناؤمیدیدا

١- کورد و سهدهی بیستم

به تێپه‌ری پوونی سهدهی بیستم و پێنانه ناو سهدهی بیست و یه‌که‌مه‌وه یه‌کیک له گرن‌گترین ئه‌رکه فیکریه‌که‌کانمان راوه‌ستانێکی ره‌خنه‌یه‌یه له‌به‌رده‌م می‌ژووی ئه‌و سهده‌یه‌دا که له ئیساتدا چه‌ند مه‌تریک له دوامانه‌وه‌یه. راسته ئه‌م‌رێکه ئه‌و سهده‌یه بوته به‌شێک له رابووردوو، رۆژگارێکه تێپه‌ریوو، به‌سه‌رهاته‌کانی به‌شێوه‌ی حیکایه‌ت ده‌گێردرینه‌وه، هه‌ندیک به‌ سۆز و هه‌ندیک به‌ رق و هه‌ندیک به‌ شه‌رم و هه‌ندیک به‌ فه‌خره‌وه بیر له رووداوه‌کانی ده‌که‌نه‌وه، به‌لام له راستیدا حیکایه‌تی ئیمه‌و ئه‌و سهده‌یه کۆتایی پێنه‌هاتوه، هیشتا زۆربه‌ی ئه‌و کیشه و مه‌سه‌له و بابته گرن‌گانه‌ی رۆژانه رووبه‌روویان ده‌بینه‌وه، شتگه‌لیکن له‌و سهده‌یه‌وه بۆمان ماونه‌ته‌وه. ئیمه هیشتا له‌ناو تاریکی و رووناکی، که‌وتن و هه‌ستانه‌وه و خه‌ون و تیکشکانی پرسیاره‌کانی سهده‌ی بیسته‌مدا نووقمین، زۆربه‌ی ئه‌و وه‌لامانه‌ش که له لمان کۆبوونه‌ته‌وه وه‌لامگه‌لیکن له فه‌زا فیکری و رۆشن‌بیری و ره‌مزیه‌که‌ی ئه‌و سهده‌یه‌وه هاتوون. به‌م مانایه بۆ ئیمه‌ی کورد سهده‌ی بیستم رابوردویه‌ک نییه له پشتمان‌ه‌وه به‌جیمان هیشتبیت، به‌لکو به‌شێکه له ئاینده و به‌ره‌ورووی ده‌چین، قو‌ناغێک نییه تێپه‌ریبیت به‌لکو سه‌رده‌مانێکه و پێیده‌گه‌ین.

لئێستا ئه‌وپرسیاره‌ی بکریت له خۆمانی بکه‌ین ئه‌وه‌یه: ئایا به‌ چ مانایه‌ک سهده‌ی بیستم سهده‌یه‌که هیشتا له پشمانه‌وه‌یه؟ چۆن و به‌ چ مانایه‌ک به‌ره‌ورووی ده‌چین و چ مه‌به‌ستێکمان هیه که ده‌لێین ئه‌و سهده‌یه هیشتا کۆتایی پێنه‌هاتوه؟

زۆر به‌ کورتی مه‌به‌ستم له کۆتاینه‌هاتنی سهده‌ی بیستم ئه‌وه‌یه که تائێستاش زۆربه‌ی ئه‌و بابته و مه‌سه‌له و کیشانه‌ی ئه‌و سهده‌یه له دنیای

ئیمەدا هیناونیەتە کایەو، کۆتاییان پینەهاتوو، نا نەک هەر کۆتاییان پینەهاتوو، بە لکو شیوازی تەماشاکردن و ڕاڤەکردن و چارەسەرەکردنیشیان تا ڕادەیهکی زۆر وەک خۆی ماوتەو و لە هەمان ڕوانگەی سیاسی و ئەخلاقى و مەعریفیەو مامەلەدەکرین کە لەو سەدەیدا بالادەستبوون.

بەلام داخۆ گرنگترین مەسەلەیهک لە سەدەى بیستەمدا کۆمەلگای ئیمەى سەرقالکردی و بەدوای وەلام و چارەسەردا گەڕیت چیبوو؟ چیه ئەو مەسەلەیه کە تا ئیستاش لەهەمان ڕوانگەو مامەلەدەکریت؟

دەشیت زیاد لە وەلامیک بۆ ئەم پرسیارە هەبیت، دەشیت نەو جیاکان وەلامی جیاجیا بەم پرسیارە بدەنەو، ئافرەتان بەشپۆیهک ئەوسەدیه وینابەن جیا لە وینکردنی پیاوان، خەلکی شارەکان دیدیکیان هەبیت جیا لە خەلکی لادى، خویندەواران هەلگری تیگەیشتنیک بن جیا لە تیگەیشتنی نەخویندەواران، هتد...

بۆ کەسیکی وەک من، کە لە نیووی دووهمی سەدەى بیستەمدا ژیاو و سەرەتاکانی ووشیاری بەرووی جیهاندا لە ناوهراستی هەفتاکان و سەرەتای هەشتاکانی ئەو سەدەیدا کراوتەو، مەسەلەى هەرەسەرەکی کۆمەلگای کوردی لەو سەدەیدا مەسەلەى بنیادنان و گەشەپێدان و پاراستنی «شوناسی نەتەوہی کوردی». مەسەلەى چۆنیەتى پاراستنی بنەما سەرەکییەکانی ناسیۆنالیزمی کوردی و چۆنیەتى پاراستنی بنەما ڕۆشنبیری و ئەخلاقى و ڕەمزی و سیاسییەکانی ئەم بزوتنەوہیە. بە مانایەکی دیکە سەدەى بیستەم لە دیدی منەو سەدەى بریارەدانى خەلکی کوردستانە بۆ خۆبینین و خۆپیناسەکردن وەک ئەندامی یەک نەتەو، نەتەو وەک پیکهاتیکى سیاسی و کولتووری و ویزدانی کە وەک چوارچۆی بەرھەمەتانی شوناسی کۆی کاربکات و بە شوناسی تاکەکەسیش یەکیک لە ئاراستە سەرەکییەکانی ماھییەت وەرگرتن ببەخشیت.

ئەگەر ئەمە تەھدای گەرەمى میژووی ئیمەبیت لە سەدەى بسیتەمدا لەھەمانکاتدا ئەو میژوو مەسەلەى نووقمە لەناو کیشە و گرفت و زەحمەتیەکانی بنیادنانی شوناسی نەتەوہییدا. شوناسیک کە گەرەتر و کراوتر و مژدەبەخەشترە لە شوناسە ناوچەییە بەرتەسکەکان و بچووکتريشە

لهو شوناسه كۆسمۆپۆلیتیپانهی دهكهونه ئه‌ودیوی شوناسی نه‌ته‌وه‌یه‌وه. شوناسی نه‌ته‌وه‌یی به‌مانای رزگار بوونێکی دووجه‌مسهر له شوناسیک گه‌وره‌تر له شوناسی نه‌ته‌وه‌ و له شوناسیک بچووكتر له شوناسی نه‌ته‌وه. به‌م مانایه سه‌ده‌ی بیستم له میژووی ئیمه‌دا سه‌ده‌یکه له دۆخیکي میژوویی و فانتازی و ویژدانی سه‌خت‌دابوه، له‌سه‌ریک‌ه‌وه ده‌بیت به سه‌ده‌ی خه‌ونی مائا‌ویکردن له پیکهاته بچووكه‌کانی به‌ر له‌نه‌ته‌وه، له‌سه‌ریکی دیکه‌وه ده‌بیته رۆژگاری خه‌ونبین به رزگار بوون له پیکهاته زه‌به‌لاحه‌کانی ئه‌ودیوی نه‌ته‌وه‌وه. له‌هه‌ردوو دۆخه‌که‌شدا ئه‌م سه‌ده‌یه سه‌ده‌ی به‌خشینی ئه‌و مژده گه‌ورانیه که باس له ئازادی و رزگاری ویه‌کسانی و سه‌روه‌ری و دیموکراسیه‌ت و مه‌ده‌نیه‌ت ده‌کات.

به‌بۆچوونی من مه‌سه‌له‌ی بنیادانی شوناسی نه‌ته‌وه‌یی به‌و مانایه‌ی ده‌ستیشانمانکرد، گرنگترین مه‌سه‌له‌یه‌کی سیاسی و کولتووری و کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگای ئیمه‌ بووه، چ له نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌که‌دا و چ له نیوه‌ی دووه‌مه‌یدا، چ به نیه‌سه‌ت نه‌وه‌کانی سه‌ره‌تای سه‌ده‌که‌وه و چ له‌به‌رده‌م نه‌وه‌کانی کۆتایی سه‌ده‌که‌دا، چ له‌لای هه‌لگرانی حه‌رف و «قه‌لهم و موراجه‌عات»، چ له‌لای ئه‌وانه‌ش که رووداوه‌کانیان به‌خوین و قوربانی و فیشه‌ک نووسیوه‌ته‌وه.

به‌م مانایه‌ پرسیاری ئه‌وه‌ی ئیمه‌ کێین؟ ئه‌و پرسیاره‌ گرنگیه‌ که له سه‌ده‌ی بیستمه‌دا له پشته‌ی زۆربه‌ی هه‌وله‌کانی ئینسانی کورد و ته‌قالای هێزه‌ چالاکه‌کانی ناو کۆمه‌لگای کوردیه‌وه بووه. میژووی سیاسی و کولتووری و کۆمه‌لایه‌تی ئیمه‌ له‌و سه‌ده‌یه‌دا سه‌ره‌مه‌ینی هه‌ول‌دانێکی به‌رده‌وامه‌ بۆ وه‌لامدانه‌وه‌ی ئه‌و پرسیاره‌ و بۆ پیناسکردنی ئه‌و شوناسه‌ و به‌رجه‌سته‌کردنی له کۆمه‌لیک ماف و داواکاری تایبه‌تدا. به‌لام داخۆ ئه‌نجامه‌کانی ئه‌م هه‌ول و کۆشش و سه‌رقالبوونه‌ی کۆمه‌لگای ئیمه‌ به‌کۆی گه‌یشتووه‌ و چاره‌نووسی شوناسی نه‌ته‌وه‌یی ئیمه‌ له‌ سا‌له‌ درێژ و زه‌حمه‌ته‌کانی ئه‌و سه‌ده‌یه‌دا به‌چی گه‌یشت؟

٢- سه‌ده‌ی بیستم و گۆرانه‌ گه‌وره‌کان

بۆ وه‌لامدانه‌وه‌ی ئه‌م پرسیاره‌ پێویستمان به‌ کێشانی وینه‌یه‌کی گشتیه‌ بۆ ئه‌و ره‌وگه‌ گه‌وره‌یه‌ی رۆژه‌لاتی ناوه‌راسته‌ که کۆمه‌لگای کوردی له‌ناو ره‌هه‌نده

جوگرافى و خەيالى و سياسىيەكانىدا ئامادەبوو، مەبەستم كىتشانى و ئىنەيەكە بۇ ئەو دىنيا فانتازى و فىكىرى و سياسىيەى لە ناوچەكەدا ئامادەبوو و كورد تىيدا ژياو و تىيدا رووداوەكانى لىكداوئەتەو و تىيدا پلانى بۇ وەلامدانەوئە تەھداكانى كىشاو. بەبى دەستنىشانكردنى ئەم چوارچىوئە گىشتىيە زەحمەتە تەوانىن لە هەيلا سەرەكى و گىرنگەكانى مېژووى ئىمە لەو سەدەيەدا تىيگەين.

ئاشكرايە بىستوپىنج سالى يەكەمى سەدەى بىستەم رۆژگارى لەبەريەكدى ھەلۆھشاندەنەوئە چوارچىوئە دىنى و سياسى و كولتورى و ئەتنە گىشتىە بوو كە هەيلا گىشتىيەكانى شوناسى ئىمەى وەك مىلەتتىك و شوناسى زۆربەى مىللەتەكانى دىكەى لە رۆژھەلاتى ناوھراستدا دەستنىشان دەكرد. مەبەستم لەو چوارچىوئە ھەلۆھشاوئەيە، چوارچىوئە سياسى و كولتورى و رەمزىيەكانى ئىمپىراتۆرىيەتى عوسمانىيە. ھەلۆھشاندەنەوئە ئەم ئىمپىراتۆرىيەتە چەندان ماناى جىاوازى ھەبوو بەلام لە ھەموويان گىرنگىر بۇ ئىمە وەك مىللەتتىك لە بەريەكتىزانى كۆلەكەكانى ئەو شوناسە ئىينىيە بوو كە كۆمەلگاي ئىمەى لەرىگاي دىنەوئە بە سىنتەرى ئىمپىراتۆرىيەتەكەوئە گىردەدا. لە سەرەتاكانى ئەو سەدەيەدا ئەو دىنيا بەرفراوان و پىر ناكۆكىيەى ئىسلام لە فۆرمى ئىمپىراتۆرىيەتتىكى بان نەتەوئەيىدا پارچە جىاجىاكانى بەيەكەوئە بەستبۆوئە، تادەھات لاواز دەبوو و ھەر جارەى لە قوژبىتتىك لە قوژبەكانىيەوئە بەشىكى دادەرما و ھەر جارەى چەند نەتەوئە و گروپتىك لە ئىمپىراتۆرىيەتەكە جىادەبوونەوئە. سەرەتا بەشە مەسىحىيەكانى ئىمپىراتۆرىيەتەكە و دواترىش بەشە موسلمانەكانى لەبەريەكدى ھەلۆھشانەوئە. ھەر مىللەتە و «مالى نەتەوئەيى» خۆى جىاكردەوئە و ھەر يەكەشيان بەشىوئەيەك مائاوىي لەو شوناسە ئىمپىراتۆرىيە كىرد كە ھەمووانى لە چوارچىوئە ئىسلامدا و لە فۆرمى «براى دىنىدا» بەيەكدىەوئە دەبەستەوئە.

ئەم پارچە پارچە بوونەى ئىمپىراتۆرىيەت بە پلەى يەكەم كۆتايى ئەو شىوئە شوناسەى رادەگەياندا كە ئىسلام بناغە و ژىرخان و كۆلەكە سەرەككىيەكانى بوو. لاوازبوون و كەوتنى ئىمپىراتۆرىيەتەكە ماناى لاوازبوونى توانا رەمزىيەكانى ئىسلام بوو لە پاراستنى ئەو شوناسە كۆسمۆپۆلىيەدا كە ھەمووانى بەيەكەوئە كۆدەكردەوئە، شوناسىك جىاوازىيەكانى لەناوئەوئە پرىكدەخست و بە ھەر مىللەت و گروھ و ئەتنىيەكى ناو ئىمپىراتۆرىيەكە فانتازىيەكى دەبەخشى كە

یه‌کانگیربوو له‌گه‌ڵ فانتازایای سیاسی و کولتووری ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌ خۆیدا. که‌وتنی ئیمپراتۆره‌که‌ و له‌به‌ریه‌که‌ه‌ لوه‌شاندنه‌وه‌ی مانای لاوازبوونی شوناسی دینی بوو له‌به‌رده‌م شووناسی‌کی نویدا که‌ سه‌ره‌تاکانی دروستبوونی خۆی ده‌ژیا: مه‌به‌ستم شووناسی نه‌ته‌وه‌یه‌یه. له‌ سه‌ره‌تاکانی ئه‌و سه‌ده‌یه‌دا ئیسلام چیدی‌که‌ نه‌یده‌توانی ئه‌و سه‌ره‌زمینه‌ هاوبه‌شه‌بیت که‌ «برا دینه‌کان» له‌ «په‌یمانکی دینیدا» به‌یه‌که‌وه‌ کۆیکاته‌وه. له‌شوینی ئه‌مدا شووناسی نه‌ته‌وه‌یی و په‌یمانێ کۆمه‌لایه‌تی و به‌شیکێ زۆری ده‌زگا و بۆچوون و پرنسیپ و فانتازیا تایبه‌ته‌کانی مۆدیرنه‌ ده‌هاتنه‌پێشه‌وه‌ که‌ خوازیاری بنیادنانی مۆدیلی سیاسی نوێ بوون له‌ فۆرمی ده‌ولته‌ی نه‌ته‌وه‌یی و بزاونی ناسیۆنالیستیادا.

ئیسلام، که‌ رووی به‌ رووی تیزه‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و فانتازی و عه‌قلییه‌کانی مۆدیرنه‌دا ته‌قیه‌وه، که‌ رووبه‌رووی کۆمه‌لێک پیدراوی سیاسی و ئه‌خلاق و ره‌مزی نوێ بووه‌وه‌ له‌ودبوی گریمانه‌ دینییه‌کانه‌وه‌ ده‌ستبه‌کاربوون، که‌ ئینتیمای نوێ ورده‌ ورده‌ شوینی ئینتیمای دینی گرته‌وه‌ یان له‌پالیدا دروستبوو، ئیدی نه‌یده‌توانی وه‌ک بناغه‌ی سیاسه‌ت و بناغه‌ی ریکخستنی کۆمه‌لگا و بناغه‌ی به‌ ده‌زگاییکردنی په‌یوه‌ندیه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌کان و بناغه‌ی ئه‌و دنیا ره‌مزیه‌ نوێیه‌ بمیخته‌وه. یه‌که‌مین وانه‌کانی عه‌لمانیه‌ت و یه‌که‌مین وانه‌کانی ناسیۆنالیزم راسته‌وخۆ له‌سه‌ر لاوازکردنی توانا سیاسیه‌کانی ئیسلام له‌ به‌یه‌کدی به‌ستنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌ جیاجیاکان به‌ یه‌کدی‌وه، دروستبوون. بیرۆکه‌ی نه‌ته‌وه‌ شوین به‌ بیرۆکه‌ی «برای دینی» چۆلده‌کات و خه‌یاڵگه‌ی نیشتمانی نه‌ته‌وه‌یی، ده‌جیته‌ شوینی فانتازایای ئیمپراتۆریه‌ت. وه‌ک چۆن مۆدیرنه‌ سه‌ده‌یه‌ک پێشتر مه‌سیحیه‌تی ناچارکردبوو ده‌ستبه‌رداری ته‌ماحه‌ سیاسیه‌کانی خۆی ببیت و که‌نیه‌کان له‌ شوینی حوکمکردن و سیاسه‌ته‌وه‌ بینه‌ مالی خودا و قه‌شه‌ و ئیمانداره‌ به‌وه‌فاکان، ئاواش ئیسلام، له‌ ئاستی ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌دا، ناچار به‌م ازه‌یتانه‌ میژوویه‌ له‌ ته‌ماحه‌ سیاسیه‌کانی کرا و خه‌لافه‌ت وه‌ک سیستمیک ناچار به‌ مائناواییه‌کی نا ئومیدانه‌ له‌ میژوو، کرا.

له‌ میژووی هاوچه‌رخدا ئه‌مه‌ یه‌که‌مینجار بوو ئیسلام ناچاربکریت واز له‌ ته‌ماحه‌ ئیمپراتۆریه‌یه‌کانی به‌یخت و له‌شوینیدا شیوازی نوێ ریکخستنی کۆمه‌لگا و ریکخستنی ده‌ولت و ریکخستنی ئه‌و په‌یوه‌ندیانه‌ی ده‌ولت و کۆمه‌لگا به‌یه‌که‌وه‌ گریده‌دات، بیته‌کایه‌وه‌. ناسیۆنالیزم بووه‌ هۆی ئه‌وه‌ی ئیسلام

له باشتین حاله‌دا وهك نیشتمانیکی رۆحی بمیئته‌وه و مانا سیاسییه‌کانی نیشتمان واز لیبیئت بۆ خه‌ونه سیاسییه‌کانی ناسیۆنالیزم. به گۆرانی ئیسلام له «نیشتمانیکی سیاسییه‌وه» بۆ «نیشتمانیکی رۆحی» ئیدی چوارچێوه سوونه‌تییه‌کانی شووناسی دینی و ئەتیی و سیاسی گۆرانی گه‌وره‌یان به‌سه‌رداهات و به‌م گۆرانه‌ش مانا‌کانی ئیسلام بۆ هه‌ریه‌کیك له‌و نه‌ته‌وانه‌ی له‌رووی دینییه‌وه موسلمان بوون، گۆرانی گه‌وره‌ترین به‌سه‌رداهات. لای تورک، بۆ نمونه، ده‌رچوون له ئیسلام ده‌بیته‌ بنه‌مای سه‌ره‌کی ناسیۆنالیزمی تورکی، بۆ فارس دروستبوونی په‌یوه‌ندی له‌نیوان شیعیزم و ناسیۆنالیزمدا ده‌بیته‌ بنه‌مای شووناسی نه‌ته‌وه‌یی، له‌کاتیکدا لای عه‌ره‌ب مانه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان ئیسلام و ناسیۆنالیزم دا‌برانه‌ رادیکال به‌خۆیه‌وه نابینیت و ئەم په‌یوه‌ندییه‌ هه‌لبه‌ز و دا‌به‌زی زۆر له‌خۆده‌گریت.

له‌هه‌لومه‌رجی مردنی ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌دا ئەوه‌ی شووناسی میلیه‌ته‌ جیاوازه‌کانی ده‌ستنیشانده‌کرد چیدی مانا رۆحی و کولتووری و په‌مزیه‌ گه‌ردوونیه‌کانی ئیسلام نه‌بوو، ئەو مانایانه‌ی بازی به‌سه‌ر خه‌یالی نه‌ته‌وه‌ییدا ئەدا و له‌دیندا هه‌موو جیاوازییه‌کانی کۆده‌کرده‌وه و سنوورداری ده‌کردن، به‌لکو کۆمه‌لیک مانای نه‌ته‌وه‌یی و ئەتینی هاتنه‌کایه‌وه که ئەم میلیه‌تانه هه‌م به‌خۆیان و هه‌م به‌ ئیسلامیشیان ئەبه‌خششی. ئەمه‌ش له‌جه‌وه‌هه‌دا پرۆسه‌یه‌کی میژویی به‌رفراوانی خۆپیتناسکردنه‌وه بوو، له‌م پرۆسه‌یه‌دا خودی ئیسلام خۆشی له‌سه‌ر بنه‌مای فانتازیای نه‌ته‌وه‌یی جارێکی دی پیتناسده‌کرایه‌وه و ورده‌ ورده‌ مانا گه‌ردوونیه‌کانی له‌ده‌سته‌دا و بارگای ده‌کرا به‌ چندان مانای نه‌ته‌وه‌یی و ئەتینی تایبه‌ت. له‌و شوینانه‌دا که نه‌ده‌کرا په‌یوه‌ندییه‌کی ئەتینی راسته‌وخۆ له‌نیوان ئیسلامبوون و شووناسی نه‌ته‌وه‌ییدا پیتنیاریکریت، وه‌ک لای کورد، هه‌ولئه‌ه‌دا سود له‌و نه‌غمه‌ی عه‌داله‌تخوارییه‌ وه‌رگیریت که ئیسلام هه‌لگریه‌تی، به‌لام بۆ به‌ به‌خشینی شه‌ریه‌ت به‌ داواکارییه‌ نه‌ته‌وه‌ییه‌کان. واته‌ ناسیۆنالیزم بۆ به‌خشینی شه‌ریه‌ت به‌ داواکارییه‌ نه‌ته‌وه‌ییه‌کانی هه‌ندیک ئه‌رگومیئتی دینی به‌کارده‌هینیت که له‌ده‌روه‌ی ناسیۆنالیزم خۆیدا دروستبوون. له‌م پرۆسه‌یه‌دا خودای گه‌ردوونیه‌ی ئیسلام ته‌رجه‌مه‌ ده‌کرا به‌ خودایه‌کی نه‌ته‌وه‌یی و ده‌قی ناو کتیبه‌ پیرۆزه‌کان به‌کارده‌هات بۆ به‌رگریکردن له‌ داخواری نه‌ته‌وه‌یی و ئەتینی. لێره‌دا به‌رگریکردن له‌ شووناسی نه‌ته‌وه‌یی به‌ناو ئەو تۆنه‌ به‌کسانخوارییه‌دا

دەرۆیشت که ئیسلام بۆ ئیماندارانی داوادهکات. ئەگەر موسلمانەکان هەموو برابن و دەبیت یەکدی بە شتوویەکی مافپەرورەر و یەکسان مامەلەبکەن، ئەوا لەسەر هەمان نەغمە ی دینی کوردیش هەموو برای یەکدین و دەبیت هەمان مافای یەکسانبوونیان هەبیت لەگەڵ براکانی دیکەیاندا که کورد نین. لێرەوێ کوردبوونی ناو گوتاری ناسیۆنالیستی داخوایە دینیەکانی ئیسلام وەردهگریت و لە ڕەوتە دینیەکە ی دەریدهکات و لە ڕەوتیکی نەتەووییدا بەرجەستە ی دەکات. جگە لەم خالە، هەموو ئەو میللەتانە ی لەناوچەکەدا دەرژیان و سەرقالی خەباتی نەتەووییبوون، سوویدیکی گەرەیان لەو ژێرخانە دەرژگایی و کولتووری و ڕەمزیه وەردهگرت که ئیسلام هەلگریبوو. ئەم ژێرخانە ئاینیه دەرژایە خزمەتی چەسپاندنی بنەماکانی دروتسکردنی دەولەت و گەشەدان بە بزوتنەوێ ناسیۆنالیزم و پیکهتینانی شووناسی نەتەوویی. کهمال ئەتاتورک تارا دیهکی زۆر ووزە ی بەردهوامبوونی شەری نەتەوویی تورکی دژ بە یۆنان لە هەستی ئاینی کوردهکانەو وەردهگرت، وەک چۆن بەدیوی ئەویدیوشدا هەم عوبەیدولای نەهری و هەم شیخ سەعیدی پیرانیش، وەک سەرکرده ی دینی و هەلگری سەرمایهکی ڕەمزی ئاینی، سوویدیکی بێتۆنەیان لە ڕۆحیەتی ئاینی و لە دەرژگا و ڕیکخستنهکانی تەریقەت وەردهگرت بۆ بەرەنگاربوونەوێ دەسەلاتدارانی تورک. لەو ڕۆژگارەدا لە هەموو کون و قوژبنیکی ئیمپراتۆریەتە وێرانەکەدا ڕۆسەیهکی گەرە ی بە نەتەووییکردن و بە خۆمالیکردنی ئاین لەئارادابوو، وەکچۆن لەهەمانکاتدا کارخانەیهکی گەرە ی گۆرینی شووناسی ئاینی بۆ شووناسی نەتەوویی، لە فۆرمی چاپ و نووسین و حیزب و ڕیکخراو و بنکە ی کولتووریدا، لە کاردابوو.

لەم هەلومەرجە تازیهەدا هەموو ئەو بنەما کولتووریانە ی دنیای ڕۆحی ئەم ئیمپراتۆریەتە و ئەو پرنسیپە سیاسیانە ی شیوازی ڕیکخستنی پەیوهندیهکانی ناو ئیمپراتۆریەتەکە ی بەرپۆدهدەبرد، ڕووبەرۆی قەیرانی کوشنده بوونەوێ. ڕۆلی مۆدیلی دەولەتی مۆدیرنی نەتەوویی لە قەبراندن و لەناوبردنی فۆرمی ئیمپراتۆریەتەدا ڕۆلیکی لەرادهبەر گرنگە و ئەو پالە سیاسیه پێویستە ی بە عەرشی خەلافەتەو نا که مائاواپی لە میژووی ناوچەکە و میژووی جیهانکرد و تائێستاش هیچ هێژیک نەیتوانیوه بۆ ناو میژووی هاوچەرخی بگەرێنیتەوێ. مۆدیلی دەولەتی نەتەوویی بووه ڕەگەزی سەرەکی ناو فانتازیا ی سیاسی

میلله تانی ناو ئیمپراتۆریه ته که و شیوازی ریکخستنی باوی په یوهندی نیوان میلله ته جیاوازه کانی له گه ل سینته ری ئیمپراتۆریه ته که دا ویرانکرد. ئەم مۆدیله بیرۆکه یی برابره تی ئاینی له ناوبرد و له شوینیدا بیرۆکه یی یه کبونی نه ته وه یی و په یمانی کۆمه لایه تی و برابره تی سیاسی چه سپاند، شووناسی ئاینی قهیراناوی کرد و هیله گه وره کانی نه خسه ی شووناسی نه ته وه یی ده کیشا، ئەم مۆدیله شه هیدبونی له پیناوی ئایندا ده گۆری به شه هیدبون له پیناوی نیشتیمان و جیهادی ئاینی ده گۆریه سه ر جیهادیکی نه ته وه یی و خه بات بۆ خودای ده گۆری بۆ خه بات بۆ نه ته وه .

بینگومان قهیرانی شووناس له ئیمپراتۆریه تی عوسمانیدا به تنه ا قهیرانی شیوازی ئۆرگانیزه کردن و ریکخستنی په یوهندییه سیاسی هکانی ناو ئیمپراتۆریه ته که نه بوو، به لکو له قهیرانی ئەو دنیا رۆحیه ش بوو که چوارچێوه کانی به ره مه یینانی مانا و ره مز و فیکری ده ستنیشانده کرد. به مانایه کی دیکه قهیرانی ئیمپراتۆریه ته که له هه ماناکاتا قهیرانی لیکدانه وه کانی ئاین بوو بۆ جیهان و میژوو و ده وریه ر و شوین و جیی ئینسان له ناوه و گشته گه وره یه دا که ئاین نه خسه کانی کیشابوو. ئەمه ش مانای ئەوه بوو که ئیسلام وه ک دین نه ک له به رده م قهیرانیکی سیاسییدا بوو که به هۆیه وه نه یده توانی چیدی نه ته وه جیاوازه کان به یه کدییه وه گریتدات، به لکو له به رده م قهیرانیکی مه عریفیشدابوو که به هۆیه وه نه یده توانی جیهان به هه مان ئەو شیوه یه راقه بکات که سه دان سالبوو راقه ی ده کرد.

کۆمه لگای کوردیی سه ره تای سه ده که هیدی هیدی قهیرانه کانی شووناسی خۆی له هه ناوی ئەم قهیرانه به رفراوانه ی شووناسی ئیمپراتۆریه که دا ده ژیا. پرسیا ری شووناسی کوردی وه ک شووناسیکی نه ته وه یی له سه رخۆ و به هیتواشی ده بووه پرسیا ری هه ره سه ره کی میژووی ئیمه. هه لوه شانده وه ی ئیمپراتۆریه تی عوسمانی بۆ کورد به پله ی یه که م مانای لابرندی ئەو فشاره ره مز ی و رۆحیه ی بوو که نه یده هیشته شیوازیکی نوێی خه یالی سیاسی و کۆمه لایه تی له دنیای ئیمه دا بێته کایه وه که بائاراسته ی پیداکرتن له سه ر بوونی نه ته وه یی کاربکات. به لام له چوارچێوه ی قوولبۆونه وه ی قهیرانه کانی ئیمپراتۆریه تی عوسمانیدا و له به رده می پرۆسه ی لاوازیوونی فانتازیای دینیدا وه ک بنه مای سه ره کی شووناس، ئیدی ئەو فانتازیا نوێیه هیدی هیدی له دایکه بوو که وزه ی خۆی ته رخانه کات

بۇ بەرھەمھېننى شوناسى نەتەۋەيى. ئەم فانتازىيا تازىيە زمانى كوردى پردەكات لەو چەمك و وىنە و دەستەۋاژانەي كە شوناسى نەتەۋەيى دروستدەكەن و لە رېگەيانەۋە لەدايكبوونى چەمكەكانى نىشتيمان و نەتەۋە لەناو گووتارىكى سياسى و رۆشنىبىرىدا مەيسەردەبن. لەم سىياقەدا چەمكەكانى نىشتيمان، نەتەۋە، شەھادەت، ئازادى، خەبات، سەربەخۆيى، دەۋلەت، ئۆتۆنۆمى ەتد... كە بەسەريەكەۋە كەرەستەي سەرەكى بنيادنانى رەمزى نەتەۋەن، يەك لەدواي يەك لەدايكەبن و بەشىۋەيەكى رۆژانە بەكاردين و بەناو خەللكدا بلاۋدەبنەۋە. بەر لەم سەدەيە كۆمەلگاي كوردى بە تىرم و چەمك و دەستەۋاژەي ديكە باسى خۆي و باسى كىشە و ئازار و هيو و ئامانچ و داواكارىەكانى خۆي كردو. لە مەحويەۋە بۇ قانئىع، لە كوردىەۋە بۇ بىكەس، لە نالىيەۋە بۇ ئەحمەد موختار، كۆمەلگاي ئىمە شاھەتى كۆمەلئىك گۆرانى فىكرى و رۆشنىبىرىيە كە راستەۋخۆ لە پەيوەندىەكى ئاشكرادايە بە قەيرانى شوناسى ئاينى و لەدايكبوونى شوناسى نەتەۋەيىەۋە.

۳. سەدەي بىستەم و مەرجەعيەتى رۆشنىبىرىي

بەم گۆرانانە بەشىكى گرنكى مەرجەعيەتى رۆشنىبىرىي ئىمە لە بىستەكانى سەدەي بىستەمدا گۆرانى بەسەردادىت. مەرجەعيەتى ئاينى سەدەي نۆزدەھەم وردە وردە لاۋازدەبىت و لەشۋىنىدا و لەسەرخۆ مەرجەعكى ديكە دىتەكايەۋە كە لە تىكەلبوونىكى تايبەتى مژدەكانى مۆدىرنە و بەلئىنەكانى رۆشنگەريى و خەيالگەي ناسىۋناليزمەۋە سەردەردىنئىت. مەرجەعيەتى رەۋايەتى ئاينى و رەۋايەتى سياسى ئىمپراتورىيەت شۋىنى خۆيان ئەدەن بە مەرجەعيەتى سياسى نەتەۋەيى، مەرجەعيەتى كۆلتوورى ئاينى دەگوازترىتەۋە بۇ ئايدىۋلۆژىاي نەتەۋەيى و نانەتەۋەيى، مەعريفەي ئاينى و خورافەت شۋىنى خۆيان ئەدەن بە گووتارى پياھەلدانىكى خۆشنوۋدانە بە زانستدا، رۆشنىبىرى تەقلىدى شانۆ چۆلدەكات بۇ رۆشنىبىرى نوئى كە بەناۋى نەتەۋە و مافى سياسى و ئازاي كۆمەلآيەتى و پىشكەۋتن و يەكسانىيەۋە ددوئىت. لەم ۋەرچەرخانە تازىيەدا سەرەتاكانى مۆدىرنە و سەرەتاكانى ناسىۋناليزم بەيەكدى تىكەلەبن. بردنى هىلى شەمەندەفەر بۇ چىپاكانى ھەۋارامان لاي ئەحمەد موختار و پياھەكردنى رىفۆرمى زەۋى لاي قانئىع و بنيادنانى سۆسىاليزم لاي گۆران دەبنە ديارترين

سى ساتەوختى تەعبىر كىردن لەم وەرچەر خانە مەرجه عىيە. لای ئەم نەوھ تازانەى رۆشن بىرى كوردى خەمى سەرەكى بنیادنانى شووناسىكى كوردى سەر بەخۆ تىكەلدەبىت بە خەونى تازە كىردنەوھى ئەم كۆمەلگایە، پىشكەوتنى كۆمەلایەتى شان بەشانی پاراستنى مافە نەتەوھىيەكان دەپۆن و بەرگىردن لە كۆمەلگا و بەرگىردن لە نەتەوھ بەیەك خىراى دەچن بەرپۆه. لای ئەم نەوھى سەر بەخۆبوون و تازەبوونەوھ، نەتەوھ و رۆشنگەرى، پىشكەوتن و رزگار بوون دەبنە تىكەلنىكى لىكدیجیانەكراوھ و بەسەر یەكەوھى ئەو فەزا رۆحى و رەمزى و كۆلتورىيە نۆتییە دروستدەكەن كە كۆمەلگای ئیمە لە سالەكانى كۆتایى ئیمپراتۆرىيەتى عوسمانیدا و دواى كەوتنى ئیمپراتۆرىيەتەكە و دەیهكانى دوایدا دەكەوتتە ناویەوھ.

ئەو ھىزە كۆمەلایەتییەش كە داينەمۆ و بەرھەمەپنەرى ئەم گۆرانانەى، ئەو نوخبە نۆتییە، كە پرۆسەى تازە كىردنەوھى سیاسى و كۆمەلایەتى و كۆلتورى لە نیوھى دووھەمى سەدەى نۆزدەھەمەوھ تا ناوھ راستى سەدەى بیستەم ھىنا بوو كایەوھ. نوخبە یەك كە لە پەنجا سالى بەر لە كەوتنى ئیمپراتۆرىيەتدا نوخبە یەكى بچووك و لاواز و كەم قسەى بەلام لە دواى كەوتنى ئیمپراتۆرىيەتەكەوھ دەبیتە گىرگتەن نوخبەى رۆشنبىرى و یەك كىك لە پر قسەترىن نوخبە چالاكەكانى مېژووئى ئیمە نوخبە یە لەناو سیستى تازەى خۆپندن و سیستى قوتابخانە سەربىرىيەكان و میدیا و رۆژنامەگەرى مۆدېرن و زانىنى زمانى بىگانە و سەفەرەوھ دىت، لە پالیشىدا ژمارە یەك لەو رۆشنبىرە ئاینیانەى كە بەدیدیكى دىكەوھ لە ئاین رامون تا دیدى سونەتى و خورافە ئامیز ھەولیانداوھ لە ئیوان ئاین و زانستدا جۆرىك لە ھاوئاھەنگى و نزیكبوونەوھ دروستبەكەن، یان لانیك ییان لەسەر ئەو رەھەندانەى ئاین داگرتوھ كە بەدەم گۆران و گەشە كىردن و بەدەستەپنەنى زانىن و مەعریفەوھ چووھ. ئەم گروھ دینیيە تازەگەرەش یەك كىك لە كۆلەكە سەرەكییەكانى تازەبوونەوھ و خەونى تازەبوونەوھ لە دواى كۆتایى ئیمپراتۆرىيەتەوھ.

لە روى سیاسییەوھ ناسیونالیزمى كوردى بۆ بەرھەمەپنەنى گوتار و رەمز و خەيالى سیاسى نۆئ ھەر پشتنەستوربوو بە كارەكانى ئەم نوخبە نۆیە. دروستكردنى حیزبى سیاسى و دامەزاندنى یانە و دەزگا و كۆر و كۆمەلەى نۆئش ھەر دەرەنجامى دەستپېشخەرىيەكانى ئەم نوخبە یە. كیشەى سەرەكى

ئەم نوخبەيە لەو دەباووە كە نەيتوانیووە پەيوەندىيەكى ئۆرگانى لەگەل واقىيە كۆمەلایەتى و كولتورىيى و زمان و رەمزە تەقلىدى و باوەكانى كۆمەلگادا دروستىكات. ئەمەش وابەستەى نەبوونى سەرمايەيەكى رەمزى بەهێزبوو، كە بە خەون و خەيال و ويستەكانى ئەم نوخبەيە هێزىكى واقىيە ببەخشىت و بتوانىت بەهۆيەو هێزەكانى دىكە لە دەورى خۆى كۆبكاتەو و كارىگەرەيەكى راستەوخۆى لەسەر واقىيە كۆمەلایەتى و سياسى هەبىت. لەم روووە نفوزى كۆمەلایەتى ئەم نوخبەيە لە نفوزى كۆمەلایەتى نوخبە تەقلىدىيەكى كۆمەلگای كوردى لاوازتربوو كە لەرێگای دىنەو هەولێ پەكخستنى پرۆژەى تازەبوونەو هەى كۆمەلگای داو، لێرەو هەى ئەدەب و رۆشنىبىرى ئىمە داوى جەنگى جىهانی يەكەم پەرە لە هێرشبەردنە سەر ئەو هێزە سونەتییانە كە لەنىوان دىن و تازەبوونەو هەدا ناكۆكىيەكى گەورە دروستدەكەن. ئەمەش لەرووى كۆمەلایەتییەو وادەكات دابەشبوونىكى بونیادی قوول دروستبىت كە دواتر ببىتە هۆى لىكترازان و لىكجىابوونەو هەى خەون و چاوەروانىيە مێژوويیەكان. كىشەى سەرەكى ئەم قۆناغە لەو هەدايە كە خەونى بنیادنانى كیانىكى سياسى كوردى، يەكانگىر نەبوو لەگەل خەونى تازەكردنەو هەى كۆمەلگای كوردیدا. پرۆژەى بە بە مەلىك بوونى شىخ مەحمود و خەونى بردنى هیللى شەمەندەفەر بۆ هەورامان لای ئەحمەد موختار يەك پرۆژە نەبوون، لەنىوان جەمىل سائىب و شىخ مەحمودا مەسافەيەكى ساىكۆلۆژى و فىكرى و سياسى و كولتورىيى هەيە كە هىچ يەكىك لەو دوو لایەنەى هاوكىشەكە بۆيان پرنەكراو تەو. لەمەش پركىشەتر ئەو هەى كە دەولەتى تازە دامەزراوى عىراقى ئەو سەردەمە مژدەى گەورەترى پىبوو بۆ كەسىكى وەك ئەحمەد موختار، يان جەمال عىرفان يان رەفىق حىلمى يان ئەمىن زەكى بەگ، كە بەشىكن لە نوخبەى نوێى كوردى، تا بزوتنەو هەيەكى سياسى كە سەرکردايەتییەكەى لەژىر دەسەلاتى شىخ و مەلاكانى كوردستاندا بىت. ئەم دابىران و جىابوونەو هەى قازانچ و سودى كۆمەلایەتییە وادەكات نوخبەى نوێى كوردى ببىتە نوخبەيەيكى ئۆتۆنۆمىست و دروشمى دامەزاندنى دەولەتییكى كوردى سەربەخۆ شوینى خۆى بدات بە دروشمى ئۆتۆنۆمى. لەگەلئىشىدا سەردەمى راپەرىن و خەبات و شۆرشى چەكدارانە بگوازرىتەو بۆ سەردەمى «قەلەم و موراجەعات». رەگەكانى دروشمى ئۆتۆنۆمى لە سياسەتى كوردیدا لەم راستییە كۆمەلایەتییەى پىكەهات و شوینوجىيى نوخبەى نوێى كوردییەو سەرجاوەى گرتوو، هەر ئەم راستییە سۆسۆلۆژىيەشە درزىكى گەورە لە

پىكھاتى ناسيئوناليزمى كورديدا دروستدەكات كە تائەم رۆش پرنەكراوتەتوہ.
ئەمەش لە پەيوەندىدا بە مەسەلەى دامەزراندن و دروستکردنى شووناسى
نەتەوہىيەوہ يەك ماناى ھەبووہ كە برىتییە لە دابەزىنى ئەم بزوتنەوہىيە بۆ
ئاستى بەر لە ئامادەگى ووشيارى نەتەوہىيى و دابەشبوونى بەسەر گروہ و
ئایدیۆلۆژيا و دیدى ناتەبا و ناکۆكدا . لەھەمانكاتدا بىتوانايیەكى مێژوويش
نیشانئەدات لە دروستکردنى چوارچىوہىكى گشتیدا بۆ تىپەراندنى ئەو
ناكۆكيە جۆراوجۆرانە .

۴- نیوہى دووھەمى سەدەى بیستەم

ئەگەر ئەمە ئەو دیمەنە گشتیەبىت كە نیوہى يەكەمى سەدەى بیستەم لە
كوردستاندا دروستیکردبىت، ئەوا ئەم دیمەنە لە نیوہى دووھەمى ھەمان سەدەدا
گۆرانى گەورە و ریشەيى بەسەردادىت . ئەگەر نیوہى يەكەمى ئەم سەدەيە
سالانى لەدايکبوونى خەونى تازە و پرۆژەى تازە و خەيالى تازەبىت، سالانى
ھاتنەكايەى ووشيارىيەكى رۆشنگەرانە و جىابوونەوہى شووناسى دىنى و
شووناسى نەتەوہىيىبىت لەيەكدى، سەردەمى ھاتنەكايەى نوخبەيەكى نوپى بىت
كە پيشكەوتنى كوردستان و ئۆتۆنۆمبوونى لە جىابوونەوہ و دروستکردنى
دەولەتى سەربەخۆ بەلاوہ گرنگتربىت، ئەوا ئەم وینەيە لە نیوہى دووھەمى
سەدەكەدا لەزۆر رووہوہ دەگۆرپىت .

لە سەرھتای شەستەکانەوہ ھەلومەرجیكى نوپى دیتەكايەوہ كە دەسكارى زۆر
شت دەكات، لەم ھەلومەرجەدا دوو گۆرانى زۆر گرنگ روودەدان: يەكەمیان
لەدايکبوونى دەولەتى پۆست كۆلۆنيال كە دەولەتیکى حيزبى دەسەلاتگەرى
نادیموكرات و سەربازىيە . دووھەمیان لەدايکبوونى بەرفروانى شۆرش و
خەباتى چەكدارە . لەراستیدا پەيوەندى نىونا ئەم دوو دياردەيە ھىجگار ئالۆز
گەرچى ناکریت لەدايکبوونى يەكتيان لەويدیکەيان جىابكەينەوہ . ئەوہى لێرەدا
شايانى گرنگپىدانە ئەو راستیيەيە كە سەرەكيترين گۆرانىك ئەم ھەلومەرجە
نوپىە خستبىتییەوہ برىتییە لە شوپن چۆلكردنى لەسەرخۆى خەمى
تازەکردنەوہى كۆمەلگای كوردى بۆ خەمى پاراستن و بەھىزکردن و
بەردەوامىبەخشىن بە بەرگري و شۆرش و خەباتى چەكدار . بىرۆكەى بوژاندنەوہ
و رۆشنگەرى و تازەبوونەوہ جىى خۆى دەبەخشىت بە بىرۆكەى شۆرش .

يىگومان رەگەكانى ئەم گۆرانە لەناو زەمىنەى ئەو واقىعە پۆست كۆلۆنىاليە دايە كەدیتە كايەوہ. لەم قۆناغەدا كۆمەلگای كوردى دەكەوتتە بەر ھىترشى راستەوخۆى ئەو دەولتە پۆست كۆلۆنىالە تازە رزگار بووى لە عىراقدا دروستدەبیت و وەلامى سىياسى ھىزە كوردىيەكانىش بەم پەلامارە رووبەروو بوونەوہى چەكدارانەيە. چەند پەلامارەكانى دەولتەى عىراقى بەردەوام و فرەلايەنتر بووبیت، ئەوئەندەش پىويستى خەباتى چەكدار لە زەينى نوخبە سىياسىيەكانى كوردستانى نيوى دووھەمى سەدەى بيستەمدا وەك چارەنووستىكى گشتگىرى لىدیت و راستەوخۆ چارەنووسى كۆمەلگاشى پىوہ گرىدەدریت. لەو ساتەشدا كە خەباتى چەكدار دەبیتە گرنترين دياردەى سىياسى ميژووى ئيمە و بەشى زۆرى توانا و ھىز و وزە ميژوويەكانى كۆمەلگا لەگەل خۇيدا دەبات، ئىدى لەگەلیدا ئەم كۆمەلگايە شاقوليانە دابەشەبیت بۆ ئەوانەى دەبنە سووتەمەنى ئەم خەباتە و بۆ ئەوانەش دژايەتییەكى سەرسەخت و بەردەوامى گيانى و مالى ئەم خەباتە ئەكەن. ئەم وەرچەرخانە لە نيوى دوھەمى سەدەكەدا سەرلەبەرى ستراتىژيەتى رۆشنبىرىيى و بناغەكانى بنیادنانى شوناسى نەتەوھىيى ئيمە دەگۆریت، بە رادەيەكى زۆر خەونى رۆشنگەرانە شوینى خۆى ئەدات بە مەسەلەى كۆكردنەوہى ووزەى پىويست بۆ بەرگرى، گووتارى رەخنەى كۆمەلایەتى بەنيازى پىشخستنى كۆمەلگا شوینى خۆى ئەداتە بە گووتارى حەماسەت بۆ شۆرش، رەخنە لە دەسەلات تەنانەت لەو فۆرمەدا كە جەمیل سائىب لە شىخ مەحمودى دەگریت دەچیتە شوینى بیدەنگبوون لە ناشىرىنيەكانى شۆرش.

بەبۆچوونى من سەدەى بيستەم لە ميژووى ئيمەدا سەدەيەكى دابەشبوو بووہ بۆ دوو نيوى جياواز و لىكچىراو و تا رادەيەكى زۆر بەيەك ناكۆك: نيوى يەكەمى، نيوى بينىنى خەونىكى رۆشنگەرانەى تازدەگەرە بەو مانايەى لەسەرەوہ باسمانكرد. لەكاتىكدا نيوى دووھەمىيان دەبیتە رۆژگارى بەرپابوونى خەباتى چەكدار و لاوازبوونى فرلايەنى خەونى رۆشنگەرانە.

يىگومان من مەبەستم لەكەداركردنى خەباتى چوكدار و شۆرش و شەھيدەكانى نىيە، ھەر وھا ناتوانين بەھىچ جورىك نكولى لە رۆلى ئەم خەباتە لە پەرەپيدانى ھەندىك رەھەندى گرنكى شوناسى نەتەوھييماندا بكەين، بەلام لە ئاستى ستراتىژيدا، واتە لە ئاستى تەماشاكردنى ھودا دوورەكانى ئەم

دیاردیه‌دا، ده‌توانین بلّیین که خه‌باتی چه‌کدار زیانی تاییه‌تی به شووناسی نه‌ته‌وه‌یی ئیّمه گه‌یانده‌وه و له‌هه‌ندیک دۆخدا ریگربووه له‌به‌رده‌م دروستبوون و پته‌وبوونیدا. به‌بۆچوونی من قوئاغی خه‌باتی چه‌کدار له زۆر رووه‌وه قوئاغی گه‌رانه‌وه‌یه بۆ سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م، قوئاغی سه‌رله‌نوئ به‌ره‌مه‌هێنانه‌وه‌ی پیکدادانی چه‌کدارانه‌ی نیوان هێزه کوردیه‌که‌انی ئەو سه‌ده‌یه‌یه. میژووی شوێشی چه‌کداری حیزبه به‌ره‌مه‌سه‌که‌ره‌که‌انی کوردستان له شه‌سته‌کان به‌دوا له میژووی په‌یوه‌ندی نیوان ئیماره‌ته کوردیه‌که‌انی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م ده‌چیت. ئەوه‌ی له‌م می‌وه‌دا ونه ئاماده‌گی ئەو چوارچۆیه نه‌ته‌وه‌یه‌یه به‌ر‌فر‌اوانه‌یه که بتوانیت جیا‌وازی‌یه‌که‌انی ئەم بزوتنه‌یه له‌ناو‌خۆیدا کۆبکاته‌وه. خه‌باتی چه‌کدار هه‌ر زوو ده‌بیته هۆی دابه‌شبوونی هێزه چه‌کداره‌کان له‌ناو‌خۆیاندا و هه‌رزووش هه‌لومه‌رجیک دروسته‌که‌ات که تیایدا چه‌ندان هێز له‌دایکبین که بده‌نه پال ده‌وله‌ته مه‌رکه‌زی‌یه‌کان دژ به شوێرش و په‌هه‌نده چه‌کداری‌یه‌که‌ی ناسیۆنالیزمی کوردی.

وه‌ک ووتمان، له شه‌سته‌کان به‌دوا سه‌ده‌ی بیسته‌م له میژووی ئیّمه‌دا دابه‌شده‌بیت بۆ دوو نیوه، نیوه‌ی یه‌که‌می، نیوه‌ی هه‌ولّدانی خۆده‌ربازکردن و دابرا‌نه له سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م و ئەو کیشه سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و مه‌عریفیانه‌ی ئەو سه‌ده‌یه دروستیده‌که‌ات. له‌کاتیکدا نیوه‌ی دووه‌میان، واته له شه‌سته‌کان به‌دواوه، ده‌بیته رۆژگاری گه‌رانه‌وه‌یه‌کی به‌رده‌وام بۆ سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م که کاراکته‌ری سه‌ره‌کی له په‌یوه‌ندیدا به شووناسی نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌وه بریتیه‌یه له دابه‌شبوونی کۆمه‌لگای کوردی له په‌یوه‌ندی و هه‌لوێستیدا له به‌رامبه‌ر شوێرش و خه‌باتی چه‌کداردا، هه‌روه‌ها دابه‌شبوون و پیکدادانی هێزه کوردیه‌که‌انی له‌گه‌ڵ یه‌کدا. ئەگه‌ر نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌که رۆژگاری رزگاربوونیت له فانتازیای دینی و له چوارچۆیه‌ی سیاسی ئیمپراتۆریه‌ت، چوارچۆیه‌یه‌ک که له بوونی نه‌ته‌وه‌یه‌ی گه‌وره‌تره و به‌م گه‌وره‌بوونه‌شی ری‌ده‌گریت له هاتنه‌کایه‌ی وشیا‌ری و شووناسی‌کی نه‌ته‌وه‌یه‌یدا. ئەوا نیوه‌ی دووه‌میان نیوه‌ی دابه‌شبوون و هاتنه‌کایه‌ی شووناسی ناوچه‌یی و حیزبی و ئایدیۆلۆژی‌یه که شووناسی‌ک به‌ره‌مه‌ده‌هێنیت بچوکت له شووناسی نه‌ته‌وه‌یه‌ی و ریگر له‌به‌رده‌م دروستبوونی ئەم شووناسه‌دا. تراژیدیای میژووی ئیّمه له سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌دا له‌م دابه‌شبوونه‌ی سه‌ده‌که‌دا‌یه بۆ دوو نیوه‌ی دژ به‌یه‌ک، له‌و گه‌رانده‌وه‌ ناوه‌خته‌ی

سەدەدى ئۆزدەھەمدايە بۆ ناو نيوەى دووھەمى سەدەى بېستەم، لەو بەسەدەى ئۆزدەھەمکردنەى نيوەى دووھەمى سەدەى بېستەمدايە. لە ھەمووشى كوشندەتر ئەو راستىيە تالەيە كە كۆمەلگاي ئىمە لە كۆتاييەكانى سەدەى بېستەمدا نەك ئامادەنەكراو و ئامدەنيە بۆ چوونە ناو سەدەى بېستويەكەمەو، بەلكو بەزۆر مانا ھىشتا لە ھەناوى سەدەى ئۆزدەھەمدا دەژى كە غائىبى ژمارە يەك تيايدا نەتەو و شووناسى نەتەويە.

• سەدەى بېستەم لەنيوان دروستبوون و دروستنەبوونى نەتەو!

بەو مانايانەى سەرەو ئىمە لەسەدەى بېستەمدا نەتەو ھەمان نەك بە مانا سياسىيەكەى بۆ دروستنەكراو، بەلكو زۆربەى بناغەكانى دروستبوونى نەتەو و شووناسى نەتەو ھېشىمان لاواز كرده. لە كۆتاييەكان سەدەى بېستەمدا كۆمەلگاي كوردى لە ھەموو كاتىك پارچە پارچە ترە، نەك لە غىابى ھەموو ئەفسانەيەكى نەتەويە گشتيدا دەژى، بەلكو لە غىابى ھەر چوارچىوہەكى سياسى يەكگرتووشدا دەژى كە تىيدا ھىزە جياجياكان مەوداى تەعبيركردنيان لە خۆيان ھەك بەشى جياوازى يەك نەتەو ھەبىت. لە كۆتايى ئەم سەدەيدا سياسەتى بەر لە دروستبوونى نەتەو و سياسەتى يەكسانكردنى نىشتيمان بە مالى خىل و مالى حىزب و مالى سەر كرده لە ھەركاتىكى دىكەى مېژووى ئىمە بەھىزتر و ھەمەلايەنترە. لىرەو كۆتاييەكانى سەدەى بېستەم لە مېژووى ئىمەدا لەزۆر پرووھە پىكاروپىك سەرلەنوئى ژيانەوہى كىشە خىلەكىيەكانى سەدەى ئۆزدەھەم و لۆژىكى مەملانىكانى سەدەى ئۆزدەھەم بەرھەمدەھىننيتەو، كە ئەمانەش بەھەموو مانايەك كىشە و مەملانىكانى بەر لە دروستبوونى نەتەو.

بە گىرانەوہى سەدەى بېستەم بۆناو ھەناوى سەدەى ئۆزدەھەم كۆمەلگاي ئىمە ناچارە لە سەرەتاكانى سەدەى بېست و يەكەمدا لە ھەولئى ئەو ھەدايەت مېژووى ئىمە لە دەستى لۆژىكى سەدەى ئۆزدەھەم بىستىتەو. لەباتى ئەوہى بگوازينەو بۆ سەدەيەكى نوئى يان بچينە ناو سەدەى بېستويەكەمەو، دەبىت جارىكى دىكەش لە ھەولئى ئەو ھەدايەت لە سەدەى ئۆزدەھەم دەربازبىن و بگەپىنەو بۆ گەلئىك لە پىدراوہ سياسى و كولتورى و پەرمزىيەكانى نيوەى يەكەمى سەدەى بېستەم. ئەگەر سەدەى ئۆزدەھەم سەدەيەك بىت كە تيايدا لۆژىكى بالادەست لۆژىكى شووناسە ناوچەيى و خىلەكىيەكانى بەر لە دروستبوونى نەتەو بن و

له راستیشدا ری له دروستبوونی نهتهوه بگرن، ئەوا بهر لهوهی بچینه ناو سهدهی بیست و یهکهمهوه که بهزۆر مانا سهدهی جیهانی دوای نهتهوهییه، دهبیت جاریکی دی مانا راستهقینهکانی بوونمان لهسهدهی بسیتهمدا بژینهوه.

هۆلهندا

مایسی ۲۰۰۰

قهیرانی کراوه و قهیرانی داخراو

چهند سهرنجیک ده‌بارده‌ی په‌یوهندی نه‌وه‌کان له کوردستاندا

١- نه‌وه‌کان و وینه‌کانیان

هیچ نه‌وهیه‌ک نییه قونای ژبانی خۆی به قهیراناویترین قونای میژوو نه‌زانیت. کام نه‌وه‌ی قبووله پییگوتریت تو له رۆژگاریکی جوانتر و هیمنتر و بیکیشه‌تر له رۆژگاری نه‌وه‌کانی بهر له‌خۆندا ده‌ژیت و گرفته‌کانت له گرفته‌کانی ئه‌وان که‌متر و ساده‌تر و هیوترن. هه‌ر نه‌وهیه‌ک له نه‌وه‌کان و وینه‌یه‌کی دیاریکراوی خۆی و وینه‌یه‌کی تایبه‌تی نه‌وه‌کانی بهر له‌خۆی و وینه‌یه‌کی جیاوازی میژووی ئه‌و کۆمه‌لگایه‌ی له‌لایه‌ که له ناویدا ده‌ژی. تارا‌ده‌یه‌کی زۆر ئه‌م وینه‌یه‌ ته‌عبیر له ویست و ئاره‌زوو و داواکارییه‌کانی ئه‌و نه‌وه‌یه‌ ده‌کات له په‌یوه‌نیدا به‌هه‌موو ئه‌و شتانه‌وه‌ که ده‌که‌وێته‌ ده‌روه‌ی سنوره‌کانی خۆیه‌وه، له هه‌مانکاتیشدا ته‌عبیر له ووشیاری ئه‌و نه‌وه‌یه‌ ده‌کات به‌رامبه‌ر به‌و دنیا‌یه‌ی تیدا ده‌ژی و به‌رامبه‌ر به‌و ئه‌گه‌ر و مژده و به‌ربه‌ستانه‌ی به‌و دنیا‌یه‌دا ئاماده‌ن. به‌شیک‌کی گه‌وره‌ی ئه‌م وینه‌یه‌ زاده‌ی ئه‌و ئه‌رک و نه‌رمانانه‌شه‌ که ئه‌و نه‌وه‌یه‌ ده‌یخاته سه‌رشانی خۆی و له‌ریگای پیاده‌کردن یان نه‌کردن‌یا نه‌وه‌ شووناسیک‌کی تایبه‌ت به‌خۆی ده‌به‌خشیت، هه‌روه‌ها ئه‌م وینه‌یه‌ زاده‌ی ئه‌و چاوه‌روانیانه‌شه‌ که کۆمه‌لگا و ده‌وره‌یه‌ر و نه‌وه‌کانی دی به‌رامبه‌ر به‌و هه‌یانه، جا له‌ریگای به‌دیته‌نانی ئه‌و چاوه‌روانیانه‌وه‌ بیت یاخود له‌ریگای ئی لادان و پوچه‌لکرده‌وه‌یانه‌وه.

به‌م مانایه‌ هه‌ر نه‌وه‌یه‌ک له نه‌وه‌کان له‌ناو کۆمه‌لێک هاوکیشه‌ی کولتووری و نه‌خلاق‌ی و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و په‌رمزیدا ده‌ژی که به‌شیکیان له‌گه‌ڵ ویست و چاوه‌روانی و خه‌ونه‌کانی ئه‌ودا ده‌گونجین و زه‌مینه‌یه‌ک بو پراکتیک‌کردن‌یان. م‌خولقین، ئه‌مه‌ش واده‌کات جوړیک له به‌رده‌وامی دروستبیت له‌گه‌ڵ ئه‌و نه‌وه‌ میژوویدا که به‌ر له ئاماده‌گی ئه‌و له‌ئارا‌دایوون و ئه‌و هه‌لومه‌رجه میژوویی و

ئەخلاقى و رەمزىيەيان خولقاندوھ كە ئەو دەكەوئتە ناوييانەوھ، ھەم لەھەمانكاتدا دەشىت بەشىك لە ويست و ئارەزوو و چاوەروانىيەكانى ئەو نەوھىيە تەواو ناكۆكبەت بەو پئدراوھ مئژوووييانەى كە ئامادەن و ئەم لەناوياندا پەيوھندييەكى مەملانئامئز بەرامبەريان دروستدەكات. لەم دۆخدا جۆرىك لە دايرن لەنئوان نەوھى پئشوو و نەوھى نوئدا، لەنئوان مئژووويەكدا كە پئشتر ئامادەيە لەگەڵ ئيرادەيەكدا كە دەيەوئت ئەو مئژووھ بگورئت، دروستدەبئت. ئەگەر بەردەوامى جۆرىك لە ھارمۆنيەت و ھيمنى و ئاسايشى كۆمەلايەتى دروستبكات، ئەو دايران بەبئ كئشە و ببئ ناكۆكى و ھەندىكجار ببئ پئكدادانى رەمزى و واقىعى دروستنابئت. ئەو ياسايەى كە نەوھىيەك بە نەوھىكانى بەر لە خۆى و دواى خۆيەوھ گرئدەدات ياساى بەردەوامى و دايران و پئكەوھبوون و جيابوونەوھىيە لە يەك كاتدا.

لەم بەردەوام و دېرانەدا ھەر نەوھىيەك سەرلەنوئ پئناسى تايبەت بەو چەمك و مانا و پرنسپە كۆمەلايەتى و سياسى و فەرھەنگيانە دەبەخشئت كە لە ھەناوياندا گەورەدەبئت و بەھۆيانەوھ دنيا دەناسئت و دياردەكان راھەدەكات و دواجارئش لەھەناوياندا دەمرئت. لەرئگاي پئناسەكردنەوھى شتەكانەوھ ئەم نەوھىيە شوناسئك بەخۆى دەبەخشئت و بە خۆى و بە دەرەوھى خۆى دەلئت ئەمە منم و ئەمەش ھەلوئىستى كۆمەلايەتى و سياسى و كولتورى و مەعرفىم و ئەمەش ماناكان و تئگەيشتنەكان و ھەلوئىستەكانى من بۆ دنيا و دياردەكانى دەوروبەرم. ھەر نەوھىيەك نەتوانئت ئەم كارە مەيسەربكات نەوھىيەكى پئشوناس دەبئت و ئەم پئشوناسيەشى دەيكاتە بوونەوھرئك شتەكان لەدەرەوھرا ئەو ببەن، ببئ پلان و ببئ چاوەروانى و ببئ ئاراستە لەناو ئەو ساتەوھختە مئژوووييەدا ئامادەبئت كە گەمارؤيداوھ. لۆژيكي مەملانئى نەوھىكان پئماندەلئت كە لەزۆر رووھوھ ئەو پئناسانەى نەوھى تازەكان سەرلەنوئ بۆ شتەكانى دەكەن جياوازن لە پئناسەى نەوھىكانى بەر لە خۆيان و جياشدەبن لە پئناسەى نەوھىكانى دواى خۆيان. ئەم جياوازيەش بەتەنھا بەرھەمى جياوازي ھەلومەرجى مادىي ژيانى نەوھىكان نييە، بەتەنھا ئامادەبوون لە ساتەوھختى مئژوويى جياوازدا لە ساتەوھختەكانى دى ناخولقئنئت، بەلكو لە چەند روويەكەوھ بەرھەمى ئەو رۆجى «نارسيسمە كۆبى»شە كە ھەر نەوھىيەك لە نەوھىكان ھەلگريەتى و لەپالئدا ماناكان و ئەزموونەكان و بۆچوونەكانى بەرھەمدەھئنئت. ھىچ نەوھىيەك نييە لە

قولايى خۇيدا ھەلگىرى جۆرىك لە نارسىسم نەبىت، نارسىسمىك فو بە پۇجى خۇجياكرد نەوھيدا بكات و ھەك بوونەو ھەرىكى جياواز لە بەرامبەر نەو ھەكانى دىكەدا رايوھەستىنەيت.

بەشىكى گەورەى كىشەى نىوان نەو ھەكان لەو راستىيە سادانەى سەر ھەو ھەرا دروستەبەيت، بەلام ئەو راستىيە سادانە بەشىكى دانەبىراوى ژيانى ھەر نەو ھەكە لە نەو ھەكان، لە راستىدا بەشىكى ئورگانى ژيان خۇيەتى ھەك سەفەرىك كە زياد لە نەو ھەك ناچارن لە گەل يەكدا و پىكەو ھەنجامىدەن. بۇيە لە راستى دوورناكە وىنەو ھەر ووتمان ھىچ نەو ھەك نىيە بى كىشەبەيت، ھىچ نەو ھەك نىيە لە دنايەكى بە ھەشتائەمىزدا بژى و لە رووبارى شىردا مەلەبكات و نانى بەيانىانى لە دوورگەيەكى ھەنگویندا بخوات، لانىكەم ئەمە ئەو وىنەيە نىيە كە نەو ھەكان لەسەر خۇيان ھەيانە. ھەر نەو ھەك رووى بە چەندان مەملانىيە سىياسى و كولتورى و كۆمەلەيەتى و ساىكۆلۆژى تايبەتدا دەتەقىتەو ھە جۆرىك لە جۆرەكان لە پەيوەندىەكى گرفتائەمىزدا يە گەل خۇى و دنيا و دەوور بەرىدا. نەو ھەى بىگرفت بوونى نىيە و تائىستاش ژيان لەم ئەستىرەيەدا ژيانە لەناو كۆمەلەك كىشە و گومان و مەترسى گەورە گەورەدا. لە ناھەق نىيە سۆسىۆلۆژى ئەلمانى بەناوبانگ (ئولرىش بىك) كۆمەلگا ھاوچەرخەكان بە «كۆمەلگای مەترسى» ناو دەبات و پىيوايە ئەو ھەى چىنەكان لەم قۇناغەى تازىيەى مۆزىروى مروۇقا يەتيدا لە يەكدى جىادەكەتەو جىاوازی لە دابەشكردى داھاتدا نىيە، بەلكو جىاوازیيە لە دابەشكردى مەترسىدا. ھەژار ئەو كەسەيە كە زۆرتىن و خراپتىن شىو ھەكانى مەترسى بەردەكەوئەت، بەلام دەولەمەند ئەو كەسەيە كە كەمترىن مەترسى و جۆرە سادەكانى مەترسى بەردەكەوئەت. لە دیدى ئولرىش بىكدا چەمكى مەترسى ئەمروكە شوئىنى چەمكى ئابوورى گرتۆتەو ھە.

كە دەلەيم ژيان لەسەر ئەم ئەستىرەيە ژيانە لەئىو كۆمەلەك مەترسى گەورەدا مەبەستم نىيە داكوكى لەو ھەكەم كە جىاوازی گەورە لەنىوان ئەو ھەلومەرجە كولتورى و كۆمەلەيەتى و سىياسىانەدا نىيە كە نەو ھە جىا جىاكان خۇيانىان تىدا بىنىو ھەو ھە، ياخود بەمەوئەت بلىم نەو ھەكان ھەموويان رووبە رووى يەك مەترسى دەبنەو ھە، يان بە ھەمانئەندازە بەختەو ھەر يان بىبەختن. نا ئەو ھەى من دەمەوئەت بىسەلمەنم بوونى كۆمەلەك كىشەى گەورەيە كە ھەر نەو ھەك رووبە رووى دەبەتەو ھە و ناچارە وەلامى تايبەت يان پىداتەو ھە. يان ئەو ھەلامانە دەسكارىبكات

که نهوهکانى بهر له خۆى به ههمان ئه وه کيشانهيان داوه ته وه که ئه و ڤووبه ڤوويان ده بپته وه. بېگومان شت يواز و ناوه رۆكى کيشه کان جياوازن، هه نديک کيشه هه ن سنوورى نه وه کان تپده په ږين و له کاتيکدا هه نديکى دیکه يان تايبه تن به نه وه يه ک له نه وه کان. هه نديک کيشه هه ن نه ک ته نه ا سنوورى نه وه کان تپده په ږين به لکو سنوورى نه ته وه و گروهه ئه تنى و دينيه کانيش ده به ږين و له يه ک کاتدا ڤووبه ڤووى هه مووان ده بنه وه، وه ک کيشه کانى ژينگه و تيروريزم و کوچ، هتد... که کيشه ي بان - نه ته وه يى و بان - نه وه يين. به لام کيشه ي دیکه هه ن، وه ک کيشه ي ره وشتى سياسى و کيشه ي هه لويست له ده زگا کومه لايه تيه کان و کيشه ي ڤووبه ڤوويونه وه ي ئه خلاقياتى بالاده ست، که کيشه گه ليکن له به رده م هه ر نه وه يه کدا به شيوه ي جياواز ناماده بن.

۲. نه وروپا و نه وه کانى

با نمونه له سه ر جياوازي کيشه کان له ميژووى نه وروپاوه به ينينه وه و بو ئاشکرا کردنى مه به سه ته کانمان له ناماده گى دوو نه وه ي تايبه تى ميژووى هاوچه رخى نه وروپى راميين. مه به ستم له و دوو نه وه يه ش نه وه ي په نجاکان و نه وه ي شه سه ته کانى سه ده ي بيسته مى ئه و کومه لگايانه يه.

هه ر که سيک که مه کيک شاره زاي ميژووى نه وروپا بيت ئه و راستيه ئه زانيت که جياوزيه يه گه وره له نتيوان ئه و دوو نه وه يه دا هه يه. نه وه ي يه که ميان نه وه ي ږوژگاره تاريک و نووته که کانى جهنگ و پيکدا دانه سياسى و کومه لايه تى و نه ته وه ييه کانى ناو نه وروپا خو يه تى، ئه م پيکدا دانه ش جه سه ته و ږو ح و ياداوهرى ئه م نه وه يه ي ليوان ليکوردوه له حياکيه ته ترسناکه کانى جهنگ، له مه ترسى مه رگ و برسيه تى و تو تاليتاريزم. له کاتيکدا نه وه ي دووه ميان منالى ده وله تى خو شنوودگه را و نه وه ي ناماده گى و به رقه رارى ئاشتويه يه کى کومه لايه تى و سياسيه يه که جهنگ بو ئه وان زياتر ږووداوى ناو حياکيه تى باپيران و داپيرانه، نه ک واقيعيکى حياتى تپيدا ژيابن و نازاريان به ده سه ته وه کيشا بيت.

نه وه ي يه که ميان له باشترين حاله تدا له ناو سيستمى ديموکراسى باوکسالارادا ژياوه که بازى به سه ر نازادى و ئيراده و ئاره زوى تاکه که سه دا داوه، به لام نه وه ي دووه ميان ويستويه تى هه موو به هاکان به خوى بداته وه و

ئازادى بىكاته پرۆژه يەكى تاكەكەسى و تارادە يەكى زۆرىش ئىستاتىكى. نەوہى يەكەمىيان نووقمى ناو كولتوورىكى سىياسى بوو كە ھىرار كىەتى سىياسى و كۆمەلە يەتى و مەعرفىي وەك پىرۆزىك مامەلە كر دوه، لە كاتىكدا نەوہى دووھەمىيان لەناو زانكۆ و قاومخانى و شەقامە گشتىيەكانەوہ دەيانقريشكان: لىگەرى خەيال ھوكمبكات، دەسلەت بۆ گوول، خۆشەويستى لەشويتى جەنگ، لەباتى شەركردن جنسكردن. ھىرار كىەت رۆحى يەكەمىيان داگىردەكات بەلام دووھەمىيان دۇ بە فۆرمە جىاوازەكانى دەسلەت دەجەنگىت، تا رادەى گەيشتن بە ئەنار شىزم.

نەوہى يەكەمىيان داواى بە دەزگايىكردنى سىياسەت و بەدەزگايىكردنى دەسلەتە دەكر و لەم پرووھە باوہرى خۇيان بە شىئوہ يەكى گشتگىر بە سەركردە سىياسى و رۆشنبىرىيەكانى خۇيان بە خشىبوو تارادە يەكى زۆرىش بىپرسىيار بوون بەرامبەر بە ئايدىكان و مژدەكان و شەرعىەتەكانى ئەو رابەرە باوہرىپىكراوانەى وىنەى گشتى سەردەمەكەيانى دەكىشا، كەچى نەوہى دووھەمىيان دەىگوت ھەموو شتىكى شەخسى سىياسى و سىياسەتكرن بەتەنھا كارى سەركردە و سىياسىيەكان نىيە، لە كاتىكدا يەكەمىيان سىياسەتى لەناو ھىزب و دەستى سەركردە سىياسى و ئاينىيەكاندا دەبىنى، دووھەمىيان باوہرى وايە سىياسەتكرن شتىكە لەسەرجادە و ناو مال و شوپنە گشتى و تاپبەتەكاندا ئەنجامئەدرىت. ئەم نەوہى گەومانتىكى گەورەى لەھەموو ئەو ئايدىا و بەلئىن و دەزگايانە ھەبوو كە رابەرە جىاجىياكان بەرىئوہياندەبەردن و ھەلگىر يانبوون.

نەوہى يەكەمىيان بىيەكى لەناو كولتوورىكى سىياسىدا بوو كە بەرھەمئەنەرى تۆتالىتارىيەت و پىرۆزراگرتنى سەركردەى كارىزمى و پايدەداركردنى پاتىرىكىەت بوو، لەكاتىكدا نەوہى دووھەمىيان نەك تەنھا لە پەلامارىكى بەردەوامدا بوو بۆسەر ئەو كولتوورە، بەلكو خودى ئەو دەزگا و سىمبۆلە سىياسىيانەشى خستبووہ ژىر پرسىياروہ كە ئەو كولتوورە لە ناوياندا ھەناسەى ئەدا. يەكەمىيان شوناسىكى داخراو و دەستەجەمعى ھەبوو، دووھەمىيان دەيوست شوناس بىكاتە مەسلە يەكى تاكەكەسى، يەكەمىيان كەم تا زۆر لەناو دىندا نووقم بوو، دووھەمىيان رەخنە يەكى توندى ھەموو فۆرمەكانى ئىمان دەكات، يەكەمىيان بەھا سوونەت يەكانى جنس و پىكەوہبوونى سوونەت يانەى نىرومى بەكار دەھىنئىت و دەپارىزىت، دووھەمىيان دەسكارىيەكى رادىكالى ئەم بەھايانە دەكات. ئىقاعى

سەرەكى ژيانى نەوھى يەكەميان ئيقاعى لەسەرخۆى بەردەوامبوونە، لەكاتىكدا ئيقاعى ژيانى نەوھى دووھەميان ئيقاعى دابىران و ھەلۆھشاننەوھى بەھاكانە.

بەم مانايە لەنێوان نەوھى جەنگ و نەوھى شەستەكان و ھەفتاكانى ميژووى ئەوروپيدا دابىران ھەيە نەك بەردەوامى، ئەم دابىرانەش بەر لەوھى ببیت بە واقع و بگواستريتەوھ بۆناو پراكتىكى رۆژانە و شيوازى ژيان و دەزگا و بەرخوردى سياسى، واتە بەر لەوھى ببیت بە ھەقىقەتتىكى ميژووى، سەرھتا لە فۆرمى قەيرانىكى كولتورى و كۆمەلايەتى و سياسى گەورەدا دەرکەوتوھ كە بنەماكانى مەرجەيەت و شەريەتى كولتور و كۆمەلگا و دەسلالتى خستۆتە ژىر پرسیارەوھ. شەستەكانى ئەوروپا قۆناغى قەيرانىكى كولتورى گەورەبوو كە ھىماى بۆ وەرچەرخانىكى تەواوتى دەرکەرد لە نێوان دیدى جياوازی دوو نەوھدا.

۳- قەيران و ماناكانى

بەلام داخۆ مەبەست لە قەيران چيە؟ جۆرەكانى كامانەن و مانا پۆزەتيف و نېگەتيفەكانى قەيرانى كولتورى چين و پەيوەندى نەوھەكان بە قەيرانە كولتورىيەكانەوھ چۆنە؟

قەيران شوناسى ئەو ساتەوھختەيە كە تىيدا شتەكان و مەسەلەكان لەبەردەم وەرچەرخانىكى گىرنگدان، ساتەوھختى ھاتنەكايەى ئەگەرى گۆرانیكى ھەمەلايەنە، زەمەنى تەسفيەى حيساباتى كولتورى و كۆمەلايەتى و سياسىيە لە نێوان زياد لە مەرج و زياد لە نەوھ و زياد لە ھىزىكدا. قەيران ساتەوھختى نائارامىيەكى سياسى و كولتورى و رۆحىيە كە پرسیارى جياواز و وەلامى جياواز لە مەملانى و بەريەكەوتنىكى ئاشكرا و نەينىدان بەبىئەوھى ھىچ يەكێك لەم پرسیار و وەلامانە بالادەستى تەواوى بەدەستەتنبایت. قۆناغى قەيران قۆناغى دروستبوونى جياھانبىنى نوپىيە كە مەسافەيەكى فيكرى و مەعريفى و ئىستاتىكى گەورە لە نێوان خۆى جياھانبىنيەكانى پىشخۆيدا بەرجەستەكردوھ. قەيران ساتەوھختى تەقینەوھى ناكۆكيەكانى نێوان دوو مەرجەعە، ئەو ساتەيە كە پرنسىپە گەورە و گشتىيەكان، كە بەھا خۆ بەپىرۆززان و ھەمەلايەنەكان تووشى پرسیارى قوول و گومانلىكردنى ھەمەلايەن دەبن و ھىزىك يان چەند ھىزىكيش لەئارادان كە ئامادەن ئەو پرسیارانە لە واقعدا بەرجەستەكەن و وەلامى

تايبەتېشىيان پېدەنەو. بە كورتى ساتەوھختى قەيران برىتتيە لە ساتەوھختى تىكچوونى ھارمۆنيەتى ئەو پەيوەندىيەيە كە لەنيوان بەردەوامى و داپراندۇ دوو ساتەوھختى ميژووبى جياوازدا دروستدەبىت و ھىزى جياوازيش ھەن كە بەرگى لە لايەنك لە لايەنكاني ئەم بەردەوام و داپراندە دەكەن.

بىگومان بوون و ئامادەگى قەيران ماناي بوون و ئامادەگى گۆران نىيە، ھەموو ئەو شتانەي لە ساتەوھختى قەيراندا ئامادەن لە فۆرمى ئەگەردا ئامادەن، بوونىكى ھىزەككيان ھەيە، بۆئەوې بىن بە واقع و گۆران بخەنەوە يان بۆئەوې لە ساتەوھختى قەيرانەوە بۆ ساتەوھختى پىادەكردنى ئەگەرەكاني ناو ئەو قەيرانانە لە واقعدا بگوازنەو، ھەمىشە ھىزىك يان چەند ھىزىكى كۆمەلەيەتى و فەزايەكى سياسى و كوللورتي و ئەخلاقي پىويستە كە ئامادەگى دروستبوون گۆراني تىدابىت، كە نەتوانىت بەر بە گۆران بگريت، تواناي ئەوې نەبىت بەھەر نرخىك بووە پايەكاني ئەو جىھانە تەقلىدى و بالادەستە پىاريزىت كە قەيرانەكاني بەرھەمەيناو. بە مانايەكى دى بوونى قەيران يەكسان نىيە بە بوونى گۆران، گواستەوە لە قەيرانەوە بۆ گۆران بەناو كۆمەلەك پىداويستى سياسى و كۆمەلەيەتى و كولتوريدا تىدەپەرىت كە وابەستەي ئىرادە و ئامادەگى تاك و گروپ و كۆمەلگايە بۆ گۆران، وابەستەي ئەوېە كە ئەو كۆمەلگايە ژيان و بەختەوې ئىنسانەكان لە پاراستن و ھىشتەوې مەرچەەكان بە گرنگريزانيت، كاتىك ناچارەبىت لەنيوان دەسكارىكردنى مەرچەەكان و بەختەوې ئىنسانەكاندا ھەلبىزىت، ئامادەبىت بەختەوې ھەلبىزىت نەك لەرىگاي بەدبەختكردنى ئىنسان و سەركوتكردنى كۆمەلگاۋە مەرچەەكان پىاريزىت.

ئىرەوە كە باس لە قەيرانى كولتوروى دەكەين مەبەستمان باسكردنى ئەو ساتەوھختە ميژوويە تايبەتەيە كە كوولتورىك تىايدا لەبەردەم ئەگەرى وەرچەرخانىكى گەورەدا وەستاو، لەبەردەم ئەگەرى گۆرانيكى رادىكالدا كەتتىدا نەك بەتەنھا بەرھەمە كولتورويەكان، بەلكو مەرچەە كولتورويەكان لە مەلانىدان لەگەل يەكدا. ئەوې لە ساتەوھختى قەيراندا لەبەردەم ھەرەشەدايە بەتەنھا پىناسەكان و ماناكان و دىدە بالادەستەكان نىن، بەلكو ئەو سەرزەمىنە مەعريفى و فيكرى و ئەخلاقيشە كە پىناسەكان و دياردە كولتورويەكان و دىدەكان بەرھەمدەھىتت. قەيرانى كولتورويى بەم مانايە لەو شىۋازى قەيرانانە

نزیکه‌بیت‌هه که تیدا گشتیتی بها کولتوورییه‌کان له‌به‌رده‌م ئەگه‌ری گۆراندان، شتیک له‌و باب‌ه‌ته‌ی می‌شیل فۆکۆ ناوی «گۆرانی ئەبستیمه‌کان» ی لیده‌نیت. ئەگه‌رچی ئەم شیوازه له‌ گۆران لای فۆکۆ زۆر ریشه‌یتر و رادیکالتره تا گۆرانی مه‌رجه‌ه‌کان. گۆرانی ئەبستیم به‌ته‌ن‌ها گۆرانی مه‌رجه‌ه‌کان نییه، به‌لکو گۆرانی ئەو ژیرخانه مه‌عریفی و فیرکییه‌شه که کۆی مه‌رجه‌ه‌ه جیاوازه‌کانی له‌سه‌ر دروست‌ده‌بیت. ئەمه‌ش مانای گۆران له‌و زه‌مینه قوول‌ده‌دا که جیهانبینییه‌کان به‌ره‌مه‌ده‌نیت و شیوازه‌کانی به‌ره‌مه‌نانی کولتور و فیکر و مه‌عریفه ده‌ستنیشان‌ده‌کات. ئەگه‌ر بکریت رسته‌یه‌کی گرنه‌گ، به‌لام به‌ ده‌سکاریه‌کی زۆره‌وه له‌ مارکس وه‌ریگرین ده‌کریت بلاین: قه‌یران مامانی می‌ژووه. وه‌کچۆن مامان یارمه‌تی له‌دایکبوونی ژیانیکی نوێ ئەدات و بوونه‌وه‌ریکی زیندوو بۆ ناو جیهان رینماییده‌کات، ئاوا قه‌یرانیش شتیک نوێ بۆ ناو واقع و کولتور و خه‌یال داوه‌ت ده‌کات. ساته‌وه‌ختی قه‌یرانی کولتووری ساته‌وه‌ختیکی زیندوووه چونکه زه‌مەنی ملامان و پیکدادانی مه‌رجه‌ه‌کان و لیکجیابوونه‌وه‌ی شته‌ کۆنه‌کانه له‌ نوێکان، ئەمه‌ش ریک وه‌ک و ده‌ک لیکجیابوونه‌وه‌ی مناله له‌ ره‌حمی دایکی. به‌لام قوه‌ک چۆن مامان رینماییکه‌ری هاتنه‌ ژووره‌ی مناله بۆ ناو جیهان، ئاواش قه‌یرانی کولتووری و مه‌رجه‌عی پێویستی به‌ کۆمه‌لێک هیز و کۆمه‌لگایه‌ک هه‌یه ئاماده‌بیت شه‌رعیه‌ت به‌م له‌دایکبوونه‌ بدات، یان لانیکه‌م ئاماده‌گی وه‌رگرتنی ئەو مناله‌ی هه‌بیت و له‌ژیر هه‌یچ ناویکدا له‌ناوینه‌بات. له‌م ساته‌وه‌خته‌دا شه‌رعیه‌ت و توانای مه‌رجه‌عیک، که تا ساتی به‌ر له‌ قه‌یران بالاده‌ستبووه، ده‌که‌وێته ژیر پرسیاره‌وه و رێ بۆ هاتنه‌کایه‌ی مه‌رجه‌عیکی دی خۆشده‌کات. ته‌واو وه‌کچۆن له‌دایکبوونی منالیک ژیانیکی نوێ و سه‌ره‌تایه‌کی نوێ و می‌ژوویه‌کی نوێ ده‌خاته‌وه.

له‌ ساته‌وه‌ختی قه‌یراندا ئەو ره‌ه‌نده لاواز و چه‌پینه‌ران‌ه‌ی مه‌رجه‌ه‌ه بالاده‌سته‌کان ئاشکراده‌بن که ده‌ره‌قه‌تی ته‌حه‌دا تازه‌کانی ژیانکی کۆمه‌لایه‌تی و کولتووری و ئەخلاق‌ی نایه‌ن، هه‌روه‌ها ئەو راستیه‌ش ئاشکراده‌بیت که چۆن ئەم ره‌ه‌ندانه رێگرن له‌به‌رده‌م گه‌شه‌کردنی فۆرمه تازه‌کانی ئازادی ئینسان و ئازادی کۆمه‌لگا و ئازادی عه‌قل و ئازادی خه‌یالدا. ساته‌وه‌ختی قه‌یران ساته‌وه‌ختی رووتبوونه‌وه‌ی راستیه‌کان و ده‌رکه‌وتنی ره‌ه‌نده سولته‌وییه‌کانی ئەو هه‌قیقه‌تانه‌یه که تا ئەو ساته‌ توانیویه‌تی له‌ژیر چه‌تری ده‌یان نۆرم و به‌ها و

بۆچوون و لیكدانه و هدا بیانشاریتته وه. هیچ شتیك هیئدهی ساته وهختی قهیران نیشاندهری رهههنده دهسه لاتگه رهکانی ههقیقته نییه.

به لام قهیرانیئیش فرهجۆره. قهیران هه لگه ری فۆرمی جیاواز و ئەگه ری جیاوازه. بۆ زیاتر روونکردنه وهی ئەم رهههنده تایبه تهی قهیران من لێرهدا دوو شیوازی جیاوازی قهیران لهیه کدی جیا ده که مه وه، یه که میان ناوده نیتم «قهیرانی کراوه» و دووهه میشیان «قهیرانی داخراو».

قهیرانی کراوه ئەو قهیرانهیه که تیایدا دهره نجامی ململانی و کتبه رکی و بهیه کدادانی مه رجعه که کان دهره نجامتیکی پۆزه تیغه و گۆرانکاری دهخاته وه. گۆرانه کانیش تازه بوونه وهیه کی کولتووری و ئەخلاق و سیاسی له گه ل خۆیاندا ده هیئن و سه رزه مینیکی نوێ بۆ له دایکبوونی ههقیقته و دهسه لات و مه عریفه ی نوێ مه یسه رده که ن. مه به ستم له چه مکی پۆزه تیغیش ئەوهیه که ململانی و کیشمه کیشه سیاسی و ئەخلاق و کولتوورییه کان به که نالی ئاسایی چاره سه رکردندا تیده به پرن و له پانتاییه کی کراوه و ئازادا به ره نجامی ململانیکان ئاشکراده بن و دوا دهره نجامی شیان به رپابوونی گۆرانه له و واقیعه دا که تووشی قهیران هاتووه. قهیرانی کراوه قهیرانی که به ره نجامه کی پی شوهخت نه زانراوه و لایه نه جیاوازهکانی ئەو قهیرانه و گه مه که رهکانی له به رده م فه زایه کی کراوه دان و ئەگه ری گۆرانی ئەو ده ستگا و دامه زراو و سیستمانه ی رووبه روویان دهنه وه ئەگه ریکی کراوه یه و له زۆر رووه وه وابه سته ی ئیراده و ویست و هیزی لایه نهکانی ناو ئەو قهیرانه و بری کراوه یی ئەو چوارچێوه کۆمه لایه تییه یه که ململانیکانی له ناودا ئاماده یه. له قهیرانی کراوه دا هه م ئیراده ی هیزه کان و هه م ئەو چوارچێوه کۆمه لایه تی و کولتوورییه ی که له ئارادان ئاماده ن بۆ به رپابوونی گۆران. به مانایه کی دی ئەگه ری به رپابوونی گۆران ئەگه ریکی زیندوه و فه زای به رده می ململانیکان کراوه یه و ئەو هاوکیشه یه ی که ههقیقته و دهسه لات بهیه که وه گریده دات هاوکیشه یه کی داخراو نییه. لێرهدا دهسه لات له فۆرمی «په یوه ندییهکانی دهسه لاتدا» ئاماده یه، نهک له فۆرمی هه میهنه ی هه مه لایه نی هیز و لایه ن و ههقیقه تیک به سه ر هیز و لایه ن و ههقیقه تهکانی دیکه دا. دهسه لات له ریگای ئاماده بوونییه وه که په یوهندی به لایه نه جیاوازهکانی دهسه لات توانا و پانتایی به رگری ده به خشیت که بکریت له ساتیک له ساتهکانی قهیراندا په یوهندییهکان به شیوهیه کی نوێ

ریزیکاته وه، هه قیقه ته کان دهسکاریبکات و ریککه وتنه کۆمه لایه تییه کان سه رله نوی دارپژیتته وه.

به لام «قهیرانی داخراو» نهو شیوهیهیه له قهیران که تییدا کۆمه لگا نهک تازنه نابیتته وه، مه رجهه کان نهک ناتوانن جیگۆرکی بکه ن و سیستمه ئه خلاق و سیاسی و دهستگا و دامه زراوه بالادهسته کان نهک ناتوانن بگۆرین، به لکو تادیت سنوورهکانی به ها و دهزگا و مه رجهه بالادهسته کان ئهستورتر و داخراوتر و قایمتر ده بیت و پرووکاریکی چه پینه رانهش وه رده گرن. له قهیرانی داخراودا دهسه لات ده بیته توانای هه میه نه یه کی هه مه لایه ن که ئیراده ی هیزهکانی به رامبه ری تیکده شکینیت و هه قیقه ته کانیا ن وهک خورافه و ناعه قلانیه ت نیشانئهدات. قهیرانی داخراو قهیرانی داخراوی دهسه لات و داخراوی هه قیقه ته کانه. نهوه ی دهسه لات خوازیاریه تی سیستمی بالادهستی هه قیه ت ره وایه تی پیده به خشیت و نهوه شی سیستمی هه قیقه تی بالادهست بانگی شه ی بۆدهکات دهسه لات ده یپارپزیت. له قهیرانی داخراودا مه رجه عی بالادهست له سه ر کوشتن و بیده نگکردنی مه رجه عهکانی دی دهژی، ده ریاندهکاته ده ره وه ی سنوورهکانی هه قیقه ت و وهک ناعه قلانیه ت و دیوانه یی ده یانناسینیت. له راستیدا دوا هه مین ده ره نجامی ئه م جۆره قهیرانانه به هیزبوونی پایهکانی مه رجه عی ته قلیدییه له ریگای سه پاندنی هه میه نه ی نهوه مه رجه عه وه به هه ر شیواز و تاکتیک و ستراتیژیک بیت، نه گه رچی ده شیت نهوه مه رجه عه بۆ ساتیک تووشی هه ژان و راوه شاندنکی ناوهکی گه وه هات بیت. نه م جۆره قهیرانه نه گه ری هاتنه کایه ی مه رجه عی نوی لاوازتر دهکات، له باتی گۆران و لی کجیا بوونه وه، به رده وامیه کی به زۆر و سه پیندراو ده خاته وه. قهیرانی داخراو قهیرانی ریگرتنه له له دایکبوونی جیهان و مه رجه ع و هه قیقه تی نوی، قهیرانی ریگرتنه له به رپابوونی کۆمه لیک گۆران که هیمابن بۆ گۆرانی ئه خلاق و دهزگا و جیهان بینی، واته هیمابن بۆ گۆرانی نهوه سیستمه ره مزیه ی له و ساته دا بالادهسته. قهیرانی داخراو قهیرانی واقیع و کولتور و سیستمیکی دهزگایی و ئه خلاقیه که هیزی نه گۆران تییدا له هیزی گۆران به هیزتره، ئیراده و توانای بیده نگکردن له ئیراده و توانای به دهنگهاتن به هیزتره، گه رچی تاقه دهروازه یه کیش بۆ ده رچوون له کیشهکانی نهوه واقیعه گۆران بیت. له قهیرانی داخراودا نه گۆران و مانه وه ی شته کان وهک خو یان لۆژیکی نهوه هیزنانه ن که

نایانهوئیت و ناهیلن گۆرانکاری بهرپابیت، یان سنووری گۆرانکارییهکان بهشیتویهک بهرتهسک دهکهنهوه که چارهسهری راستهقینهی کیشهکانی ئهه واقیعهی تیدانهبیت که بهدۆخی قهیران گهیشتوووه. لۆژیکی قهیرانی داخراو زۆرجار لۆژیکی بالادهستی باوکانه دژ به لۆژیکی منالهکانیان، یان لۆژیکی ئهه هیز و گروپ و چینه کۆمهلایهتییه بالادهستانه که نایانهوئیت و ناهیلن کۆمهلیک گۆرانی راستهقینه له پهیوهندییهکانی دهسهلات و پهیوهندییهکانی مانا و پهیوهندییهکانی بهرهمهئیناندا دروستبین.

له قهیرانی کراوهدا نهوه نوێکان سیستمی بهها و نۆرم و ئهخلاق و چیژ و ئیستاتیکی کۆمهلگا تازهدهکهنهوه و رهههندهکانی بوونی خوێان و بوونی کۆمهلگا به دهنگ و رهنگ و چیژ و ههقیقهت و شیوهژیانی نوێ دهولههمند دهکهن. بهلام له قهیرانی داخراودا ژیان تادیت بهرتهسکتر و ئهخلاق تادیت چهپینهتر و سیاسهتیش تادیت ترسینهتر و ههقیقهتیش توتالیتیرتر دهبیت. جیاوازی نیوان قهیرانی کراوه و قهیرانی داخراو جیاوازی نیوان دوو میژوووه، یهکیکیان پر له نهگه و پرۆژهی گۆران و تازهکردنهوه و ئاماده بو گۆران، ئهویدیکیان میژووویهکه خۆی له ناوهوهرا و ویران و هیز و توانا و وزه چالاکهکانی ناوههناوی لاوازهکات و بهمهش بهر به گۆرانی راستهقینهی شتهکان دهگریت.

بهبوچوونی من بهیهکدادانی مهرجهعهکان تارادهیهکی زۆر بهرهنجامی بهیهکدادانی نهوهکانه، بیگومان پیکدادانی چینهکان و توێژه کۆمهلایهتییهکانی دیکهش دهگریت له فۆرمی پیکدادانی مهرجهعی جیاچایادا بهرجهستهبیت، بهلام باسکردنی ئهم لایهنهیان دهکهوئیته دهرهوهی مهبهستی ئهم نووسینهی ئیمهوه، سههرهپای ئهوه بوونی ئهم شیوازه تایبهتهی پیکدادانی مهرجهعی، پیکدادانی مهرجهعی جیاوازی چینهکان، له کوردستاندا زۆر لاوازه.

کاتیک نهوهکان بهریهکدهکهون هه رهکیکیان دهیهوئیت بهرگری لهو مهرجهعه سیاسی و ئهخلاق و روشنبیرییه بکات که لهپالیدا ماناکانی بوونی خۆی و بوونی کۆمهلگا و بوونی دنیا و بوونی کولتوور و بوونی میژوو لیکدهداتهوه. ههیهکیکیان دهیهوئیت سیاسهتیک تایبهتهی بهرهمهئینانی ههقیقهت و بهرهمهئینانی مانا و بهرهمهئینانی سیمبۆل و بهرهمهئینانی شووناس پیادهبکات که تهعبیر لهشوین و جیی کۆمهلایهتی و رهمرزی و تیگهیشتنی ئهه بو

دنيا وكۆمەلگا و دياردهكانى ناويان دهكات. بهبۆچوونى من گۆرانى قهيران بۆ قهيرانى كراوه وابەستەى ئەوهيه تاجەند ئەو كۆمەلگايە لەناوخۆيدا كراوهيه و تاجەند ئەوه جياجياكان پانتايى و مەوداى قسەكردن و تەعبيركردن و خۆرىكخستنى ئازاديان هەيه، تاجەند ئەو ئەوانە دەتوانن بلىن، ئەمە دنيا و شىوہ ژيان و چيژ و زەوق و ئىستاتىكاي ئىمە و ئەمەش پرۆژەى ئىمە بۆ پيادەكردن و دابەزانديان بۆ ناو ميژوو. كۆمەلگاي كراوه ئەو كۆمەلگايەيه كه پانتايى ئارام بۆ پيادەكردن و جيكردنهوهى ئەو پرۆژە و شىوہژيان و وینە و هەقىقەتەنە فەراھەم دەكات كه لەئىستادا بالادەست نين. ئەو كۆمەلگايەى نەتوانيت لە هەناوى خۆيدا پانتايى تايبەت بەھەر ئەوهيهك لە ئەوهكانى بەخشيت و نەتوانيت بە ھەر گروھيک لە گروھەكانى سەرزەمینيکى تايبەت بۆ تەعبير و بۆ نىشتەجيكردى شىوہژيان و شىوہ ئەخلاقى تايبەت بەخشيت، كۆمەلگايەكه لە قهيرانىكى گەورەدا دەژى. لە مانەش گرنگتر پاراستنى ئەو راستىيەيه كه خەيالە سىياسى و رۆشنبريى و كولتورىيەكانى ئەمرۆ دەتوانن بىنە واقىعى بەرجەستەى سەبەينى، ھىزە لاواز و پەراوێزەكانى ئەمرۆ دەكریت بىنە ھىزە گەورەكانى دواى ئەمرۆ، گومانەكانى ئەمرۆ بىنە هەقىقەتەكانى سەبەينى.

بىگومان ئەم جوړە قەيرانانە دەبنە قەيرانى داخراو گەر نەتوانن ئەو مەرجانەى سەرەوہ فەراھەم بکەن. قەيرانى داخراو ھەميشە بەداخراى زياتر و بەچەپاندنى زياتر و بە بىدەنگکردنى زياتر کۆتاييدىت. قەيرانى داخراو نەك پانتايى ئازاد ناکاتەوہ بەلکو راستەوخۆ و ناراستەوخۆ بە زمانى حەرام و حەلالى ئاينى و غەيرە ئاينى ئەدوويت. لەزۆر کاتيشدا ھەندىک پانتايى تايبەت و بچووکى ئازادى، كه بەر لە قوولبۆونەوهى قەيرانەکان و بەر داخرايان لەئارادابوون، دەکەونە ژيەر فشارەوہ و ھەندىکجار لەناويشەدەچن. نمونەى ئەم جوړە داخراى و لەناوچوونانە لە كۆمەلگاي ئىمەدا برىتيەيه لە لەناوچوونى ھەندىک ئازادى بچووک و رۆژانە كه لە سالانى ھەفتا و ھەشتادا ئامادەبوون، بەلام لەدواى ھاتنەكايەى ئىسلامى سىياسىيەوہ و دواى بە ئىسلامبوونى بەشىكى گرنكى فەزاي كۆمەلایەتى و سىياسى و كولتورى ئىمە، بزردەبن. سادەترين فۆرمى ئەم ئازادىيە بچووکانە ئازادى ئافرەتە لە پۆشین يان نەپۆشینی پەچەدا. لە داخراندا ئەوهيهك لە ئەوهكان زۆربەى ئەوانيدىكە بىدەنگ

دهکات، نهوهیهک زۆربهی سهرزهمینهکانی بهرهمهیتانی مانا، پراکتیکی کۆمه‌لایه‌تی، ئه‌خلاق و به‌هاکان بۆ خۆی پاواندهکات و لیتناگه‌پیت دیدی دیکه و شیوه‌مامه‌له‌ی دیکه و شیوه‌ژیانی دیکه بپته‌کایه‌وه. له‌سه‌رزهمینی قه‌یرانی داخراودا فه‌زایه‌کی گشتی دروستده‌بپت که ده‌بپته‌فه‌زای سه‌رکوکردنی ئه‌و ووزه و توانا و مانایانه‌ی له‌گه‌ڵ ووزه و توانا و مانای ده‌سه‌لاتداردا ناگونجپت.

ئه‌وه‌ی له‌شه‌سته‌کاندا له‌ئه‌وروپا روویدا نموونه‌یه‌کی به‌رچاوی میژوویه‌که سه‌کپر به‌قه‌یرانی کراوه. له‌وه‌قه‌یرانه‌دا دوو نه‌وه و دوو مه‌رجه‌ع به‌ریه‌کده‌که‌وتن که به‌دوو زمان و دوو خه‌یال و دوو سیستمی جیاوازی هه‌قیقه‌ت قسه‌یان ده‌کرد، یه‌کتکیان نوپنه‌ر و قسه‌که‌ری ئه‌و عه‌قلانیته‌بوو که مارکۆزه‌به‌ماشینی به‌رهمه‌یتانی «ئینسانی تاکرپه‌ه‌ندی» ناوده‌نپت، ئه‌ویدیکه‌یان نوپنه‌ری عه‌قلانیته‌تیک بوو که باسی له‌«شۆرشیکی ئیستاتیکی» ده‌کرد و به‌زمانی عه‌قلانیته‌تیک کراوه و په‌خه‌نیی ده‌دا و ده‌یویست ئینسان و مؤزال و کۆمه‌لگا له‌تۆری ده‌زگاکان ئازادکات. به‌حوکمی ئه‌وه‌ی کۆمه‌لگا ئه‌وروپیه‌کانی سالانی شه‌ست، وه‌ک کارل پۆپه‌ر ده‌لپت، «کۆمه‌لگای کراوه‌بوون» ده‌بینین قه‌یرانی مه‌رجه‌عه‌کان بووه‌هۆی ئه‌وه‌ی شه‌سته‌کان گۆرانی گه‌وره‌له‌په‌ه‌نده جیاجیاکانی ژبانی ئینسان و کۆمه‌لگا و فیکر و داه‌یتان و ئه‌خلاق کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ردیدا به‌پنپته‌کایه‌وه. بێگومان ئه‌م گۆرانا نه‌وه‌ناگه‌یه‌نپت که نه‌وه‌ی شه‌سته‌کان، وه‌ک هه‌ر نه‌وه‌یه‌کی دیکه، کۆمه‌لێک وه‌هم و په‌رگیری و تووندپه‌وی تایبه‌تیا به‌رهمه‌نه‌یتا، به‌په‌چه‌وانه‌وه‌ میژووی هه‌شتاکان و نه‌وه‌ده‌کانی ئه‌وروپا، به‌مانایه‌که‌له‌ماناکان، میژووی پیاچوونه‌وه‌ و هه‌لسه‌نگاندن و خویندنه‌وه‌ی په‌خه‌نیانه‌ی پرۆژه و خه‌ون و فه‌وزا و مژده‌ و به‌لپنه‌کانی نه‌وه‌ی شه‌سته‌کانه. ئه‌وه‌ی بۆ مه‌به‌ستی ئه‌م نووسینه‌گرنگه، ئه‌و راستیه‌یه‌که کۆمه‌لگا ئه‌وروپیه‌کان به‌په‌ده‌یه‌که‌کراوه‌بوون که سه‌رزهمینی ئازادیا بۆ هه‌ر نه‌وه‌یه‌که‌له‌نه‌وه‌کان هه‌بوو که تپیدا بتوانن ئیراده‌ و عه‌قلانیته‌ و فانتازیاکانیان پیا‌ده‌که‌ن.

٤. به‌ریه‌که‌وتنی مه‌رجه‌عه‌کان یان به‌ریه‌که‌وتنی وینه‌کان

به‌لام له‌وولاتی ئیمه‌ و زۆربه‌ی دراوسێکانیشماندا فه‌زای به‌رده‌می قه‌یرانه‌کان کراوه‌نین و ئه‌وانه‌شی به‌ریه‌کده‌که‌ون مه‌رجه‌عه‌کان نین ئه‌وه‌نده‌ی

دېد و ويىنە و بۆچۈنە جياوازەكانى ناو يەك مەرجه عن. تا ئەم ساتە لەمىژووى ھاوچەرخى ئىمەدا نەوہيەك نەھاتووہ شەرى مەرجهع لەگەل نەوہەكانى بەر لەخۆى و لەگەل كۆمەلگا وەك گشتىك، بكات. گەر بە زمانى زانستى سياسى بدويىن دەكرىت بلّيين شەرى نەوہەكانى ئىمە تارادەيەكى زۆر شەرى لەسەر تەكتىكە بچووگەكان نەك لەسەر ستراتىژە گەورەكان. شەرى لەسەر سانئيمە ترىك ئازادى لىرە و سانئيمە ترىك كرانەو لەوى، نەك شەرىبىت لەسەر سەرلەنوئى پىئانسە كردنەوہى ماناكانى ئازادى و ماناكانى كرانەوہ. كە باس لە مەرجهع دەكەم مەبەستم كۆى ئەو پرنسىپ و بۆچوون و پىئاس و دەزگايانەيە كە ھەيمەنەيەكى فيكرى و ئەخلاقى و سياسى بە نەوہيەك لە نەوہەكان دەبەخشن و نەوہەكانى دىكەش دەبنە پابەست و پاشكۆى ئەو ھەيمەنەيە. مەرجهع لىرەدا خالى تىكەلبوونى دەسەلات و پىئاس و مانا و رەمز و ئەخلاقە پىكەوہ. ھەيمەنەش لىرەدا تا ئاستى داخران و بىدەنگردنى مەرجهعەكانى دىكە ھەيمەنەيەك نىيە ھىزەكان لە دواى رىككەوتنىكى كولتورى و كۆمەلەيەتى و رەمزی لەسەرى رىككەوتبن، ھەيمەنە نىيە بە مانا گرامشىيەكەى كە رەگەزى قبوولكردن و خۆيەخۆى زۆر گرنگە تىايدا، بەلكو ھەيمەنەيەكى يەكلەينە و مۆنۆپۆلخوازە كە دەرەنجامى قۆرغكردىكى بەرفراوانى رەھەندە جياوازەكانى ژيانى كۆمەلەيەتى و سياسى و رەمزیيە. واتە ئەو جۆرەيە لە ھەيمەنە كە فۆكۆ لەزۆر نووسىندا وەك دژە ديوى «پەيوەندىيەكانى دەسەلات» باسىدەكات، واتە ھەيمەنەيەك كە پەيوەندىيەكانى دەسەلات تىايدا داخراون و تىايدا ھىزىك لەھىزەكان توانىويەتى ئىرادەى خۆى بەتەواوى بەسەر كۆى ئىرادەكانى دىكەدا بسەپىت.

مەرجهع برىتية لەو ژىرخانە مەعريفى و سياسى و ئەخلاقىيەى دەستنىشانى ئەوہ دەكات لە ساتىك لە ساتە مىژوويەكاندا چ مۆرالىك و چ دەزگايەك و چ شىوہيەك لە شىوہەكانى زمان و چ فۆرمىكى دەسەلات و چ ئىشكالىيەتىكى فيكرى و سياسى بالادەستبىت. بۆ روونكردنەوہى ئەم بۆچوونە با سەرنج لەم دوو نمونەيە بدەين، يەكەمىيان لەكايەى ئەدەبەوہ وەرىدەگرين و دووھەمىيان لەكايەى سۆسىۆلۆژياوہ، يەكەمىيان دەربارەى چۆنەتى وىناكردى و اقىعە لە ئەدەبى ئىمەدا، دووھەمىيان دەربارەى پەيوەندىيە نىوان نىر و مئىيە لە كۆمەلگاي ئىمەدا.

ھەموومان دەزانين ئەدەب لە دنياى ئىمەدا بەردەوام لە پەيوەندىدا بە واقىعەوہ قسەى لەسەر كراوہ. ھەندىكجار بە «ئاوئىنەى واقىع» و ھەندىكجار بە شوئىنى

«رەنگدانەوہی واقیع» و ھەندیجاری دیکەش لە پەيوەندییەکی ھاوشیوہدا بە واقیعیوہ، باسکراوہ و ڕاقەکردنەکانیش ھەر لە میانە ی ئەم پيوەندیانەوہ ئەنجامدراون. تا ئەوشوینە ی من ئاگاداریم ڕاقەکردن و تیگەیشتنی نەوہ جیا جیاکانی ئیمە بۆ ئەدەب تا ئەم ساتەش لە «قسەکردنەوہ لەسەر واقیع» نەگواستراوہتەوہ بۆ «قسەکردن لەسەر ئینسان». واتە تیگەیشتنی نەوہ جیا جیاکان بۆ ئەدەب ھەر لە فەزای گریدانەوہی ئەدەب بە واقیع و بوونی واقیع بە بابەتی سەرەکی ئەدەب بینراوہ. تائیستاش «ئینسان» لە ئەدەبی ئیمەدا ئەو شوینە گرنگە ی لە واقیع نەسەندۆتەوہ و بۆ ئەم ئەدەبە مەرجه عیکی نووی دروستنەکردوہ.

ئەگەر وردتر سەرنجی نمایشکردنی واقیعییش لە ئەدەبی ئیمەدا بدەین و لەو مانایانە ڕابمێنن کە نووسەرانی ئیمە بۆ واقیع ھەیانە، دەبینن بە ڕادیکەکی زۆر باس لە ڕەھەندە سیاسیەکانی واقیع دەکریت تا ھەر ڕەھەندیک لە ڕەھەندەکانی دیکە ی. ئەمەش ئەوہ دەگە یەنیت ھەمیشە لەپشتی تیگەیشتنی ئیمەوہ بۆ واقیع سیستیمیکی ئایدیۆلۆژی و سیاسی ئامادە ی ھەموو ئەو مانایانە ی لە چەمکی واقیع دامالێوہ کە دەکەونە دەرەوہی مانا سیاسیەکانەوہ.

بە مانایەکی دیکە تیگەیشتنی بالادەست بۆ ئەدەب سەرەتا لە قسەکردنەوہ لەسەر ئینسان و ئالۆزییە ڕۆجی و دەرونی و کۆمە لایەتی و کولتووریەکانییەوہ گواستراوہتەوہ بۆ قسەکردن لەسەر واقیع و قسەکردنیش لەسەر واقیع کورتکراوہتەوہ بۆ نیشاندان و باسکردنی ڕەھەندە سیاسیەکانی ئەو واقیعی. لەھەمانکاتدا واقیع لە ئەدەبی ئیمەدا نەبۆتە کیشە یەکی فەلسەفی و سایکۆلۆژی و کولتووری و سۆسیۆلۆژی، نەبۆتە بەرھەمھێنەری کۆمە لێک پرسیار لەو دیوی پرسیارە سادەکانی سیاسەتەوہ. لە ڕاستیدا مانا سیاسیەکانی واقیعییش دابەشبوون بەسەر کۆمە لێک دیدی ئایدیۆلۆژی جیاوازدا کە پیشوہخت و بەر لە پشکنینی وردی واقیع خو ی دەستنیشانیانکردوہ ئەو واقیعیە چییە و چۆنە و ئەگەرەکانی ناوی کامانەن. لێرەوہ ئەدەبی ئیمە نەک لە ئینسانی ئیمە نەدواوہ بە لکو لەو پەيوەندییەشدا کە بە واقیعیوہ دروستیکردوہ بەر دەوام لەناو تۆریک لە گریمانە و پیدراو و ویناکردنی ئایدیۆلۆژیدا ئامادەبووہ کە نەیانھێشتوہ ڕەھەندە جیاوازەکانی واقیع ببینریت و لەپەيوەندییەکی راستەوخو دابیت لەگە لیدا و ئەو شتانە ی تیدا بدۆزیتەوہ کە بە ڕاستی تیایدا ئامادەن، نەک ئەو شتانە ی کە

ئادىۋولۇژياكان پىشوهخت بونيان لەو واقىعەدا گرىمان دەكەن. لىرەوہ ئەدەبىي ئىمە «بازارۇڧ» يىكى تىدا نىيە ھىما بۆ واقىعەيىكى ديارىكراو بكات، يان راسىكۆلنىكۆڧىك ھىما بۆ كىشەيەكى ئەخلاقى بكات يان عەقىد ئۆرلىانۆيەك تواناي نىشاندانى خورافەكانى شۆرشى ھەبىت، يان ... مەبەستم لەم قسانە ئەوہىە كە ئەدەبىي ئىمە كۆمەلىك پالەوانى دروستنەكردوہ كە ئەوان ھىماين بۆ رەھەندە ئەخلاقى و كولتورى و سايكۆلۆژىيەكانى واقىع نەك واقىع ھىمايىت بۆ ئەوان، لەرپىي ئەوانەوہ بچىنەوہ سەر رووہ جىاجىاكانى واقىع نەك لە رپىي ناسىنى واقىعەوہ لەوان تىبگەين. لەراستىدا ئەدەبىي ئىمە تا لەدايكبوونى پالەوانەكانى بەختىار عەلى، واتە تا لەدايكبوونى كەسانى وەك خەندانى بچكۆلە و سەرياسى سوېحدم و ياقوبى سەنەبەر، بەدەست ئەم كىشە گەورەيەوہ دەنالئىت. يەككە لە دەسكەوتە گرنەكانى ئەدەبىي بەختىار عەلى تىكشكانى ئەو ھاوكىشە تەقلىدىيەكە ئەدەبىي ئىمەي بە واقىعەوہ گرىداوہ. پالەوانەكانى بەختىار ئەم ھاوكىشەيە تىكەشكىن و لەباتى ئەوہى واقىع بىيە مەرجەعى ناسىنى ئەوان، ئەوان دەبن بە مەرجەعى ناسىنى واقىع: واتە ئەوانن دەتوانن ناونىشان و پىناسى ئەو واقىعەمان پىبلىن كە بەرھەمى ھىنان، نەك واقىع بىت و نەتئىيەكانى ئەوانمان پىبلىت. جىھانى ناوەكى و دەرەكى پالەوانەكانى بەختىار عەلى ئاستى جىاجىاي واقىعمان نىشانئەدان، لە ئاستە ئەفسووناوى و سىحرىيەكەيەوہ بۆ ئاستە مېژووويەكەي، واتە ئەم پالەوانانە واقىع دەكەنە چەندان واقىع، دەریدەكەن لەوہى پىكھاتىكى سادە و ساكار و بىئالۆزبىت. ئەمان واقىع دەگۆرنە سەر دۆخىك كە بەپىي دىدگا و خىبەرە و خەيال و چاوەروانى پالەوانەكان مانا و دەلالەتەكانى دەگۆرپىت، ئەم پروسەي گۆرانى واقىعە لە «يەك واقىعەيەوہ» بۆ «چەند واقىعەي» ئەو ھەنگاوە گرنەكەيە كە رۆمانەكانى بەختىار عەلى دەينن بۆ دەرچوون لە زەبرى ئەو پارادايمە ئەدەبىيەي سالىھى سالىھ لە كايەي ئەدەبىي ئىمەدا بالادەستە. گرنكى ئەم گواستنەوہيە لەوہدايە كە ھەمىشە شتىك لە قوولايى ئەو پالەوانانەدا دەمىنئىتەوہ كە ھى خۆيانە، نەك ھى واقىعەكەيان بىت، شتىك ناچىتە ژىر كاريگەريي پىدراوہ واقىعەكانەوہ و ياسكانى ئەو واقىعە دروستياننەكردوہ، شتىك ئىنسانى و قوول و فەردى كە تەنھا لە چوارچىوہى ئەو جىھانەدا قابىلى تىگەيشتن و راقەكردنە كە رۆمانەكان دروستىدەكەن، نەك لە چوارچىوہى رۆشنايى و تارىكيەكانى واقىعەي دەرەوہى رۆمانەكاندا. ئەم دۆخە تازەيەش

له سه ریکه وه به ره می گۆرانه له پارادیمی ئه ده بیدا، واته به ره می گۆرانه له قسه کردنه وه له سه ر واقع بۆ قسه کردن له سه ر ئینسان، له سه ر یکی دیکه وه به ره می ئه و راستییه ن که ئه و پالّه وانانه ئینسانی ناو تیکسته ئه ده بیه کانه، نه ک ئینسانی واقع به ته نها. ئه مه شیان دیسانه وه دهره نجامی ئه و جیگۆرکییه له مه رجه ی ئه ده بیدا که باسمانکرد.

بێگومان ئه م حوکمه ره ها نییه و ئه ده بی چه ند نووسه ریکی ترمان هه یه که پالّه وانی زیندوو یان دروستکردوه و ده کریت ئه و پالّه وانانه هیمابن بۆ سه رده م و رۆژگاریکی تایبته له میژووی ئیمه دا، به لام ئه م بوونه لاوه کییه و له راستیشدا له وه ناگۆریت که له گه ل له دا یکبوونی پالّه وانه کانی به ختیاردا ئیمه له ریگای ناسینی ئینسانه کانه وه ده چینه وه سه رناسینی واقع، نه ک به پێچه وانه وه.

له ئه ده بی ئیمه دا ئه م بالاده ستییه هه مه لایه نه ی چه مکی واقع کۆمه لیک دهرنجامی خراپی لیکه ووتۆته وه که باسکردنیان ده که ویتته دهره وه ی مه به سته ئه م نووسینه وه، به لام ده کریت، زۆر به کورتی، هیمما به یه کیک له گرنگترینی ئه و دهرنجامانه بده یه ن که بریتییه له له بیرکردن و پشگۆتخستنی به ها سه ربه خۆکانی ئه ده ب وه ک کایه یه ک له کایه گرنگه کانی دا هینان و وه ک هتیزیک که بکریت له دهره وه را و به سه ربه خۆیی له سه ر واقع ده سه تبه کاربیت نه ک هه میشه وابه سته و ژێرده سته ی واقع بیت و له ناو جه به ره ناوه کییه کانی ئه وه وه بیه تته دهره وه. له کایه ی ئه ده بیی ئیمه دا چه مکی واقع به جۆریک ئاوساوه که به شیه یه کی هه مه لایه ن گه مارۆی خه یال و گه مارۆی زمان و گه مارۆی نووسه ریشی داوه، دهرچوون له م گه مارۆدانه فره لایه نه ش وه ک دهرچوون له به رپرسیاریه ت و وه ک خیا نه تکردن له واقع و وه ک ناپاکی نواندن به رامه به ر به ئه ده ب ناسراوه. به مه ش سنووری ئه و ئه گه رانه لاوازیوون که ده توانن به تیکستیکي ئه ده بی سه ربه خۆییه کی ئیستاتیکی و فیکری و ده لالی بیه خشن و له به یاننامه یه کی سیاسی جیا به کاته وه.

به بۆچوونی من نه وه جیا جیا کانی ئه ده بی ئیمه ده سکارییه کی راسته قینه ی ئه م تیگه یشتنه تایبه ته یان بۆ ئه ده ب نه کردوه و هر نه وه یه ک له شوینی خۆیه وه ئه م تیگه یشتنه ی سه ره له نووی به ره مه هینا وه ته وه. له په نجا کانی سه ده ی بیسته مه وه تا رۆژگاری ئه مرۆمان و به درپژایی چه ند نه وه یه کی ئه ده بی گرنگ ئه م تیگه یشتنه

هەر ماوه‌ته‌وه و له چەند ئەزموویکی که‌مدا نەبیت دەستیکی ئەوتۆی بۆ نەبراوە. بێگومان کۆمەڵێک هۆکاری تاییەت له پشتی مانەوه‌ی ئەم تیگە‌یشتنە‌وه‌یه که ئێره شوینی باسکردنیان نییه، مەبەستی من لەم دەستنیشانکردنە ئەوه‌یه نیشان‌بەدەم که مەملانیی نیوان ئەوه ئەدەبیەکان له دنیای ئێمه‌دا نەبۆته مەملانیی نیوان مەرجه‌عه‌کان.

نموونه‌ی دووه‌میان په‌یوه‌ندی نیوان نێر و مێهه له واقیعی ئێمه‌دا. هه‌موومان دەرزانین ئەم په‌یوه‌ندییه له کۆمه‌لگای ئێمه‌دا په‌یوه‌ندییه‌که تا راده‌یه‌کی زۆر داخراوه. ئەم داخرا‌نه‌ش نه‌ک ته‌نها نۆرم و به‌ها و ئەخلاقیاتیی بالادەست به‌لکو فه‌زای گشتی شاره‌ گه‌وره‌کانی کوردستانیش له داخستنی‌دا به‌شدارن. له‌ راستیدا فه‌زای گشتی ئەم شارانه تاراده‌یه‌کی زۆر فه‌زای کوشتنی په‌یوه‌ندی نازادی نیوان نێر و مێن. له کۆمه‌لگای ئێمه‌دا نێر و مێ له‌ دهره‌وه‌ی دروستکردنی خێزاندان هه‌لی بینین و ناسین و نالۆگۆری بیر و ووشیاری و سۆزیان له‌گه‌ڵ په‌که‌یدا زۆر که‌مه و تاراده‌یه‌کی زۆر به‌ دیوارێک له شه‌رم و ترس و به‌های سوننه‌تی له‌یه‌کدی دابراون، ئەم دابرا‌نه‌ش کێشه‌ی گه‌وره‌ی بۆ ئەوه جیا‌جیا‌کان دروست‌کرده، له کێشه‌ی ژنه‌تیان و شو‌کردن و په‌یوه‌ندییه‌وه بۆ کێشه‌ی نالۆگۆری پاو بۆ‌چوون و تیگە‌یشتنی تاییه‌ت. هه‌م نه‌وه نوێکان به‌ده‌ست ئەو کێشانه‌وه دهنالێن و هه‌م نه‌وه کۆنه‌کان، نه‌وه نوێکان له سارا‌یه‌کی گه‌وره‌ی بێ‌سۆزی و بێ‌سیکسی و بێ‌خۆشه‌ویستیدا ده‌ژین، نه‌وه کۆنه‌کانیش له ترسیکی به‌رده‌وامی دروست‌بوونی ئەو په‌یوه‌ندیانه‌دا و له‌وێشه‌وه برینداربوون و له‌که‌داربوونی ئەوه‌ی پێده‌گوتریت ناویانگ و سومعه‌ی کۆمه‌لایه‌تی تاکه‌که‌س و خێزان و بنه‌ماله. ئەگه‌ر باو‌کان و دایکانی ئێمه له پازده و شارزده و هه‌فده سالی‌دا ژنیانه‌ی‌نابیت و شوویان‌کردبیت، واته له ته‌مه‌نیکی بچووک‌وه توانیبیتیان ژیا‌نیکی جنسی و عاتیفی و کۆمه‌لایه‌تی پێک‌خراو بژین، ئەوا نه‌وه تازە‌کان له جیهانی‌کدا ده‌ژین که توانای پێک‌خستنێ ئه‌و جو‌ره ژیا‌نه‌یان نییه و ئەم مه‌سه‌لانه زۆر‌جار دوا‌ده‌که‌ون بۆ دوا‌ی سی سالی و هه‌ندیک‌جار هه‌ر ناشتوانن دابین‌بکری‌ن. به‌ مانایه‌کی دیکه نه‌وه نوێکان که‌وتوونه‌ته «واقیعی» یکه‌وه ته‌واو جیا‌واز له واقیعی باو‌کان و دایکانیان، که‌چی ئەو سیستمه ئەخلاقیه‌ی که حوکمی ئەم نه‌وه‌یه ده‌کات نه‌ک هه‌مان سیستمی ئەخلاقیی باو‌کانه به‌لکو له‌زۆر سه‌ره‌وه و به‌هۆی به‌هێز‌بوونی ئاماده‌گی دینه‌وه له واقیعی ئێمه‌دا له هی ئەوان داخراوتره.

ئەوێ شۆینی سەرئەنجه ئەوێه ئەم کێشانە نەبوونەتە هۆی ئەوێ نەوێ تازەکان شۆیوێهێکی دیکە پەیوێندی نۆوان نۆر و مۆ پۆشنیاربکەن و داوای تازەکردنەوێ کۆمەلایەتی و کولتووری ئەم پەیوێندیانە بکەن. نەبوونی داواکاری لەم بابەتە تارادەیهێکی زۆر وابەستەیی ئەو راستییەیه که هیچ نەوێهێک لە دنیای ئێمەدا، سەرەرای گەرەبێ و کوشندەیی کێشەکانی، هەوێنەداوێ مەملانی لەگەڵ مەرجهە بەلادەستەکاندا بکات و مانای بوون و مانەوێ و بەلادەستی ئەو مەرجهەنە بخاتە ژۆر پرسیارەوێ.

خالی هەرە لاواری مەملانی نەوێکان لە وولاتی ئێمەدا ئەم داخراوە مەرجهەعییەیه. مەرجهە لای ئێمە شۆینیکی پیرۆزی پۆدراوێ و بەم پیرۆزکردنەشی دەرگای رەخنەکردن و لۆپرسینەوێ و دەسکاریکردنی داخستوێ. لە کایەیی ئەدەبدا سیاسەت بۆرۆکەیی واقعی پیرۆزکردوێ، لە کایەیی پەیوێندی نۆوان نۆر و میدا، دین ئەم مەسەلەیی سەپاندوێ. رەخنەکردنی سیاسەت و رەخنەکردنی دین لە دنیای ئێمەدا دووان لەو حەرەمە گەرەنەن که زۆر بە زحەمەت نەبۆت دەستیان بۆنەبراوێ. لە ئۆستاشدا هەرکەسێک دەست بۆ هەریهێکێک لەم دوو لایەنە ببات بەکەمتر لە خائین و کافر و تۆکدەر ناوئابۆت. کەمێن ژمارەیی ئەو نووسەر و رەخنەگر و ئەکادیمی و سیاسییانەیی لە کوردستاندا بەختیار عەلی بە دز و خائین و شۆینی مەترسی ناوێدەن و وەک ناپۆکێک بەرامبەر بە نەتەوێ و مۆژوو و شەهیدان ناووسیدەکەن، کەمێشێن ژمارەیی ئەو فەتوایجی و مەلا و ئەکتیفیستە دینیانەیی که هەموو کرانەوێهێکی پەیوێندی نۆوان نۆر و مۆ وەک بەدەرەوشتی و لادان لە دین و دۆراندنی شۆوناسی رەسەنەیی کوردی دەخۆیننەوێ.

ئاشکرایە دنیای ئێمە دنیای بۆمەملانی نییە، وەک هەموو کۆمەلگاکانی دیکەیی سەر زەوێ لەم کۆمەلگایەشدا رۆژانە مەملانی و پۆکدادان دروستدەن، بەلام کاراکتەری سەرەکی ئەو مەملانی و پۆکدادانە لەوێدایە که هەموویان لە چوارچۆی هەمان سیستمی بەها و نورم و ئەخلاقیەتی بەلادەستدا رۆویدەن. نەوێ نوێکان تەحەدای مەرجهەعیەتی بەها و ئەخلاق و شۆیوێ ژیانێ بەلادەست ناکەن، لەرێگای پۆشنیارکردنی مەرجهەعی دیکەوێ بۆ بەها و ئەخلاق و شۆیوێ ژیانێ تازەوێ. ئەوان لەباشترین دۆخدا داوای کرانەوێهێکی شەرمانەیی سنووری هەندیک بەها و بۆچوون و مۆرالی بەلادەست دەکەن. داوای ئەوێ دەکەن لەنۆوان

ھەمان سىستىم و مەرجەدا بتوانن ھەناسەبدەن و بژىن، لەنيوان ھەمان ھەمان پست لە ميكانىزمى چاودىرى و دىسپلن و سزادا بژىن، بەلام كەمەكىك كراوھتر و ھىمنتر و نەرمتر. بەمەش ئىرادەى ئەوان وەك ئىرادەيەكى گۆرانخووان پەكيدەكەوئيت و پروسەى گۆران لە دنياى ئىمەدا دەدرئتە دەست پروسە ميژووويە دريژخايەنەكان خويان، دەدرئت دەستى ئەو شەپۆلى گۆرانانەى ناوچەكە وەك گشتيەك دەگرئتەو و بەشيكيشى بەسەر و لاى ئىمەدا تىدەپەپئيت. ئەمەش وادەكات شويئەنپەنجەى نەو تازەكان بەسەر پۆژگارى خويانەو كەمبئت، بەھەندىك حيساباتى ميژووويى بئىميژوو بژىن.

• لەنيوان ئىمامى ەلى و مادۆنادا

بئىگومان پەنجەخستەنە سەر ئەم راستىيانە ماناي ئەو نىيە كە سىمبۆلە كۆلتوورىيەكانى دەرەوئى مەرجەى بالادەست لە كوردستاندا، ئامادە نين، واتە مەسەلەكە بەو جۆرە نىيە گوايە ئەمروكە لەدەرەوئى ئەخلاقياتى دىنى و بەھاي سىياسى تەقليددا، كوردستان بەتالە لەھەموو رەگەزىكى كۆلتوورى دەرەكى. بۆنموونە ئەمرو لەرئگاي جىھانگىرى كۆلتوورىيى و ئىنتەرنئت و ساتالائتەو، لەرئگاي فشارى زۆرى بەھاكاني مەرجەى بالادەستەو، ھەلومەرجيەك دروستبوو كە واىكردو ھەندان رەگەزى كۆلتوورى دەرەوئى مەرجەى بالادەست ئامادەبئت. بەلام ئەوئى ئامادەيە ئەو مانا و مەرجەعانەن كە لەپشتى ئەو سىمبول و وئەنە و رەگەزە كۆلتوورىيانەو ئامادەن كە ئەمرو ھاتوونەتە ناو جىھانى كۆلتوورى و رەمزی و كۆمەلايەتى ئىمەو. ساتالائت و كۆفار و پۆژنامە و فلىم و سەفەر و كتئپ، دەرگاي ناسىنى مەرجەكانى دىكەيان كردۆتەو، يان راستر بدوئم دەرگاي ناسىنى سىمبۆلەكانى ناو مەرجەكانى دىكەى كردۆتەو، بەلام كئشەكە لە چۆنەتى تىگەيشتندايە لە ماناي ئەو سىمبۆلانە. بۆنموونە وئەنەكانى گۆرانىبئژئكى وەك مادۆنا لە كوردستانى ئىمەدا ئامادەيە، شىوازى سەماكردن و جلو بەرگ و قسەكردنى ئامادەيە، بەلام زۆربەى ھەرە زۆرى ئەو مانايانەى ئەم گۆرانىبئژە لە سىياقى خوئى و لەنيو مەرجەو پۆژئاوايى و ئەمريكيەكەيدا ھەلگريەتى ئامادەنين. بەبۆچوونى ھەندىك فئيمئنىستى ئەوروپى گرنكى مادۆنا لەوئەدايە كە ئەم گۆرانىبئژە ئەو سنوورە ئەستوورەى لە نيوان تووخمى پياو و تووخمى ئافرەتدا

دروستکراوه تیکدهشکینیت. ئەم فیمینستانه پتیا وایه مادۆنا زۆرجار گەمەیی بهو سنوووه تهقلیدیانه کردوه که نیر و می لهپهکدی جیا دهکه نهوه، زۆرجار سهری له ته ماشاکه رهکانی تیکداوه بهوهی که نه یانزانیوه داخۆ ته ماشای پیاویک دهکه ن یان خانمیك. واته ئەو سنوووه سوونه تیییهی که پیاو له ژن جیا دهکاته وه تیکشکاندوه، جگه له مهش مادۆنا، له م بۆچوونه دا، گەمەیی به رهنگی ده موچاو و قژ و رووکاره دهره کییهکانی دیکهیی جهستهی کردوه، هه ندیکجار ده موچاویکی سوور و هه ندیکجار سپی و هه ندیکجار ئەسمه ری هه یه، هه مو ئەمانه شی وهک جوړیک له گه مه کردن به شووناس و به مانا و به سنوووه تهقلیدیانه تیکدهشکینیت که ده لیت ئەمه شووناسی پیاوه و ئەمهش وینا کردنه تهقلیدیانه تیکدهشکینیت که ده لیت ئەمه شووناسی پیاوه و ئەمهش هی ئافرهت، ئەمه کاره کتهر و روخساری پیاوه و ئەمهش هی ئافرهت، ئەمه سیمبۆلهکانی جیهانی پیاواوه و ئەمهش هی ئافرهت.

له خویندنه وهی ئەم فیمینستانه دا مادۆنا تاچه که سیک نییه ئەم گه مه یهیی به سنوووهکانی نیوان پیاوه تی و ژنایه تی کردبیت، به شتیکی زۆری گۆران بیژهکانی مۆسیقای پۆپ ئەم کاره یان کردوه و بهرده و امیش دهیکه ن، مایکل جاکسون و پرینس له م رووه وه باشتترین دوو نموونه ن که باسده کرین. له م خویندنه وه یه دا مادۆنا بهرده و ام گه مه یی بهو شووناسه جیگیرانه کردوه که ده دریته پال که سیک، جنسیک یان په گه زیک. به م گه مه یه شی نیشانته دا ته شووناسانه دروستکراون، نهک سروشتی، جیگیرن به لکو قابیلی گۆران، کولتورین نهک بایۆلۆژی. لیره وه هه مو ئەو نایه کسانیهی له پشتهی ئەم شووناسانه وه ئاماده ن، ده بنه نایه کسانی دروستکراو و ناسروشتی، بۆیه نابنه شووناسی ئەبه دی و قابیلی مانه وهی بهرده و ام و نه گۆران.

هه ندیک له فیمینسته کان گرنگیه کی دیکه یی ئەم گۆران بیژه ده گه ریننه وه بۆ ئەوهی که گوايه مادۆنا جهسته یی ئافرهت له کۆمه لیک ترس و شه رم ئازاد دهکات که دروستکراوی کۆمه لگایه کن که پیاو تئیدا ماناکانی شه رم و ترس به ره مه مدینیت و پیاو بلاویانده کاته وه و پیاو ده شیانسه پینیت.

لیره وه له پشتهی گه مه یی مادۆنا وه بهو سنوووه دهره کیانه یی پیاو له ئافرهت جیا ده که نه وه گه مه یه کی دیکه په نهانه که قوولتر و گرنگتره له گه مه یی یه که میان، یان لانیکه م بی بوونی گه مه یی یه که میان مه حاله، ئەویش گه مه کردنه بهو

دهسه لاتهی دنیایهک نایهکسانی له نیوان نیر و میدا دهخولقینیت و جهسته دهکاته سهرزهمینی شهرم و ترس و شاردنهوه. مادۆنا بهم مانایه لهیهککاتدا شووناسه کۆن و رهقهه لاتوووهکانی ئافرته و پیاو قهیراناویدهکات و داوای پیناسهکردنهوهیهکی دیموکراسیانهتر و یهکسانخوازانهتری ماناکانی پیاو و ئافرته دهکات. بێگومان ئەم خویندنهوهیهی لیردها نیشانماندا تاقه خویندنهوهیهک نییه بۆ ئەم دیاردهی گههکردنه به شووناس کرابیت، کۆمهلیک خویندنهوهی دتریش ههن که لیردها مهوادی باسکردنیانمان نییه.

بهلام ئەم سیمبۆلهی مادۆنا له گواستنهوهیدا بۆ دنیای ئیمه ههموو ئەو مانایانه لهدهستئهدات و دهبیته مۆدیل بۆ شتوازیکی دیاریکراوی جلوهبرگ و قزبرین و جولانهوه. ئەم گواستنهوه میکانیکییهی سیمبۆلهکان، وهک گواستنهوهی زۆریه شتهکانی دیکهش، ههمان میکانیزم بهرپۆیهی دهبات، میکانیزمی دابرین و قرتاندنی سیمبۆلهکان له مهرحهعهکانی خۆیان، له واقعیکدا که خۆی ناوئیریت شهر لهگهه مهرحهعهکانیدا بکات.

بێگومان بهشیکی گرنگی ئەم کیشیهیه لهو پۆیه سههراوهی گرتوووه که رۆشنییری کوردیی مهسهلهی تیور و تیوریزهکردنی بهتهواوی پشتگوختستوه و نهوهنوێکان لهبهردهم میژووویهکی درێژی تیوریزهکردنی واقعی کۆمهلایهتی و کولتووری و هونهری خۆیاندا نین تا بتوانن لهرپیهوه دهک به ماناکانی ئەو دنیا و سیمبۆلانه بکهن که لهناویدا دهژین، واقعی رۆشنییری ئیمه واقعیکه دراوته دهست رهحمی دروشمه سیاسییه سادهگۆ و نهخشه ئایدیۆلۆژییه سادهکان و نوخبهیهکی رۆشنییری تهقلیدیش ئامادهیه که دژ به فیکر و مهعریفهی راستهقینه کاردهکات. ئەم نوخبهیه زۆریه زۆر دهزگا و ناوهند و دامهزراوه کولتووری و مهعریفیهکانی کوردستانی لهبهردهستدایه و کۆی ئەم دهزگایانهش به ئاراستهیهکدا دهبات که نهک گۆرانی لیناکهویتتهوه، بهلکو بهر به ههرهولێکی راستهقینهی گۆرانی بگریته. ئەمه جگه لهوهی که فیکری سیاسی له دنیای ئیمهدا بهشیکی زۆری فۆرمهکانی تری فیکری کووشتوه یان ناهیلێت دروستبهن و پێبگهن. لهم رووهوه یهکیک له ئههرکه گرنگهکانی نهوهی نوێ له دنیای ئیمهدا بریتیه له ئیشکردن له دهروهوهی ئەو نهخشه فیکریانهدا که فیکری سیاسی کوردی بهسهه واقعی ئیمهدا سهپاندویهتی، ئەمهش، لهرووی فیکریهوه، مانای رزگارکردنی ئەم واقعیه، له دهست خوتبهی سیاسییهکان و

خوتبەى پياوھ ئاينىيەكان و خوتبەى رۆشنبىرە چلەگىرەكان كە بەسەرىيەكەوھ كۆى تواناكانى بىرکردنەوھى ھىمىن و رەخنەيى و قوول دەكوژن و دەنگەدەنگىك دروستدەكەن كە يەكەمىن كوژراو تىيدا بىرکردنەوھىيە .

خالىكى زۆرگىرنگ كە لىرەدا پىويستە ھىمايەكى خىراى پىبىكەين ئەوھىيە مادامەكى مەملانىكان لە دىناى ئىمەدا مەملانى مەرچەكەكان نىن و ئەوانەى بەيەكدادەدەن خەيال و دىد و كەرەستەى ناو مەرچەكەكان نىن، بۆيە ئاساييە لە بازارەكانى ھەولير و سلىمانى و دھۆكدا لەپال وىنەكانى ئىمامى عەلىدا وىنەى مادۇنا و لەپال ئايەتەكانى قورئاندا وىنەكانى ئوليا ئەفشەر و لەپال وىنەكانى مامەرىشەدا وىنەى ئىبراھىم داتلساز بەتەنىشت يەكەوھ بىينىن. كە نەوھكان شەرى مەرچەعيان لەگەل يەكدا نەكرد، ئەوكات تىكەلبوونى وىنەى ناو ساتالايىتەكان و ئايەتەكانى قورئان مەسەلەيەك نىيە. قەيناكات با سەيد قوتب و ھابىرمان، كۆمەلگەى مەدەنى و فەتواى ئاينى، شىعەرى كلاسىك و پەخشانە شىعەر بەيەكدى تىكەلبن. كە شەرى شەرى مەرچەكە نەبوو چ زەرەرىك دەكەين شەوان دەرەنگ ساتالايىتەكان خەلك داوھت بكن بۆ ناو دىناى سەما و سەفا و ئىرۆتىكى جۆربەجۆر، كەچى لەھەمانكاتدا لەو دىو دەرگاكانەوھ تەپلى ئەو شەوگەرەنە بىيسترىن كە خەلكان بۆ گرتنى رۆژوو بانگىشەدەكەن. كە شەرى مەرچەكە نەكرا ھەموو شەرىكانى دىكە جگە لە مارشىكى ئائومىد شتىكى دىكە نىن.

رەھەندە سايكۆلۆژى و كولتوورى و رەمىزىيەكانى كۆمەلگاي مەدەنى

۱ سەرھەتا

يەككە لەو چەمكە سەرەككىيانەى ئەمىرۆكە فيكرى سياسى لە كوردستاندا بەكارىدەھىننيت چەمكى «كۆمەلگاي مەدەنىيە». كەم ھىزى سياسى و رۆشنىبرىي و كۆمەلایەتى لە كوردستاندا ئەدۆزىنەوہ باس لە گىرنگى كۆمەلگاي مەدەنى نەكەن، واى نىشانەدەن كە رىزگر و گەشەپىدەر و گوڭگىيى كۆمەلگاي مەدەنىن و پاراستن وبەھىزكردن و بەرەوپىشبردىشى وەك يەككە لە ئەركە سياسىيە گىرنگەكانى خۆيان بەيان نەكەن. ئەگەر لە قۆناغەكانى پىشتىدا چەمكى دىكە، بۆ نمونە چەمكى سۆسياليزم، چەمكى بالادەستى ناو كايەى سياسەت و فيكر و رۆشنىبرىي ئىمە بوويت و زۆربەى كۆر و كۆمەل و نووسىن و ھەولە فيكرى و رۆشنىبرىيەكان لە دەورى ئەم چەمكە سوورابنەوہ، ئەوا لە ئىستادا چەمكى «كۆمەلگاي مەدەنى» ئەو رۆلە بالادەستەى وەرگرتووە و بۆتە سىنتەرى مشتومر و باسكردن و قسەلەسەركردن.

بەلام وەكچۆن زۆربەى چەمكەكانى ناو كايەى سياسى كوردىي لەرووى تيورىيەوہ ھىچى ئەوتۆيان لەسەر نەگوتراوہ و ھەولى فيكرى راستەقىنە لەئارادا نەبوون بۆ تيورىزەكردنىان، ئاواش شىكردنەوہى بنەما فيكرى و كولتوورى و سايكۆلۆژىيەكانى چەمكى «كۆمەلگاي مەدەنى»ش بىتيورىزەكردن ماونەتەوہ. ئەو دەنگە دەنگە گەورەيەى ئەمىرۆكە لەسەر گىرنگى كۆمەلگاي مەدەنى دەبىيىستىن ھاوړى نىيە بە خويندنەوہيەكى وردى ماناكانى ئەم چەمكە و بە دەستنىشانكردنى مەرجەعە فيكرىيەكانى و بەچۆنەتى تيورىزەكردنى لە واقىعى كۆمەلایەتى و سياسى و كولتورىي ئىمەدا كە ھەلگى تايبەتمەندىتى و پىدراوى مېژوووى و رەمىزى و بەھايى و سايكۆلۆژىي تايبەتە. زۆربەى ھەرەزۆرى ئەو ووتار و نووسىن و سەرنجانەى لەسەر كۆمەلگاي مەدەنى نووسراون و دەنووسرىن جگە لە دووبارەكردنەوہيەكى بىزاركەر و بىلەزەتى پىناسە ميكانىكيەكانى ئەم چەمكە و نىشاندانىكى نىوہوناچلى بۆچوونى چەند

ئەيلەسوفىكى سىياسى، تىپەرى نەكردوھ. لەھەندىك ئاستىشدا ئەوھى سەبارەت
 ھەم چەمكە دەگوتىت و دەنووسرىت گواستەنەوھىكى نارەخنەبى و كۆيىئاساى
 نەندىك بۆچوونى ناو رۆشنىبىرى عەرەبىيە، بەبى حىسابكردن بۆ ئەو
 پاستىيەى كە ئەم رۆشنىبىرىيە ھەلگىرى كىشە و قەيران و دىيابىنى تايبەتە و لە
 كۆمەلگىك گرفتى سىياسى و ئەخلاقى و كولتورىدا دەزى كە لە كوردستاندا
 ھەھەمان ماناۋە لەئارادانىن.

بە لەبەرچاۋگرتنى ئەم راستىيانە ئەم نووسىنە ھەولدانىكى سەرەتايىبە بۆ
 دەستنىشانكردنى چەند تەوەرەيەكى تايبەت بۆ تىورىزەكردنى چەمكى
 كۆمەلگى مەدەنى» لە كوردستاندا. ئەو تەوەرەنەش من لەم نووسىنەدا
 دەستنىشانىان دەكەم بۆ قەسەكرن لەسەر كۆمەلگى مەدەنى، لە دىدى مەنەۋە،
 گرنگىرىنى ئەو تەوەرە فىكرى و سىياسى و كولتورىيانەن كە گىفتوگۆكانمان
 لەسەر كۆمەلگى مەدەنى دەبىت گرنگىان پىبىدات و تىپاندا ماناكانى ئەم
 چەمكە و چۆنىەتى كارپىكردن و پاراستن و گەشەپىدانى دەستنىشان بكرىن.

يەكەمىن خالىك لىۋەى دەستپىبەكەين پىداگرتنە لەسەر ئەو سەرەتا تىورىيەى
 كە پىپىۋايە كۆمەلگى مەدەنى بەتەنھا ئەو دەزگا و ئۆرگان و رىكخراۋە
 كۆمەلەتايەتايانە نىيە كە لە دەرهۋەى دەۋلەت و لەدەرەۋەى «كۆمەلگى سىياسىدا»
 ئامادەن و رۆلى چاۋدىرىكردنى دەۋلەت و چاۋدىرىكردنى دەسەلاتى سىياسى
 دەبىن. راستە ئەم دەزگايانە زۆر گرنگن، بەلام بەتەنھا ھەموو ماناكانى چەمكى
 كۆمەلگى مەدەنى ناگرەنەخۆيان. واتە كۆمەلگى مەدەنى بەتەنھا دەزگاكانى
 خىزان و قوتابخانە و مزگەوت و مىدىا و سەندىكا و گروھە ھونەرى و ئەدەبى و
 ۋەرزىيەكان و گروھى ژنان و مىنالان و لاۋان و پىران نىن. ئەگەر بكرىت لە
 ھەندىك ھەلومەرجى كۆمەلەتەى و سىياسى و كولتورىيدا ماناكانى كۆمەلگى
 مەدەنى بۆ ئەم رەھەندە دەزگايىيە كورتبەكەينەۋە، ئەۋا لە كوردستاندا ناتوانىن
 ئەم كارە بكەين. ھەر كەسكىك ئاگادارى ھەلومەرجى ناۋەكى كوردستان بىت،
 دەزانىت كۆى ئەو دەزگايانەى كە دەشپىت كۆمەلگى مەدەنىان لىدروستدەبىت
 ئامادەن، بۆ نمونە لە كوردستاندا چەندان گروپ و يانە و رىكخراۋ و كۆر و
 كۆمەلەھى خويىندكاران و ئافرەتان و مىنالان و ھتد.. ئامادەن، كۆر و كۆمەلەى
 ھونەرى و ۋەرزى و ئەدەبى ھەن. بەلام ئەم ئامادەگىيە دەزگايىيە نەيتوانىۋە
 ئەۋەى لە كوردستاندا ھەيە، بىكاته كۆمەلگى مەدەنى بە مانا راستەقىنەكەى ئەم

چه‌مه‌که، ده‌زگا‌کان هه‌ن به‌لام «رۆ‌حی» کۆ‌مه‌ل‌گای مه‌ده‌نییان تیا نییه، واته‌ ئه‌ رۆ‌حه‌ ره‌خنه‌یی و چاودێری‌که‌ر و گه‌فتو‌گو‌خ‌واز و لی‌بو‌وردو و هاری‌که‌ره‌یا، تێ‌دانیه‌ که‌ به‌ ده‌زگا‌کان کارا‌کته‌ریکی مه‌ده‌نی ده‌به‌خشن و ده‌یان‌که‌نه‌ ده‌زگا‌ مه‌ده‌نی راسته‌قینه‌.

شتیکی نوێ و نه‌بیستراو نالێن گه‌ر ووتمان ژماره‌یه‌کی زۆری ئه‌و ده‌زگایانه‌؛ له‌ کوردستاندا به‌ ده‌زگا‌کانی کۆ‌مه‌ل‌گای مه‌ده‌نی ناو‌ده‌برێن ده‌زگای حیزبن به‌چه‌ندان شیوه‌ به‌شیکن له‌و تو‌ره‌ ده‌زگایه‌یی حیزب به‌هۆیانه‌وه‌ داده‌به‌زێته‌ نا ره‌هه‌نده‌ جیا‌وازه‌کانی ژیا‌نی کۆ‌مه‌ل‌ایه‌تییه‌وه‌. به‌ مانایه‌کی دیکه‌ ئه‌م ده‌زگایانه‌ ئه‌وه‌نده‌ی ده‌بنه‌ درێژ‌کراوه‌ی جه‌سته‌ی حیزب له‌ناو جه‌سته‌ی کۆ‌مه‌ل‌گای کوردیدا ئه‌وه‌نده‌ ده‌زگای کۆ‌نترۆ‌ل و چاودێری‌کردنی کۆ‌مه‌ل‌گا‌ نین به‌سه‌ر ده‌سه‌لاته‌ حیزبه‌وه‌. واته‌ ئه‌م ده‌زگایانه‌ ده‌زگای مه‌ده‌نی نین، به‌ل‌کو ده‌زگای سیاسیز سه‌ره‌خۆ نین به‌ل‌کو ملکی حیزبن و رۆ‌لی چاودێری‌که‌ر نابینن به‌ل‌کو رۆ‌لێ پیا‌ده‌کردنی ئه‌مر و نه‌هه‌یه‌کانی حیزب ده‌گێرن. به‌شیکی گرنگی کاره‌کانیشیا‌ز له‌پا‌ل کۆ‌کردنه‌وه‌ی خه‌ل‌کدا له‌ ده‌وری حیزب، بریتیه‌ له‌ چاودێری‌کردن دی‌سپلین‌کردنی ئه‌و هیزه‌ کۆ‌مه‌ل‌ایه‌تیانه‌ی کۆیا‌نده‌که‌نه‌وه‌ له‌ ژێر چاویل‌که‌؛ حیزبدا، ئه‌م واقیعه‌ تایبه‌ته‌یه‌ واده‌کات بۆ تیوریزه‌کردنی کۆ‌مه‌ل‌گای مه‌ده‌نی له‌ کوردستاندا ناچار‌بین ته‌ماشای ره‌هه‌ندیکی تری کۆ‌مه‌ل‌گای مه‌ده‌نی بکه‌ین که‌ ده‌که‌وێته‌ ده‌ره‌وه‌ی ره‌هه‌نده‌ ده‌زگایه‌که‌وه‌. مه‌به‌ستم له‌و ره‌هه‌نده‌ش «ره‌هه‌نده‌ مه‌عنه‌وی» یا‌ن «ره‌هه‌ندی ره‌مزی» کۆ‌مه‌ل‌گای مه‌ده‌نییه‌. مه‌به‌ستم له‌ ره‌هه‌نده‌ ره‌مزیش کۆی ئه‌و به‌ها و نۆرم و بیر و بو‌چون و ره‌مز و پیکه‌اتی سایکۆ‌لۆژی کێشه‌ رۆشن‌بیریانه‌ن که‌ له‌ فۆرمی هیزیکی ئه‌خلاقی و رۆشن‌بیری و وێژدان و سایکۆ‌لۆژییدا له‌ جومگه‌ کۆ‌مه‌ل‌ایه‌تییه‌ جیا‌وازه‌کاندا ئاماده‌ن. به‌ مانایه‌که‌ دیکه‌ ره‌هه‌ندی ره‌مزی کۆ‌مه‌ل‌گای مه‌ده‌نی بریتیه‌ له‌و رۆ‌ح و وێژدان و ووز مه‌ده‌نییه‌ی به‌ ده‌زگا‌ جیا‌وازه‌کان کارا‌کته‌ریکی مه‌ده‌نی ده‌به‌خشن، له‌بوونه‌وه‌ر و بی‌رۆ‌ح و بی‌جۆ‌له‌ و بی‌ئیراده‌وه‌ ده‌یان‌که‌ن به‌ ده‌زگای زیندو و بریار‌ده‌ر و خاوه‌ر ئیراده‌. به‌بو‌چوونی من بۆ قسه‌کردن له‌سه‌ر کۆ‌مه‌ل‌گایه‌کی مه‌ده‌نی راسته‌قینه‌ ئه‌م ره‌هه‌نده‌ ره‌مزییه‌ی کۆ‌مه‌ل‌گای مه‌ده‌نی به‌هه‌مانه‌نده‌زای ره‌هه‌ند ده‌زگایه‌که‌ی گرنه‌، ئه‌گه‌ر گرنه‌گه‌ر و کاریگه‌رت‌ریش نه‌بێت. ئه‌م ره‌هه‌ند ره‌مزییه‌ی رۆ‌ح ده‌کات به‌ به‌ری ده‌زگا‌کاندا و وایان‌لێ‌ده‌کات بینه‌ بوونه‌وه‌ری‌که‌

رۆحله بهر نهك رستىك دهزگای مردوو. بىگومان ئەم رههنده ره مزىيهى كۆمه لگای مهدهنى دهشيت هم به ئاراستهى چه سپاندى و به هيز كردن و پايه دار كردنى كۆمه لگای مهدهنى كاربكات، هم به ئاراستهى زيانپيگه ياندى و لاواز كردن و ريگرتن له گهشه كردنى ئەم كۆمه لگايه، تا ئەندازهى له ناوبردىشى.

بۆ ناسىنى رههنده ره مزىيه كهى كۆمه لگای مهدهنى له كوردستاندا دهشيت ئەم تهوهرانهى خواره وه له يه كدى جيا بكهينه وه:

۲. كۆمه لگای مهدهنى و ترس

له فهزايه كدا ترس رهنگريژى كوردبىت، ترس پالنهرى سه رهكى هه لسو كه وته كانى مروث بىت، ترس كار و كاردانه وه كان دهستنيشانكات و ترس سهروه ر و پايه داربىت، له و جوړه فهزايه دا ناتوانين قسه له بوون و ئاماده گى چالاكى كۆمه لگای مهدهنى بكهين. ترس دوژمنى هه ره سه رهكى كۆمه لگای مهدهنىيه، چونكه ترس هيزيكه سه ركوتكه ر و چه پينه رى ئازادى قسه كردن و ئازادى ده سپيشخه ريكردن و ئازادى بپياردانى ئاشكرا و سه ره به خو. كه ترس سه ره ره بوو ئازادى كۆيله يه، ترس هه ميشه هاومالى ناچار كردنه و پيكي شه وه دين و به يه كيشه وه دژ به ئازادى كاره ده كن. كه ئازاديش چه پينه ر و به ترس و تو قاندىن كه مارو درا ئه وكات كۆمه لگای مهدهنى، به ماناي كۆمه لگايه كى ئازاد و سه ره به خو، ناتوانيت ئاماده بىت. ترس واده كات تاك و گروپه كان نه توانن به راشكاوى و به ئاشكرا و به ئازادى راو بوچوون، ديد و جيهانبىنى، ويست و ئاره زوو، مژده و چاوهر و انبىيه كانى خويان ده رپرن و له فۆرمى ريكخراو و دهزگا و كۆرو كۆمه لى تايبه تدا ريكيانخه ن. بوئه وهى بتوانيت دهستپيشخه ر بىت بۆ دامه زراندى دهزگا و بۆ به خشىنى فۆرمىكى ريكخراو به كۆمه لىك په يوه ندى و قازانج و داواكارى كۆيى، ده بىت هه لومه رجىك ئاماده بىت تيدا ئه و هيزانه له كۆبوونه وه و دروست كردنى دهزگا و پيكه پنانى ريكخراو نه ترسن. ده بىت بوپرن بىر له دروست كردنى ئه و فۆرمانه بكه نه وه كه ده خوازن به ژيانى تاكه كه سى و كۆمه لايه تى خو يانى بدن، ده بىت مروث له ناو خويدا ئه و باوه ريه تيدا دروست بو بىت كه بوونه وه ريكى خاوه ن ئيراده يه و ده توانيت خو ي بپيار بوخو ي بدات. كه ترس ئاماده بو ئه م پرنسيپه سه ره تايانه ي دروست بوونى كۆمه لگای مهدهنى نا ئاماده ده بىت، كه ترس سه ره ره بوو كه س ناو پريت خو ي ريكخات و

كەس ناوئىرئىت دەستىيىشخەرى بكات و كەس ناوئىرئىت راستىيەكانى خۆى ئاشكرات.

ترس ھىزىكى سايكۆلۆژىيە بەلام دەرەنجامى سىياسى و كۆمەلايەتى و كولتورى سەختى لىدەكەوئىتەو. سىياسەتتەك ترساندن ئامرازى سەرەكى كاركردىبئىت سىياسەتتەكە پرۆزەى بىدەنگركردى پئىيە، ھىزى كۆمەلايەتى ترسايوش ھىزى ئىفلىجە و كولتورىكىش ترس بەرپۆھىببات بەشىوھىيەكى پەرگىر بەسەر خۆيدا دەچەمئىتەو و دادەخرىت. ھەر يەكتىكىش لەمانە، واتە ھەم بىدەنگركردى سىياسى و ھەم ئىفلىجبوونى كۆمەلايەتى و ھەم داخرانى كولتورى ھەنگاوى سەرەكى لەناوبردى كۆمەلگاي مەدەنىن. گواستەوھى سىياسەت لە پانتايىيەكەوھە بۆ دىالۆگ و پەيوەندى ئاشكراو كراوھە بۆ پانتايىيەك ترس بەرھەمبەئىتت، ئەو ھەنگاويەكە ناھىلئىت كۆمەلگاي مەدەنى دروستبئىت، گەر لە ئاستى دەزگائىدا دروستبوو، واتە كۆمەلئىك دەزگا بەناوى كۆمەلگاي مەدەنىيەوھە دامەزىنران، ئەوكات ناتوانئىت ھەلگىرئەو رۆجە مەدەنىيە سەر بەخۆيەبئىت كە دەزگا راستەقىنەكانى كۆمەلگاي مەدەنى پئويستىان پئىيەتى. ترس بەشىكى دانەبراوى ئەو پرۆزە سىياسى و كۆمەلايەتى و كولتورىيانەيەكە دەخوازن ئىنسانى چكۆلە و گوئىرايەل و بىكاراكتەر و گرۇپى بئىنئىياز و تەسلىمبوو و بئىئىرادە دروستبەكەن. ترس دىت بۆئەوھى ھەمووان لە بىدەنگبووندا وەك يەك لىبكات، بە قروقەپئىكى سىياسى و كۆمەلايەتى و كولتورى مەحكومان بكات، سنورى ئىوان تاك و گرۇھەكان بسرىتەوھە بەزۆرى زۆردارى ھەمووان ناچاركات ئەو بەو زمانە بدوئىن و ئەو خەيالە وەگەر خەن و ئەو فۆرمەش وەرگىر كە ھىزە ترسىنەرەكان دەيانەوئىت بىسەپئىن. بەلام خۆشحالانە ئىنسان ناتوانئىت تاسەر بوونەوھرىكى ترساو و بىئىرادە و بىزمانبئىت، بۆيە بۆ وەگەر خستنى ئىرادە و بەكارھىنئانى زمانى تايبەت و خستەنگەرى خەيالئى سىياسى و كۆمەلايەتى تايبەت بەخۆى بەدواى كەنالى دىكەى تەعبىركرىندا دەگەرئىت. لە دنيايەكىشدا ترس گەمارۆى داپئت ئەو كەنالانە كەنالى نەئىنى و شاراوھە و ژىرزەمىنى دەبن. ترس وادەكات نەئىنكارى بىئىتە تاقە دەروازەى تەعبىركردى ھىزە سىياسى و كولتورى و كۆمەلايەتىيە جىاجىياكان لەخۆيان. بە پەرىنەوھە لەكارى ئاشكراوھە بۆ كارى نەئىنى، ترس وادەكات كۆمەلگا ھەمىشە ھەلگىرئەو پرۆزەى دروستكردى دنيايەكى ژىرزەمىنى و ياساغ و تارىكبئىت ھاوشان بەو

دنیا ئاشکراو بهرچاوهی رۆژانه له ههناویدا دهژین. ئەوانه‌ی که ترس ناهێت به ئاشکرای بدوین و بژین و ببزوین، ئەگەر نه‌یانه‌وێت بێده‌نگین، ئەوکات ناچارن به‌نهینی و له تاریکیدا بدوین و بژین و بنووسن. ئەمه‌ش رێک بپچه‌وانه‌ی بیروکه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نییه‌ که ئاشکرا بوون یه‌کیکه‌ له مه‌رجه هه‌ره سه‌ره‌کییه‌کانی.

کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی «کۆمه‌لگایه‌کی ژێرزهمینی» نییه، له تاریکیدا کارناکات و بۆ هیچ مه‌به‌ستی‌کیش خۆی ناشاریته‌وه. کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی کۆمه‌لگای ئاشکراییه، ده‌ربیری ئاماده‌گییه‌کی راسته‌قینه‌ی کۆمه‌لگا و کولتور و سیاسه‌ته بۆ ئاشکرا بوون. له‌راستیدا فه‌لسه‌فه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی فه‌لسه‌فه‌ی رێگرتنه‌ له دروستبوونی نه‌یتی، له دروستبوونی ئەو دنیا یاساغ و نه‌دیتراو و ژێرزهمینییه‌ی ئینسان و گروپه‌کان به‌ دزیه‌وه بنیادیده‌نێن بۆ ده‌ربیرینی ویست و ئاره‌زوو و خه‌ونه یاسا‌گراوه‌کانیان. کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی مانای رێگرتن له دروستبوونی دوو دنیا یه‌کیکیان به‌رچاو و ئاشکرا و ئه‌ویدیکه‌یان شاراو و یاساغ، یه‌کیکیان گونجاو له‌گه‌ڵ فۆرم و میکانیزمه‌کانی یاسا‌گکردن و چه‌پاندنا، ئه‌ویدیکه‌یان شوینی هه‌لاتن له‌و چه‌پاندن و یاسا‌گکردنه‌، یه‌کیکیان تیدا ئینسان بێته‌ بوونه‌وه‌ریکی چه‌په‌له‌ده‌ر و سه‌ره‌له‌قینه‌ر و به‌لێ گوتەر، ئه‌ویدیکه‌یان هه‌مان ئینسان بکاته‌ بوونه‌وه‌ریکی نه‌فیکه‌ر و «نا» گوتەر و یاخه‌گه‌ر. به‌م مانایه کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی له‌رووی سایکۆلۆژیای کۆبییه‌وه کۆمه‌لگای کۆتاییه‌تانه‌ به‌ «شیزۆفرینیا کۆمه‌لایه‌تییه‌ی» که به‌شێوه‌یه‌کی شاقولێ کۆمه‌لگا بۆ دوو جیهانی ناکوک و ناتها و دژ به‌یه‌ک دابه‌شده‌کات، دیوکیان ئاشکرا و بێنراو قبوولکراو ئه‌ویدیکه‌یان نه‌دیتراو و نه‌یتی و یاسا‌گکراو. کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی ئینسانیش له‌و دابه‌شبوونه‌ شاقولیه‌ ئازادده‌کات که قاچیکی له‌نیوگه‌مه‌کانی ته‌سلیمبوون و قاچه‌که‌ی دیکه‌ی له‌ناو ئیستاتیکای یاخووندایه، به‌شێکی له‌سه‌ر درۆکردن به‌نده‌ و به‌شه‌که‌ی دی له‌سه‌ر هه‌قیقه‌تێکی قبوولنه‌کراو.

بێگومان له‌هه‌ر شوینتێکدا سیاسه‌ت به‌ زمانی ترس قسه‌یکرد، ئیدی ترس له‌وه‌ ده‌رده‌چیت که ته‌نها وه‌ک هێزێکی سایکۆلۆژی بمانیته‌وه، به‌لکو ده‌بیته‌ هێزێکی ده‌زگایش. که‌م نین ژماره‌ی ئەو ده‌زگایانه‌ی کاریان به‌ره‌مه‌یتان و نیشان‌دان و به‌ سیمبولکردنی ترسه‌. ده‌زگایانی ئەمن و موخابه‌رات، سوپا و هێزی تایبه‌ت، پۆلیسی نه‌یتی و پۆلیسی ئاشکرا و زۆرانی تریش ده‌شیت راسته‌وخۆ و

ناراسته و خو بینه ئامیری به ره مهینانی ئەو ترسە دەسه لاتداران دەیانە ویت له کۆمه‌لگادا بیچین. ترسیک که رووی له کوشتنی هەر دینامیکیه تیکێ کۆمه‌لایه‌تی بیت و بهر به هەر گۆران و بهر هه‌پیشه‌وه‌چوون و کرانه‌وه‌یه‌کی راسته‌قینه‌ بگریت. ئاخ‌ر هیچ هیزیکێ ترساو یان ترسینراو ناتوانیت هه‌لگری پرۆژه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی راسته‌قینه‌بیت بۆ گۆران، به‌تایبه‌تی گۆرانیک که کاره‌کته‌ریکی رۆژانه و هیمن و ئاشکرای هه‌بیت و فۆرمی په‌لامار و هه‌ترشی نه‌ینی و توندوتیژ نه‌گریته‌خۆی. له راستیدا به‌ده‌زگایه‌بوونی ترس واده‌کات هه‌ندیک له‌ ده‌زگاکانی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نیش رۆلی به‌ره‌مه‌ینه‌ر و پارێزه‌ر و بلا‌که‌ره‌وه‌ی ترس ببین. که‌ی ئەم ده‌زگایانه‌ش به‌م دۆخه‌ تایبه‌ته‌گه‌یشتن، ئەوکات رۆلی ئەو ده‌زگا تۆقینه‌رانه‌ ده‌بین که‌ دین بۆ کوشتن و بیده‌نگکردن و ئیفلجکردنی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی، نه‌ک به‌شیکین له‌ ده‌زگاکانی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی. نمونه‌ی ئەم ده‌زگایانه‌ له‌ سه‌رده‌می به‌عسدا زۆربوون، له‌وانه‌ یه‌ک‌تییه‌کانی قوتابیان و ژنان و لاوان و منالان و چه‌ندانی دی، که‌ رووکاره‌ ئەمنیه‌کانیان سه‌دان جار به‌هیزتربوو له‌ رووکاره‌ مه‌ده‌نییه‌کانیان.

ئەم راستییانه‌ن ناچارمان ده‌که‌ن بۆ بیرکردنه‌وه‌ له‌ کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی بیر له‌ بیه‌رکردن و لابردن و نه‌فیکردنی کۆی ئەو هۆکاره‌ سیاسی و ئەمنی و کولتوووریانه‌ بکه‌ینه‌وه‌ که‌ هه‌م له‌ ناوه‌وه‌ و هه‌م له‌ ده‌ره‌وه‌ی ئینساندا ترس دروستده‌که‌ن. ترس له‌وه‌ ده‌رکه‌ین که‌ وه‌ک هیزیکێ سیاسی ئاماده‌بیت و به‌ده‌زگایه‌بکریت و له‌هه‌موو شوێنیکدا ئاماده‌بیت. فه‌لسه‌فه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی ترس له‌ مانا سیاسییه‌کانی داده‌بیریت و ته‌نها وه‌ک دیارییه‌کی سایکۆلۆژی تاییه‌ت به‌ تاکه‌که‌س ده‌یناسینیت. به‌کورتی ترس و سیاسه‌تی ترساندن دژه‌دیوی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی و ئەو رۆحیه‌ته‌ کراوه‌یه‌ن که‌ کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی خوازیاریه‌تی.

٣. کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی و توندوتیژی

دوژمنیکێ دیکه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی فه‌لسه‌فه‌ی پۆه‌رتیف نر‌خاندنی توندوتیژی و به‌کاره‌ینانی توندوتیژییه‌. هیچ شتیک نییه‌ ئەوه‌نده‌ی توندوتیژی زیان به‌ بانه‌ماکانی دروستبوونی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی بگه‌یه‌نیت، له‌هه‌ر شوێنیک توندوتیژی زمانی قسه‌کردنی هیزه‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بوو له‌گه‌ڵ یه‌کدا، له‌ویدا لۆژیکێ میلیشیای چه‌کدار حوکمه‌دکات، نه‌ک لۆژیکێ کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی.

توندوتیژی دەشیت فۆرمیکی مادی هەبیت و لە شتووی شەر و پێکدادان و قیزهونکردنی یەکیددا بەرجەستەبیت، دەشیت فۆرمیکی رەمزی هەبیت و لە پەيوەندی و بەها و نۆرم و ویناکردندا بەرجەستەبیت و فۆرمی یەکدی شکاندن و بێنرخکردن و سووکایەتیکردن بگریتەخۆی. کۆمەلگای مەدەنی لەباتی قامچی و فیشەک و سێدارە، پێویستی بە میکروڤۆن و هۆلی گفتوگۆ و رۆژنامەى ئازاد هەیه. لەباتی ئەو بەها و بۆچوونە ئەخلاقییانەى کە ئینسان دەکەنە بوونەوهریکی بێدەنگ و بچووک و گرگن، پێویستی بە فەلسەفەیهکی ئەخلاقى هەیه لە ئازادییەوه دەستپێبکات و ئینسان وەک بەهایەکی گەوره بنرخینیت و لەرێزگرتنەوه هەنگاو بنیت. هەموو ئەمانەش دژ بە پرۆسەى قەدەغەکردن و چەپاندن و بێدەنگکردن و لەودیو توندوتیژی مادی و رەمزیهوه دەستپێدەکەن.

لەم فەلسەفەیهدا ئازادی وەک ماف پێناسەدەکریت، وەک ئەگەرێکی واقعی هەمیشە ئامادە و وەک پرۆژەیهکی بیکۆتایی، نەک وەک دیاری حیزب و سەرکردە و دەسەلاتداران بۆ تاکەکەس و گروھ و کۆمەلگا. ئازادی دەبیت بپێتە ئەو زەمینە سیاسى و کولتورى و ئەخلاقییەى کە هەمووان تێیدا ئامادەن و بەهەمووان هەمان مافی بوون و گەشەکردن و رێز و قسەکردن دەبەخشیت. بوونی کەنالی تەعبیرکردنی ئازاد، بوونی فەلسەفەیهکی ئەخلاقى بارگاوویکراو بە بیرۆکەى لیبورردن و قبوولکردنی جیاوازی، بوونی دیالۆگ لەشوینی سوکایەتیکردن زەبر و زەنگ، بوونی رێز لە شوینی قیزهونکردن، بوونی ئامادەگی بەردەوام بۆ راپرسی وازهێنان لە فەلسەفەى بەزۆر سەپاندن مەرجى سەرەکی گۆڕینی تووندوتیژییەکانى ناو کۆمەلگان بە چالاکیی مەدەنیانە. ئەگەر فەلسەفەى کۆمەلگای مەدەنى فەلسەفەى کردنى کۆمەلگا خۆی بپت بە بکەرى کۆمەلایەتى پلە یەک و بەو هێزەى شەریعت بە هێزەکانى دیکە ببەخشیت، ئەوکات تێدەگەین ئامادەگی تووندوتیژی چ پرۆژەیهکی ترسناک و کوشندەیه بۆ بە کۆیلەکردنى کۆمەلگا و سڕینەوهى ئەو سەرچاوانەى شەریعت کە بە کۆمەلگا هێزى مەعنەوى گرنگ و قورساییهکی رەمزی گەوره دەبەخشن.

یەکیک لە میکانیزمە ترسناکەکانى بەکارهێنانى تووندوتیژی لەوهدایە کە لەهر چاودێرى و کۆنترۆلکردن و لێرسینەوهیهکی یاسایى دەربازبیت و بپتە خولقینەرى ئیستاتیکایەکی تاییبەت، رەهەندیکی شیعرى و رەمزی بگریتەخۆی کە وایلیبکات کۆمەلگایک مانا ببەخشیت لەدەرەوهى کردەى وێرانکردن و

لەناوېردندا. واتە بەکارھێنانى توندوتیژى لە جۆرىک ناچارى ياسایىھەوہ بگوازىتەوہ بۆ جۆرىک لە خۆشەويستى سايكۆلۆژى، لە ئامرازى سەپاندن و پارىزگارکىردن لە شەرعىھەتى ياساوە بگۆریت بۆجۆرىک لە توندوتیژى دۆستى. دەبیت لە لیکدانەوہى تووندوتیژیدا ھەمیشە ئەو راستىیەمان لەبەرچاوبیت کە تووندوتیژى تەنھا ئامرازىک نىیە بۆ بەدەستھێنانى شتىک، سەرکەوتنىک یان مەبەستىکى دیارىکراو. بەلکو جۆرە ئىستاتىکایەکیشە کە دەشیت بە «ئىستاتىکای ئەتککردن» ناوى ببهین. واتە توندوتیژى دەتوانیت خۆى وەک جۆرىک لە جوانى نمایشبات و بوونەوہر و سیستى عاشق بە توندوتیژى دروستبات. ئەم پەھەندە ئىستاتىکى کۆمەلکە مانا بە توندوتیژى دەبەخشیت دەکەوتیتە دەرەوہى بوونە فیزیایى و وێرانکەرەکیھەوہ، ئەو مانایانەى کە سەرنجمان لەسەر کردەى کوشتن و دەستدریژىکردنى فیزیایىھەوہ دەگوازنەوہ بۆ مانا پەرمزیھەکانى توندوتیژى. کارى «ئىستاتىکای ئەتککردن» ئەوہیە شتەکان لە زەمىنە واقىعییەکانیانەوہ بگوازىتەوہ بۆ زەمىنەھەکی پەرمزى و لەویدا کۆمەلکە مانا بە کارە تووندوتیژەکان بەدات کە دەکەونە ئەودىوہ ھەقىقەتى فیزیایى تووندوتیژىھەوہ. بۆ نمونە دەستدریژىکردنە سەر ئافرەتیک لەدۆخى شەر یان دیلکردندا، تاوانىکى ئاشکرایە و رووداویکە ئامادەگىیەکی فیزیایى ناشیرین و نائىنسانى ھەیە. بەلام کاتیک ئەم دەستدریژىکردنە دەکریتە کارىکى پەرمزى و پەھەندىکى ئىستاتىکى پتدەبەخشىت ئىدى لە تەعەداکردن لە ئافرەتیکەوہ دەگواستىتەوہ بۆ تەعەداکردن یان ئەتککردنى نەتەوہ یان تاپەفە یان ئاینى ئەو ئافرەتە، واتە کارە واقىعییەکەى ئەتککردن بەھەموو ناشیرىنییەکانىھەوہ بارگاوى دەکریت بە پەھەندىکى پەرمزى کە مەبەستىھەتى جەوھەرى قىزەھونى کارە واقىعییەکە داببۆشیت. یاخود ماناکانى کوشتنى منالکە لە ئاستە پەرمزیھەکیدە دەبیتە مانای کوشتنى ئاینەدى ئەو مەسەلەھەى کە ئەو منالە دەبیتە پەرمز و سىمبۆلى، یان کوشتنى پىرىک وەک پەرمزى کوشتنى میژوو و پابووردوو یان کوشتنى رۆشنىبرىک وەک پەرمزى لىدانى قوتابخانە و رىبازىکى فیکرى.

ئەمجۆرە لۆژیکە تاپەتەى بەکارھێنانى توندوتیژى لەسەرىکەوہ تاوانە فیزیایىھەکان دەشارىتەوہ، یان لانیکەم دەیانکاتە رووداویکى پلە دوو، لەسەرىکى دیکەوہ پەھەندىکى پەرمزى دەگریتە خۆى، کە بە توندوتیژى مانای دیکە

دەبەخشىت. چەند ئەم مانايانەى توندوتىژى زالبىن و چەندە عەقلىيەتى توندوتىژىيى دۆست بالادەستبىت، ئەوئەندە شانسى نامادەگى كۆمەلگاي مەدەنى كەمدەبىتەوہ. ئەوہشمان لەيادنەچىت كە بەكارهينانى توندوتىژى ماشىنى سەرەكى بەرھەمەينانى ترسە، وەك پىشتىرش باسمانكرد ترس و كۆمەلگاي مەدەنى دووانەيەكن ناكريت پىكەوہ كۆبىنەوہ.

۴. كۆمەلگاي مەدەنى و سياست

يەككىك لە كاراكتەرە گرنگەكانى كۆمەلگاي مەدەنى سەرەخۆبوونە، بەتايبەتى سەرەخۆبوونى فيكرى و مەعريفى و رۆشنىبرىي كە بەسەريەكەوہ سەرزەمىنى سەرەخۆبوون لە بىرکردنەوہ و بىرارداندا دروستدەكەن. لە ئاستىك لە ئاستەكاندا ئەم سەرەخۆبوونە مانايى دوور راگرتنى دەولەت و حىزب لە دەستىوہردانى راسەتەوخۆ و مۆنۆپۆلكردنى فيكر و مەعريفە و رۆشنىبرىي. لە راستيدا سەرەخۆبوون لەو كايانەدا مانايى ئەوہيە كە نايىت دەولەت و حىزب بىنە خاوەنى ئەو كايانە. لە كۆمەلگاي مەدەنىدا فيكر و رۆشنىبرىي و مەعريفە و كەنالەكانى تەعبىر و دەربرىن لىيان ئازادن، دەزگاكاني كۆمەلگاي مەدەنى شوينى گۆرىنەوہى بىر و بۆچوون و ئەرگومىنتى ھەمەجۆر و جياواز و ناكۆكن، لەم كايانەدا كۆمەلگا لەوہ تىدەگات كە لەھەناويدا ھىز و دىد و پرۆژە و مژدە و چاوەروانى جياواز ھەن و بەم تىگەيشتنەشى ھەم خۆى وەك گشتىك و ھەم ھەر يەككىك لە ھىزەكانى ناو ھەناوى خۆى وەك ھىزى سەرەخۆ، دەناسىت. بىگومان ئەم ئازدبوونە مانايى ئەوہى نىيە كە حىزب رۆشنىبر و كەنالى تەعبىر و ميدىايى سەرەخۆى خۆى نەبىت، بەلگو مانايى ئەوہى كۆمەلگا خاوەنى كەنالى تەعبىر و رۆشنىبر و دەزگاي سەرەخۆى خۆى بىت و بتوانىت لە گەروى جياوازەوہ و بە دەنگى جياواز لە كىشە جياوازەكانى بدووت.

كۆمەلگاي مەدەنى كاتىك دەتوانىت ھەم دەولەت و ھەم ھەموو ناوئەندەكانى دىكەى دەسەللات بە گۆرانى بنەرەتى ناچارىكات، كە ئازادبىت و كەنالى خۆدەربرىنى ئازادىشى ھەبىت. بەم مانايە كۆمەلگاي مەدەنى مانايى دەرەنجامى ئىمزاكردنى ھىزە كۆمەلگايەتییەكانى ناو كۆمەلگايەكى ديارىكراوہ بۆ ھىمانىك كە تىيدا ھەرھىزىك ئازادى و شەرعىەتى بوون و مافى گەشەكردن و مافى

هەلبۇزاردنى شىۋە ژيان و ئاكار و چىژى كۆمەلەيتى و ئىستاتىكى ھىزەكانى دىكە بسەلىنىت.

لە كۆمەلگە مەدەنىدا ھىچ ھىزىك ناتوانىت بەناۋى ھەمووانەوہ و لەباتى ھەمووان بدوئىت، كەسىك ناتوانىت وەك وەكىلى ھەموو نەتەوہ و ھەموو كۆمەلگا قسەبكات. لە كۆمەلگە مەدەنىدا ھەر ھىزىك لەچارچىۋەى ئەو پەيمانەدا كە دەبەستىرت، بەناۋى خۆى و قازانچ و داواكارىيەكانى خۆيەوہ دەدوئىت. لەم چوارچىۋەيدا ياسا و بەھا و پىدراوہكانى مەملانى و كىبەركىتى كۆمەلەيتى ئارام بە ئاشكرائى دەستنىشاندەكرىن و ئەو سنوورانەش دەكىشىرىن كە ھىچ كەس و ھىزە لايەنىك بۆى نىيە بيانبەزىنىت، چونكە بەبەزاندانىان ئىدى ھەم ئاسائىشى كۆمەلەيتى و ھەم بنەماكانى ئازادى و ھەم چوارچىۋەى پىكەوہبوونى ئارامى ھىزەكان تىكدەچىت. كۆمەلگە مەدەنى بەم مانايە كۆمەلگە دروستكردى لانىكەمى ئىجماعى كۆمەلەيتىيە لەسەر بنەماى رىكەوتنى بەرفراوانى ھىزەكان لەگەل يەكدا. ئەمەش ماناى دروستكردى چوارچىۋەيەكى ياساى و سىياسى گونجاو بۆ كىبەركىتى كۆمەلەيتى و دەستنىشانكردى ئەو ھەرامانەى كە ھەمووان دەبىت رىزىبىگرن، بۆنموونە رىزىگرتنى پرنسىپى لانەدان لە ياسا و يەكسانبوونى ھەمووان لەبەردەمىدا.

لە دۆخىكى لەو بابەتەدا سىياسەت برىتئىيە لە دواھەمىن دەرنەجامى گەتوگۆ و مەملانى و رىكەوتنى كۆمەلەيتى نىۋان بەشە جىاوازەكانى كۆمەلگا، نەك نەخشە و پلانى شاراوہى ناو ژوورە داخراوہكان، سىياسەت دەبىتە كارىكى گشتى و ئاشكرا و بەشىكى گەورەى كارەكتەرى نەپنىكارى لەدەستئەدات، لە كار و پىشەى كەسىك يان چەند كەسىكى تايبەتەوہ دەگۆرپىت بۆ كار و پىشەى ھىزە كۆمەلەيتىيە جىاجىاكان، لەبىرىارى سەركردەيەوہ دەگۆرپىت بۆ بىرىارى كۆمەلگا. بەم مانايە فەلسەفەى سىياسى كۆمەلگە مەدەنى خوازىارى تىگەيشتىكى نوئىيە بۆ كارى سىياسى كە سىياسەت تىايدا لە تارىكىيەوہ بگوازىتەوہ بۆ پووناكى و لەناو ژوورە داخراوہكانەوہ بۆ سەرجادە و لە سايكۆلۆژىيە داخراوى سەركردەكانەوہ بۆناو گەتوگۆى كراوہ و ئاشكرائى كۆمەلگا. ئەمەش خوازىارى شەفافیەتتىكى بەرفراوانە كە تىايدا دىاربىت ھىزە سىياسىيەكان چۆن بىردەكەنەوہ و چ پىرۆگرامىكىان ھىيە و چى رىكەدخەن و چۆن دەيكەن. ئەم فەلسەفە سىياسىيە كە شەفافیەت بناغەكەيەتى بە كۆمەلگە

مەدەنى ھەلى چاودىرىکردن و لىپرسىنەوہ و رەخنەکردنى سىياسەت و كارى سىياسى ئەدات، بەم كارەش كۆمەلگاي مەدەنى دەبىتە ھىزىكى گرنگ كە كارىگەرى راستەوخۆى لەسەر چۆنىەتى بىرپاردانى سىياسى دەبىت. كەوابوو كە قسەمان لە كۆمەلگاي مەدەنى كرد ماناي قسە لە شىوازىكى نوپى سىياسەت دەكەين، گەر ئەم شىوازە نوپىيەى سىياسەتەش ئامادەنبوو ھەموو قسەكردنىك لەسەر كۆمەلگاي مەدەنى دىماگوگىيەتتىكى ئاشكرايە.

• كۆمەلگاي مەدەنى و ھىزب

پەيوەندى نىوان كۆمەلگاي مەدەنى و ھىزب پەيوەندىيەكى ئالۆزە. ھىزب بوونەوھەرىكى سىياسىيە و دەيەويت دەسەلاتى سىياسى بگريتە دەست، لەكاتىكدا كۆمەلگاي مەدەنى ھىزىكى دەزگايى و مەعنەوييە كە دەخوازىت چاودىرى دەسەلاتى سىياسى بكات. ھەر لەسەرەتاوہ لەنىوان ئەم دووانەدا پەيوەندىيەكى مەملەتتەمىز ھەيە. يەكئىك لەو بىرۆكانەى كە مەترسى گەورەى لەسەر كۆمەلگاي مەدەنى ھەيە بىرۆكەى «تاكە ھىزب» يان «ھىزبى سەركرەدە» يان ھىزبىكە بىيەويت ئەوئەندە گەرەببىت ھەموو كۆمەلگا بگريتەوہ و گەر بۆشكىرا بچىتە شوئىشى. زۆرجارىش بىرۆكەى تاكەھىزب، يان بىرۆكەى ھىزبى سەركرەدە لەداىكبووى فەلسەفەيەكە نەيەويت دەسەلات بەشبكات، فەلسەفەيەك كە تۆتالىتارىزم دەخاتەوہ و لەشوئىنى جىاوازدا فۆرمى جىاوازی تۆتالىتارىانە دەگرىتە خۆى. بەبى كەوتن و كۆتايىھاتنى ئەم بىرۆكانە، واتە بەبى كەوتنى بىرۆكەى ھىزبى سەركرەدە و بىرۆكەى تاكە ھىزب و بىرۆكەى ھىزبىكە بىيەويت ھەموو كۆمەلگا قووتبەدات، زەحمەتە بتوانىن قسە لە بوونى راستەقىنەى كۆمەلگاي مەدەنى بكەين.

«ھىزبى سەركرەدە» ھىزبىكە لەسەر ژىردەستەيى ھىزب و ھىزەكانى دىكە دەژى، ھەمىشە لە ھەولى ئەوھدايە ھىزەكانى دەرەوہى خۆى بكاتە بوونەوھەرى لاواز و بىرۆج و كارىكاتىرى، بىمانا و بىكاراكتەر و بىدەسەلاتيان بكات، خۆى بەسەركرەدەى كۆمەلگا بزائىت و ئەم سەرۆكايەتتەش بەھەموو شىوہيەك بسەپىنئىت. ئەزموونى پارتە كۆمۆنىستەكانى جىھانى سۆسالىستى و ئەزموونى بەعس لە عىراقدا رووہ كارەساتاوى و كوشندەكانى ئەم مەسەلەيەمان نىشانئەدات. لەكوئىدا ھىزبىك بەناوى ھىزبى سەركرەدەوہ ئامادەنبوو لەوئىدا ھەلى

ئامادەگى راستەقىنەي ھېچ ھېزىكى دىكە لەئارادانىيە، حىزبى سەرکردە نايەوئىت و ناھىلئىت ھېچ ھېزىكى دەرەوئى خۆي بەو رادەيە گەشە بکات كە سەرکردايەتى ئەو بخاتە مەترسىيەو، بۆئەمەش ئامادەيە ھەموو رېگايەك بگريئە بەر، لەفشارى سىياسى و كۆمەلايەتى و رەمزىيەو بە دەستدرىژىكردى سەربازى و گرتن و كوشتن و تيرۆر. ئەمەش لە جەوھەردا ماناي قوفلكردنى ئەو مىكانىزمە سىياسى و كۆمەلايىيانەي كە دەشتت گۆرانى راستەقىنە بخەنەو.

بىرۆكەي «تاكە حىزب» ىش بىرۆكەيەكە بنەماكانى سىستىمىكى دىكتاتورى پايەداردەكات و دەپپارىئىت، لەپشتى بىرۆكەي تاكە حىزبەو بىرۆكەي «تاكە سەرکردە» ئامادەيە، چەمكى «تاكە سەرکردەش» رەچەتەي دروستبونى سىستىمىكى دەسەلاتگەر و دىكتاتورى و ستەمگەرە. تاكە حىزب و تاكە سەرکردە نەك ناھىلن دىموكراسىيەت و كۆمەلگاي مەدەنى دروستبىن، بەلكو بنەماكانى سىستىمىكى سىياسى دادەريژن كە ئەركى يەكەم و ھەرە گرنكى بئىدەنگردنى كۆمەلگاي مەدەنى و بئىدەنگردنى ھەموو دەنگىكى دەرەوئى حىزب و دەرەوئى سەرکردەكەيەتى.

حىزبىكىش بىەوئىت ھەموو كۆمەلگا بخاتە ناو سنوورەكانى خۆيەو حىزبىكە نە رىزى جىاوازيەكانى ناو ھەناوى خۆي دەگرىت و نە رىزى جىاوازيى ئەو ھېزانەش كە ئەو بە نوئەرى خۆيان نازانن و لەو ناچن و لە دەرەوئى ئەودا ئامادەن. تاكە حىزب چونكە تەماحى ئەوئى ھەيە بەناوى ھەموو كۆمەلگا و كۆي ھېزى جىاوازيەكانىيەو قسەبكات، بۆيە حىزبىكى بېشوناسە. شوناس ماناي دەستنىشانگردنى جىاوازيەكانى خۆت بەرامبەر بە جىاوازيەكانى ئەوانىدى، دەستنىشانگردنى ھەلوئىست و بۆچوونى كۆمەلايەتى خۆت بەرامبەر بە ھەلوئىست و بۆچوونە كۆمەلايەتيەكانى دىكە. جا ئەگەر حىزبىك لە ھەولى ئەو دەباو ھەموو ھەلوئىستەكان و ھەموو بۆچوونەكان لە ھەناوى خۆيدا كۆبكاتەو و ھەمووشيان بە ئامادەگى سەرکردەيەكەو بەستىتەو، ئەوكات نايئە ھەلگري ھېچ شوناسىك و لەراستىدا ھېچ پرۆژەيەكىش. ئەمەيە وادەكات حىزبىك لەيكە كاتدا سۆسىاليست بىت و سەرمایەدار، عەلمانى و دىنى، دىموكرات و ستەمگەر، ناسىئونالىست و چىنايەتى، ھتد... ئەمەش لووتكەي بېشوناسى و بېپرۆگرامىيە. ئەم بېشوناسىيەش وا لەو حىزبە دەكات بىئەتە دوژمنى ھەر جۆرە شوناسىك كە لەگەل بېشوناسى ئەودا يەكنەگرىتەو.

ھەموو ئەمانەش بەسەر يەكەو ھەيكەنە دوژمنى كۆمەلگاي مەدەنى و رېگر لەبەردەم دروستبوون و بەھيزبوونيدا، چونكە ھيزەكانى كۆمەلگاي مەدەنى ھيزگەلېكن لەسەر بنەماي شووناسى تايبەتى خۆيان دروستدەبن و لەسەر بنەماي ئەم شووناسەش خۆيان رېتكەخەن و دەجولېن و دەدوېن.

بە كورتى كۆمەلگاي مەدەنى تەنھا لە غيايى بېرۆكەي تاكە حيزب و حيزبى سەركردەو ھەيلىك ھەموو كۆمەلگا قوتوبدات، دەتوانىت رېبازە ئايدىلۆزى و فيكرى و سياسىيە جياوازەكانى ناو ھەناوى خۆي بناسىت و سەرزەمىنى خۆدەرپرېنى سياسى و فەرھەنگى و ئەخلاقىشيان بۆ سازكات. حيزبى سەركردە ماناي ناچاركردى ھەموو كۆمەلگا بە قبوولكردى ھېلى گشتىي رافەكردەكانى ئەو حيزبە بۆ دنيا و دياردەكان و تەسلىمبوون بە پېناسە و مانا و چاوەروانىيەكانى ئەو. ئەمەش لە پراكتىكدا ماناي ناچاركردى ھەمو ھيزىكى دىكە بەوازەھىنان لە دىدى خۆي، يان لانىكەم لەو ديدانەي لەگەل بۆچوونەكانى حيزبى خۆ - بەسەركردە - زاندا ناگونجىت. ھەر بزاوتىكى سياسى، كە ھەلگى پرۆزەي كۆمەلگاي مەدەنى بىت، دەبىت بەردەوام لە ھەولئى ئەو ھەدايىت نەبىت بە ھيزىكى تۆتالىتېر، لەپال زۆر شتى ترىشدا دەھبىت لە ھەولئى ئەو ھەدايىت قەبارەكەي نە ئاوسىت و بچووكى خۆي لە بەرامبەر كۆمەلگادا ھەك ھەقىقەتىكى سۆسىلۆزى قبوولېكات. بېگومان پاراستنى قەبارەي بچووكى حيزب و رېگرتن لە گەشەي سەرەتانيانەي و رېپىنەدان بە داگىركردى كۆمەلگا، ھەم لە قازانجى حيزب خۆي و ھەم لە قازانجى ھيزەكانى دىكە و ھەم لە قازانجى كۆمەلگاشدايە ھەك گشتىك. حيزب بەم كارەي دەتوانىت بەرپرسىياري كۆمەلایەتى بەسەر ھەموو كۆمەلگا و بەسەر ھەموو ھيزە جياوازەكاندا دابەشكات، ئەو ئەركە لە كۆلى خۆي بكاتەو ھەك دەيكاتە تاقە بەرپرسىياريك بەرامبەر بە ورد و درشتى ژيانى سياسى و كۆمەلایەتى و كولتورى كۆمەلگايەك. يەكېك لە پىگە فەلسەفییە گرنەكانى چەمكى كۆمەلگاي مەدەنى دابەشكردى بەرپرسىياريەت و دابەشكردى دەسەلات و دابەشكردى تواناي برىاردانە، ھەرھيزىكىش تواناي برىاردانى پىبەخشرا بەرپرسىياردەبىت بەرامبەر بەو برىارانەي ئەيدات. دابەشكردى بەرپرسىياريەت دەبىتە سەرچاوەيەكى گرنە بۆئەو ھەي كۆمەلگا ئەو ئازادىيەي دەستكەوېت كە بتوانىت خۆي ھەلېژاردنەكانى خۆي ديارىكات، نەك حيزب يان سەركردەيەك

لهسه ره وپرا بهسه ریدا بهسه پینیت، خوئی بریاره کانی خوئی بدات و بهرامبه ریشیان بهرپر سیاریت، نهک گروهیکی حیزبی بچووک بهرپر سیارکات. بیگومان پاراستنی بچووک قه بارهی حیزب له بهرامبه کۆمه لگادا کاریک نییه خو به خو روویدات، شتیک نییه حیزب له ساته وهختیکی ووشیارییدا بریاری لهسه ریدات، جیبه جیکردنی ئەم داخوازییه پیوستی به ستراتیژ و بهرنامه و خهباتیکی بهردهوام ههیه که تیتیدا گووتاری کۆمه لگای مهدهنی بچیته شوینی گووتاری تاک حیزبی و گووتاری حیزبی سه رکرده و گووتاری حیزبیک بهناوی هه موو کۆمه لگاوه بدویت. دسه لات بو ئه وهی به تنها له دهستی کهسه یک، حیزبیک یان گروهیکدا کۆنه بیته وه پیوستی به دروستکردنی چهندان هیزی سه ربه خو و چهندان میکانیزمی تایبته ههیه که نه هیلن ئەم کاره روویدات. بهم مانایه گووتاری کۆمه لگای مهدهنی خوازیاری ئه وهیه له حیزب که له خهمی ئه وه دابیت له ده ره وهی خویدا هیزی سه ربه خو و په خنهی و جیاواز دروستبیت که بتوانیت حیزب و سه رکرده کانی حیزب له لادان و خراپ به کارهینانی دسه لات و ههنگاونان بهره و دیکتاتوریهت بپاریت. له هه لومه رجیکدا حیزب نهیه شت و ریکریو له بهردهم دروستبوونی هیزی کۆمه لایهتی سه ربه خو له ده ره وهی خویدا، ناتوانین قسه له پرۆزه ی دیموکراسییهت و له پش هه مووشیانه وه له پرۆزه ی کۆمه لگای مهدهنی، بکهین. کۆمه لگای مهدهنی شیوازیکی تایبتهتی حیزبی سیاسی دهویت که بتوانیت کایه یهکی سیاسی دروستکات به و مه رجانه وه که باس مکردن.

٦- کۆمه لگای مهدهنی و ههقیقهت

کۆمه لگای مهدهنی ناتوانیت له کۆمه لگایه دا دروستبیت که یهک پیناسی بو ههقیقهت هه بیت، یان یهک ههقیقهتی هه بیت بو دهستنی شانکردنی باش و خراپ، راست و هه له، جوان و ناشیرین، دلسۆز و خائین. هه کهسه یک، هه لایه نییک، هه حیزبیک گه ر که مهکی ریزی خوئی و ریزی کۆمه لگا و ریزی تاک و گروهیکان بگریته، ده بیت ئه و راستییه به له پینیت که هه لگری به شتیک له ههقیقهته، نه خوئی و نه هیچ کهس و لایه ن و نه هیچ هیزیکدی که هه موو ههقیقهته کانی پینیه. سه لماندنی ئەم مه سه له یه پیوستی به گۆرانی دید و ویناکردن و تیگه پشتمان ههیه بو ههقیقهت. لیره دا یه که مین شتیک ناچارین وازیلایه بهین

تیگه‌یشتنمانه بو‌هه‌قیقته وه‌ک پیدراویتیکی بابته‌تی وه‌ک شتیکی له‌ده‌روه‌ی په‌یوه‌ندی رۆژانه‌ی نیوان ئینسانه‌کان له‌گه‌ل یه‌ک و له‌گه‌ل جیهاندا. هه‌قیقته له‌ کۆمه‌لگای مه‌ده‌نیدا «هه‌قیقه‌تیکی بابته‌تی» نییه، به‌لکو «هه‌قیقه‌تیکی دیالۆگییه»، شتیکی نییه له‌ده‌روه‌ی بوونی ئینسان و کۆمه‌لگادا به‌شیوه‌یه‌کی «بابته‌تی» ئاماده‌بیت و ئیمه‌ بچین «بیدۆزینه‌وه»، به‌لکو شتیکه وه‌ک ده‌ره‌نجامی دیالۆگی کۆمه‌لایه‌تی دیته‌کایه‌وه. هه‌قیقته نادۆزریته‌وه، به‌لکو «به‌ره‌مه‌ده‌هینریت». له‌م دیدهدا هه‌قیقته له‌دایکبووی په‌یوه‌ندی رۆژانه و کراوه‌ی نیوان ئینسان و هیز و گروپه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه، هه‌میشه کاراکته‌ریکی ناوکۆیی هه‌یه. به‌م مانایه هه‌قیقته‌تی مولکی نوخبه‌یه‌کی هه‌لبژیردراوی ده‌سه‌لاتگه‌ری ئابنی و نائابنی نییه، موعجیزه‌یه‌ک نییه ته‌نها سه‌رکرده‌یه‌ک بیزانیت به‌لکو مولکی هه‌موو هیز و تاکه‌کانی ناو کۆمه‌لگایه. ئه‌م دیده بو‌هه‌قیقته یه‌کیکه له‌ پیداو‌یستییه هه‌ره گرنه‌کانی هاته‌نکایه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی.

له‌راستیدا ئاسایشی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیش به‌ پله‌ی یه‌که‌م وابه‌سته‌ی سیاسه‌تی «به‌ره‌مه‌نان و دابه‌شکردنی هه‌قیقه‌ته». هه‌ر کۆمه‌لگایه‌ک بخوازیت لانیکه‌می ئاسایشی کۆمه‌لایه‌تی دابینکات و به‌شه جیاوازه‌کانی له‌ په‌یوه‌ندییه‌کی هارمۆنیدابن له‌گه‌ل یه‌کدا، پێویستی به‌وه‌یه به‌ به‌شه جیاوازه‌کانی مافی به‌ره‌مه‌نیانی هه‌قیقه‌تی تایبه‌ت ببه‌خشیت، یان سیاسه‌تی به‌ره‌مه‌نیانی هه‌قیقته‌تییدا به‌راوه‌یه‌ک کراوه‌بیت که به‌ خه‌یال و ئیراده و عه‌قلیه‌تی هه‌ر هیزیک له‌و هیزانه پانتایی تایبه‌ت ببه‌خشیت بو‌ به‌ره‌مه‌نیانی هه‌قیقه‌ته کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی خۆیان که دواتر له‌ په‌یوه‌ندییه‌کی دیالۆگ‌ئامیز و عه‌قلانی و کراوه‌دا له‌گه‌ل هه‌قیقه‌تی هیزه‌کانی دیکه‌دا ئالۆگۆریبکات، به‌جۆریکه هه‌قیقه‌تی کۆمه‌لایه‌تی بالاده‌ست هی هه‌مووان هی که‌س نه‌بیت به‌ته‌نها.

وه‌کچۆن سه‌رله‌نووی دابه‌شکردنه‌وه‌ی سامانی نه‌ته‌وه‌یی به‌شیوه‌یه‌کی دادپه‌روه‌رانه‌ بنه‌مای مادیه‌نه‌ی ئاشتی و ئاسایشی کۆمه‌لایه‌تی دادپه‌ریژیت، ئاواش سه‌رله‌نووی دابه‌شکردنه‌وه‌ی مانا‌کانی هه‌قیقته به‌سه‌ر هیزه جیا‌جیا‌کاندا بنه‌ما ویژدانی و ئه‌خلاق‌ی و ره‌مزیه‌کانی هه‌مان ئاسایش مه‌یسه‌رده‌کات. ئه‌و پرسیاره‌ی لێ‌رده‌ ده‌بیت له‌ خۆمانی بکه‌ین ئه‌وه‌یه: هه‌قیقته‌تی چۆن به‌ره‌مه‌ده‌هینریت، ئایا نوخبه‌یه‌کی بچووک به‌ره‌مه‌یده‌هینیت و به‌سه‌ر هیزه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی دیکه‌دا ده‌یسه‌پینیت، یاخود وه‌ک ئه‌نجامی دیالۆگیکی گه‌وره و

کراوه و عهقلانی نیوان ئه و هیزانه له دایکدهبیت؟ شیوازی بهرهمهینانی کراوهی ههقیقته شیوازیکی کراوهی دابهشکردنی ههقیقته تیش دینیتته کایه وه که تیایدا ههرهیزیک بریک له عهقلانیته دیالوگنامیزی خوی ده دۆزیتته وه و بریک له رهگهزهکانی ئه و ههقیقتهی بهرهمهاتوو، بهردهکهویت. ئه م دابهشکردنه دهبیتته سه رهتای دهرککردنی ههر لایهن و هیز و کهسیک به و راستیه سۆسیۆلۆژییه گرنکه که ههرهیزیک هه لگری جور و بهشیک ههقیقته و دواهمین ههقیقته تیش، واته ههقیقتهی دهرهوهی بهشداربوونی ئینسان له بهرهمهینانیدا، یاخود ههقیقتهی دهرهوهی دیالوگ و ریککهوتن و راگۆرکی، بوونی نییه.

بیرۆکهی دواهمین ههقیقته بیرۆکهیهکی مهترسیداره، چونکه مه و دایهک بۆ تازه بوونه وه و گۆران و پیداجوونه وهی شتهکان ناهیلیتته وه، هه میسه له پشتهی بیرۆکهی دواهمین ههقیقته تیشه وه کۆمه له هیز و لایهن و کهسانیک ههن که دهخوازن کۆی شتهکان مۆنۆپۆلبکهن. ئه وهی گوتی من هه لگری دواهمین ههقیقته تم هیچ مه و دایهک بۆ رهخنه و گومان و پرسیارکردن ناهیلیتته وه، ئه و به م لافه تایبه ته داوای ئه ومان لیده کات هه موومان گۆپرایه لی بین و ئه مر و نه هی و حوکمهکانی ئه و وهک شتیکی پیروژ و بیپرسیار قبول و پیدابهکهن. بۆیه یهکیک له سه رهتا ههره گرنکهکانی بیرۆکهی کۆمه لگای مه دهنی بریتییه له رهخنه کردنی ئه م سیاسه ته تایبه تهی بهرهمهینان و دابهشکردنی ههقیقته و گۆرانی بنه ما فیکری و سیاسی و ره مزیهکانی به شیوهیهکی ریشهیی. گهر کهس و هیز و لایهنیکیش ویستی به زۆر ههقیقته تیکی دیاریکرا وهک دواهمین ههقیقته بسه پینتی، ئه وکات دهبیت له و راستیه سادهیه ناگاداربین که ئیمه له بهردهم سه رهتاکانی بنیادنانی تۆتالیتاریزمداین و له له سادهترین پرنسیپهکانی دیموکراسیهت وفره دهنگی و ریزگرنتی جیاوازی به دوورین. له فهلسه فهی کۆمه لگای مه دهنیدا ههقیقتهی بالادهست به ره نجامی گفتوگۆی مه عریفی و کۆمه لایه تی و ئالوگۆری دید و ئه رگومینت و ئاشکرا کردنی بۆچوونه جیاوازهکانه، ههقیقته لیره دا جوریک له ریکهوتنی کۆمه لایه تی له پشته وهیه، شتیکی بهرهمهینراوه نهک دۆزراوه، له گۆرینه وهی ئه رگومینته کانه وه له دایکدهبیت نهک مه سه لهیهکی سه پینراو جاریک به ناوی ئاینه وه و جاریک به ناوی ئایدیۆلۆژیاه و جاریکی دیکه ش به ناوی کاریزمای سه رهۆکیکی دیاریکراوه وه. نه بوونی ئه م دیده بۆ ههقیقته مانای ئامادهگی بهردهوامی

ئەگەرى شەھرى سىياسى و كۆمەلەيەتى و مەزھەبى، ماناى رېگرتن لەھەموو گۆران و تازەبوونەوھەيەكى مەعريفى و كۆمەلەيەتى و سىياسى، ماناى ويرانكردنىكى يەكجارەكى پۈرۈھى كۆمەلگەي مەدەنى.

ھەموو ئەوانەي باوھريان وايە كە دواھەمىن ھەقىقەتيان پېيە، ئەوھى لەسەر ئەو خەيالەيە كە ھەگبەكەي جگە لە ھەقىقەت ھىچى دى تيا نىيە، ئەوھى پېمان دەلئيت ئىوھ ھەمووتان ھەلەن و من كە دەم كەردوھ دواھەمىن ھەقىقەت باسدەكەم، ھىزىكە لە فاشىزمەوھ نىكە تا لە ھەر شتىكى دىكە، ھىزىكىشە ئامادەيە ھەموو جۆرە ناشىرىنىيەك ئەنجامبەدات بۆ سەپاندنى ئەو دواھەمىن ھەقىقەتانەي ئەو خۆي بەھلگريان دەزانئيت. لە راستىدا ھەموو ئەزمونە تۆتاليتېرەكانى جىھان لەو خالەوھ دەستپىدەكەن كە ھەلگري دواھەمىن راستىن و لەپىناوى پاراستن و پىادەكردنى ئەو راستىيەشدا ھەمووشتىك ھەلەل دەكەن. نازىيەكان و تالەبان لەم خالەدا ھەك يەكن، بەعس و پۆل پۆت ھەمان لۆژىكيان ھەبوو.

كىشەي ئەو كەس و لايەن و ھىزانەي پېيانوايە دواھەمىن ھەقىقەتيان پېيە، تەنھا بەوھە ناوھستىت كە ھەلگري ئەو ھەقىقەتەبن بۆ كەسى خۆيان، واتە ئەم دواھەمىن ھەقىقەتە ھەك دۆخىكى سايكۆلۆژى و رۆحى تاكەكەسى ئەزمون بەكن و بەرە و بىدەنگى و ئارامىيەكى رۆحىيان بەرىت. زۆرجار ئەم جۆرە ھەقىقەتە دەقرىشكىنى و دەم لە ھەساسترىن مەسەلە سىياسى و كۆمەلەيەتى و كۆلتورىيەكانەوھ ھەرئەدات و نەخشەي دادەنئيت بۆ چۆنەتى دارىشتەوھ و رېكخست و بەرپوھەردنى ئەو شتانە. ئەم جۆرە ھەقىقەتە پېيوايە كە چارەسەرى يەكجارى و ھەمىشەيى و ھەتاھەتايى ھەموو كىشەكانىشى پېيە، ھەمووان دەبىت گۆي لەوان بگرن و فەرمايشتەكانيان جىبەجىبەكەن. ئەم «ھەقىقەت ھەلگرانە» كۆمەلگە ھەك پىكەوھەبوونى كۆمەلەك ھىزى جىاواز و ناتەبا و مەملەتەكەر نابىن كە سود و قازانچ و ويستى جىاوازيان ھەيە، كە رابوورد و ئىستا و چاوپروانى ئايندەيى جىاوازيان ھەيە، كە دىدى جىاجىيان بۆ ھەقىقەت و جىھان و بوون ھەيە. ئەم ھەقىقەتدارانە ئىنسانىش ھەك بوونەوھەرىكى ھىرمۆنۆتىكى نابىن كە بەبەردەوامى شتەكان بەشىوازي جىاواز راقەدەكات. مەروۇف لەم دىدەدا ماشىنىكى سەيرى گۆيرايلىيە بۆ ئەو ھەقىقەتە گومان ھەلنەگرانەي ئەو بەرىزانە ھەلگرىن. لە راستىدا ئەم دىدە بۆ ھەقىقەت ئىنسان

به تال دهکاتهوه له هیزی گومان و پرسیار و رهخهکردن، که جوانترین و شیعریترین و گرنگترین رهههندهکانی رۆچی ئینسانن.

میژووی سهدهی بیستم نیشانیداین ههقیقهتگهراکان، نهوانهی پیمان وایه دواهمین ههقیقهتی ژیان و میژوو و جیهانیان پیدییه و له پیتی پیادهکردنی ئەم ههقیقهتانهوه بهههشت بۆسه زهوی دادهبهزینن، به پرسیارن له دروستکردنی ئەو جهههنهمانهرا که ژینای دهیان ملیۆن ئینسانیان وێرانکرد.

۷- کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی و رۆشنبیران

کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی به‌بۆ جۆریکی تایبەت له زانیاری و رۆشنبیری و مه‌عریفه مه‌حاله دروستبیت، ده‌کریت دوو ئاکاری سه‌ره‌کی ئەو شیوه زانیاری و مه‌عریفه و رۆشنبیرییه جیاکه‌ینه‌وه که بۆ هاتنه‌کایه و به‌ره‌قاره‌بوونی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی پێوستن: ره‌خه‌ییبوون و رێژه‌ییبوون. ره‌خه‌ییبوون به‌و مانایه‌ی له به‌رامبه‌ر ستراتیژه‌کانی بێده‌نگکردن و دیسپلینکردن و بێمافیدا بێده‌نگ نابیت، رێژه‌ییبوونیش به‌و مانایه‌ی به‌ ناوی هه‌قیقه‌تییکی موته‌له‌قه‌وه نادویت و به‌ناوی ئەو هه‌قیقه‌ته‌وه که‌س بێده‌نگناکات و دنیا و دیاره‌کان به‌شیوه‌یه‌کی ساده بۆ ره‌ش و سه‌پی و دۆست و دوژمن دابه‌شناکات. بێگومان ئەم سیستمی زانیارییه سه‌رباری ره‌خه‌یی و رێژه‌یی بوونی، زانیاری ناسینی هه‌ر که‌س و گروه و ده‌سته و تاقمییکی فه‌ره‌نگی و سیاسی و ئابوورییه بۆ ماف و ئه‌رک و ئازادی و به‌پرسیاری و سنوره‌کانی خۆی و نه‌وانیدیش. زانیاری به‌خشینی شووناسی جیاوازه به‌ هیزی جیاواز، زانیاری پیناسی جیاوازه بۆ مه‌سه‌له‌ی جیاواز، زانیاری کایه‌ی جیاوازه بۆ کێشه‌ی جیاواز. ئەوه‌شی ئەم گشته ئالۆزه به‌سه‌ریه‌که‌وه ده‌پاریژیت و بناغه‌کانی ئاشتییه‌کی کۆمه‌لایه‌تی له نێوان گه‌مه‌که‌ره جیاوازه‌کاندا فه‌راهه‌م ده‌کات، بوونی گووتاریکی سیاسی و حقوقی و رۆشنبیرییه که جیاوازییه‌کان به‌سه‌لینیت و پانتاییه‌کی ئاشکرای ته‌عبیرکردن به‌هه‌ریه‌کێکیشیان به‌خشیت و یاسای دیموکراسیانه و کراوه بۆ مملانیی کۆمه‌لایه‌تی فه‌راهه‌مبکات. له دۆخییکی له‌و بابه‌ته‌دا گه‌وره‌یی و بچوکی پانتایی ته‌عبیری هه‌ر هیزیک له هیزیه‌کان وابه‌سته‌ی بری ئاماده‌گی عه‌مه‌لی و عه‌قلانیه‌تی کارکردن و توانای ئیداره‌دانی مملانییکانی ئەو هیزی خۆیه‌تی له‌ناو

کۆمه‌لگادا، نه‌ک وابه‌سته‌ی ده‌سه‌لات و زه‌بروزه‌نگی هیزیک‌ی ده‌ره‌کی که خۆی له چوارچێوه‌ی پاراستنی جیاوازیه‌کان به‌گه‌ره‌تیر و گرنگ‌تر و پیرۆزتر بزانیته.

کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی به‌ی بوونی ووشیاریه‌کی پته‌و به‌ جیاوازی و مافی جیاوازیه‌ی مه‌حاله. جیاوازیی ئه‌و ژێرخانه‌ فیکری و ئه‌خلاق‌ی و سیاسیه‌یه‌ که بیرۆکه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی له‌سه‌ر دروستده‌بیت. له‌و کاته‌دا که تاکه‌کان و گروپه‌کان به‌رامبه‌ر به‌ جیاوازیه‌کانی خۆیان وشیارده‌بن و ده‌شخوازن وه‌ک شوناسی تایبه‌ت بیانناسین و بیانپارێزن، مانای ئه‌وه‌یه‌ ووشیاریشن به‌ جیاوازی هیزه‌کانی دیکه‌ و سیتی ئه‌وانیش بۆ پاراستنی شوناس و ویست و چاوه‌روانییه‌کانی خۆیان. ووشیاری به‌ جیاوازی ئه‌وانیدیکه‌ ووشیاریه‌ به‌ جیاوازی خود خۆی، شوناسی خود له‌ رێی شوناسی ئه‌ویدییه‌وه‌ ده‌ستنی‌شانده‌کریت و ئه‌م هاوکێشه‌یه‌شه‌ که ژینگه‌یه‌کی ئارام بۆ پێکه‌وه‌هه‌لکردنی شوناسه‌کان مه‌یسه‌رده‌کات. لێره‌وه‌ هه‌ر گروهيکی کۆمه‌لایه‌تی و هه‌ر تاکیک بۆ ئه‌وه‌ی جیاوازیه‌کانی خۆی به‌سه‌لمینیت و له‌چوارچێوه‌یه‌کی یاسایی دیاریکراودا پیاده‌یانکات، ناچاره‌ پێشوه‌خت جیاوازیه‌کانی ئه‌وانیدیش به‌سه‌لمینیت و ئه‌و مافانه‌یان بۆ به‌سه‌لمینیت که خۆی داوایان ده‌کات. بۆیه‌ بوونی رۆشنبیری و کولتوریک جیاوازی تیوریزه‌ بکات و به‌رگری له‌ ئیستاتیکا و چیژ و شیوه‌ژیان و ئه‌خلاقایاتی جیاوازیات، مه‌رجیکێ سه‌ره‌کی دروستبوون و پته‌و بوونی پایه‌کانی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نییه‌.

ئه‌مجۆره‌ له‌ رۆشنبیر و کولتوریش پێویستی به‌جۆریک له‌ رۆشنبیر هه‌یه‌ که به‌ناوی موقه‌ده‌س و راستی ره‌هاوه‌ نه‌دویت، پێویستی به‌ رۆشنبیریک هه‌یه‌ به‌رگریکردن له‌ جیاوازی بوبیت به‌ به‌شیک له‌ جیهانبینی و به‌شیکێ گرنگی ئه‌و ده‌زگا فیکریه‌شی پێبیت که له‌ بیرۆکه‌ی جیاوازیه‌وه‌ له‌ کۆمه‌لگا و سیاسه‌ت ده‌روانیت، ئه‌م قه‌سانه‌ پرۆپاگه‌نده‌کردن بۆ رێژه‌گه‌رایی ره‌ها نییه‌، به‌لکو به‌گه‌ژاچوونه‌وه‌ی ئه‌و ره‌هاگه‌ریه‌یه‌ که به‌ناوی هه‌قیقه‌ت و سیاسه‌ت و کولتوریک ره‌هاوه‌ هه‌موو شیوه‌یه‌ک له‌ شیوه‌کانی جیاوازی ده‌کوژیت. به‌رگریکردن له‌ جیاوازی مه‌رج نییه‌ بمانکات به‌ رێژه‌گه‌را، به‌لام ده‌مانکات به‌ دوژمنیکێ سه‌ره‌سختی موته‌له‌قه‌گه‌رای.

۸- كۆمەلگاي مەدەنى و كوفر

ھەرگىز پرۆژەي كۆمەلگاي مەدەنى پرۆژەي دروستكردن و بنيادنانى بەھەشت نىيە لەسەر زەوى، بەلكو پرۆژەي پىگرتنە لە دروستبوونى جەھەنەم. لەپراستيدا پرۆژەي كۆمەلگاي مەدەنى پرۆژەي وازھىنانە لە بنيادنانى بەھەشت و جەھەنەم لەسەر زەوى لەھەك كاتدا. بەبى وازھىنان لە چەمكى بە بەھەشتكردنى كۆمەلگا ناتوانىن قسە لە كۆمەلگاي مەدەنى بكەين. پىرمەترسىتەرىن دەسلەت ئەو دەسلەتەيە كە بانگىشەي بنيادنانى بەھەشت دەكات و مژدەي ئەوھەمان ئەداتى كە لە جەھەنەمەو بەرھەو بەھەشت بمانگويژىتەو. ھەموو مژدە و بانگىشەيەكى لەمجۆرە بەناو دەريايەك خويىنى پزراوى دواي تەكفىرى ئاينى و تەكفىرى ئايدىؤلۆزى و تەكفىرى ئەخلاقيدا تىدەپەرىت. مېژووى ھاوچەرخ شاھەتەيىكى راستەقىنەي ئەم مەسەلەيەيە.

ئەگەر ھەقىقەت لە پرۆژەي كۆمەلگاي مەدەنىدا بەرھەمى دىالۆگ و رىكەوتنى كۆمەلەيەتەي بىت، پىدراويكى بابەتى پىشەن نەبىت ئىمە تەنھا بەدوايدا بگەرىين و بىدۆزىنەو، بەھىچ جۆرىكىش پەھا نەبىت، ئەوكات كىشەي گەورەمان لەگەل چەمكى «كوفر» دا بۆ دروستدەبىت. كوفر ھىما بۆ بوونى ھەقىقەتەيىكى پەھا دەكات، كوفر ماناي لادان لە ھەقىقەتەيىكى بە موتلەفكارا، لادان لە راستىيەك كە ھىزىك لە ھىزەكان وەك تاقە راستىيە مامەلەي لەگەلدادەكات و دەروەي ئەو راستىيەش بە سەرزەمىنى كوفرى تىدەگات. كولتورى كوفر كولتورى دروستكردنى سنوورى گەورە گەورەيە كە بىدەنگكردن و بەندكردنى ئازادى دەخاتەو. كوفر دىت بۆ كوشتنى ھەموو ئەو فۆرم و مانا و لىكدانەو و خەيال و عەقلانىەتەنەي، كە لەگەل خەيال و مانا و عەقلانىەتەي تەكفىرەردا يەكنانگرنەو. كولتورى كوفر كولتورىكى بەرفراوانە. ھەم فۆرمى دىنى ھەيە و ھەم فۆرمى عەلمانى، كوفر ھەيە ئايدىؤلۆزىيە و كوفرى دى ھەيە كۆمەلەيەتەي و بەھائامىزە. بۆيە چۆن تەكفىرى دىنى ھەيە ئاواش تەكفىرى عەلمانى ھەيە، كەمىن، بۆ نمونە، ژمارەي ئەو نووسەرە ماركسىيانەي لە رۆژگارى بالادەستى ماركسىزمى سۆڤىتەي و سوونەتەي تەكفىرەردا، يان ئەو دىدە ناسىۆنالىستانەي بەھۆي نەگونجانيان لەگەل دىدى بالادەستەي تەكفىرەردا ھەم چەند زۆرن ژمارەي ئەو كوفرە ئەخلاقيانەي ئەمرۆكە لە كۆمەلگاي ئىمەدا ھەم دىنىيەكان و ھەم عەلمانىيەكان لەسەرى تەبان. ئوسولەيەك چۆن نامەيەكى

دلدارى به نامەى بىئەخلاقى يەكساندەكات، ئاواش عەلمانىيەكانى لاي ئىيمە ھەمان كار دووبارە دەكەنەوہ. ھەرچۆزىك لە چۆرەكانى تەكفىرکردن ھىزىك يان چەند ھىزىكى كۆمەلايەتى لەپشتە، ھەر يەككىش لەم ھىزانە رەھەندىك لە رەھەندەكانى ژيان و مانايەك لە ماناكان و چاوەروانىيەك لە چاوەروانىيەكان ھەرام دەكات.

لە راستىدا لە كوچى باسى كوفر كرا لەویدا ھەقىقەتتىكى بە رەھا كراو ھەيە ھوكمدەكات يان تەماحى ھوكمکردنى ھەيە، بۆيە ھەموو ئەوانەى نامادەننى ئەو ھەقىقەتە لەو فۆرمە موتلەقەدا قبوولبەكەن بە كافر ناوئوسدەكرين. پەيوەندى نىوان كوفر و ھەقىقەتى رەھا پەيوەندىيەكى سەبەبە، واتە يەككىيان سەبەبى بوونى ئەويدىكەيانە. مادامەكى شتىك ھەيە ناوى ھەقىقەتى رەھايە كەواتە لادان لەو ھەقىقەتە ھەلە، تاوان يان كوفرە. لىرەوہ كوفر و رەھايى ھەقىقەت لەيەكدى جياناكرينەوہ. كىشەكانى دروستکردنى ئەم پەيوەندىيە سەبەبىيە ھىجگار زۆر و فرەرەنگن، لەھەموويان ترسناكتر رووہ دىنى و كۆمەلايەتییەكانى ئەم كىشەيە. لە فەرھەنگى ئىمەدا كافر بوون يەكسانە بە مافى نوخبەيەكى دىنى بۆ سەندنەوہى مافى ئىنسانبوون لە ئىنسان، مامەلەکردنى كەسى بە كافر كراوہ وەك بوونەوہرىكى ھەلە تا سنوورى سەندنەوہى مافى ژيان و كوشتن و لەناوبردن. كوشتنى ئىنسانىش لەسەر قبوولنەکردنى ھەقىقەت و ئەخلاق و بەھا بالادەستەكان، جگە لەوہى دەستدريژيەكى ناشيرين و سووكايەتییەكى گەورەيە بە ژيان، لەھەمانكاتاد ئىمزاکردنى مەرگى پرۆژەى كۆمەلگای مەدەنى و بانگىشەکردنى مەرگى ديموكراسىيەتە. كۆمەلگای مەدەنى قسە لە كۆمەلگايەكى عەقلانى ئازاد دەكات كە تىيدا تاك و گروھەكان خاوەنى ھەلبىژاردنى ئازادن، سەربەخۆن لە باوہر و لىكدانەوہ و راڤەكردنىاندا، بەپىي تىگەيشتنى خۆيان ماناكانى دىنا و سىياسەت و ئاين و ئەخلاق، لىكدەدەنەوہ.

عەقلىيەتى تەكفىرکردن عەقلىيەتى كەسان و گروھەگەلىكن بەناوى خوداوەند و دەق و موقەدەسەوہ قسەئەكەن، لەكاتىكدا پرۆژەى كۆمەلگای مەدەنى پرۆژەى قسەکردنى ئىنسانە بەناوى خۆيەوہ بەتەنھا، تەكفىر كەران توانا و عەقل و خەيالى خوداوەند دەبەخشن بەخۆيان لەكاتىكدا ئىنسانى مەدەنى لە سنوورى توانا و عەقل و خەيالى خۆيدا كاردەكات. ھەربۆيە پرۆژەى ھەموو ئەوانەى دەيانەوئىت رۆلى خوداوەند بەخۆيان ببەخشن و بەناوى يەزادانەوہ و لەبرى ئەو

تاوانباران و ناحهزان و کافران دهستنیشان بکه، پرۆژهیه که تا دواهمین خهت دژ به پرۆژهی به مهده نیکردنی ژیان و کۆمه لگای مهده نییه. له فهلسه فهی کۆمه لگای مهده نیدا جێیه ک بۆ چه مکی کوفر و ته کفیرکردن نییه و ئه وهشی بهم چه مگانه بهر خور دبات و بدویت ده که ویتته ده ره وهی ئه م پرۆژهیه وه.

9. کۆمه لگای مهده نی و قوربانی

بیرۆکهی قوربانی له رووی ئه نترۆپۆلۆژییه وه هاوڕییه به بیرۆکهی پیرۆزی و قسه له بوونی موقه ده سیکی گه وره تر و گرنگتر له کۆمه لگا و گروه و ئینسانه کان ده کات. بیرۆکهی قوربانی، به تایبه تی قوربانیدان به ئینسان، هه میشه چیرۆکی جوړیک له موقه دهس ده گێریتته وه که گرنگتر و پیرۆزتره له ژیان. هه میشه له پشتی فهلسه فهی قوربانیه وه باس له موقه ده سیکی ده کریت که به هر نرخیک بووه ده بیتت بپاریزریت، تیکه لبوونی به رفراوانه ی موقه دهس و قوربانی و زه وره تی پاراستن هه میشه ماشینیکی گه وره ی به ره مه یئانی توندوتیژی دروسته کات و کولتور و جیهانیکی ره مزی ده خولقی نیت که پتویستیان به خوینه بۆ مانه وه. قوربانی باس له مه سه له یه ک ده کات گرنگتر له ژیانی تاک و گروهه کان، مه سه له یه ک گرنگتر له کۆمه لگا و گرنگتر له ژیان خۆی. هه موو ئه مانه ش قبوو لکردنیکی خۆبه خو و شادومانی مه رگ ده که ن و به را دیه کی پر مه ترسیش به هاکانی ژیان بێرخ ده که ن.

بیرۆکهی قوربانی تا له سنووری کۆمه لیک سیمبۆل و سروت و که شی ئاینی و بۆنه ی جه ماعی ره مزیدا بمی نیتته وه مه ترسییه کانی که متره تا له وهی ببیتته به شیک له چۆنیه تی قسه کردن و ئیشکردنی سیاسه ت له سه ر کۆمه لگا و ژیان و دنیا. له راستیدا بیرۆکهی قوربانی تا وه ک بیرۆکه یه کی ره مزی ئیشده کات و له قو ناعی سروتیکی کۆمه لایه تی ناچیتته ده ر مه ترسیدار نییه، به لآم که بوو به یه کتیک له پیکه ینه ره سه ره کییه کانی کاری سیاسی ئه وکات ده بیتته هیزی کوشتن و به تالکردنه وهی ژیان له هه ر مانایه ک و هیزی دروستکردنی جه هه نه میکی سه رزه مینی. کاتیک ئه تیک و کولتووری سیاسی ده بنه ئه تیک و کولتووریک به زمانی قوربانیدان بدوین، کاتیک سیاسه ت داوامان لیده کات بمرین، پایه کانی ئه خلاقی سیاسی له سه ر داواکردنی به رده وامی خوینی قوربانیدان دروسته بن، ئه وکات له به رده م مه ترسیه کی هه مه لایه و کوشنده داین. قسه کردنی سیاسه ت به

زمانى داواکردنى قوربانى بەردەوام ماناي دروستکردنى مەسەلە يەكى پىرۆز كە ھەم ئىنسانەكان خۆيان و ھەم كۆمەلگا و ھەم ژيان خۆشى دەكرىتە خزمەتكارى ئەو مەسەلە يە.

قوربانىش ھەمىشە ناوى جياجىاي لىدەنزىت: قوربانى لە پىناوى قازانجى نەتە و ھىيدا، قوربانى لە پىناوى قازانجى كۆمەلگا، قوربانى لە پىناوى ئاسايشى كۆمەلە يە تىدا، قوربانى لە پىناوى نىشتىمان و حىزب و سەرۆكدا، قوربانى لە پىناوى پاراستنى دىندا، قوربانى لە پىناوى بە ھا رەسەنە كەندا، قوربانى لە پىناوى سەرورە كردنى قسە و پەيامە گانى خودادا. ئەمانە و چەندەھا ناوى دىكەى لەم بابەتە لەو قوربانىانە دەنزىن كە ھەر جارە و بە شىوہ يەك لە شىوہ كان ھەل دە بۆ ئىردىر دىن. بىگومان ھىچ سىياسەت ك نىيە بى تىگە يشتىتىكى ديارىكراو بۆ قوربانى و بەبى بە كار ھىنانى چەمكى قوربانى بوونى ھەبىت، تەنانەت بىرۆكەى «پەيمانى كۆمەلە يەتى» خۆشى دەشىت بە زاراوگەلى قووربانىدان و لە رىتى چەمكى قوربانى يە وە بىخوئىنە وە، بۆ نموونە دەكرىت بلىين لە «پەيمانى كۆمەلە يە تىدا» تاكە كەس قوربانى بە بە شىك لە مافە گانى ئەدات لە پىناوى مسۆگەر كردن و بردنە وەى كۆمەلە ك مافى دىكەدا، ياخود قوربانى بە بە شىك لە ئازادىيە گانى خۆى دەدات بۆ بە دەست ھىنانى ئاسايش و سەلامەتى كۆمەلە يەتى و بردنە وەى بە شە گانى دىكەى ئازدى. كە و ابوو كىشە كە لە بوون يان نە بوونى چەمكى قوربانىدا نىيە، كىشە لە وەدا يە قوربانى بىتە زمانى سەرەكى قسە كردنى سىياسەت لە گەل كۆمەلگا، سىياسەت و اىلىبىت بەردەوام داواى قوربانىدان بكات و قوربانى بكاتە ستراتىژىك لە ستراتىژە گانى مانە و وە و بەردەوامى خۆى.

ئەزموونى داوا كردنى بەردەوامى قوربانىدان ئەو ھەمان فىردەكات لە كوئىدا ئەم داواكارىيە بوو بە زمانى سەرەكى قسە كردنى سىياسەت، لە وىدا شتىك دەپەرستىت كە لە قازانج و وىستى نوخبە يەكى سىياسى بەرتەسك تىپە رىناكات. لە داواكارىيە گانى سەرۆك و ھاوړى و ھاودەسە لاتە گانى ناچىت بە وىدودا. ئەمەش لە زۆر رۆو وە دووبارە بوونە وەى ئەو سىنارىو دىنىيە يە كە تىيدا داواى قوربانىدان بە ئىنسان يان بە ژيان دەكرىت لە پىناوى ھىزىكى بان ئىنسانىدا. بۆ يە ناكرىت ئىمە بە زمانى قوربانى قسە بکەين و باس لە كۆمەلگای مەدەنىش بکەين، ناكرىت حىزبىك يان كۆمەلگايەك بە زمانى قووربانىدان لە گەل

ئینسانهکانیدا بدویت، کهچی بشلیت من هه لگری پرۆزه‌ی به مه‌ده‌نیکردنی ژیان و به مه‌ده‌نیکردنی کۆمه‌لگا و به مه‌ده‌نیکردنی ئینسانم.

ئه‌گهر پیرۆزییه‌ک هه‌بیت بشیت شایسته‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی بیت، پیرۆزی ئینسانه وه‌ک بوونه‌وه‌رتیکی سه‌ربه‌خۆی خاوه‌ن ئیراده و ریز و ماف، پیرۆزی ئه‌وه‌ی کهس نه‌چیته شوینی خوداوه‌ند و کهس به‌ناوی ئه‌وه‌وه حوکم به‌سه‌ر ئینسان و کۆمه‌لگا و جیهاندا نه‌دات، پتویستی به پیرۆزکردنی ژیان خۆی و ده‌ستدریژینه‌کردنه سه‌ری.

ئوسولیهت و ماناکانی

۱. مانا گشتیه کانی ئوسولیهت

به شیوهیه کی گشتی ئوسولیهت مانای گه رانه وه بۆ ئه سلێک که له سه ره تای سه ره تاکاندا نامادهیه و بانگیشهی هه قیقه تیکی ره ها و پیرۆز ده کات. ئه م ئه سله سه ره تای میژوویه کی نوویه و جه وه ره ی ده ستپیکردنیکی تازه و پیرۆزه که به بی گۆران سنووری سه ده کان و دنیاکان و میژوو ه جیا جیاکان ده به زینیت و له رابووردوه وه بازده داته ناو ئیستاوه و له ئیستا شه وه باز ئه داته ناو ئاینده وه. خه یالی ئوسولیهت خه یالی گه رانه وه ی حیکایه تی رۆژگارێکه که سه ره تای ها تنه کایه ی سه رده میکی نوویه، حیکایه تی کۆتایه ی ئانی نوره به جاهیلیهت، کۆتایه ی ئانی زاینه به نه زانین و کۆتایه ی ئانی هه قیقه ته به گومرای. ئوسولیهت به ئایدیا کردنی ساته وه ختیکی تایبه تی میژوو ه که به ره له ها تنه کایه ی ئه و جیهان له تاریکستانیکی نووته ک و پر گونا ه و جه ه لدا نووقم بووه. ئوسولیهت پیمانده لیت سیفه تی سه ره کی ئه سله کان نه گۆری و پیرۆزی و به رده و امبوونیانه، به توانا بوونیانه له تیکشکانی لۆژیکی کات و شوین و هه لومه رجه جیا جیاکان و په راندنه وه ی مانا و پێانس و حوکمه کانیان بۆ هه موو سه رده م و قوئاغ و ساته وه خته مه عریفیه هکان. ئوسولیهت ته لاقدانی زه مه ن و میژوو و ره وته کۆمه لایه تی و کولتوری و شارستانییه جیاوازه کانه.

له نه خشه کانی ئوسولیهتدا ژیا نیک مانا و به ها و شوینی ریزگرتن بیت ه یچ ئه گه ریکی له به رده مدا نییه جگه له ته سلیمبوون به و ئه سلانه و به قبوولکردنی یاسا و نرخ و حوکمه کانیان. پرسیارگه لی ئه وه ی ئینسان چۆن بژی؟ کۆمه لگا چۆن ریکبخریت؟ ئه خلاق له سه ر چی بنیادبنریت؟ په یوه ندی نیوان نیر و می چۆن بیت؟ ده وله مند و هه ژار چۆن له گه لیه کدا بجولینه وه؟ ده ولت کی بیبات به رتوه؟ ده سه لاتداران چۆن هه لبژێردرین؟ هتد... چه ندان پرسیا ری دیکه ش، هه موویان له لایه ن ئه و ئه سلانه وه په کجار و بۆ هه ها ته تایه وه لامدرارونه ته وه. ئوسولیهت مانای بوونی وه لامی حازر به ده ست بۆ هه موو ئه و پرسیا رانه ی

ئىنسان لە مېژوودا كردونى و ھەموو ئەو پرسیارانەش ئىنسان لە ئاینەدا دەیانكات.

ئىنسانى ئوسولى ئىنسانىكى مژدەبەخشە و یەكێك لە كاراكتەرە سەرەكییەكانى ئوسولیت مژدەبەخشینە. ھىچ دیدىكى ئوسولى نادۆزینەو، چەند خەمبار و مەرگدۆست و رەشبىنیش بێت، ھەلگری كۆمەلێك مژدەى بەھەشتى نەبێت. ئوسولییەكان بەردەوام مژدەىك دەدات بەگۆیماندا و دەلێن: گەر ئێوھ گۆزپراپەلەن بۆ ئەسڵەكان و ژيانى خۆتان تەسلىم بە حوكم و یاسا و بەھای ئەسڵەكان بكن، ئەوكات بە بەختەوھرى ھەمیشەى دەگەن و ئارامییەكى نەمر دەبەنەوھ.

لەپال مژدەبەخشیندا ئوسولییەت بەردەوام ھەلگری ھەرەشەىكى توندیشە. نوێنەرانى ئوسولیت پێمان دەلێن گەر ئەسڵەكانتان فرامۆش كرد، گەر بەدەم داواكارى ئەسڵەكانەوھ نەچوون، گەر پەپرەوى ئەمر و نەژییەكانى ئەسڵە پیرۆزەكانتان نەكرد، ئەوكات جەھەنەم ئارامگەتەنە. ھىچ بزوتنەوھىكى ئوسولى نادۆزینەوھ ھەلگری سیاسەتى ھەرەشە و ترساندنێكى قوول نەبێت. ئوسولیت لە چاپە عەلمانییەكەیدا ھەرەشەى لە بابەتى «یان سۆسیالیزم یان بەرەریەت دەكات.

ئەو خالەى سەرەوھ بەرەو ئەوھم ئەبات پى لەسەر ئەو خالە داگرم كە ھەلەىكى گەرەبە پێمان وابێت ئوسولیت تەنھا دیاردەىكى ئاینیە و تەنھا ھێزە دینیەكان دەتوانن ئوسولى بن. بەپێچەوانەوھ ئوسولیت لە دین فراوانترە و زۆر ئایدۆلۆژیا و دیدى عەلمانىش ھەن كە دەشین ئوسولى بن. بەم مانایە ئوسولیت شىوازىكى دیارىكراوى بىركردنەوھى، جورىكى تايبەتى بەرخورد و تەماشاكردنى واقع و ئىنسان و كۆمەلگا و مەعریفە و مېژووه، لەم بەرخوردەدا یاسای سەرەكى كاركردن گەرەنەوھىكى بەردەوامە بۆ ھەقیقەتێكى موتلەق كە لە رابووردوودا نیشتەجیە، بۆ تىكستىك یان چەند تىكستىك كە ھەموو زانیاریەكانیان تىداپە، بۆ ھەقیقەتێك كە بوو بەژێر تەپوتۆزى مېژووه و جۆلەى زەمەن ئیمەى لەو دوورخستۆتەوھ و گومراى كردووين.

لەم ئاستەدا ئىنسانى ئوسولى كەسێكە خۆى بە دۆزەرەوھ و زیندووكرەوھى ئەو تىكست و ھەقیقەت و یاسایانە دەزانیت، خۆى بە بەرجەستەكەرى ئەو

مه‌عریفه پیرۆزه ده‌زانیت که‌له‌و تیکستانه‌دا ئاماده‌ن، ئه‌و راستیه‌کانی ناو ئه‌و که‌نجینه پیرۆزانه فی‌ربووه و ده‌شیه‌وێت به‌هه‌مووانی بگه‌یه‌نیت. به‌م مانایه‌ وه‌ک چۆن ئوسولیه‌کی دینی مانا‌کانی ژیان و کۆمه‌لگا و بوون بۆ ئه‌سله‌ ئاینیه‌کان ده‌که‌رینیته‌وه، ئاواش، بۆ نموونه، مارکسییه‌کی ئوسولێ هه‌موو را‌فه‌کردنه‌کانی دنیا له‌ کتیبی سه‌رمایه‌ی مارکس و مانیفیستی کۆمونیستدا به‌نده‌کات و به‌عسییه‌ک هه‌موو مه‌عریفه‌ کورته‌ده‌کاته‌وه بۆ کتیبه‌کانی می‌شیل عه‌فله‌ق و ئه‌لیاس فه‌رح و خوتبه‌کانی سه‌دام حوسه‌ین. له‌ راستیدا ئوسولێ ئه‌و پیاوه‌یه که‌ هه‌رگیز ناتوانیت ته‌ماشای پێشه‌وه‌ بکات و له‌ئاینده‌ را‌بمێنیت، ئه‌و که‌سه‌یکه‌ به‌رده‌وام ئاور له‌دواوه ئه‌داته‌وه، ئاور له‌ که‌س و تیکست و رووداوه‌کانی رو‌بووردو و هه‌رئه‌وانیش ده‌کات به‌ پێوه‌ری شته‌کانی ئه‌م‌رۆ و سه‌به‌ینی. له‌م ئاسته‌شدا ئوسولیه‌ت ترسه‌ له‌ ئاینده‌ و ئاره‌زو‌کو‌ردنێکی عوسایانه‌ی که‌را‌ندنه‌وه‌یه بۆ را‌بووردو.

٢- ئوسولیه‌ت و هه‌قیقه‌ت

ئوسولیه‌ت له‌و خاله‌وه ده‌ستپێده‌کات که‌ ده‌لێت ده‌بێت هه‌موومان یه‌ک هه‌قیقه‌ت قبو‌لبکه‌ین، هه‌قیقه‌ت یه‌که‌ و نابێت به‌ چه‌ند به‌ش وکه‌رت و ئاراسته‌یه‌که‌وه. که‌رتکه‌رتبوونی هه‌قیقه‌ت ترسی هه‌ره‌ گه‌وره‌ی ئوسولیه‌ته، له‌باتی فره‌ هه‌قیقه‌تی یان له‌باتی تی‌گه‌یشتنی جیا‌واز بۆ یه‌ک هه‌قیقه‌ت ئه‌و باس له‌یه‌ک هه‌قیقه‌تی مو‌تله‌قی بان کات و بان شو‌ین و میتافیزیکی ده‌کات. هه‌قیقه‌تێکه‌ ده‌کریت ته‌نها یه‌ک شیوه‌ و یه‌ک مانای هه‌بێت که‌ شیوه‌ و مانای که‌سی ئوسولی خۆیه‌تی. بۆ سه‌لامدنی ئه‌م هه‌قیقه‌ته‌ش نابێت له‌دوره‌وه‌ی خۆیدا به‌دوای سه‌لماندن و را‌فه‌کردنی گریمان و پێشدا‌وه‌ریه‌کانیدا بگه‌رێن، ئه‌م هه‌قیقه‌ته‌ پێویستی به‌ دنیا‌ی دهره‌وه‌ نییه‌ بۆ سه‌لماندنی شه‌ریعه‌تی بوون و شه‌ریعه‌تی په‌یره‌ویکردنی، ئه‌زموونی مرۆ‌فی پێویست نییه‌ بۆ پاسا‌دانکردن. ئه‌م هه‌قیقه‌ته‌ ده‌بێت وه‌ک چۆنه‌ وا وه‌ریگرین و بێ پرسیار و بێ گوومان و بێ هیچ مو‌حاکه‌مه‌یه‌کی عه‌قلی قبو‌لبکه‌ین. ئه‌م هه‌قیقه‌ته‌ له‌باتی بیرلێکردنه‌وه و به‌ر‌خو‌ردکردن له‌گه‌لیدا ده‌بێت ئیمانی پێبه‌ی‌نین و ته‌واو.

ئاشکرایه ئه‌م سیاسه‌تی به‌ر‌هه‌مه‌ینانی هه‌قیقه‌ته‌ به‌ته‌واوی دژ به‌ سیاسه‌تی به‌ر‌هه‌مه‌ینانی هه‌قیقه‌ته‌ له‌ سیستمیکی دیموکراسیدا، چونکه‌ یه‌کێک له‌ گریمان

گرنگه‌کانی سیستمی دیموکراسی ئه‌وهیه که هه‌قیقه‌ت پارچه پارچه‌یه و مۆتلق نییه، هه‌قیقه‌ت شتی‌ک نییه له ئاسمانه‌وه دابه‌زیبیت، به‌لکو شتی‌که سه‌رزهمینی و له‌ریگای عه‌قل و ئیدراک و هه‌ستی ئینسانه‌وه ئه‌دۆزرتیه‌وه. هه‌قیقه‌ت شتی‌که ئینسان ده‌بیت له گه‌ل ئه‌وانیدیکه‌دا له‌سه‌ری ریکبه‌که‌ویت، دیالۆگی له‌سه‌ریکات و وه‌ک دهره‌نجامی گه‌توگۆیه‌کی زانستی و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی بێته‌کایه‌وه. له‌م دیده‌دا هه‌قیقه‌ت هه‌رچییه‌ک بیت راستیه‌کی ئه‌به‌دی دهره‌وه‌ی ئینسان و دهره‌وه‌ی میژوو و دهره‌وه‌ی کۆمه‌لگا نییه.

ئوسولیه‌ت له‌سه‌ر سه‌ندنه‌وه‌ی هه‌قیقه‌ت ه ئینسان ده‌ژی، باوه‌ری به‌وه نییه ئینسان به‌ره‌مه‌ینه‌ر و به‌کاره‌ینه‌ری هه‌قیقه‌ت بیت، سه‌رچاوه‌که‌ی له‌ناو عه‌قل و خه‌یاڵ و توانای به‌رخوردی ئینساندا بیت. هه‌قیقه‌ت لێزه و له‌سه‌رزه‌وی و له‌ناو ملامانێ و پێکدادانه زانستی و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌کاندا به‌ره‌مه‌نایه‌ت، هه‌قیقه‌ت به‌ره‌می په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات و په‌یوه‌ندییه‌کانی مانا و په‌یوه‌ندییه‌کانی به‌ره‌مه‌ینه‌ن نییه، هه‌قیقه‌ت پێدراویکی پیرۆزه و له‌رابوردوودا بۆ یه‌کجار و هه‌تا هه‌تایه به‌ره‌مه‌ناتوه. ئه‌وه‌شی له‌م تێروانینه بۆ هه‌قیقه‌ت لایدا، گومرایه.

٣- ئوسولیه‌ت و ده‌سه‌لات

ئوسولی که‌سه‌یکه پێمان ئه‌ئیت ده‌سه‌لات هی خه‌لک نییه به‌لکو هی خودایه، هی کۆمه‌لگا نییه به‌لکو هی ئه‌وانه‌یه که نوێنه‌رایه‌تی خودا ده‌کن، هی یاسا‌کانی ئینسان نییه به‌لکو هی ئه‌وانه‌یه که پێیانوایه یاسا‌کانی خوداوه‌ند پیاده ئه‌کن، هی په‌یوه‌ندی ئیوان ئیراده‌ی ئینسان و کۆمه‌لگا نییه به‌لکو یاسای بابه‌تی گه‌شه‌کردنی میژوو خۆین. له‌م دیده‌دا ئینسان مافی هه‌لبژاردنی نییه چونکه شته‌کان هه‌ر له‌سه‌ره‌تای سه‌ره‌تا‌کانه‌وه له‌لایه‌ن خوداوه‌نده‌وه ده‌ستنیشانکراون. ئوسولی پیاویکه ده‌سه‌لات له‌مه‌سه‌له‌یه‌کی ئینسانی و میژوویه‌وه ده‌کاته مه‌سه‌له‌یه‌کی خودایی، له‌دیاردیه‌کی میژوویه‌وه ده‌یکاته دیاردیه‌کی پیرۆز، له‌باتی به‌بوونه‌وه‌ریکی سه‌رزهمینی دابنیت ده‌یکاته پۆحله‌به‌ریکی ئاسمانی. ئه‌م به‌خوداییکردنه‌ی ده‌سه‌لات وا له‌ئوسولی ئه‌کات بێته‌هه‌لگری پرمه‌ترسیترین پڕۆزه‌ی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی، وایله‌ده‌کات به‌ده‌یان سه‌ره‌داوه‌وه به‌فاشیزم و تۆتالیتاریزمه‌وه به‌سه‌رتیته‌وه. ئاشکرایه

دهسه لات دياردهيهكى ئينسانيهيه و هيچ پهيوهنديهكى به خودا و به ئيرادهى يهزدانهوه نيهيه. ههموو ئهوانهش كه باس لهدهسه لاتى خودايى دهكهن خوڻان ئينسانن و لهراستيدا بهناوى خوداو دهقه پيرۆزهكانهوه بۆ مهسلهحهت و سود و قازانجى تايبهتى خوڻان ئهويين. بهم مانايه ئهوهى لاي پياويكى ئوسولئى ئامادهيه پيرۆزراگرتنى خوداوهند نيهيه ئهوهندهى پيرۆزراگرتنى ئهوه دهسه لاتيه كه ئهوه بهناوى خوداوهندهوه داواى ئهكات.

ليردها دهسه لات مهسه لهى سهردانهواندنيكى رۆحى بۆ خوداوهند و قبوولكردنى رۆحانیهتيكى يهزدانى نيهيه، بهلكو مهسه لهى سهردانهواندنيكى سياسيه بۆ ئهوانهى بهناوى خوداوه ئهويين. ئوسوليهت دهسه لاتى خوداوهند، كه دهسه لاتىكى رۆحى و مهعنهويهيه، دهگۆرپته سهر دهسه لاتىكى سياسى و دهبيهستپتهوه به ئيرادهى سياسى ئهوه هيزه ئوسوليهوه كه ستراتيژهته سياسيهكانى خوڻى بهناوى پيادهكردنى فهرمايشتهكانى خوداوه پيادههكات. گۆپينى رۆحانیهت بۆ سياسهت يهكيك له كاراكتهره ههره سهرهكويهكانى ئوسوليهتى سياسيهيه.

مهترسى ههره سهرهكى دهسه لاتى ئوسولى لهوهدايه كه ههنگرى پرۆژهى سهپاندنى ههندهسهيهكى كۆمه لاپهتیه كه لهسهر لهناویردنى جياوازيهيه كۆمه لاپهتى و سياسى و كولتوورى و ئاينيهكان دهژى. لهناویردنى ئهم جياوازيانهش بۆئهوه نيهيه ئينسانهكان لهرووى بهختهوهرى و چيژوهرگرتن له ژيانهوه يهكسانبن، چونكه ئهمهيان مهحاله، بهلكو بۆئهوهيه له رووى پيادهكردنى فهрман و ويستهكانى ئوسوليهتدا يهكسان بن. ئوسوليهت گهر نهيتوانى جياوازيهيهكان لهناوببات ئهوكات ههرهميكي نايهكسان بۆ نرخاندنى ئهوه جياوازيانه پيشنيار دهكات. ئهم ههرمه لهسهر بنهमाى نايهكسانى ماف و نابهرابهرى نرخهكان كاردهكات، موسلمان له ئههلى زيمه لهپيشتر و پياو له ئافرهت گرنگتر و ئههلى بهيت و پياوانى دين له خهلكى ساده گرنگتر. بيدين و بييرواكانيش بۆ دهرهوهى كۆمه لگا و گهر كرا بۆناو قهبرسانهكان. ئهم ههندهسه كۆمه لاپهتیه ههندهسهيهكى گشتگيره و باز ئهدات بهسهر ئهوه راستيانهدا كه كۆمه لگا شوپنگهيهكى فره جياوازي و فره دهنگ و فره باوهر و فره كولتووره و به زهبرى تهور و چهقۆ و تيزابيش ناكریت ئهوه جياوازيانه بسردرينهوه و بكرين بهيهك.

۴- ئوسولئەت و مېژوو

تېزەى سەرەكى ئوسولئەت سەبارەت بە مېژوو تېزەى كۆتايىھاتنى مېژوو، مېژوو لە دىدى ئوسولئەتدا سەفەرئىكە لە خاڭئىكدا دەستپىدەكات و لە خاڭئىكدا كۆتايىپىدئەت، ئەو خاڭئەى دەستپىدەكات خاڭئەى رەسەن و سەرەتاي ھەموو سەرەتاكانە و ئەو خاڭئەى كۆتايىھەش كۆتايىھەكى رەھايە، لەم دىدەدا جولەى مېژوو جولەى دووركەوتنەوھەىكى بەردەوامە لە ئەسە رەسەنەكان، جولەى دووركەوتنەوھەى لەو كانگاي يەكەمى ئىمان و رووناكى و درەوشانەوھەى، چەند لەم سەرەتايەش دووركەوينەوھە، چەند زەمەن بەرەوپىشەوھەمان بىات ئەوھەندە لە موقەدەسە سەرەتايىھە دووردەكەوينەوھە كە لە جەوھەرى ئەسەكاندا جىگىرە، ژيان تەنھا لەسەرەتاي سەرەتاكانا پاك و بىگەرد بوو، ئىنسان تەنھا لەوئىدا ساتە زىرپىن و راستەقىنەكانى خۆى ژياوھە، بۆيە لەدواى ئەم ساتەوھە ژيان برىتئە لە پىسبوونىكى بەردوامى شتەكان، گۆران برىتئە لە بۆگەنبوونىكى بەردەوامى ئەخلاق، سبەئى برىتئە لە كەمبوونەوھەى پانتايى شتە جوانەكان، تىپەرىنى كات برىتئە لە نىكبوونەوھەى بەردەوام لە كۆتايىھەكان، بە مانايەكى دىكە مېژوو لەدىدى ئوسولئەتدا برىتئە لە مېژوو ھەلە و لادان و خيانەتكردنى ئىنسان لەو ئەسلانەى لە دوورى ھەزاران سالەوھە تەماشامان دەكەن، برىتئە لە دووركەوتنەوھە لەو سەرچاوھە رەسەنە كە كانگاي مانا و ھەقىقەت و پىرۆزىيە، مېژوو چەند درىژبىتەوھە ئەوھەندە زياتر لە راستى و ھەقىقەت و پىرۆزىيە دووردەكەويتەوھە، جولەى مېژوو جولەى ھەقىقەت دوو ئاراستەى پىچەوانە و ناتەبا و ناكۆكيان ھەيە، لەراستىدا دىناى رۆحى ئىنسانى ئوسولئەت جەھەنەمىكى گەورەيە، ئەو بەچاوى خۆى جولەى مېژوو گۆرانكارىيەكان دەبىنئەت، دەبىنئەت دوتنى لەمرۆ ناچئەت و سبەئىنىش لەمرۆ جىاواز دەبئەت، دەبىنئەت ژيان چۆن ياساكانى ئەو ئەسلانە بەجىدئەت، دەبىنئەت ژيان لەناو ئايەت و سوورەت و فەتواكاندا بەندىيە. ئەو دەبىنئەت ئەو شارە ئالتونويىھە ئاين دەيەوئەت دروستىكات دروستبايئەت و ئىنسان بەردەوام خيانەت لەسەرەتاگە و بەھا و ياساى ئەسلە پىرۆزەكان دەكات. ئەو ھەموو ئەم شتانە ئەبىنئەت و بىتوانايە لە راگرتنى جولە و ئاراستە و ناوھەرۆكەكانيان، ووشيارىيەكى برىندار دەژى و ھەك پىاويكى تورھە و ناومئەد ژيانى خۆى بەسەر دەبات، لەوكاتانەشدا كە دەيەوئەت چالاكانە لەناو كۆى جولە مېژووويىھەكاندا دەستبەكارىيەت، شتىك

لەدەرەوھى توندوتیژیدا نابینیت بۆ چاککردنەوھ و ریکخستەنەوھى شتەکان، یەكەمین شتیکیش لەم کارەیدا لەناویببات ژيانى خۆى و ژيانى كەسانى دەورەبەرەتە. لەم ڕووەوھ ئینسانى ئوسولى تراژیدیاترین جوړى ئینسانە و زیندەگى ئوسولیانە زیندەگىكى پر مەراق و بیئۆقرەییە.

بەباوهرى ئینسانى ئوسولى میژوو یەك جەوھەرى نەگۆرى هەیه، یەك بازەنى داخروای عەقیدە و باوهر بەرپۆهیدەبات، یەك هەندەسەى ئاینى كۆى جوڵە و ئاراستەكانى بەرپۆهیدەبات. میژوو دەبیت سەرزەمینى كووتومت بەرھەمھێنانەوھى جەوھەر و ویناکردنەكانى ئاین بیت بۆ دنیا. ئەم جەوھەرە ئاینیەییەش بەردەوام بە چەمكەكانى «رەسەناپەتى» و «خۆمالیبوو» و شتى دیکەى لەم بابەتە ناودەبریت. هەرچیک بەکویتە ئەو دیوی ئەو ئەسلەوھ، نارەسەن و خواستراو و بیگانەییە و بەجەوھەریش خراپە و خراپەش لەگەڵ خۆیدا دەھینیت، ھەر ئەو ئەسلە گریمانکراوھ بناغەى ھەموو شیوھ جیاوازەكانى کولتور و بەھا و شارساتانیەتیشە، سەد دەر سەدیش جیاوازه لە «ئەسلى» گریمانکراوى شارستانیەتەكانى دیکە و بۆ ماناوھ و پاراستنى ئەم ئەسلە یان دەبیت لەشەر و پیکدادانى بەردەوامدبیت لەگەڵ ئەو شارستانیەتە نامۆیانەدا، یان دەبیت سنوورەكانى خۆى وا داخات كە لەھیچ كون و قوژبیتكەوھ بچوكترین توانای كارلیکردن نەتوانیت دزە بکاتە ژوورەوھ. بەم مانایە ئوسولیەت دیدیکى کولتورگەراییە، کولتور دەکاتە بناغەى ھەموو شتەکان. ئەو پێچەوانەوھ کولتور بەرھەمھێنەرى میژوو و ڕووداو و دیاردەکانە، نەك بە پێچەوانەوھ میژوو بەرھەمھێنەرى شیوھ جیاوازەكانى کولتور بیت. لای کولتورگەراکان ئەوھى ھەقیقەت و دیدى ئینسان و ناوەرۆكى ڕووداوھکان دەستنیشان دەکات ئەو پرنسیپە کولتورویانەن كە ئاین جەوھەرەکیانە، ئەم پرنسیپانەش شتیك نین كۆمەلگا بەرھەمینابھینیت بەلكو شتگەلیكەن دەكەونە دەرەوھى كۆمەلگا و دەرەوھى میژوو و پەيوەندى ئالۆزى ئینسانەکان لەگەڵ یەكدا. کولتور لێرەدا دەبیتە سەرچاوەیەكى پیشین، سەرچاوەى یەكەم یان سەرچاوەى سەرچاوەکان، ئاین دەبیتە بوونیکى ئاسمانى پیشوھخت پێدراو، ئینسان و كۆمەلگا جگە لە بەرکردنى ئەم جلوبەرگە پیشوھخت دووراوھ ھیچ دەرەستیکى دیکەیان لەبەردەمدا نییە. ھەر ھیزیکیش بخوازیت لەم پێدراوھ کولتورویە پیشینە دەرزابیت ئەوکات میژوویەكى نارەسەن و نامۆ و خواستراو بەرھەمدەھینیت كە

پرنسیپه موقه دهسه کان دهکوژیت. کاری ئوسولێ ئهوهیه ئهم کولتوره بپارێزیت، نه هیلێت کهس له پرنسیپه پاکنی لابات، سه ره نوێ میژووی کۆمه لگا و پیکهاته کولتورییه که ی بهینتته وه سه ر پێگای راست.

دۆخی سروشتی لای ئینسانی ئوسولێ دۆخی په یوه ندی «برا دینییه کانه» له گه ل یه کدا، دۆخی به هه شتیکی و ونبووه که تیایدا ئینسان و خودا وه ند له په یوه ندیه کی هارمۆنیدا بوون له گه لیه کدا. له دۆخی سروشتی ئینسانی ئوسولیدا سیاسهت و ئه خلاق غائین، چونکه ئینسان له دۆخی ته سلیم بوونێکی سه رتاسه ریدایه به خودا وه ندا و زینده گی ئه و جگه له پیاده کردنی ئاره زووه کانی خوده وندا شتیکی دیکه نییه. ئهم دیده بۆ دۆخی سروشتی واده کات ئوسولیهت به رده وام رووی له دوا وه بیت و ته ماشای به هه شتیکی و ونبوو بکات، به رده وام هه لگری پرۆژه یه ک بیت که کۆله که کانی له رابوو ردا چه قیندرابن.

به م مانایه ئوسولیهت مانای په رستنی میژوو، به لام میژوویه ک که له سه ره تا کاند دروست ده بیت و دوا ی ئه وه هیدی هیدی بزده بیت. ئوسوله بیت میژوویه ک ده په رستیت که نه ماوه، غه یب بووه و له ناوچووه.

ه. ئوسولیهت و زیان

وه ک گوتمان له دیدی ئوسولیدا میژوو بریتیه له جو له ی دوور که و تنه وه یه کی به رده وام له له ئه سله ره سه نه کان، گوړان بریتیه له بۆگه نبوونێکی به رده وامی ئه خلاق، زه مه ن مانای گه وره بوونی به رده وامی سنووره کانی خرا په کاری، بۆیه زیان خو شی بریتیه له پیسبوونێکی به رده وامی ئینسان و کۆمه لگا و ماناکان.

ئینسانی ئوسولێ بۆ ئه وه ی بتوانیت ئاسوده بیت، ده بیت هه ولبات ئه سله کان ببه وه به جه وه هری میژوو و جه وه هری زیان و جه وه هری هه قیقهت. به لای که سی ئوسولیه وه تا ئه و ئه سلانه حه رف به حه رف پیاده نه کرین زیان جگه له و ونبوون و عه ده میهت و بێماناییه کی گه وره هه یجیدی نییه. ئه و که پتیوا یه ئه و ئه سلانه سه ره تا و کو تایی ژیانن، سه رچا وه ی هه قیقهت و ماناکان و کو تایی هه مو مه عریفه یه کن، غیابی ئه و ئه سلانه مانای زیان له غیابی هه ر راستیه ک و هه ر مانایه ک و هه ر مه عریفه یه کدا. ئه مه ش بۆ خو ی جه هه نه میکی سه رزه مینه و له رووی رۆحیییه وه عه زابێکی بێوینه یه، بۆیه به م مانایه ئینسانی ئوسولێ

ئىنساننىكى عەزابچىزە، عەزابچىزە چونكى ھىچ ھېزىك ناتوانىت دەستكارى ئەو ئەسلىنەبكات و جەوھەرە گرىمانكراوھەكەيان بگۆرپت، چونكى ئەو ئەسلىنە بۆ ھەموو سەردەم و رۆژگارېك دروستكراون و ئەبەدىن، كەچى لەگەل ئەوھشدا بەشىك نىن لەو جىھانەى ئەو تىيدا دەژى. غائىب بوونى ئەسلى پىرۆزەكان لەدىدى ئىنسانى ئوسولېيەوھ ماناى ئەوھى ئەم ئىنسانە لەناو ھىچ زەمەنىكى مېژووېى راستەقىنە و بەرجەستەدا ناژى، لە ناو واقىعەتكدە ناژى چوارچىوھىكى بداتى بۆ بەرھەمھىنانى مانا و شوناس، ئەو لە جىھانى نا ئامادەى پرنسىپە مەزەنەكاندا دەژى، ئەو لەناو ساتەوھختىكدە دەژى پەرە لە ھەلە و خىانەتى بەردەوام لە ئەسلىكان. تەماشای ھەر لەھەك دەكات لادان لەو ئەسلىنە ئەبىنىت. ئەمەش دەيكاتە بوونەوھرىكى بىقەرار.

ئىنسانى ئوسولې كاتىك دەتوانىت ئاسودەبىت كە مېژووېى ئەمرو جىاواز نەبىت لە مېژووېى دوينى و ھى دوينىش لە مېژووېى سەرھتای سەرھتاکان، كاتىك مېژووېى بىتتە بەردەوامىھەكى ھەمەلايەنەى ساتەوھختى ئامادەگى ئەسلىكان. لەو ساتەدا مېژووېى لەو دەرنەچىت كە بەردەوامى و سەرلەنوۆ بەرھەمھىنانەوھى پابووردوبىت، ئىدى دەبىتتە مېژووېى بەرھەمھىنانى جەھل و زىندوبوونەوھى جاھىلىت، لەھەمانكاتىشدا دەبىتتە مېژووېى نارەھەتتەھىكى لەپادەبەدەرى پۆچى بۆ ھەموو ئەوانەى بەتەنگى ئامادەگى ھەمەلايەنەى ئەسلىكانەوھن. بەبۆچوونى من بەشىكى گەورەى بنەما ساىكۆلۆژىھەكانى تووندوتىژى ئوسولې لەم ئانومىدى و خالىبوونە پۆچىھەدايە. ئىنسانى ئوسولې ھەست بەوھ دەكاتە لە جىھاننىكى پىرۆچدا دەژى، ھىچ شتىك پۆچ و بەھا پۆچىھەكانى تىدا نەماوھ و جىھان لە دەمىھەتتىكى رەھەدا نووقمە. لە ھەلومەرجىكى پۆچى وادايە گووتارى سىياسى كۆلتوورى ئوسولې فۆرمى گووتارى پزگارکردنى مېژووېى و پزگارکردنى كۆمەلگا و پزگارکردنى ئىنسان دەگرىتتە خۆى. بىگومان پزگارکردن لە مېژووېىھەك كە نارەسەنە، لە كۆلتوورىك كە نامۆيە و لە ئەخلاقتىك كە ھىلانەى بەدئەخلاقيە. ئەم گووتارى پزگارىيە چونكى گووتارى گەپراندنەوھى بۆ ئەسلىكى رەھا دەبىتتە گووتارى پەرسىنى يەك ھەقىقەتى رەھا كە لەو ئەسلى پەھايەدا بەرجەستەيە، ئەمەش ماناى سىپىنەوھى كۆى جىاوازيە سىياسى و كۆمەلايەتى و فەرھەنگى و ئەخلاقيەكان و سەپاندنى يەك رەنگ بەسەر ھەموواندا. ئەمەش پزۆزەھەكى تۆتالىتارىيە كە بە ناچارى دەبىتتە پزۆزەى

به کارهینایکی به فرراوانی تووندوتیزی بۆ سه پاندنی ئه و رهنگه ی ده بیت ببیته
تاقه رهنگ. به مانایه ئوسولیهت مانای ته لبه ندکردنی ژیان له و سنووراندا که
دهقه کان و فه توکان و ئهسله کان ده ستنیشانیده که ن و کوشتن و
شاربه ده رکردنی هه ر شتیک له گه ل ئه واندا یه کنه گریتته وه.

ئايا جوندول ئىسلام كۆمەلىك رېسورس و كۆچبەرى ئاينى و ئايدىيۆلۆزىن؟

۱- لۆزىكى ھەلبىزاردەن لەنىوان دوو تارىكىدا

يەككىك لە تراژىدىياكانى دواى يازدەى سىپىتتىمبەر لەو ھەدايە كە ھەولدا ئىككى بەردەوام لە ئارادايە بۆ دروستكردى جۆرىك لە ووشىارى كە ناچارىت لەنىوان ئوسامە بن لادن و جورج بوش دا، لەنىوان رېژىمى تالەبان و سىياسەتى ئەمىرىكىدا، لەنىوان توندېرەوييەكى سەربازى و توندېرەوييەكى ئاينىدا يەككىيان ھەلبىزىرەن. بوش داوامان لىدەكەت ھەك درىژكرەوى رۆشنگەرى و پارىزەرى شارستانىيەت و مەھدى مونتهزەرى دىموكراسىيەت بىيىنن، ئوسامە بن لادنىش دەخوازىت ھەك درىژكرەوى عەدالەتى ئىسلامى و رۆحانىيەتى رۆژھەلاتى و مانا قوولەكانى ئىمان و ئىنايەكەين. ئەگەر خۆمان بە رۆشنگەر بزانىن، وا چاوپروان دەكرىت دلمان بە ھىرشى ئەمىرىكى بۆسەر تالەبان و كەمپەكانى ئوسامە بن لادن خۆشبىت و ئەو ھەدايەكەين كە ئەمىرىكا خۆى بە ئەندانەيەكى زۆر دروستكەر و گەورەكەر و بەھىزكەرى ئەم پىاوە و رېژىمى تالەبان و چەندان گروپى تىرۆرىستى و رېژىمى دىكتاتورىيە لەم بابەتەيە. ئەگەر خۆشمان بە ئوسولى و ئىسلامگەر و ئىماندار بزانىن واچاوپروان دەكرىت بەدەنگى داواكارىيەكانى بن لادنەو ھەچىن و ئەم پىاوە ترسناكە بە نوپنەرى ئاينىك بزانىن كە زىاد لە مىليارىك ئىنسان باوھرىان پىيەتى. ئەم لۆزىكى ھەلبىزاردەن لەنىوان دوو ھىزى تارىكى دژ بەيەكدا لۆزىكىكى ناراست و پىرمەترسىيە و ناھىيلىت لە سەرچاوە و ھۆكار و ماناى رووداوەكانى ئەم دوايە تىيگەين. يەككىك لە كارە ھەرە گرنگەكانى رۆشنىبىران بەرگرىكردەن لە دروستبوون و سەركەوتن و بلاوبوونەوھى ئەم لۆزىكە دوو لايەنە.

من خۆم پىرەدەل ھەز بە كۆتايى رېژىمى تالەبان و كۆتايى ئوسامە بن لادن و كۆتايى ھەموو ئەو ھىزە ئوسوليانەى دىكەش دەكەم كە لەسەر ھەمان مۆدىل و ھەمان نەزم و ھەمان شىواز بىر لە ئىنسان و كۆمەلگا و سىياسەت دەكەنەو،

تەۋاۋ لەۋ باۋەرەشدا م ھەنگاۋى يەكەمى ھەر گۆرانیكى راستەقىنە و ئىنساندۆستانە لە جىھانى ئىسلامدا بەسەر گۆرى ئەۋ ئەزمونە تارىيەكەى تالەبان و ھاوشىۋەكانىدا تىدەپەرېت. بەبى كۆتايىھاتنى تالەبان و كۆتايىھاتنى ئەۋ وەحشىگەر يەتەى ئەم مۆدىلە تايبەتەى ئىسلامى سىياسى پىادەى دەكات، ناکرېت بىر لە ھىچ ئەلتەرناتىۋىكى ماقول بگەينەۋە. بەلام ھەموو ئەم ئارەزو و ويست و تىروانىانە ئەۋ راستىيانە ناشارنەۋە كە جىھانى ئەمرۆ لەزۆر روۋوۋە جىھانىكى تارىك و نا ئىنسانى و نايەكسانە و ھىلانەيەكى لەبارە بۆ دروستبۋونى ھىزى تارىكى ۋەك تالەبان و ھاوشىۋەكانى. لىرەۋە رەخنەكرتن لە تالەبان و لەۋ تارىكىيەى ئەم ئەزمونە توندەرەۋە دەيخاتەۋە، بە رەخنەكردى ئەۋ جىھانە دەستپىدەكات كە ھىزى ۋا دروستدەكات. لەباتى قسە وتن بە ئاين دەبىت قسە بەۋ واقىعە بلىين كە ئەم شىۋازە لە ئاين بەرھەمدەھىتت.

ئەگەر لە ئاستى نىۋدەۋەلتىدا ئىشكالىيەتى ھەلبۇاردن لەنىۋان بوش و ئوسامە بن لادندا ھەلومەرجىكى تراژىدى بۆ ھىزە دىموكراس و ئىنساندۆست و گۆرانخۋازە راستەقىنەكان دروستكردىت، ئەۋا روۋداۋەكانى ناۋ كوردستانىش ھەمان دوو رپان و تەلەزگەى مېژۋويپان بۆ خەلكى كوردستان دروستكردوۋە. لە كوردستاندا ھەلومەرجىك بەرھەمھاتوۋە دەبىت لەنىۋان جوندول ئىسلام و ئەۋ ھىزانەى كە بەگژياندا دەچنەۋە لايەنىكىان ھەلبۇترىن. خەلك بە لۆژىكىكى دوو لايەنە گەمارۆدراۋن و ناچاركراون يەككە لە جەمسەرەكانى ئەۋ دوو لايەنە ھەلبۇترىن. بىگومان مەسەلەى ھەلبۇاردنى لايەنەكان لە كوردستاندا زەحمەت نىيە، جوندول ئىسلام كۆپىيەكى كوردىيانەى ھىجگار خراپى ئەزموونى تالەبانە و يەكەمىن خۇناسندىشان لەرىگەى دروستكردى قەسابخانەيەكى ترسناكەۋە بوو. ئەۋەى كەمەكك رېزى خۆى و رېزى ئەۋىدى و رېزى ئەۋ پرنسىپە سادەيە بگرىت كە ژيان ۋەك پىرۆزترىن پىدراۋتىكى سەر زەمىنى دەبىتت، نەفرەت لەۋ كارە دەكات جوندول ئىسلام ئەنجامىدا. بەلام سەرەراى ئەم راستىيانە ئەۋ مەسەلەيەى كە نابىت لەيادىبەكەين ئەۋ راستىيەيە كە كىشەكان بەم ھەلبۇاردنە كۆتايپان نايەت. جوندول ئىسلام كۆمەلىك رېبۋار و كۆچبەرى ئاينى و ئايدىۋلۆزى نىن و بەھەلە رىپان نەكەوتۆتە شاخەكانى ھەورامانەۋە، بە پلەى يەكەم جوندول ئىسلام منالى ئەۋ ھەلومەرجە سىياسى و كۆمەلەيەتى و كولتورويپەن كە لە دەسالى رابووردودا لە كوردستاندا بەرھەمھاتوۋە. لەمەشدا

به‌ته‌نھا سیاسه‌تی پر هه‌له‌ی حیزبه‌ سیاسییه‌ بالاده‌سته‌کان و حیزبه‌ بچووکه‌ کارتۆنی و نیمچه‌ کارتۆنییه‌کان به‌رپرسیار نین، به‌لکو کۆی ئه‌و ته‌پلژن و ئیعلامی و نیمچه‌ خوینده‌وار و نیمچه‌ رۆشنبیرانه‌ش به‌رپرسیارن که‌ به‌ ئاراسته‌ی لاوازکردن و به‌گژاچوونه‌وه‌ و سوککردنی هه‌ر جوړه‌ ووشیارییه‌کی ره‌خنه‌یی راسته‌قینه‌ کاریانکرده‌ و له‌نیوان فیکر و واقعی ئیمه‌دا دیوارتیکی گه‌وره‌یان دروستکرده‌.

ته‌واو وه‌کچۆن هه‌لگرانی ووشیاری ره‌خنه‌یی له‌ رۆژئاوادا به‌ ته‌بریر و حیکایه‌ته‌کانی بوش و ئوسامه‌ بن لادن رازینین، ئاواش ووشیاری ره‌خنه‌یی له‌ کوردستاندا نابیت به‌ حیکایه‌ته‌کانی جوندول ئیسلام و حیکایه‌تی ئه‌و هه‌یزانه‌ی به‌گژیاندا ده‌چنه‌وه‌ رازین. ئه‌مرۆ زیاده‌مه‌مووکات پتویستمان به‌ خویندنه‌وه‌یه‌کی ورد و ره‌خنه‌یی ئه‌و هه‌لومه‌رجه‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و کولتووورییه‌یه‌ که‌ جوندول ئیسلامی دروستکرده‌، پتویستمان به‌ ده‌رپرینی ناره‌زاییه‌کی کۆمه‌لایه‌تی و مه‌ده‌نیانه‌ش هه‌یه‌ به‌رامبه‌ر به‌و هه‌لومه‌رجه‌ی هه‌یزی له‌بایه‌تی جوندول ئیسلام هه‌لده‌هه‌تی.

٢- سێ راستی مه‌نه‌ه‌جی

به‌ر له‌وه‌ی به‌شیک له‌ کاره‌کته‌ری ئه‌و جیهانه‌ ده‌ستنیشانکه‌م که‌ جندول ئیسلام دروسده‌کات، ده‌مه‌وێت سێ راستی مه‌نه‌ه‌جی ده‌ستنیشانکه‌م بۆ دیاریکردنی ئه‌و چوارچۆه‌یه‌ی له‌ناویدا مه‌سه‌له‌کان لیکبده‌ینه‌وه‌:

١- وه‌کچۆن ئوسامه‌ بن لادن و تاله‌بان له‌نیو دێره‌کانی قورئانه‌وه‌ نه‌هاتوون و له‌وتۆه‌ به‌قه‌له‌م بازیک نه‌په‌ریونه‌ته‌وه‌ بۆ ناو رووداوه‌کانی سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌م، ئاواش جوندول ئیسلام له‌ناو دێر و په‌ره‌گراف و نوخته‌ و فاریزه‌کانی قورئانه‌وه‌ نه‌هاتوون تا له‌ هه‌ورامانا نیشته‌جیین. ئه‌گه‌ر ئوسامه‌ بن لادن و رژیمی تاله‌بان و ئوسولیه‌تی ئاینی به‌ره‌می هه‌لومه‌رجه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی کولتوووری ناله‌باری سه‌رده‌مانی جه‌نگی سارد و ململانی نیوان زله‌یزه‌کان و هه‌لومه‌رجه‌ی ده‌وله‌ته‌ دیکتاتۆری و مشه‌خۆر و خه‌له‌کییه‌کانی دنیای عه‌ره‌بی بن، ئاواش جوندول ئیسلام به‌ره‌می هه‌لومه‌رجه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و کولتوووری

ناوچەيى ئەم دە سالەي دوايى كوردستان و ئەو ھيزانەن لە كوردستاندا دەسەلاتدار بوون.

۲- جوندول ئىسلام نىردراوئىكى ئەفغانى و عەرەبى و نازانم كوئىيى دىكە نين و لەدەرەو ەرا بۆ كوردستان نىردراين، وەك گوتارى بىفېكر و كەمخوئىنى راگەياندىنى حيزبى لە كوردستاندا پيشنيارىدەكەن. جوندول ئىسلام بەرھەمى كۆمەلگاي كوردى و ئەو شىوازي، سياست و ئىدارە و حوكمكردنەيە كە دەسالە لەو كۆمەلگايەدا دەستبەكارە. بۆ تىگەيشتن لە پەيدا بوون و بەھيزبوون و تەشەنەكردنى ئىسلامى سياسى بەگشتى و جوندول ئىسلام، وەك توند رەوترين دەر كەوتى، لە كوردستاندا دەبىت تەماشاي ئەو مېژوو ە ناشيرىنە بكەين كە ھيزە سياسىيەكانى ئىمە لە دە سالى رابووردودا بەرھەمیان ھىناو ە.

۳- وەكچۆن لەرەگوپىشە ھەلکەندنى تىرۆر لە ئاستى نىودەولەتيدا پىويستى بە دەسكارىکردنىكى رادىكال و رىشەيى ئەو ھەلومەرجە كۆمەلایەتى و سياسى و كولتورى و ئەخلاقىيە ھەيە كە بەشە جياوازەكانى جىهان بەيەكەو ە گرئىدەدات و پىويستى بە كۆتايەتپانە بەو نايەكسانى و ناعەدالەتییە گەرەھىە لەنيوان بەشە جياوازەكانى جىھاندا ئامادەيە، ئاواش كۆتايەتپان بە تووند رەوى ئاينى و تىرۆرى ھيزە دىنى و نادىنيەكان لە كوردستاندا پىويستى بە دەسكارىکردنىكى گشتى و رىشەيى كۆي ئەو عەقلىتە سياسى و ئىعلامى و ئىدارى و رۆشنىبىريەيە كە دەسالە واقىعەك بەرھەمدەھىتتە كە يەككە لە ناشىرىنترين بەرھەمەكانى جوندول ئىسلامە.

جوندول ئىسلام و دىناي كوردى دواي رابەرين

بەلام داخۆ كارەكتەرەكانى ئەو دىنايە چىن كە جوندول ئىسلام دروسدەكات؟ جوندول ئىسلام لە چ ھەلومەرجىكى تايبەتيدا دروستبوون و بەم ئاستەي ئەمرويان گەشتوون؟ بۆ وەلامدانەو ەي ئەم پرسىارانە ھەولنەدەم لىرەدا ئەم چەند تەورە سەرەكىيە دەستنىشانكەم. ئەم دەستنىشانكردنە سەرەتايەش پىويستى بە پەرەپىدان و خوئىنەنەو ە و لىكۆلینەو ەي زياتر ھەيە:

۱- يەككە لە كاراكتەرە سەرەكىيەكانى ئەو جىهانەي حيزبە كوردىيەكان لە دە سالى رابووردودا دروستيانكردو ە زالىكردنى لۆژىكى حيزبە بەسەر ھەر

لۆژیکیکى دیکه‌ی بان حیزبیدا. ئەم لۆژیکەش لەباتى ئەوهى لۆژیکیکى کۆمه‌لایه‌تى کراوه و نه‌ته‌وه‌یى و چه‌ندره‌هه‌ند بێت، لۆژیکیکى گروپگه‌رى و داخراوه و جیهان و کوردستان و رووداوه‌کانى کۆمه‌لگای ئێمه له دیدیکى ناوچه‌یى و به‌رته‌سكى حیزبیه‌وه ده‌بینیت و مامه‌له‌ ده‌کات. شه‌رى ناوخۆ و ئەو ئاشتییه نیوه مردو و نیوه زیندووه‌ی دواى ئەو هه‌موو سا‌له له ئازادى و ته‌نانه‌ت دواى شه‌ره‌کانى جوندول ئیسلامیش له‌ئارادایه گه‌وره‌ترین به‌لگه‌ی سه‌لماندى ئەو رایه‌یه که ئەم حیزبانه کوردستان وهک مائیکى حیزبى ته‌ماشاده‌که‌ن و ئاماده‌نین هه‌چ ره‌هه‌ندیکی نه‌ته‌وه‌یى به‌م ماله‌ بدن و له‌سه‌ر بنه‌مای قازانج و ده‌سکه‌وتى گشتى له‌ناوه‌وه‌را رێکبېخه‌نه‌وه.

له دواى راپه‌رینه‌وه بۆ هه‌مووان ئاشکرایه کۆمه‌لگای ئێمه له‌به‌رده‌م سیاسه‌تى دوو هه‌یزدایه که شه‌ر به‌شیکى گرنگى ئەو په‌یوه‌ندیانه‌ن به‌یه‌کیانه‌وه گرته‌ده‌دات و به‌شیکى گه‌وره‌ی ئەو مێژووه تاریکه‌شه که رۆژگارێکی درێژه له کوردستاندا به‌یه‌که‌وه کۆیکردونه‌ته‌وه. هه‌چ کاتیک ئەم دوو هه‌یزه ئاشتییه‌کی مه‌حه‌کم و شوێنى باوه‌ر و متمانه‌پێکراویان پێکه‌وه نه‌بووه و له‌م ده‌ سا‌له‌ی دوايشدا ژماره‌ی ئەو که‌سانه‌ی ئەم دوو هه‌یزه له‌شه‌رى ناوخۆدا به‌ کوشتیان داوه، ده‌یان و سه‌دان جار گه‌وره‌تره له‌وه‌ی جوندول ئیسلام کوشتونى. ئەم دوو هه‌یزه خاوه‌نى کولتووریکى سیاسى توندوتیژ و خوێنینه‌ن، خاوه‌نى که‌له‌پووریکن له ئەککردن و سوکایه‌تیکردن به‌یه‌کدى و هه‌چ جو‌ره شه‌رێک نه‌ماوه له‌گه‌ڵ یه‌کدا نه‌یانکرده‌بیت. له‌هه‌مووشى کوشنده‌تر ئەوه‌یه ئەم دوو هه‌یزه تا ئێستاش پێداچوونه‌وه‌یه‌کی ره‌خنه‌ییانه‌ی به‌م مێژووه تاریک و کولتووره سیاسیه‌ خوێناویه‌دا نیه‌ و هه‌ولێ دامه‌زراندنى بنه‌مایه‌کی یاسایى و ده‌زگایى و بان حیزبى‌ان نه‌داوه بۆ کۆتاییه‌تیان به‌م دۆخه. ئەم‌رۆ به‌هه‌چ مانایه‌ک بناغه‌کانى دارشتنى ئاشتییه‌کی پته‌و و جێی متمانه له کوردستانه ئاماده نیه. ئەم دوو هه‌یزه له‌م ده‌ سا‌له‌ی رابوورددا یه‌که هه‌لێژاردنى په‌رله‌مانیان نه‌جامداوه، به‌لام خاوه‌نى شه‌ش هه‌وت شه‌رى ناوخۆیى گه‌وره‌ن و له ئێستاشدا هه‌چ رێکریکی یاسایى و ده‌زگایى و ده‌ستورى له ئارادانیه‌ رێ له‌وه بگریت له وه‌رزى داها‌توودا شه‌رى خوێنینه‌ی دیکه نه‌که‌نه‌وه. ئەم دۆخه‌ش نه‌ک دارشتنى بناغه‌یه‌کی پته‌و نیه بۆ ئاشتی، که ده‌بیت به‌ ده‌یان و سه‌دان کۆبوونه‌وه بکریت بۆ‌ئه‌وه‌ی دوو خه‌یزانى راونراو له سه‌لیمانیه‌وه بۆ هه‌ولێر و دوو خه‌یزانى

راوناوایش له ههولیرهوه بۆ سلیمانی بگهڕینهوه، به لکو گالته کردنه به ویست و ئارهزو و خهونهکانی خه لکی کوردستان و بیماناکردنی ئیستا و ئایندهی میللهتی ئیمیه. له جیهانیکی ئاوادا که ناعهقلانیهتی سیاسی و توندوتیژی و جینگ و کورتبینی و موناغهسهیهکی حیزبی بیمانا و غیابی ههر رهههندیکی نهتهوهیی شیلگیر و گالته کردن به ئیرادهی کۆیی به پیرهوی ببات سهیر نییه هیزی وهک جوندول ئیسلام دروستبیت، له راستیدا سهیر نهوهیه دروسته بیت.

٢- له پووێ کۆمه لایهتییهوه کۆمه لگای ئیمیه له ناو بيمافی و ناعه داله تییهکی گهوره و کوشندهدا دهژی. کام پووکار له پووکارهکانی ژانی کۆمه لایهتی ماوه حیزب له کوردستاندا مۆنۆپۆلی نه کردبیت، له مۆنۆپۆلکردنی ئابوورییهوه بیگره بۆ مۆنۆپۆلکردنی دهزگا و دامهزراوه حوکومییه گشتیهکان. یه کهم دهره نجامی ئەم مۆنۆپۆلکردنەش بێبهشکردنی هیزه کۆمه لایهتییهکانی ناو کۆمه لگای کوردیه له ههر دهمکهوتیک به که نالهکانی حیزبدا تینه په ریت. به ستنه وهی ئەگه رهکانی پیشکەوتنی کۆمه لایهتی و میههنی و وهزیفی به مرگی ئینتیمای حیزبی به رته سهکه وه بۆته هۆی بێبهشکردنی به شتیکی زۆری خه لکی کوردستان له ههر هه لپکی پیشکەوتنی کۆمه لایهتی راسته قینه. ئەم دۆخهش له سه ریکه وه بیهوده ییهکی گه وه ره به ره مده هینت و له سه ریکه دیکه وه ویرانکردنی ئیرادهی سیاسی و کۆمه لایهتی چه ندان گروپی ئەم کۆمه لگایه، ئەمه جگه له په روه ده کردنی هه ستیکی قوول به قوربانیبوون. به هیزبوونی سایکۆلۆژیا و خه یال و عه قلیه تی قوربانی له هۆکاره گرنه گهکانی دروستبوونی توندپه وییه. هه ره هیزیک هه ستیکرد به ردوام قوربانی به ویست و داخوازی و داواکارییهکانی ئەدریت ناچاره ببیته هیزیکی توندپه وه، یان لانیکه م توندپه وی ببیته یه کیک له ستراتیژهکانی کارکردنی.

٣- یه کیک له و شته گرنه گانهی که پرۆسهی به حیزبیکردنی کۆمه لگا له ناویده بات مه سه لهی «هاریکاری کۆمه لایهتی» و «بهشکردنی هه قیقه ته» له گه ل ئه وانیدیکه دا. ئەمهش ریک ئه و بونیاده دروسده کات که توندپه وی به ره مده هینیت. بونیادی کۆمه لایهتی توندپه وی بونیادیکی داخراوه، بونیادیکه هیزه کان تیدا ناماده نین به یه کدی هاریکاربن. هه رکه سه و به خووی و هه قیقه تی خوویه وه و هه ر هیزه به خووی و وینا کردنهکانی خوویه وه سه رقاله. کیشه کهش له وه دایه له کۆمه لگای ئیمیه دا کۆی ئەم په یوه ندیانه چونکه له سه ر بونیادیکی نایه کسان و بیداد و

نایهکسان دروستبووه، ناتوانن جگه له په یوه نندییه کی رق ئامیز و توندوتیز هیجیدی به ره مه بهین. هاریکاری کۆمه لایه تی هیزی جیا جیا له یه که نزیکه خاته وه و له دهوری کۆمه لیک به ها و ویست و ئاره زوی هاوبهش کۆیانده کاته وه، کاتیک بونیادییک دروستده بیت که تیدا له ریگی به حیزبیکردنی هه موو ده که وته کانی ژیان وه ری به دروستبوونی ئه م هاریکارییه کراویه ده گیریت، ئیدی توندروی ده بیته درنجامیکی حه تمی. هه ره هیزیک هیزه که ی دیکه وه ک دوژمن و نه یاریک ده بینیت و هه ولی لاوازکردن و زه لیلکردنی ئه دات. هاریکاری کۆمه لایه تی دروستنابیت له کاتییدا بۆ هه موو به ره وه پیشه وه چوونیک کۆمه لایه تی پیویستت به ئینتیمایه کی کویرانه هه بیت بۆ یه کیک له حیزبه سیاسییه کانی کوردستان. له کوردستاندا ئه م گه مه یه به جوړیک بۆگن و ناخۆش و بیمانه بووه وایلێهاته وه پارتی چهند مامۆستای سه ره تای هه یه یه کیتیش ده بیت ئه وهنده ی هه بیت و یه کیتی چهند ئه رزه وحال نووسی هه یه پارتیش ده بیت ئه وهنده ی هه بیت، ئه میان چهند چایچی هه بیت ئه ویدیشیان ده بیت هه مان ژماره ی هه بیت. هاریکاری کۆمه لایه تی به بی هاریکاری سیاسی وه مه. سی سا له کوردستاندا له باتی هاریکاری سیاسی دوژمنایه تییه کی بیۆنه ی سیاسی و سه ربازی له نیوان هیزه کوردیه کانداناماده یه. له م فه زایه دایه جووندول ئیسلام و چهندان هیزی توندروی تریش ده توانن دروستبهن.

٤. ئه و خاله ی سه ره وه به ره و ئه وه مان ده بات که په یوه ندی نیوان «کۆمه لگای مه ده نی» و «کۆمه لگای سیاسی» له کوردستاندا وه ک په یوه نندییه کی ئیفلیج و یه کلایه نه و دیسپلینکراو ببینن. کۆنترۆلکردنی ئه و ره هه ندانه ی له سه ره وه باسمانکردن مایه ی سه ندنه وه ی هه ره سه ره بخۆیه که له بریار و کردار و بیرکردنه وه ی ده زگا کانی کۆمه لگای مه ده نی و ناچارکردنیان به ته سلیمبوونیک هه مه لایه ن به ویست و ئاره زوووه کانی حیزب. له راستیدا په یوه ندی نیوان حیزب و کۆمه لگای مه ده نی له کوردستاندا په یوه ندی کۆنترۆل و دیسپلینکردنه که په یوه نندییه کی کراوه تیدا کۆمه لگای مه ده نی له ری یاسا و ده زگا کانی خۆیه وه چاودیری ده سه لات و شتوازی به ریوه بردنی حوکومه ت بکات و به شداربیت له پرۆسه ی بریاردانی کۆمه لایه تیدا. ئه مه ش دۆخیک دینتته کایه وه ئینسان هه ست به وه بکات که هیج کهس و هیز و لایه نیک ناتوانن هیج گۆرانکارییه ک بخه نه وه.

دروستبوونی ئەم ههسته به ئیفلجیجیوونی کۆمه‌لایه‌تی سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنگی دروستبوونی رۆحیه‌تی تۆله‌کردنه‌وه و توندپه‌وییه.

5- به‌ستنه‌وه‌یه‌کی توند وهه‌مه‌لایه‌نه‌ی سیاسه‌ت و ئاین به‌یه‌که‌وه و جیانه‌کردنه‌وه‌ی لۆژیکی دین و لۆژیکی سیاسه‌ت له‌یه‌کدی. ئەوه‌ی پێیوايه له کوردستاندا ته‌نها هێزه ئیسلامیه‌کان ئاین و سیاسه‌تکردنیان به‌یه‌که‌وه گریداوه به‌هه‌له‌داچووه، هه‌م یه‌کیتی و هه‌م پارته‌ی له ده‌سالی رابووردودا رۆلێکی گه‌وره‌یان له به‌ئاینیکردنی فه‌زای سیاسه‌تی و کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگای کوردیدا گێراوه. ئەم دوو هێزه هه‌ریه‌که له‌لای خۆیه‌وه توێژیکی ئاینی کۆنه‌پارتیزی له کوردستاندا به‌هێزکردوه و هه‌ریه‌کیان گروهی ئاینی تاییه‌ت به‌خۆی هه‌بووه. هه‌م یه‌کیتی و هه‌م پارته‌ی مه‌لا و فاتیحا خۆین و فه‌تواچی تاییه‌تیان هه‌یه‌که فه‌توا‌ی راست و دروستی سیاسه‌ته‌کانیان بۆ ده‌ده‌ن. له ده‌سالی رابووردودا ئەم دوو هێزه له هه‌ولێ ئەوه‌دا‌بوون قه‌ناعه‌ت به‌ کۆمه‌لگای کوردی به‌هێنن که له ئیسلامیه‌کان ئیسلامیترن و ئاماده‌ن له باتی ئەوان هه‌موو بنه‌ما ناعه‌قلانی و خورافی و غه‌یبانییه‌کانی ئاین به‌هێزیکه‌ن. گوتاری هه‌چ یه‌کێک له‌م دوو هێزه ئەوه‌ نه‌بووه به‌ کۆمه‌لگای ئیমে‌ بلێن ئیمه‌ هێزی ئاینی نین و نامانه‌وێت ئاین و سیاسه‌ت به‌یه‌کدی تێکه‌لبه‌که‌ین، به‌پێچه‌وانه‌وه ئەمان ئاماده‌بوون به‌قه‌د ئیسلامیه‌کان به‌رنامه‌ی دینیان له ته‌له‌فزیۆن و رادیۆکانیاندا هه‌بێت و به‌قه‌د ئیسلامیه‌کان مه‌لا و فه‌تواچی و خه‌تیب دروستکه‌ن و به‌قه‌د ئیسلامیه‌کان ته‌کیه و مزگه‌وت و خانه‌قا ئاوه‌دانکه‌نه‌وه. تاقه‌ مه‌رجی‌کیان له‌مه‌دا ئەوه‌بووه که سه‌ر به‌وان بن. به‌لام دروستکردنی ئەم له‌شکره ئاینیه‌ ته‌قلیدییه‌ چ ده‌ره‌نجامی‌کی کۆنه‌پارتیز و کوشنده‌ی بۆ سه‌ر فه‌زای گشتی کۆمه‌لگا ده‌بی و چه‌ند پانتایی حه‌رام و چه‌پاندن و سه‌رکو‌تکردن له کۆمه‌لگای ئیمه‌دا زیاده‌کات، ئەمه‌یان بۆ ئەوان مه‌سه‌له‌یه‌که نه‌بووه.

سه‌ره‌رای ئەمانه یه‌کێک له نووقسانیه‌ گه‌وره‌کانی کۆمه‌لگای ئیمه‌ نه‌بوونی کۆمه‌لێک ده‌زگای زانستییه‌ بۆ لێکۆلینه‌وه‌ی ئاین و باه‌ته ئاینیه‌کان. ئەوه‌ی حه‌زبه کوردیه‌یه‌کان گرنگیان پێنه‌دا‌بێت ئەم مه‌سه‌له‌یه‌یه و له ژێر دروشمی ئەوه‌ی گوايه کۆمه‌لگای ئیمه‌ کۆمه‌لگایه‌کی موس‌لمانه‌ رێیان له دروستکردن و دامه‌زراندنی هه‌موو لێکۆلینه‌وه‌یه‌کی زانستیانه‌ی ئاین گرتووه. کاتی ئەوه هاتووه مۆنۆپۆلکردنی لێکدانه‌وه‌ی ئاین له‌ده‌ستی ئەو نوخبه‌ ته‌قلیدییه‌ ئاینیه‌ و

ئەو ھىزە ئوسولايە ئىسلامىيانە بىسەندىتەوہ کہ لە کوردستاندا ئامادەن و بەشە جىاوازەکانى سۆسىۆلۆژىا و ساىکۆلۆژىا و ئەنسروپۆلۆژىا و فەلسەفەى ئاین مافى دروستبوون قسەکردن وەرگرنەوہ. نەبوون و لاوازی ئەم بەشە زانستىيە جىاجىايانە وادەکات کۆمەلگای ئیمە لە پەنجا سالی داھاتووشدا چاوی لە دەمی کۆمەلک مەلا و فەتواچى و ھىزى ئاینى ئوسولى بىت ئاینى بۆلکادانەوہ، نەک کۆمەلک زانای کۆمەلئەتى تەیار بە دەسکەوتى زانستە کۆمەلئەتییەکان.

٦- غىابى تەواوى ھەر دیدىكى فیکرى و رۆشنبیرى و سیاسى و ئاینى بۆ پىداگرنتى تەواو لەسەر ئەو راستىيەى کہ ئاین پەيوەندییەکی تايبەتە لەنىوان ئینسان و خوداوەندا، لەسەر ئەوہى کہ ئاین پەيوەندییەکی ناوہکی و رۆحى و دەرونى و ھىچ ھىز و لایەن و کەسک بۆى نییە دەستىتێوہردا و لەدەرەوہرا دەستنىشانى ئەوہبکات چى و چۆن و بە چ شىوہیەک ریکبخریت. ئەمرۆ کۆمەلگای ئیمە لە غىابى تەواوى مافى لیکدانەوہ و ڕاقەکردن و خویندنەوہى سەرەخۆى دەقە ئاینیەکاندا دەژى، تا ئىستاش ئەوہى دەقەکان و ماناکان و لیکدانەوہکان دەستنىشانەکات ئەو گروہە ئاینیەن کہ رۆژ بە رۆژ لە کوردستاندا بەھىزدەبن و رۆژبەرۆژ تەماح و خەيال و ئارەزووہ سیاسىیەکانیان گەورەدەبیت.

٧- لاوازی کارى فیکرى راستەقىنە و لاوازی بەرھەمەتپانانى ئایدیۆلۆژىی و نەبوونى تەفسىرى مەعریفى بۆ کۆمەلگا و جیھان و پروداوہکان لای حیزبە خو بە عەلمانیزانەکانى کوردستان راستەوخۆ بۆتە ھۆى بەھىزبوونى ئوسولەپەت. ئەمرۆکە لە کوردستاندا نەوہیەکی گەنج ھەپە بەدواى مانا و تەفسىر و لیکدانەوہدا دەگەریت، ئەوہى لە کوردستاندا دە سالە بىنرخ و بىتبايەخ دەکریت کارى فیکرى راستەقىنەپە. ئەم نەوہیە بە گوتارىکى ئىعلامى بىللەزەت و بىقوولایى گەمارۆدراوہ و بۆ وەلامدانەوہى کىشە فیکرى و کولتوورى و رۆحیەکانى شتىکى پىشکەش نەکراوہ بەر بەوہ بگریت بۆ لیکدانەوہى جیھان و بوون و دیاردەکان بگەرینەوہ بۆ ئاین و بۆ ئەو تەفسىرانەى ئوسولایەکان بە گەرانەوہ بۆ گوتارى ئىسلامى سیاسى عەرەبى بە گەنجى ئیمەى پىشکەشەکەن. رۆژگارکى درىژە حیزبە سیاسىیەکانى کوردستان جگە لە سادەگۆبى و گوتارىکى ئىعلامى ئىنشایى و بىنرخکردنى فیکر ھىچىدیان نەبووہ

و نىيە بە كۆمەلگاي كوردى بدەن. كەمىن ژمارەى ئەو سىياسىيە نىوہ خويىندەوارانەى دىن و جارى مەرگى ئەم فەلسەفە و ئەو فەيلسوف و ئەم قوتابخانەى فيكرى و ئەو مەنەجى مەعريفى ئەدەن و ھەموو ئالۆزىيەكانى فيكر كورتنەكەنەوہ بۆ ئىنشانووسىيەكى سادە كە ناتوانىت پاسەوانە شەخسىيەكانى خۆشيان رازىبكات. توندرەوى لەسەر لۆژىكى سادەگوڭى فيكرى دەژى، دوزمنى ھەموو توندرەويك ئالۆزىيە. ئالۆزى فيكر و واقع و جىهان ئالۆزىيەكە نەخشە سادەكانى توندرەوى تىكئەدات. ھەموو ئىنشا نووس و سادەنووس و ساكارنووسىك پرۆژەى دروستبوونى توندرەوى بەھىز دەكات. كارەساتە ھىزە سىياسىيە بالادەستەكانى ئىمە جگە لە لەشكرىك ئىعلامى نومرە سى و نومرە چوار، دوو رۆشنىبىريان نىيە بتوانىت جىھانىان لە ئاستى تيورى و فيكرىدا بۆ شىكاتەوہ. كورتنەدەوى خەباتى فيكرى و تيورى بۆ پروپاگاندى دەزگاكانى راگەياندن يەكتىكە لە ھۆكارەكانى بەھىزبوونى ئىسلامى سىياسى بە بالە ميانرەو و توندرەوہكانىيەوہ.

بەدىوى ئەودىودا ئوسولئەتى ئاينى بەخۆى و نووسەر و موفەكىر و يۆتۆياكانىيەوہ ئامادەيە. ھىچ ئوسولئەتىكى ئاينى نىيە خەونىكى يۆتۆى و مژدەيەكى ئايندەيى پىنەبىت. لە كوردستاندا تەنھا ھىزە دىنىيەكان ھەلگى مژدەى ئايندەيىن. ئوسولئەت مژدەى دروستكردنى جىھانىكى پر لە برايەتى ئاينى و ھارمۆنىەت و يەكسانى بە نەوہى نوڭ دەبەخشىت، جىھانىك شانىداداوتە سەر وىنەيەكى خورافى مۆدىلئىكى يەكسانخواز، لەكاتىكدا حىزبە كوردىيەكان جگە لە فرۆشتنەوہى «رابووردوى قارەمانانە» ى خۆيان بە كۆمەلگا ھەلگى مژدەيەك نىن باس لە سپىدەيەكى باشتىر بكات. ب. يەمژدەيى حىزبە سىياسىيە كوردىيەكان يەكتىك لە ھۆكارە ھەرە گىرنگەكانى بەھىزبوونى ئوسولئەتە. بەلام چارەسەر كوردنى كىشەى بىمژدەيى ماناى ئەوہ نىيە مژدەى درۆيىنە بىخەشرىت. ئەگەر لە ئىستادا واقىيە ئىمە تواناى بەخشىنى مژدەى نىيە، ئەگەر تواناى مژدە بەخشىن لە كوردستاندا لاوازە، ئەوا ئەوہ پىوستە دروسكردنى گفوتوگۆيەكى راستەقىنەيە لەسەر ئەم مەسەلەيە لەگەل كۆمەلگاي ئىمەدا و بەرھەمەتئانانى شەفافیەتتىكى سىياسى و كۆمەلئەتى و كولتورى بەرھەمەتئانە. ئەمە سەرھەراى بەگەرخستىكى دادپەرورەانەى ھەموو ئەو ئامرازانەى ئەم كۆمەلگايە لەبەردمىدايە بۆ بەرھەمەتئانانى پرۆژەى گشتى و خەون و مژدەى ئايندەيى و مۆزوىيى.

۸ - له ئاستى سياسه تى چۆنيه تى رېكخستنى پەيوەندى ئىوان نىر و مىدا حيزبه بالادەستەكانى كوردستان نەك سياسه تىكى كراوه و هاوچەرخانەيان نىيە، بەلكو لەزۆر دۆخدا لەدواى ھىزە ئىسلامىيەكانەو دەپۆن. گومان ھەلناگرىت قەحتىكى جنسى گەرە و ھەمەلايەن لە كوردستاندا ئامادەيە و بە ھەزاران كچ و كورپى گەنج ھەن كە نە دەتوان ژنبھيەن و نە دەتوانن شوووبەكەن و نە دەتوانن پەيوەندييەكى تەندروس تىش لەگەل يەكديدا دەستپيەكەن. ئەمەش كاراھەساتىكى سايكۆلۆژى و مەعنەوى گەرەي بۆ نەو نوپكان لە كوردستاندا دروستكرودە. كيشەكە لەوھادايە ئەم كارەساتە سايكۆلۆژى و مەعنەوييە نەبۆتە مايەي دروستبوونى ديا لۆگ و راگۆرپنەو و سياسه تىكى كۆمەلايەتى نوپى كە لانىكەم ئەم كيشانە بكاتە يەك كەلە كيشە گرنەكانى سياسه تىكى لە ولاتى ئىمەدا. ھىزىكى ھەك پارتى تا نىزىكى سال و نيوپك لەمەويەن ياساغي كرىبوو لە رۆژنامە و ميديا و بلاوكرراوھكانيدا باس لە مەسەلەي جنس و كيشە جنسىيەكان بكرىت. كەمنين ژمارەي ئەو لىكۆلۆرەو و خەبيرانەي پەيوەندييەكى راستەوخو لەنتوان قەحتى جنسى و بەھىزبوونى ئاين و ئىسلامى سياسيدا دەبين.

۹ - دەسكارىنەكردنى ئەو سياسەتە پەرورەدەيەي لە بەعسەو بۆ كۆمەلگاي ئىمە ماوھتەو و شانبەشانى ئەمەش بەھىزبىكردىكى تەواوي دەزگاكانى پەرورەدە. ھەك لەشوتىنىكى دىكەشدا نووسىومە سىستىمى پەرورەدەيى ئىمە ئىسانى بى كارەكتەر و بى ئىرادە دروستدەكات. دەزگاكانى خوتىندى ئىمە لەسەر دوو كۆلەكە بەندن: گوپرايەليەكى رەھا و ئىنتىماي بىپرسىيار. قوتابخانە لاي ئىمە مندا ل و پەرورەدە ناكات بىتتە بوونەوھرىكى ئازاد و بەرپرسىيار، بىتتە ھاوولاتى لىبووردو و رىزگر لە ئازادى ئەويدى، بەپىچەوانەو قوتابخانە و زانكۆكانى ئىمە بەتەواوي بوونەتە دەزگاي حىزبى و نەك ئازادىشيان تىدا دروستناكرىت بەلكو شوپنى كوشتنى ئازادى و زەللىكردنى ئىنسانن.

قوتابخانە بۆ ئەو نىيە فىرمانكات ھەموومان لەيەكچىن و يەك سىستىمى بەھا قبوولبەكەين و بىن بە ئەندامى يەك حىزب و چەپلە بۆ يەك سەركرەدە لىبەدەين، قوتابخانە بۆ ئەوھىە فىرمانكات رىزى فرە دەنگى و پلوراليزم بگرين. دەبىت منالان فىرەكەين كە سياسەت سەرزەمىنى بەھا ھاوبەشەكان نىيە، بەلكو سەرزەمىنى را و بۆچوونە جىاوازەكانە، دەبىت فىرەبىن لەم سەرزەمىنە پر جىاوازانەدا رىزى يەكدى بگرن و ئامادەين بە ئىرادەو لە كۆمەلگا و چالاكىيە

كۆمه لایه تیه كاندا به شدارین. قوتابخانه ده بئیت منالان فئیربكات كه هیچ كهس و لایه ن و فیکریک هه موو راستیه کانی پئینییه، ده بئیت فئیریانبكات بتوانن بدوین و ئه رگومئنت بۆ بۆچونه کانیان به یئنه وه، پرسیار بکه ن و له سه ر بنه مای جیا واز بوونیان له گه ل یه کدا ریکبکه ون. قوتابخانه بۆئه وه یه ئینسان فئیربئیت ریزه ببئیت له بۆچونه کانیان، ئاماده بئیت هه قیه ته تی ناو بۆچونه کانی دیکه ببینیت و له وه تیبگات كه ژیان مانای هاتوچۆیه کی به رده وامه به ناو ناکۆکی هه مه جۆردا. ئه و سیاسته په ره رده ییه ی ئه مرۆکه له کۆمه لگای ئیمه دا ئاماده یه یان كه سی بیکاره کته ر و ئیفلیج دروستده کات، یان توند ره ویک که ئاماده یه گیانی ببه خشیت له پیناوی خورافه تیکی ئاینی و سیاسی و کولتوریدا، له گه ل خۆیدا ئه و جیهانه وئرنبكات که تئیدا ده ژی.

ده رنجام

به گژاچوونه وه ی ئیسلامی سیاسی له کوردستاندا به وه نابئیت به رامبه ر هه ر مه لایه کی ئیسلامی مه لایه کی یه کئیتی و به رامبه ر به قورئانخوئینیکی ئیسلامی قورئانخوئینیکی پارتی و به رامبه ر هه ر فه تواجیه کی توند ره و فه تواجیه کی میان ره و ته هه بئیت. به گژاچوونه وه ی ئیسلامی سیاسی به وه نابئیت مونا فه سه ی ئیسلامیه کان بکه یته له دروستکردنی مزگه و ته ته کیه و خانه قه دا، به وه نابئیت به رامبه ر هه ر ئایه تیکی ئه وان تۆش ئایه تیکت هه بئیت و بۆ قسه یه کی ئه بو هوره یه ر قسه یه کی ته به ری بدۆزیته وه. به گژاچوونه وه ی ئیسلامی سیاسی به وه ده بئیت جۆریک له سیاسته پئیشنیا ر بکه یته که له باتی گه رانه وه بۆ فه توا، بۆ ئیراده ی خه لک و له باتی گه راندنه وه بۆ ته فسیره ی ئه م و ئه و، بۆ ریفیراندۆم و راپرسی ن و له باتی گه رانه وه بۆ ئه بو هوره یه ر، بۆ ده ستورێکی دیموکراسی بگه رپئیته وه.

به گژاچوونه وه ی ئیسلامی سیاسی به وه نابئیت که هه موو پۆسته سیاسی و کۆمه لایه تی و کولتوریه گرنه گه کانی ولاتی ئیمه بدرینه ده ستی کهس و کار و خیزان و هاوڕی و بنه ماله ی سه کرده سیاسیه کان، به وه نابئیت که ئینتیمای حیزبی بخریته شوئینی سه لیه و توانا و وریای میه نه ی، به وه نابئیت «قبوولی خاس» بدرئیت به کهس و کاری مه سئوله کان و قوتابیه ته مه ل و مام ناوه ندیه هکان، به لām حیزبیه کان، له خوئندنێ بالآ وه رگیرین و قوتابیه

شاىستەكانىش لەبەر بئىئىنتىمايى بىكار و بىجى بىمىننەو. بەگژاچوونەو. ئىسلامى سىياسى پىويستى بە سىياسەتتەك ھەيە پىيەكى لەناو ەدالەتى كۆمەلايەتيدا بىت و پىيەكەي دىكەشى لەناو كۆمەلتەك مژدەي واقىعيانەدا، دەستىكى لەناو كىشە كۆمەلايەتتە راستەقىنەكاندا بىت و دەستەكەي دىكەي لەناو بنىادنانى كۆمەلتەك دەزگاي مۆدىرنەدا، بەچاوتەك لە روو تارىكەكانى كۆمەلتەك و مېژووى ئىمە پروانەت و بەچاوتەكەي دىكەي لە ئەزمونە فيكرى و ئايدىلۆژىيە گەش و گەورەكانى جىهان.

ئەوئەي توندرەوي لاواز دەكات ھىرش و پەلامار و شەر نىيە بەلكو پىادەكردنى سىياسەتتەك پايەكانى لەناو دەستورىكى دىموكراسى و كراو ەدالەت كە حكومەتتەكى بەرپرسىار لە بەرامبەر پەرلەمانتەكى ھەلبىژىردراودا پىادەي بكات. جوندول ئىسلام بەرھەمى ھەلومەرجتەك تىيدا خەلك ھەست بەو دەكات لە جىهانتەكدا دەژىن حىزبە كوردىيەكان و بەرپرس و خزم و كەس و كار و ھاورىكانىيان بەشە جوانەكەيان بۆخۆيان مۆنۆپۆلكردو و سەرھنوئلەكەكانىشىيان بۆ خەلك ھىشتوتەو. لەدواي قەسابخانەكەي جوندول ئىسلامو ە پىويستمان بە پرۆژەيەكى پەخنەي بەرفراوان و پىداچوونەوئەي پايەكانى ئەو جىهانە ھەيە كە جوندول ئىسلامى تىدا دروستبوو. ئەوئەي رىئ لەم پرۆژەيە بگرتت بەرگرى لە جوندول ئىسلام و ھەمو تارىكىيەكانى دىكەي ناو مېژووى ئىمە دەكات.

تەقىنەۋەكانى ھەولير

چەند سەرنجىك لەسەر رەگوريشە ئادىۋولۇزىيەكانى توندوتىزى

لە دىئاي ئىمەدا

۱. سەرەتا

روداۋى تەقاندنەۋەى بارەگاكانى يەكيتى و پارتى لە ھەولير ھىچمان پىنەلئىت لەۋەمان ئاگاداردەكاتەۋە كە عىراق لەبەردەم سەرەتايەكى نوئ و تۆقئىنەرى تىرۆرى دىنىدايە. ئەم روداۋە پىماندەلئىت كە ھىزگەلئىك لەو ۋلاتەدا دەستبەكارن كە ئامادەن بەكارھىنانى توندوتىزىيى بە دواھەمىن سنوورەكانى بگەيەنن و بئى چاۋدېرىيەكى عەقلانى ئەۋەى بەخەيالئاندا رەتدەبئىت پراكتىكى بگەن. ئەو پرسىيارەى كە دەشئىت ھەرىەكىك لە ئىمە لە خۆمانى بگەين ئەۋەيە: چى وا لە ئىنسانئىك دەكات سىپدەى جەژن لە خەو رابئىت، پشتئىنئىكى دىنامىت بپچئىت، بچئتە شوئنى كۆبۈونەۋەى دەيان ئىنسانى دىكەۋە كە نايانناسئىت، تەۋقەيان لەگەلداپكات و بەدەمىانەۋە پىبگەنئى و جەژنىان لئى پىرۆزبكات و دواترىش بىانكوزئىت؟

لئىكۆلئىنەۋە لەم فۆرمە نوئىيەى تىرۆر كارئىكى ئاسان نىيە، ئەگەرچى زەحمەتىەكى ئەۋتۆى ناوئىت كە ھىلە گشتىيەكانى ئەۋ دەزگا ئادىۋولۇزى و دەزگاي رىكخستنانە بناسىن كە لەپشتى ئەم فۆرمە دىنىيەى كارى توندوتىزەۋە ئامادەن: لئىردە ھىزئىكى دىنى توندپرەۋ ئامادەيە كە برىارى كافرېۋونى جىهان و دەۋلەت و كۆمەلگاي داۋە، لەنئىۋان خۆى ئەم جىهانە كافرەدا سنوورئىكى رەمى و واقىعى دروستكردۋە، خۆى بە ئىماندار و ئەۋانەى دەرەۋەى ئەۋ سنوورەى بەكافر ناۋنۋوسكردۋە. دواچارىش كوشتن و لەناۋېردنى ھەموو ئەۋانەى ۋەك خۆى نىن حەلال كراۋە. لە روۋى بەرئۆۋەبەردنەۋە كۆمەلئىك سەركردە و ئەمىر و كەسايەتى كارىزمى و نىۋەكارىزمى ئەم گرۋە بەرئۆۋەدەبەن و رۆلى ئەۋ رېتەرە رۆحىيانە دەبىنن كە گوايە دەزانن كئى مافى چوون بۆ بەھەشتى ھەيە و كئىش

نیه‌تی، کۆ ده‌بیت بکوژرئ و چ کهس و لایهن و ده‌سته‌یه‌ک به‌ئێدرینه‌وه. له‌پرووی ریک‌خستنی‌شه‌وه ئەم هیزانه‌ سه‌ر به‌ که‌له‌پووری ئەو ریک‌خراوه‌ سیاسییه‌ ژێرزهمینی و یاسا‌غانه‌ن که‌ می‌ژووی په‌نجا سالی رابووردوی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست ده‌یان و سه‌دان نمونه‌مان نیشان‌ده‌ن.

ئەم هیزه‌ دینییه‌ بیروکە‌ی «شه‌هادەت» به‌ هه‌موو قورساییه‌ سایکۆلۆژی و ئەفسانه‌ییه‌کانییه‌وه ده‌خاته‌ گه‌ر و مژده‌ی ژیا‌ئیکی جاویدانه‌ی پر له‌زەت ده‌به‌خشیت. بیروکە‌ی «جیهاد» ته‌رجه‌مه‌ده‌کات بۆ کۆمه‌لێک په‌لاماری سه‌ربازی توندوتیژ و ئەم په‌لامارانه‌ش له‌ تازه‌ترین فۆرمه‌کانی ته‌کنۆلۆژیای کوشتن ماره‌ده‌کات. بېر‌ه‌پشتی ئەم گروهه‌ دینییه‌ گروهێک له‌ که‌سانی ئایدیالیست و رۆمانسی، به‌لام تیک‌شکاو و ته‌نیا و زۆرجار هه‌ژار و نه‌خوینده‌وار و بیئومیدن، که‌ نا‌ره‌زاییه‌کی گه‌وره‌یان به‌رامبه‌ر به‌ جیهان و ئەو کۆمه‌لگایه‌ هه‌یه‌ که‌ تیدا ده‌ژین. دوا ئامانجی ئەم گروهه‌ دینییه‌ گه‌یشته‌ به‌ ده‌سه‌لاتی سیاسی به‌ مه‌به‌ستی دارشته‌وه‌ی هه‌نده‌سه‌ی کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگا له‌سه‌ر بناغه‌ی ئەو نه‌خشه‌ دینییه‌ ساده‌یه‌ی له‌ خه‌یالی ئەواندا ئاماده‌یه‌. ته‌شبه‌ه‌کردنی باره‌گا‌کانی یه‌کێتی و پارتی له‌لایهن ئەم هیزه‌وه‌ به‌ «کولانه‌ی شه‌یتان» سه‌ره‌تای ئەو خه‌یاله‌ سیاسییه‌مان نیشان‌ده‌ات که‌ خوازیاری گۆڕینی هه‌موو «کولانه‌کانی تری شه‌یتانه‌» به‌ کولانه‌ی ئیمان. ئەمه‌ش مانای گۆڕانی کۆمه‌لگا بۆ مزگه‌وتیکی گه‌وره‌ که‌ تیایدا له‌سه‌ر هه‌مووان پێویسته‌ گۆی له‌ فه‌رموده‌ و حوکم و فه‌تواکانی ئەو ئیمام و ئەمیر و ئەکتیفیسته‌ سیاسییه‌ نیوه‌ خوینده‌وارانه‌ بگرن که‌ پیمانده‌لێن باش و خراپ چین، چۆن بژین و گۆی له‌ چی و کۆ بگرن و ته‌ماشای کۆی و چیش بکه‌ین، چی ره‌جم که‌ین و چه‌پله‌ و ئافره‌نیش به‌کۆی ببه‌خشین.

ئەم ووتاره‌ی من ته‌رخان نییه‌ بۆ قسه‌کردن له‌سه‌ر تیرۆری دینی وه‌ک فۆرمیکی تازه‌ و به‌هیزی تیرۆر له‌ عێراق و کوردستاندا، ته‌رخانیش نییه‌ بۆ زیاتر لیک‌دانه‌وه‌ و قوولکردنه‌وه‌ی ئەو خالانه‌ی باسمانکردن، به‌لکو ته‌رخانه‌ بۆ لیدوان له‌ هه‌ندیک بانه‌مای نادینی تیرۆر که‌ به‌شێکی گرنگی ئەو «کولتووری توندوتیژی» یه‌ دورسته‌که‌ن که‌ ئەمرۆکه‌ له‌ عێراق و کوردستاندا ئاماده‌یه‌. ئەم ووتاره‌ ته‌رخانه‌ بۆ خوینده‌نه‌وه‌ی چه‌ند ره‌هه‌ندیکی ئەو ره‌گوریشه‌ کولتووری و ئایدیۆلۆژی و فه‌لسه‌فییانه‌ی له‌ پشته‌ی تیرۆر و به‌کارهێنانی توندوتیژییه‌وه‌ ئاماده‌یه‌ به‌تایه‌تی له‌و شیوازی بێرکردنه‌وه‌ و چه‌مک و تیروانیانه‌دا که‌ له‌ته‌ماشاکردنی یه‌که‌مدا وه‌ک بانه‌مایه‌ک بۆ به‌کارهێنانی توندوتیژی نابینرین.

۲- توندوتیژی و کۆمه‌لگا

زەحمەتە ماناكانی توندوتیژی بەشیوہیەکی وورد و ھەمەلایەن دەستنیشانكەین چونكە توندوتیژی دیاردەیهکی بەرفراوانە لە سروشتەوہ دەستبەدەكات و بە ئینسان و کۆمەلگا و زماندا بلاودەبیتەوہ. توندوتیژی لە توورەبوونەکانی سروشتدا لە شیوہی بورکان و بومەلەرزە و لافاودا ئامادەییە، لە پەیوہندیەکانی ئینسانیشدا لە فۆرمی لێدان و شکاندنەوہ و ئیھانەکردندا تا بە کوشتنی تاکەکەسی و کۆکوژی دەگات ئامادەییە، لە کۆمەلگادا دەشیت فۆرمیکی دەزگای بگریتە خۆی و لەناو دەیان رەمزیشدا ئامادەبیت.

فۆرمە جیاوازه‌کانی توندوتیژی بەشێکن لە جیھانی ئەمرۆمان، لە جیھانی دوینی و لەوانەشە لە جیھانی سبەینیمان. زەحمەتە کۆمەلگایەک بدۆزینەوہیە توندوتیژی تێدانەبیت، ھیزیکی کۆمەلایەتی ھەبیت ھەلگری فۆرمیک لە فۆرمەکانی توندوتیژی نەبیت. جیھانی ئینسان جیھانیکە بەراوە و فۆرم و بری جیاواز توندوتیژی تێدابووہ و تێدایە. سۆسیۆلۆژی بەناوبانگ ئیملی دورکھایم باوہری وایە کە توندوتیژی بەشیکی دانەبراوہ لە دنیاى تاکەکەس و گروہەکانی ناو کۆمەلگا و بەشیکی دانەبراوہ لە جیھانی کۆمەلایەتی. ئەم ئامادەگییە کۆمەلایەتییە بەرفراوانە وایکردوہ ھەموو کۆمەلگایەکی تێروانین و نرخاندنیکی تابیەتی بۆ تووندوتیژی ھەبیت و ئەم تێروانینەشی لە سیستمی بەھا و نۆرم و نرخە کۆمەلایەتیەکانیدا بەرجەستەکردبیت. مەرج نییە ئەوہی لە کۆمەلگایەکیدا وەک تووندوتیژی و ئیجرام قبوولدەکریت لە کۆمەلگایەکی دیکەدا بەھەمان شیوہ قبوولبکریت. بەلام ئەم ریزەگەراییە رەھا نییە و رووداوی لە شیوہی رووداوہکەى ھەولێر، یان ئەوہی لە ۱۱ سیتیتیمبەردا لە ئەمریکا روویدا، یان دانانی بۆمبا لە میترۆکانی پاريسدا چەند سائیک لەمەوبەر و چەندانى دیکەش، رووداوگەلیکن لەپرووی ئەخلاقى و سیاسى و کولتورییە تاوانن و تاوانى گەرەش بەرامبەر بە ژیان و بە ئینسان و بە کۆمەلگا. واتە چەندە شیوہ و نرخاندن و پێناسەکانی توندوتیژی جیاواز و ھەمەجۆربن، سنووریک ھەیە کە بەزینرا ناکریت پاساوی کولتوری بۆ بەکارھێنان و شەرعیەت بەخشین بە توندوتیژی قبوولبکریت. بەبۆچونی من ئەو سنوورەش بەکارھێنانی راستەوخۆ و ناراستەوخۆی توندوتیژی مادى و پەرمزییە دژ بە ئینسان بە ئامانجی بچووککردن و بێباہخکردن و ناچارکردن تا بە کوشتن دەگات.

۳. دوو ھەلۆیستى جىاواز لە توندوتیژی

بەرامبەر بەم ئامادەگىيە سەرتاسەریيەى توندوتیژی و بەرامبەر بە مەبەست و شەریەتى بەکارھێنانى توندوتیژی دەکرێت دوو ھەلۆیستى جىاواز لە فیکرى ئىنسانیدا لەھەكدى جىابکەینەوہ. یەکتىکیان ئەو دیدە فەلسەفییەھە کە تیروانینیکی پۆزەتیفی بۆ بەکارھێنانى توندوتیژی ھەبە و بە ئامرازى گىرنگى گۆرانکارى کۆمەلایەتى و سیاسى و کولتورى دەزانیت. ئەویدیكەیان ئەو دیدەھە کە توندوتیژی بە ھۆکارى ھەموو کارەساتە کۆمەلایەتى و ئىنسانییەکان لە قەلەم ئەدات و نىگەتیفانە دەنرخیتیت. یەكەمیان لەنیوان توندوتیژی و گۆرانکارى کۆمەلایەتیدا پەيوەندییەكى ئۆرگانى دەبینیت و بەکارھێنانى ھەك ناچارىیەكى مێژوویى و سايكۆلۆژى و کولتورى پېشنیاریدەھات. ئەویدیكەیان ھەك شەپكى رەھا و خراپەكارىیەكى فرەلایەن و تىكدەرى گشت فۆرمەكانى ھارمۆنیەت دەیناسیتیت.

لە مێژووی فەلسەفە و فیکرى سیاسیدا زۆر نووسەر و فەیلەسوف ھەن کە پرۆژەى بەرقەرارکردنى «ئازادى ھەمیشەیی» و بنیادنانى «کۆمەلگای نمونەیی» و «نەھىشتنى یەكجارەكى مملانئ و ناكۆكىی» بە بەکارھێنانى بەرفراوانى توندوتیژی ھەو گىردەدەن. یان لانیکەم بە زمانىک لە ئازادى و لە کۆمەلگای نمونەیی و لە مملانئ و ناكۆكى ئەدوین کە بارگاویە بە شتوازە جىاوازهكانى توندوتیژی. لە فەلسەفەى کلاسیكىدا ئەفلاتون و لە فیکرى نویشدا کارل مارکس دووان لەو فەیلەسوفانەن کە دیدىكى پۆزەتیفیان بەرامبەر بە بەکارھێنانى توندوتیژی ھەبە. لە راستیدا بەشێكى گىرنگى فیکرى ئىنسانى لە دۆخى بەرزنرخاندىكى بەردەوامى توندوتیژیدا، لە ئاینەکانەوہ بۆ فاشیزم و نازیزم و مارکسیزم و ناسیۆنالیزم و ئەنارشیزم، ئىنسان ئەتوانیت ھێلى ئاشکرای بەرز نرغاندى توندوتیژی و مۆتیفی راستەوخۆ و ناراستەوخۆ بۆ بەکارھێنانى توندوتیژی بدۆزیتەوہ. لە ئىسلامدا بىرۆكەى شەھادەت و جىھاد بارگاوين بەھەموو ماناكانى بەکارھێنانى توندوتیژی، فاشیزم و نازیزم بریتین لە جۆرێكى پەرگىر و ھەمەلایەنى ھێزبەرسى، ناسیۆنالیزم خۆى ھەك «خۆشەویستىیەك» دەناسیتیت کە «داواى قوربانى بەردەوام» دەھات، مارکسیزمیش توندوتیژی ھەك «مامانى مێژوو» وینادەھات.

له ناو فهلسهفه تازهکاندا لیبرالیزم ئەو دیدە فهلسهفییەیه که توندوتیژی خراب دەرخینیت و بەسەرچاوهی کارهساتی سیاسی و ئەخلاقى و کۆمه‌لایه‌تیشی دەزانیت. هۆکاری سهره‌کی ئەم خراب نرخاندنەى لیبرالیزم بۆ توندوتیژی له‌وه‌دایه که پایه فهلسهفییەکانی فیکری لیبرالیزم له‌سەر بیروۆکه‌ی ئازادى و سه‌ره‌خۆی و عه‌قلانیبوونی تاکه‌که‌س بیناکراوه، هه‌ر تاکه‌که‌سیش ده‌کاته بنه‌مای گرنگیدان به کۆمه‌لگا و له‌دیدى ئەوه‌وه له کۆی کیشه و مملانی کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌روانیت. بۆیه هه‌ر ده‌ستدریژیکردنیک بۆ سه‌ر ئازادى و سه‌ره‌خۆبوون و توانای هه‌لبژاردنى عه‌قلانیانه‌ی تاکه‌که‌س وه‌ک هیرش بۆ سه‌ر بنه‌ما فهلسهفییەکانی خۆی ده‌بینیت و مه‌حکومی ده‌کات. ئەمه جگه له‌وه‌ی که لیبرالیزم دوور له بیروۆکه‌ی شۆرش و گۆرانی رادیکال و خیرا و یه‌کجاره‌کی و نوخبه‌ی پێشه‌نگ ده‌دویت و زیاتر فهلسهفه‌یه‌که به‌ زمانى «پیکه‌وتن» و «دانوسان» و «دیالۆگ» قسه‌ده‌کات.

بیگومان له‌میژووی فیکردا ره‌خنه‌ی قوول و فره‌لایهن و راسته‌قینه له لیبرالیزم گیراوه و ده‌گیریت، نووقسانی و کیشه بونیادییه‌کانی به‌وردی خۆیندراونه‌ته‌وه. له‌ فۆرمه‌ نوێکه‌یدا، واته له‌ فۆرمى لیبرالیزمی نوێدا، باس له دیکتاتۆریه‌ت و توندوتیژی بازاری ئازادى بیچاودێری و لیپرسینه‌وه ده‌کریت. به‌لام له‌گه‌له ئەو راستیانه‌شدا دیدى لیبرالانه یه‌کێکه له‌و دیدە فهلسهفییانه‌ی که نه‌فره‌تیکی ته‌واوه‌تى له توندوتیژی ده‌کات و سنووری به‌کارهێنانى بچووکده‌کاته‌وه.

٤. له‌نیوان «پۆل ریکور و کارل مارکس» دا

بۆ زیاتر روونکردنه‌وه‌ی ئەو دوو هه‌لوێسته‌ی سه‌ره‌وه با نمونه‌ی دوو فه‌یله‌سوف به‌ئینینه‌وه که یه‌کێکیان دیدیکی زۆر نینگه‌تیقی بۆ توندوتیژی هه‌یه و ئەویدیکیان دیدیکی زۆر پۆزه‌تیف. یه‌که‌میان پۆل ریکوری فه‌ره‌نسییه و دووه‌میشیان کارل مارکسی ئەلمانییه.

له‌ خۆیندنه‌وه‌یدا بۆ توندوتیژی، پۆل ریکور، باس له‌ نائاماده‌ی زمان لای ئەوانه ده‌کات که توندوتیژی به‌کارده‌هێن. ئەو ده‌لیت له‌کویدا زمان نائاماده‌بیته له‌ویدا ئەگه‌ری ئاماده‌گی توندوتیژی گه‌وره‌یه و له‌ کوێشدا زمان ئاماده‌بیته له‌ویدا ئەگه‌ری ئاماده‌بوونی توندوتیژی لاوازه. ئەم فه‌یه‌له‌سوفه له‌نوێان

ئائىمادىيى زىمان و ئامادىيى لۆژىكى توندوتىژىدا پەيوەندىيەكى راستەوخۇ دەبىنىت، واتە بىرى ئامادىيى توندوتىژى وابەستەى بىرى ئائىمادىيى زىمانە كەيش زىمان ئامادەبوو بىرى ئامادەكى توندوتىژى لاواز دەبىت. بەلام ئامادەكى و ئائىمادەكى زىمان يانى چى؟ بە چ مانايەك لەنىوان زىمان و توندوتىژىدا پەيوەندىيەكى راستەوخۇ بەلام پىچەوانە ھەيە؟

زىمان لە دىدى پۇل رىكوردى بىرىتىيە لە ئامراز و ئەگەرىك بۇ گىفتوگۇ و راگۇرىكى و لىكتىگەيشتن، ماناي ئامادەكى ئەگەرى بەرھەمەتئان و بەكارھىتان و گۇرىنەوھى ئەرگومىنت. زىمان ماناي بوونى فەزايەك بۇ پەيوەندى و ئالۆگۇرى ھەقىقەت و مانا و بۇچوونەكان، زىمان ماناي دانوسان و گوى لەيەكدى گرتن. بەكورتى لەكويدا زىمان ئامادەبىت لەويدا ئەگەرى قسەكردن و دىالۆگ ئامادەيە و كە ئەمانەش ئامادەبوون ئەگەرى ئامادەكى توندوتىژى كەمدەبىتەوھ. بەپىچەوانەشەوھ لەكويدا توندوتىژى ئامادەبىت لەويدا زىمان ئامادە نىيە. ئائىمادەكى زىمان و ئامادەكى توندوتىژى ھاوشانن. كەوابوو ھىزى تىرۆرىست و توندوتىژ و ھىزىپەرست ھىزگەلىككن كە زىمانيان نىيە و ناتوانن يان نازانن يان نايانەوئىت قسەبكەن و راوبۇچوون و ئەرگومىنت و ھەقىقەت لەگەل دەرەوھى خۇياندا بگۇرنەوھ.

ئەم بۇچوونەى پۇل رىكور لە ئاستى رۇژانەدا لەو دەستەواژەيەدا دەدۆزىنەوھ كە زۇرچار بۇ كەسىك كە توندوتىژىبىت بەكاردەھىنرىت. ھەمووان دەزانن كەسى توندوتىژ يان كەسىك توندوتىژى زۇر بەكاربەھىنرىت پىدەگوترىت دەلىتى «وھشى» يان دەلىتى «ھەيوان». بەلام ئايا ئەم دوو دەستەواژەيە لە پەيوەندىياندا بەزىمانەوھ چ مانايەك دەگەيەنن؟ ئاشكرايە سىفەتى سەرەكى «وھشى» و «ھەيوان» ئەوھيە كە زىمانيان نىيە و ناتوانن قسەبكەن، كە قسەش نەكرا، دىالۆگ نابىت، كە دىالۆگىشى نەبوو ئىنسان ئىدى لە چوارچىوھى ئەو جىھانە تەسكەدا دەژى كە يان خۇى بۇ خۇى دروستدەكات يان ئەو گروھە بچووكە بۇى دروستدەكات كە لەگەلىدا دەژى. ئەمەش تەسكبوونەوھى جىھانە بۇ يەك وئىنە و لەوئىشەوھ بۇ يەك ھەقىقەت و يەك زىمان. لەپشتى لۆژىكى بەكارھىتانى توندوتىژەوھيە بىزىمانىيەك ئامادەيە بەرامبەر بەوانى دىكە كە زىمانى دىكە و ھەقىقەتى دىكە و وئىنەى دىكەيان بۇ ژيان و جىھان و بوون پىتە.

دەرنجامىك بىكرىت لەم دىدەى رىكورهو بە دەستىبەھىنن ئەوھىيە كە توندوتىژى ھەلۆيىستىكى كۆمەلەھىيەتى و كولتورى و سىياسىيە كە تىيدا دىالۆگ و ئەرگومىنت و راگۆرىنەوھ و ھەولدان بۆ لەھەكدى تىگەھىشتن وونە. توندوتىژى لەدايكبوى ئەو ھەلومەرجە تايبەتەھىيە كە تىيدا زمان بىدەنگدەكرىت، سنورى ئاخاوتنى تەسكەدەكرىتەوھ و دىالۆگ بىزدەبىت. ئەمەش ماناى ئەوھى كەسى تىرۆرىست يان توندوتىژ كەسىكى بىزمانە و تەنھا گۆئ لە خۆى دەگرىت، يان تەنھا زمان و جىھان و ھەقىقەتى ئەو گروھە بچووكە دەناسىت كە ئەندامە تىايدا، ئەمەش واپلىدەكەت ھەموو شتىكى دەرەوھى ئەو جىھانە بچووكە بە نامۆ و دوژمن و ناراست لەقەلەمبەدات و لە قۇناغىكدا ھەوللى لەناوبردن و وپرانكرىنىشان بەدات. ئەوھى بە زمانى ئەو نادووت، يان زمانىك بەكاردىننىت جىاواز لە زمانى ئەو، رىك ھەك ئازەللىكى زمان نەزانى لىدىت و دەبىت لەناوبرىت. واتە ھەشىگەرىتى دەبىتە پەيوەندىيەكى دوولەھىيە، لەسەرىكەوھ كەسى توندوتىژ و بىزمان خۆى دەبىتە ھەشىيەكى توندوتىژ و لەسەرىكى دىكەوھ زمان نەزانى و تىنەگىشتن لەويدى، ئەوئىش دەكاتە ئازەل و مەسەلەى لەناوبردى ئاساندەكەت.

بەپىچەوانەھى پۆل رىكورهو، كارل ماركس پىيوايە كە توندوتىژى پىويستىيەكى مىژوويىيە و ئەمەش وابەستەھى ئەو «راستىيەھى» كە كۆمەلگا تەنھا لەرىگاي «شۆرىشەوھ» گۆرانى رادىكال و ھەمەلەھىن و يەكجارەكى بەسەردادىت. ئەگەر مىژوو مەلمانئ و پىكدادانى بەردەوامى نىوان چىنەكان بىت، ئەگەر ئەم مەلمانئ و پىكدادانە ھەتمىن و فۆرمى ياساى بابەتەيان لەخۆ گرتىت، ئەوكەت توندوتىژى بەشىكى ئۆرگانى و دانەبراو و پىويستى ئەو مىژووھىيە كە ئەو ياسايانە پىادەدەكەت. ئەم دىدە ماركسىيە بۆ مىژوو، كە لە جەوھەردا دىدىكى ھۆبىزىيە، توندوتىژى ھەك پىدراوئىكى ھەتمى و پىويست دەبىننىت تەنھا لەو دۆخەدا نەبىت كە دواى بەكارھىنانىكى زۆرى توندوتىژى ناكۆكى و مەلمانئ و كىشەمەكىش نەماون. واتە ئەم نەمانە منالى دواى شەپ و پىكدادانە گەورە و خوتىناويىيەكانە.

ماركس باوھەرى وابوو كە ھىزە كۆمەلەھىيە جىجىياكان بە يەك زمان نادوئىن، ئەو پىيوايە ھەر ھىزىك زمان و خەيال و لۆژىكى تايبەتى خۆى ھەيە و لە بنەپرەتەوھ دۆخى لىكتىنەگەھىشتىكى لۆژىكى و سىياسى لەنىوان بەشە جىجىياكانى كۆمەلگا بەلادەستە، بۆيە دىالۆگ ناتوانىت دروستبىت. ئاخىر

چۆن دىالۆگ دروستبىتت له كاتىدا هەر هېزىك و زمانىكى تايىبەت قسەبكات؟ سەرەراى ئەمە دىالۆگ نەك چارەسەرى كىشە گەورەكانى مېژوو ناكات، بەلكو دەبىتتە ھۆى وازھىنانى ھىزە شوڤشگىرەكانىش لە وىست و بەرنامە و خەونە سىياسىيەكانىيان. لای ماركس قسەى چىنە جىاوازانەكان لەگەل يەكدا زىاتر وەك پىكدادانى دوو لۆژىك دەردەكەوئىت كە بوونى يەككىيان دژ بە بوونى ئەوئىدەكانە، نەك وەك دىالۆگى دوو زمان كە زەمىنە و گوتراو و گراماماتىكى ھاوبەشىان ھەبىت. ئەمەيە وادەكات لە تيورەى ماركسىزىمدا دەربارەى گۆرانى كۆمەلایەتى بىرۆكەى شوڤش ئەو شوئىنە گرنگە داگىربكات كە ھەيەتى. بىرۆكەى شوڤش لە وئىناكردنە ماركسىيەكەيدا برىتتىيە لە جىگرتنەوەى چىنىك بۆ چىنىكى دىكە، يان گەر بە زمانى رىكور بدوئىن جىگرتنەوەى زمانىكە بۆ زمانىكى دىكە. لەھەردوو دۆخەكەشدا ئەم جىگرتنەوەيە ماناى دەركردنەدەرەوەى يەككىيان بۆ ئەوئىدىيان، ئەمەش مەحالە بەبى بەكارھىنانى توندوتىژى.

رەنگە بتوانىن بەشىكى گەورەى رەگە فەلسەفى و فىكرىيەكانى توندوتىژى ھاوچەرخ بۆ ئەم دىدە ماركسىيە بۆ توندوتىژى بگەرتىنەنەوە. نەك تەنھا لەبەرئەوەى ماركسىزىم داواى گۆرانى رادىكال و ھەمەلایەن و پىشەيى دەكات، باس لە ھەتمىيەتى بەرەكەوتن و پىكدادانى كۆمەلایەتى توندوتىژ دەكات، وئىنەيەكى رۆمانسىيانە بۆ شوڤش و گۆران و تازەبوونەوە دەكىشىت، بەلكو لەبەرئەوەش ماركسىزىم نايدىۆلۆژاى بالادەستى پەنجا سالى رابووردوى ناو فىكر و كولتورى سىياسى بەشىكى گرنگى جىھانى ئەمروە. ئەمروە ھىزە دىنىيەكان لەپال بىرۆكەى جىھاد و شەھادەتدا ھەمان رۆمانسىيەت پىادەدەكەن كە ماركسىيەكانى دوئى پىادەيان دەكرد و ھەولى بەرپاكردنى ھەمان گۆرانى رادىكال و پىشەيش ئەدەن كە ئەوان دەياندا. دىنىيەكانى ئەمروە دىيانەوئىت كۆمەلگای بىدىنى ئەمروەكە لەبەرەك ھەلۆەشىننەوە و ئەو كۆمەلگا ئاينىيە دامەزرىن كە ھەمووان دەكاتە براى دىنى يەكترى و يەك ھەقىقەت و يەك زمان و يەك خودا و يەك بەھەشت و يەك جەھەنەمىش بەھەمووان ئەبەخىشىت.

ماركس پىي و ابووبەبى توندوتىژى ھىچ شتىكى جەوھەرى لە مېژوودا نەگۆراو و ناشگۆرئىت، ئەو لەيەككىك لە رستە بەناوبانگەكانىدا دەلئىت: «توندوتىژى مامانى مېژووە، ھىچ مەسەلەيەكى بنەرەتى لە مېژوودا نادۆزىنەوە بەبى توندوتىژى چارەسەر كرابئىت».

ئەم دیدە مارکسییە بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی بەرامبەر بە دوژمنە چینیەتییهکان بە ئاسانی لای هیزە دینییهکان گۆراوێ بۆ جیهاد دژ بە دوژمنەکانی خودا که ئەوان وەک شەیتان دەیانبینن و بارهگا و دەزگاکانیشیان وەک «کولانەى شەیتان» وینادەکەن. بەم مانایە توندوتیژی هیزە دینییهکانی ئەمڕۆ لە ئاستیک لە ئاستەکاندا بەردەوامی ئەو توندوتیژییە که بەدریژایی سەدەى بیستەم بەناوی «توندوتیژی شوپشگێڕانەوه» ئامادەبوو و پێیهکانی لەنیو بەشیکى گرنگی بۆچوونەکانی مارکسیزمدا یە.

« ووشیاری ساخته و ووشیاری راستەقینە »

مارکس تەنها لەو هەدا باوەری بە توندوتیژی نییه که دەیکاتە «مامانی میژوو»، لە مارکسیزمدا کۆمەڵێک گوتراو و چەمکی دیکەش هەن که دەشیت وەک سەرچاویەکی گرنگی بەرەمەهێنانی توندوتیژی بیانبینن. یەکیک لەو سەرچاوە گرنگانە بریتییه لەو جیاکارییهى مارکس لەنیوان چەمکی «ووشیاری ساخته» و «ووشیاری راستەقینەدا» دەیکات. لای مارکس «ووشیاری ساخته» ووشیارییهکی هەلەیه و دەبیت راستبەرییهوه و جێی بە «ووشیاری راستەقینە» بگیرتەوه. بیدرێژەپێدان دەکرت پەرسین: کێن ئەوانەى هەلگری ووشیاری راستەقینەن؟ کێن ئەوانەش که پیماندهلێن کام فۆرمی ووشیاری راستە و کامیشیان ساختهیە؟

لە راستیدا وەلامی ئەم پرسیارانە لە مارکسیزمدا ئاشکرایە. فۆرمەکانی ووشیاری دەرەوهی «ووشیاری کرێکاران» ساختهن و هەندیکجار ووشیاری کرێکاران خوشیان دەبیتە ووشیارییهکی ساخته که دەبیت لەلایەن نوێنەران و مامۆستایان و سەرکرده کرێکارییهکانەوه راستبەرییهوه. (خوێنەر دەتوانیت هیلێکی بەراورد لەنیوان ووشیاری راستەقینە و ووشیاری ساخته لەلایەکهوه و باوەرداران و بێباوەرانی دینی لەلایەکی دیکەوه بدۆزیتەوه. هەر وهها دەتوانیت هیلێکی بەراوردکردن لەنیوان مامۆستا دینییهکان و مامۆستاکانی پرۆلیتاریادا بدۆزیتەوه).

بێگومان لەپشتی دا بەشکردنی ووشیارییهوه بۆ ووشیاری ساخته و ووشیاری راستەقینە ئەو لۆژیکە کاردەکات که دەبیت ووشیاری راستەقینە بچیتە شوینی

ووشیاری ساخته. ده‌بیت فۆرمه‌کانی ووشیاری به‌ساخته کراو له کۆمه‌لگا و کولتور و سیاسهت بکرینه دهره‌وه و له‌جی ئه‌واندا ووشیاری راسته‌قینه به‌رقه‌رایت. لیره‌شدا خوینهر ده‌توانیت له‌نیوان ئه‌م دیده و دیدی ئوسولیه دینییه‌کاندا که ووشیاری خۆیان به‌تاقه ووشیاری راسته‌قینه و دهره‌وه‌ی خۆیان به‌جاهیلیهت ده‌زانن، به‌راوردیک بکات. ئه‌م لابردن و له‌ناوبردنه‌ش به‌بی به‌کاره‌ینانیکه‌ی به‌فرراوانی توندوتیژی مه‌سیه‌رنابیت. ئه‌زموونی له‌ناوبردنی شیوه‌کانی تری ووشیاری چ له‌ئه‌زموونی ده‌وله‌ته مارکسییه‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌م و چ له‌ئه‌زموونی ده‌وله‌ته ئیسلامیه‌کاندا ئه‌زموونیکه‌ی خۆیناوی و ناشیرینه

٦- توندوتیژی و دیدی هۆبزی بۆ میژوو

سه‌رچاوه‌یه‌کی دیکه‌ی توندوتیژی لای مارکس دیدی هۆبزیانه‌ی ئه‌وه بۆ میژوو. وه‌کچۆن لای هۆبزی دۆخی سروشتی دۆخی جه‌نگه‌لیانه‌ی شه‌ری گشت دژ به‌گشته، ئاواش مارکس پتیوايه که میژوو جه‌نگه‌لی مملانی و پیکدادانی به‌رده‌وامی چینه‌کانه له‌گه‌ڵ یه‌کدا. لای مارکس بیروکه‌ی چین بیروکه‌یه‌کی ره‌هایه، شتی‌ک نادۆزینه‌وه ناوی ئینسانی موجه‌رد یان ئینسانیه‌تی موجه‌رد بیت، لای ئه‌و چینه‌کان هه‌ن و ئه‌مانیش له شه‌ری و پیکدادان و مملانییه‌کی به‌رده‌وامدان. (خوینهر ده‌توانیت له‌نیوان ئه‌م دیده و دیدی ئیسلامیه توند‌ره‌وه‌کاندا به‌راوردیک بکات که ئه‌وانیش میژوو وه‌ک شه‌ری نیوان ئیمان و بیئیمانی ده‌بین و ئینسانی باوه‌ردار و ئینسانی بی‌باوه‌ر وه‌ک دوو جو‌ر بوونی ته‌واو ناکۆک به‌یه‌ک له‌یه‌کدی جیا‌ده‌که‌نه‌وه و ناتوانن ئینسانبوون له‌ مانا موجه‌رده‌ه‌کانیدا ببینن. ئه‌م گروهانه‌ چهند هه‌نگاوێک زیاتر ده‌رۆن و گروهه‌که‌ی خۆیان نه‌بیت که‌سیدی به‌ ئینسان نازانن و مافی ژایانیان پینابه‌خشن).

کۆی ئه‌و خالانه‌ی له‌سه‌ره‌وه باسمانکردن و وه‌ک به‌شیک له‌ ده‌زگا چه‌مکی و خه‌یاڵگه سیاسیه‌که‌ی مارکسیزم ناساندمانن له‌ جه‌وه‌ه‌ردا دا‌پران له‌و دیده لیبراله‌ی که پتیوايه گۆران مه‌سه‌له‌یه‌کی درێژخایه‌ن و فره‌ق‌نواغ و له‌سه‌رخۆ و به‌رده‌وامه. که کۆمه‌لگا شوینی کۆبوونه‌وه‌ی تاکه‌که‌سی ئازاد و جیا‌واز و

سه‌ره‌خۆبیت، بناغه‌ی پیکه‌وه‌بوونی ئەم تاکه‌که‌سانه‌ ریککه‌وتن و یه‌کدی قبوڵکردن و دیالۆگه. ئەگەر توندوتیژی له دیدی نالیبرالدا بۆ گۆڕینی رادیکال و خیرای ئەو «په‌یمانانه‌ کۆمه‌لایه‌تی» یه‌ بێت که له‌و ساته‌دا له‌ ئارادایه‌ به‌ه‌یوای دروستکردنی په‌یمانێکی نوێ، ئەوا ئەزموونه‌ میژووییه‌کان نیشانیانداوین که ئەو تیکدانه‌ هاوشانبوووه‌ به‌ تیکدانی هه‌موو په‌یمانانه‌کان به‌بێ دروستکردنی هه‌یچ په‌یمانێکی دیکه‌.

٧. سه‌مه‌گه‌رانی ئیسلام و توندوتیژی

بیگومان ئەو بۆچوونانه‌ی سه‌ره‌وه‌ به‌و مانایه‌ نین گوناھی رووداوه‌که‌ی هه‌ولێر بخه‌ینه‌ ئەستۆی کارل مارکس و مارکسییه‌کانی کوردستان. ئەگەر که‌سه‌یک له‌و بۆچوونانه‌ی سه‌ره‌وه‌ بیری بۆ ئەم ده‌ره‌نجامه‌ چووبیت ئەوا له‌ مه‌به‌ستی ئەم نووسینه‌ و ئەو بۆچوونانه‌ نه‌گه‌یشتوه‌. ئەوه‌ی من له‌و په‌ره‌گرافانه‌دا ده‌مه‌وێت بیلیم نیشاندانی ئەو پیشخانه‌ ئادیۆلۆژی و فیکریانه‌یه‌ که له‌ ولاتی ئیمه‌دا به‌رامبه‌ر به‌ توندوتیژی ئاماده‌بوون. به‌ر له‌ توندوتیژی ئیسلامیه‌کان توندوتیژی هه‌تزه‌ مارکسی و ناسیۆنالیسته‌کان ئاماده‌بووه‌. مارکسیزم له‌ رۆشنپیری و کولتوری سیاسی ئیمه‌دا رۆژگاریکی درێژ بالاده‌ستبووه‌ و تا ئیستاش به‌شیکه‌ له‌ «ویژدانی رۆشنپیرییمان». له‌بیرمان نه‌چیت زۆربه‌مان تا دوتنی مارکسی بووین، باوه‌رمان به‌و بۆچوونانه‌ی مارکس هه‌بوو، هه‌ندیک له‌ سه‌رکرده‌ی هه‌تزه‌ ئاینیه‌ توندروه‌ه‌کانی ئەم‌رۆکه‌ سه‌رده‌مانیک مارکسی بوون، به‌شیکه‌ گه‌وره‌ی رۆشنپیریانی مارکسی دوتنی ئەم‌رۆ ئیسلامین. بۆیه‌ ئەم تیروانینه‌ بۆ توندوتیژی نامۆنین به‌و ناوه‌نده‌ی ئەم‌رۆکه‌ ئیسلامی سیاسی تیدا ده‌ستبه‌کاره‌، ئەم تیروانینه‌ له‌ خه‌یالی سیاسی و کولتوری و فیکری ئیمه‌دا ئاماده‌بووه‌، ئیسلامیه‌کانی ئەم‌رۆ پێیه‌کیان له‌ناو ئەم خه‌یاله‌دایه‌ و پێیه‌که‌ی دیکه‌یان له‌نیو ئەو فۆرمه‌ کوشنده‌یه‌ی توندوتیژدایه‌ که‌ میژوو و که‌له‌پووری ئیسلام پیشکه‌شیان ده‌کات. به‌ مانایه‌کی دیکه‌ ئیسلامیه‌ توندروه‌ه‌کانی ئەم‌رۆ له‌ بۆشاییه‌وه‌ نه‌هاتوون، ئەوان له‌و ناوچه‌یه‌دا ژیاون که‌ هه‌موومانی تیدا ژیاوین و ئەو هه‌وا فیکری و رۆشنپیری و ره‌مزیه‌یان هه‌لم‌ژێوه‌ که‌ هه‌موومان هه‌لم‌ن‌ژێوه‌. ئەم هه‌تزه‌ ئەو بۆچوونانه‌ی سه‌ره‌وه‌ ده‌رباره‌ی رۆلی پۆزه‌تیفی

به کارهینانی توندوتیژی به کۆمه‌لێک ئەزموونی تاریکی هاوچه‌رخى دەسه‌لات و به کۆمه‌لێک دۆگمای دینی تیکه‌لده‌که‌ن که دهره‌نجامه‌که‌ی ئەو قه‌سابخانه به‌رده‌وامانه‌یه که ئەنجامیان ئەدەن. ئەم هیزانه له‌دوای سى و پینج سال به‌عس و دوای ۲۵ سال شۆرشى ئیرانى و دوای ده‌یه‌یه‌ک له ئەزموونی توندرووی گروپه ئیسلامیه نوێکانى وه‌ک ئەزموونی حه‌ماس و ئەل قاعیده و له‌شکری محهمه‌د و وه‌هابیزمی نوێ، به‌دۆخیک گه‌یشتوون که تپیدا به‌کارهینانی توندوتیژی له‌فۆرمه‌ کۆکوژیه‌که‌یدا هه‌چ پرسیاریکی ویزدانی و ئەخلاقى لای بکه‌ره‌کانى دروستنه‌کات. ته‌نانه‌ت گهر ئەو بکه‌رانه به‌خه‌یراته‌ن و جه‌ژنه‌په‌یروژه‌شيان له‌گه‌لدا کرایت له‌لایه‌ن ئەوانه‌وه که ده‌یانکوژن.

به‌لام ئیسلامیه‌کان ته‌نها له‌تیو ئەم هه‌وا و که‌شه هاوچه‌رخه‌وه نه‌هاتوون، ویزدانی رو‌شنبیریان ته‌نها ئەم میژووه هاوچه‌رخه دروستینه‌کردوه، ئەوان له‌که‌له‌پووری ئیسلامدا ده‌یان وینه و نموونه و ئەزموونی خوینین ده‌ناسن که رو‌حی به‌کارهینانی توندوتیژیان له‌لا به‌هه‌تر ده‌کاته‌وه و به‌فۆرمی هه‌تجگار ناشیرنی به‌کارهینانی توندوتیژیان ئاشناده‌کات. با چه‌ند نموونه‌یه‌ک له‌و میژووه خوینینه‌وه به‌پینیه‌وه

نووسه‌ری میسرى ئیمام عدالفتح ئیمام له‌کتیبه‌ی زۆر نایابدا به‌ناوی «سته‌مگه‌ر» هوه و له‌به‌شیکدا به‌ناوی «سته‌مگه‌ر له‌به‌رگی دیندا» هه‌ندیک رووداو مان بۆ ده‌گه‌یتره‌وه که راده‌ی توندوتیژییوونی سته‌مگه‌ره موسلمانه‌کانمان نیشانئه‌دات. با سه‌رنجده‌ینه ئەم چه‌ند نموونه‌یه:

ئەبول‌عه‌باسی سه‌فاح، دامه‌زێنه‌ری ده‌وله‌تى عه‌باسی، که دێته سه‌ر حوکم یه‌کێک له‌و کارانه‌ی له‌سه‌ره‌تادا ئەنجامیئه‌دات هه‌ل‌دانه‌وه‌ی گۆری خه‌لیفه ئەمه‌وییه‌کان و دهره‌ینانی ته‌رمه‌کانیانه له‌گۆره‌کانیان، دواتر هه‌لواسینی ئیسقانه‌کانیانه له‌شوینه‌ گه‌شتیه‌کاندا و دوای ئەوه‌ش سوتاندنیان و ئینجا بلاکوورده‌وه‌یانه به‌هه‌ودا. (خوینەر ده‌توانه‌ت ئەم نموونه‌یه به‌نموونه‌ی هه‌ل‌دانه‌وه‌ی گۆری پیاوه ئاینیه‌کانی ناوچه‌ی ته‌ویله و بیاره له‌لایه‌ن جوندول ئیسلامه‌وه، به‌راوردبکات)

سه‌ره‌رای ئەو کاره‌ی سه‌ره‌وه سه‌فاح ژماره‌یه‌کی زۆری له‌ئمه‌وییه‌ کۆنه‌کان ده‌کوژیت و دوایی ئەیانپه‌چیت له‌سفره‌یه‌که‌وه و ده‌سته‌کات به‌نانخواردن له‌سه‌ر

تەرمەكانيان، ھەندىكىيان لە ژىر سفرەكەدا ھىشتا نەمردوون و دەنالىن و دەجولئەنەو بەلام ئەو بەردەوام دەبىت لە نانخواردندا .

يەككە لە سەرکردەكانى لەشكرى عەباسى كە دەچىتە ناو دىمەشق و داگىرىدەكات، بە سەربازەكانى دەلەت كە بۆ ماوەى سەئەت بۆيان ھەيە خەلكى شارەكە بكوژن، بۆ ماوەى ھەفتا رۆژيش مزگەوتەكەى دىمەشقىش دەكاتە تەويلەى و لاخ و حوشترەكانى .

روداوى كوشتنى (ئىبن موقەفەع) یش نموونەيەكى دىكەى بەكارھىنانى توندوتىژىيە لە مېژووى ئىسلامدا كە سادىيەتتىكى گەورەى لىدەبارىت . ئىبن موقەفەع خويندەوارىكى گەورەى سەردەمەكەى خۆى بوو و شارەزايىيەكى باشى لە كولتورى يونانى و عەرەبى و فارسىدا ھەبوو و بەشكى گرنكى كىتەبەكانى ئەرسىتۆى بۆ عەرەبى وەرگىراو . ئەم پىاوھە كىتەبىك دەنوسىت و دەنيرىت بۆ ئەو جەغفەرى مەنسور كە تىيدا ئامۆژگارى مەنسور دەكات چۆن حوكمبكات و چۆن خۆراسان و عىراق و شام بەرپۆھببات . مەنسور خۆى لەھەموو نەسىحەت و ئامۆژگارىيەك بەگەورەتر دەزانىت و لەم كارەى ئىبن موقەفەع تورەدەبى . چونكە ئىبن موقەفەع لە بەسرە دەژيا، مەنسور ھەوال دەنيرىت بۆ والى بەسرە كە ئىبن موقەفەع بكوژىت . والىش بە پىلاننىك ئەم رۆشنىبىرە داووت دەكات، كاتىك ئىبن موقەفەع دەگاتە كۆشكى والى دەبىنىت تەنورىك داخروھ . پاسەوانەكان كە ئىبن موقەفەع دەبىن دەيگرن، ھەرچارەى پارچەيەك لە لەشى دەكەنەو و بەبەرچاوى خۆيەو فرىئەدەنە ناو تەنورە داخراوھوكەو، تا دەمرىت .

۹. لەنىوان ماركس و نەبول عەباسى سەفاحدا

بە كورتى توندوتىژى ھىزە ئوسولییەكانى ئەمرۆ لەيەككاتدا لەنىو كۆمەلەك بۆچوون و ئەزموون و تىروانىنى نویدا و لەنىو كۆمەلەك نموونە و ئەزموونى كەلەپورىي و مېژووىي كۆندا نىشتەجىيە . ئەم ھىزانە منالى سەردەم و رۆژگارنى زۆر توندوتىژ و خوينتاوى و بىدىالۆگىن، وەكچۆن چاويان لەھەندىك ئايدىالى پىشىن و وینەى باوكى ترادىسىۆنى و دىنىيە كە ئەوانىش لەناو توندوتىژى فىزىيائى و رەمزىدا نووقمەن . تىروانىنىيان بەرامبەر بە توندوتىژى لەسەرىكەوھە رىژىراوھى تىروانىنى ئەو تىز و تىورە و فەلسەفە ھاوچەرخانەيە كە سالانىكى

دریژ له فهزای سیاسی و کولتووری ناوچه کهدا ئاماده بوون، له سه ریکی دیکه وه له دایکبووی لیکدانه وه و خویندنه وه و وهرگرتنی کۆمه لیک چه مک و ئەزموون و تیروانینی ناو میژووی ئیسلامن. ئەم دوو ئەزموونه له ساتیکی میژویی پر قهیراناویدا، به یه کدی تیکه لده بن و ئەو جیهانه تۆقینه ره دروستده کهن که به زمانی خوین و مه رگ و بیژی به رامبه ر به ژیان ئەدویت. ئەوهشی تیرووری به ئاستیکی تۆقینه ر که یاندوه بلاو بوونه وهی ئاسان و به رفراوانی ته کنۆلۆژیای کوشتنه. قایشی پرکراو له دینامیت، داهینراویکی ته کنۆلۆژی تازیه و سی سالیک له مه وه به له ئارادا نه یوو. هه موو ئەمانه ش ره وگه به کیان، سیاق، دروستکردوه که تیدا دین به ره به ریتین ساته وه خته کانی خۆی بژی، به ره به ریه تیک که له سه ر تیکه لکردنیککی ناشیرینی به ره به ریه تی ته کنۆلۆژیا و به ره به ریه تی خه یالگه ی ئاینی ده ژی.

ئه وهی ئەم خه ره ندی توندووتیژی به قوولتر ده کاته وه ئەو کۆمه له ئەزموونه سیاسییه نوێیه ناوچه کهن که سه رتا پا نووقمی ناو به کاره تینانیککی توند ره وی توندووتیژین له وانه ئەزموونی ناسیۆنالیزم و ئیمپریالیزم، ئەزموونی سۆسیالیزم و فاشیزم و نازیزم و به عسیزم و کهمالیزم و ناسریزم که هه ره به کتکیان پێیه کی له ناو ته کنۆلۆژیای له ناو بردنی هاوچه رخ و نویدایه و پێیه که ی دیکه یان له ناو ئەو ریباز و بۆچوونه دینی و فیکری و ئایدیۆلۆژیانه دایه که توانایه کی گه وه ره و هه مه لایه نیان هه یه له به شه ی تانکردنی ناحه زه کانی خۆیاندا و له سه ندنه وه ی سیفه تی ئینسانبوون و لیان و دوا جار به خشین سیفه ره یه ته به خود بۆ کوشتن و له ناو بردنی ئەویدی.

کۆمه لناسی سکۆتله ندی جیل ئیلیۆت له کتیبیکدا که له سالی ۱۹۷۲ نووسیویه تی باس له وه ده کات که له سالی ۱۹۰۰ هوه تا سالی ۱۹۷۲ زیاده له ۱۱۰ ملیۆن ئینسان به ده سه تی ئینسان کوژراون. له دوا ی سالی ۱۹۷۲ شه وه تا روودا وه که ی هه ولپر توندووتیژی رانه وه ستاوه، به لکو ژماره ی قوربانیا نی توندووتیژی ده یان ملیۆن زیاده کردوه و تا ئیستاش له زیاده بووندا یه. سایکۆلۆژی به ناو بانگ ولیم جیمس وینه یه کی ته لخمان ده رباره ی میژووی مرۆفایه تی ئەداتی و سه رتا پای میژوو به «حه مامی خوین» له قه له م ئەدات.

له کۆتا یدا چه ند ئیراده یه کی سیاسی و سه ربازی و ئەمنی پێویسته بۆ

وه لآمدانه وهی ئەو گروپانهی گۆگۆزی وهک کۆکۆزیه که هی ههولێر ئەجامئەدەن، چەند گرنه تۆری رێکخستن و یارمەتی و خۆشاردنه وهی ئەو هێزه تیرۆریستانه ئاشکرا بکرین و بگيرين و سزا بدريين، ئەوهندهش گرنه کولتووری سیاسی و کۆمه لایه تی بالادهست لهو چه مک و بۆچوون و دیدانه پاکبکهینه وه که توندوتیژی بهر هه مده هین. ئەم ئەرکه یان له و ی په که میان ستراتیژیتەر و قورستره. بنیادنانی ئیرادهیه کی رۆشنییری رهنه گر و ئیرادهیه کی فه رهنگی کراوه و ئیرادهیه کی سیاسی دیالۆگەر، که زمان و توانای گفتوگۆکردن له تاریکترین و بیزمانترین سوچ و قوربانه کانی کۆمه لگای ئیمه دا پچینیت، په کی له وه لآمه هه ره راسته کانه به رووداوه که ی ههولێر.

رۆژنامە نووسانى كوردستان لە نىوان ھيزب و كۆمەلگادا

١- سەرھانا

ئەم ووتارە تەرخانە بۆ لىدوان لە كۆمەلگە ئىك لە كىشەكانى رۆژنامەگەرىيە لە كوردستانى ئەم دەيهى دواييدا . بۆ ئەم مەبەستەش بە رووداويك دەستپىدەكات كە تواناي ئاشكراکردنى زياد لە رەھەندىك لە رەھەندەكانى ئەو كىشانەى ھەيه و لەھەمانكاتدا دەتوانىت ئاسۆيەكى تايبەت بۆ كۆمەلگە گۆرانكارى گرنگ دەستنيشانىكات . لە راستيدا گۆرانكارى لە كايەى رۆژنامەگەرىيە لە كوردستاندا دەبىت فرەلايەنەبىت ، لەسەرىكەو ھەيه كايەى رۆژنامەگەرىيە خۆى وەك كايەيەكى سەربەخۆ پىويستى بە تازەبوونەو ھەيه . لەسەرىكى دىكەو ھەيه ئەو پەيوەنديانەى لە نىوان رۆژنامەگەرى و كۆمەلگەى كورديدا دروستبوو پىوسىتيان بە پىداچوونەو ھەيهكى رىشەيى ھەيه و لەمەش گرنگتر ئەو پەيوەنديانەى كە رۆژنامەگەرىيە وەك كايە و رۆژنامەگەران وەك تاكەكەس بە نوخبەى سياسى دەسەلاتدارو ھە لە كوردستاندا گرێدەدەن ، پىويستيان بە گۆرانكارىيەكى قوول و ھەمەلايەن ھەيه .

٢- رووداويكى پىر مانا

لە ژمارە (٥)ى رۆژنامەى «پاي گشتى»دا ، كە مەم بورھان قانيع سەرنووسەريەتى ، ھەوائىك بۆلۆدەبىتەو ھەيوە گوايە توركيە دەستىگرتوو ھەسەر ٢١٥ ملىون دۆلارى پارتى ديموكراتى كوردستاندا ، بەپىي ئەو ھەوالە ئەم پارەيە بە كاك عارف تەيفورى ئەندامى مەكتەبى سياسى پارتى ديموكراتى كوردستان بوو و ويستويەتى بىبات بۆ ئەوروپا و لەوئى بىخاتە بانكەو .

پارتى ديموكراتى كوردستان ئەم ھەوالە بەدرۆدەخاتەو و دواى ئەويش رۆژنامەى «پاي گشتى» ناپراستى ھەوالەكە دەسەلمىنى و داواى لىبوردينىش لە پارتى دەكات . بەلام لەگەل ئەو ھەشدا دادگاي ھەولتير بە نووسراويكى رەسمى

سه‌رنووسه‌ری رۆژنامه‌ی رای گشتی بۆ هه‌ولپێر بانگه‌کات و هۆی بانگکردنه‌که‌ش بۆ شکاتیک ده‌گه‌رپته‌وه که کاک عارف ته‌یفور له مه‌م بورهان قانعی کردوه و به‌ بڵاکوردنه‌وه‌ی هه‌والی ناراست و زړاندنی ناوبانگی شه‌خسی و سوکایه‌تیکردن به‌ پارته‌ی، تاوانباریکردوه. مه‌م له سلیمانییه‌وه ده‌چیت بۆ هه‌ولپێر و ده‌گاته دادگا، به‌لام داوه‌ری لیکۆلینه‌وه‌وه رازینابیت به‌ که‌فاله‌ت مه‌م به‌ره‌لابکات و بریاری شه‌ش رۆژ زیاندا‌نکردنی بۆ ده‌رده‌کات. دوا‌ی ته‌واوبوونی شه‌ش رۆژه‌که هه‌مان داوه‌ر دوا‌زده رۆژی دیکه‌ی بۆ تازه‌ده‌کاته‌وه و دوا‌ی ئه‌ویش شه‌ش رۆژی دیکه‌ی ده‌خاته سه‌ر تا ده‌گاته ۲۴ رۆژ. له‌و ماوه‌یه‌شدا داوه‌ره‌که به‌ پاشکاو‌ی به‌ پارێزه‌ره‌که‌ی مه‌م ده‌لێت که به‌بێ هینانی نامه‌ی تایبه‌ت له‌ کاک عارفه‌وه مه‌م به‌رنادات. بۆ ماوه‌ی زیاد له‌ دوو هه‌فته‌ش هه‌موو په‌یوه‌ندیه‌ک له‌نیوان مه‌م و خیزان و که‌سوکار و ناسراوه‌کانیدا یاساغ ده‌بیت و ناهیلن له‌کاتی سه‌ردانی هه‌فته‌انه‌ی زیندانییه‌کاندا سه‌ردانی بکریته‌. مه‌سه‌له‌ی سه‌رلێدان و بینینی‌شی هه‌ر پێویستی به‌ رازیبوونی کاک عارف ده‌بێ و یه‌که‌م سه‌ردانی ئه‌م رۆژنامه‌نووسه‌ گیراوه له‌ پێگای کاغه‌زێکی تایبه‌تی سکریتره‌که‌ی کاک عارف ته‌یفور هه‌ ئه‌نجامه‌دریته‌. کاک عارف داوا‌ی ناوی ئه‌و سه‌رچاوه‌یه له مه‌م ده‌کات که له هه‌ولپێره‌وه هه‌واله‌که‌ی بۆ سلیمانی نارده‌، هه‌شتنه‌وه‌ی مه‌میش له‌ زیندانا‌دا به‌و هیوا‌یه‌بووه که ناوی ئه‌و سه‌رچاوه‌یه ئاشکرا‌بکات.

دوا‌جار دوا‌ی تیکه‌وتنی کۆمه‌لێک که‌سایه‌تی ناسراوه‌، کاک عارف بریاری به‌ربوونی ئه‌م رۆژنامه‌نووسه‌ ئه‌دات. به‌لام مه‌رجه‌یک بۆ کاکه مه‌م داده‌نیت بۆ به‌ردانی که‌ بریتییه له‌ نووسینی نامه‌یه‌ک تیا‌یدا داوا‌ی په‌شیمانبوونه‌وه و لێبوردن له‌ کاک عارف بکات، مه‌م نامه‌یه‌ک ده‌نوسیت و کاک عارف به‌دلی ناییت، بۆیه‌ ناچار نامه‌یه‌کی دیکه‌ ده‌نوسیت. دوا‌ی قبوولکردنی نامه‌ی دووه‌می مه‌م له‌لایه‌ن کاک عارفه‌وه ئیدی حا‌کمه‌که مه‌م به‌ که‌فاله‌ت به‌رده‌دات تا رۆژی داوه‌ریک‌ردن.

ده‌کریت چه‌ند ئاستی‌کی گرنگ له‌م رووداوه‌دا له‌یه‌کدی جیا‌بکه‌ینه‌وه و به‌مشپوهیه‌ ریزیان بکه‌ین:

یه‌که‌م: ئاستی ده‌ستنی‌شانکردنی چیه‌تی کاری رۆژنامه‌نووسی و ئه‌رکی رۆژنامه‌نووس و مه‌سه‌له‌ی په‌یوه‌ندی نیوان هه‌وال و ئاشکرا‌بوون.

دووهەم: ئاستى ئەو پەيوەندىيەى كە رۆژنامەنووس و سىياسى، رۆژنامەنووسىي و حىزب لە كوردستاندا بەيەكديەوە گرێدەدات.

ئاستى سېهەم: لێدوانە لە چەمكى «حوكمى ياسا» و وردبەوونەوەيە لەو پەيوەندىيەى دادگاكانى كوردستان بە حىزب و سىياسىيەكانى كورد و رۆژنامەنووسانەوە گرێدەدات.

۳. هەندىك راستى سادە

يەكێك لە بەلگەنەويستە هەرە سادەكانى ژيانى ديموكراسىيانە ئەو راستىيەيە كە بەبى رۆژنامەنووسى سەربەخۆ و پەخنەيى و پشكەنەر، كە ئازادى گەران و پشكەنەر و چاوديرىكردنى هەبىت، بەبى رۆژنامەگەريەك لە دوورىيەكى تايبەتەوە لە رووداوەكان بىروانىت و بابەتییانە و بویرانە شتەكان باسبكات، بەبى ناوەندىكى سىياسى و سىستەمىكى كولتوورى و پێكهايتىكى كۆمەلایەتى كە ئامادەبىت بدووت و بەئاشكرایى باسى كىشە و گرفت و توانا و هیز و نەخۆشى و لاوازیيەكانى بكات. واتە بەبى ئامادەگى كۆى ئەو شتانەى سەرەوە ناتوانن باس لە ديموكراسىيەت و سىستەمى ديموكراسى بكەن. بوونى ئەم مەسەلانە ئەلف و باى ديموكراسىيەت و هەنگاوى هەرە سادە و هەرە سەرەتايى بنیادنان و پتەكوردن و پاراستنى سىستەمىكەن بە خۆى بلۆت ديموكراس.

رۆژنامەنووس بوونەوهرىكە رۆلێكى گەرنى دەبىنیت لە دامەزراندنى پاىەكانى كۆمەلگا و سىستەمىكى سىياسى و كولتوورىدا بویریت باسى خۆى و كىشە و گرفت و مژدە و نەهامەتییەكانى بكات. رۆژنامەنووسى راستەقینە بوونەوهرىكە قسەكەر، لە رۆتێ قسەكانىشەوە هەولێ ئەو ئەدات ئەو كۆمەلگا و ناوەندە كولتوورى و سىياسىيەى تىیدا دەژى ناچار بە قسەكردن بكات تا بزانریت چى لە خەيال و هەست و وىستى ئەو هیزانەدا ئامادەيە كە لەو كۆمەلگایەدا دەژین. قسەكردنى رۆژنامەنووس كۆمەلێك ئەركى گەرنى جىبەجىدەكەت كە پشتگوێخستنیان نەك تەنها زيانى بۆ مەسەلەى ئاشكاراىي و فرەدەنگى ديموكراسىيەت دەبىت، بەلكو زيانى بۆ چۆنىەتى مامەلەكردنى ئىنسان و مەسەلەى ریزدانان بۆ بەها ئىنسانىيەكانىش دەبى. قىرۆقەپكردنى رۆژنامەنووس و بىدەنگبوونى رۆژنامەگەرى ئەگەرى سوکايەتیکردن بە ئىنسان و كۆمەلگا و

بهها ئینسانییهکان گه ورده کات. ئەو کۆمه لگایه ی رۆژنامه نووسانی بیدهنگن کۆمه لگایه که نه خۆی دهناسیت نه جیهان و نه ئەو هیزانه ی که تپیدا ئامادهن. من لیتره دا و به مه بهستی روونکردنه وه ی ئه رکه کانی رۆژنامه نووسێکی قسه که ر هیمایه کی خیرا به سیان له و ئه رکه گرنگانه ده که م که جێبه جێنه کردنیان زیانی سیاسی و کۆمه لایه تی و کولتووری گه وره یان لیده که ویتته وه:

کاری سه ره کی رۆژنامه نووس بریتییه له به ره مه هیان و دۆزینه وه و بلا کوردنه وه ی زانیاری، به لام زانیاری راسته قینه و متمانه پیکرا و هه مه جوړ ده باره ی ئەو شتانه ی له کۆمه لگادا رووده دن. بلا کوردنه وه ی زانیاریش مانای ئاشکرا کردن و به گشتیکردن و مه ره خه سکردنی ئەو زانیاریانه بۆ به رده می هه مو ئەو تاکه که س وگروه و هیز و لایه نه جیاوازانه ی له کۆمه لگادا ئاماده ن و به سه ریه که وه ژیا نی گشتی ئەو کۆمه لگایه به رپۆده به بن. ته نها له رپگای ئاشکرا بوونی زانیارییه وه هیزه جیاوازه کانی کۆمه لگایه که ده توانن بزانیان چی له و کۆمه لگایه دا رووده دات و چۆن و به چ ئاراسته یه که دا مه سه له کان گه شه ده که ن.

ئه رکی دووه می رۆژنامه نووس بریتییه له خستنه روو و نیشاندانی کۆی ئەو راو بۆچوون و دید و وینا کردن و چاوه روانییه جیاواز و ناکۆکانه ی له کۆمه لگادا ئاماده ن، به خشی نی هه لی بلا بوونه وه و ئاشکرا بوون به هه ریه کی له و شتانه ش. مه به ست له م کاره ش ئەوه یه هه م کۆمه لگا وه ک گشتیک و هه م هیزه جیاوازه کانی ئەو کۆمه لگایه وه که به شی تاییه ت له وه ئاگادا ریکرینه وه که خه لکی جیاوازی ئەو ولاته چۆن بیر له و کیشه و مه سه له و رووداوانه ده که نه وه که رووبه روویان ده بنه وه، چیان ده باره ده لێن و چۆن وینایان ده که ن و چ دیدیکیان بۆ چاره سه رکردنیان هه یه و چاره روانی چیش ده که ن.

کاری سه یه می رۆژنامه نووس بریتییه له به رپا کردن و خستنه وه ی کۆمه لیک لیدوان و دیالۆک و کی به رکی فیکی ئاشکرا. مه به ست له م ئه رکه ش دامرکاندنه وه و هیمنکردنه وه ی ئەو جیاوازییه ئایدیۆلۆژی و فیکی و سیاسییانه یه که له ئارادان و گۆرینی «توندوتیژی فیزیکی» و مادیی ئەو هیزانه یه بۆ «توندوتیژی ره می» به مانایه کی دیکه ئه رکی رۆژنامه نووس ئەوه یه کاریکبکات که هیزه سیاسی و کۆمه لایه تی و ئاینی و کولتوورییه جیاوازه کان

باتى ئەۋەدى فېشەك بەيەكدىيەۋە بىنن، ووشە و فېكر و بۆچوون و چەمك و
 افەكردن و لىكدانەۋە بەيەكەۋە بىنن، لەباتى ئەۋەدى لەسەر لوتكەى شاخ و ناو
 سار و پەناى گوندەكاندا توندوتىژانە بەگژيەككىدا بچنەۋە، لەسەر لاپەرەى
 رۆژنامەكان مەملانتيكەن.

بېگومان جېبەجېكردى ئەۋ ئەركانە كارىكى ئاسان نىيە، بەرھەمەيتان و
 زىنەۋە و بلاكوردنەۋەى زانىارى مەسەلەيەكە تەنھا و ابەستەى بەقسەھاتنى
 رۆژنامەنووس نىيە، بەلكو پىويستى بە كۆمەلگەك مەرجى تايبەتى دىكەش ھەيە
 ە لەدەرەۋەى دەسەلاتى رۆژنامەنووس خۆيداىە. رۆژنامەنووس بۇئەۋەى بتوانىت
 نىارى دەربارەى ئەۋ رووداۋانەى لە كۆمەلگەككىدا روودەدەن دەستبەكەۋىت و
 دۇبكاتەۋە، دەبىت سەرچاۋەى جىاۋازى ھەۋالى ھەبىت، دەبىت كۆمەلگەككى و
 ۋەندىكى سىياسى و ئەخلاقى و كولتورى لەبەردەمدابىت ئامادەن بدوۋىن و
 نىارى بدانە رۆژنامەنووسان و لەرپى ئەۋانىشەۋە بە ھەموو بەشە
 جىاۋازەكانى كۆمەلگە. كۆكردنەۋە و بلاكوردنەۋەى زانىارى ئەركىكى
 ۋەلەيەتتە و پىويستى بە ھارىكارى گەمەكەرە سىياسى و كۆمەلەيەتى و
 ىلتورى و ئاينى و ھونەرىيەكان ھەيە لەگەل يەكدا و لەگەل رۆژنامەنووساندا.
 ھىچ شوپنىكى جىھاندا رۆژنامەنووسىك نادۆزىنەۋە بە تەنھا بتوانىت ھەموو
 و ھەۋال و زانىارى و باس و خواسە گىرگانە كۆكەتەۋە كە لە كۆمەلگەككىدا
 ۋەدەدەن، راستە رۆژنامەنووس دەبىت توانايەكى تايبەتى بىنن و بىستەن و
 بىنكردى ھەبىت، بەلام ئەمە بەتەنھا بەس نىيە بۇ ئاگاداربوون لە كۆى ئەۋ
 ۋداۋانەى لە كۆمەلگەككىدا روودەدەن. كۆمەلگەككى بۇئەۋەى خۆى بناسىت
 ۋىستى بە قسەكردنى كۆى ئەۋ گەمەكەرە سىياسى و كۆمەلەيەتى و
 ىلتورىيەنە ھەيە كە لە كۆمەلگەككىدا ئامادەن و رووداۋەكان دروستدەكەن.
 وقمبۋونى ئەم لايەنەنە لەناۋ كارى نەپنى و ژىرپەردەيى و شاراۋەدا
 رەنجامى خراپى دەبىت بۇ خونداسى كۆمەلگە. كۆمەلگەككىش خۆى نەناسى،
 يزانى چۆن بىرپارەكانب دەدرىن و كى دەندات و بۇ، كۆمەلگەككى بە
 رۆژنامەنووسەكانى خۆى ناكات. لەكوتىشدا رۆژنامەگىرى بۋو ھۆى شوپنى
 ۋەرپىنەكردن ئەۋا لەۋىدا بەھاكانى سىياسەت و نرخى سىياسەتمەدارانىش
 ىندار دەبىت.

لەمانەش بترازىت شارەنەوەى زانىارى پەيوەندىيەكى دوژمنكارانە لەنىوان رۆژنامەنووسان و ئەو كايە سىياسىيانەدا دروستدەكات كە بەرپرسى ئەو زانىارىانەن، لەهەمانكاتدا بىباوەرپىيەكى گەورەش لەنىوان كۆمەلگا و گەمەكەرە سىياسىيەكانى ئەو كۆمەلگايەدا دروستدەكات.

٤- رۆژنامەگەرىيى و هەوال

ئەوانەى لە بوارى رۆژنامەگەريدا لىزانن بەردەوام پى لەسەر ئەو راستىيە دادەگرن كە رۆژنامەى باش وابەستەى بوونى سەرچاوەى هەوالى باشە، لەكويدا سەرچاوەكانى هەوال باشنەبن ناكريت قسە لە بوونى رۆژنامەگەرىيەكى باش بكەين. هەندىك ئەم ديدە قوولتردەكەنەو دەلێن «بەبى بوونى سەرچاوە ناكريت قسە لە بوونى رۆژنامەگەرىيى بكەين». جا ئەگەر ئەمە سەرەتايترين پرنسىپى كاركردى رۆژنامەگەرىيى بىت و نرخ و بەهاى هەر رۆژنامەيەكيش بە رادەيەكى زۆر وابەستەى نرخ و بەهاى ئەو هەوالانەبىت كە بلاوياندەكاتەو، ئەوا لىرەدا ئەو پرسىارەى دەكرىت لەخۆمانى بكەين ئەوئەيه: ئايا سەرچاوەكانى هەوال لە كوردستاندا چىن و كىن، ئازاد و كراو و ئاشكران يان داخراو و نەئىنى و نەناسراو؟ ئايا حىزبە سىياسىيەكانى كوردستان، كە لە سەرەتاي نەوئەدەكانەو، لە كوردستاندا دەسلەتداران، ئامادەن زانىارى راستەقىنە بە رۆژنامەكانى كوردستان بدەن؟ ئايا ئەم حىزبانە چ جۆرە هەوالىك ئاشكرا دەكەن و چىش دەشارنەو؟ ئايا رۆژنامەنووسانى كوردستان دەتوانن زانىارى تەواو لە سەر رووكارە جياوازهكانى ژيانى ئابوورى و سىاسى لە كوردستاندا لە دەسلەتداران وەرگرن؟

بىگومان من لىرەدا مەوداى وەلامدانەوەى وردى هەريەكەك لەم پرسىارانە، نىيە، بەلام بۆ دەربىرىنى چەند سەرنجىكى گشتى لەسەر ئەو پرسىارانە دەگەرئىمەو بۆ ئەو كىشەيەى لە نىوان مەم بورهان قانىع و كاك عارف تەيفوردا دروستبوو. مەم وەك رۆژنامەنووسىك و كاك عارفىش وەك دەسلەتدارىكى حىزبى. بەبۆچوونى من جەوھەرى ئەم كىشەيە وابەستەى شارەنەوەى زانىارىيە گرنگەكانە لە كۆمەلگا لەلايەن حىزبەو بەتايبەتى شارەنەوەى سادەترىن زانىارىش سەبارەت بەو شتەى كە دەشئىت بە «ئابوورى حىزب» ناوونوسىكەين حىزبى كوردى لەسەر شارەنەوەى زانىارىيەكان دەژى، نەك تەنھا لە خەلكى

كوردستان به لكو له به شیکی هیجگار گه زهوی ئەندامان و ههواداره كانیشی. له م
 په وته دا په وایه بپرسین ئایا كۆمه لگای كوردی لانیکه می زانیاری راسته قینه و
 متمانپیکراوی له سه ر توانای ئابووری حیزبه بالادهسته کانی كوردستان
 له به رده ستدایه؟ ئایا ئەم حیزبانه له ۱۱ سالی پابووردودا لانی هه ره که می
 زانیاریان ده رباره ی توانا ئابوورییه کانی خو یان بو خه لکی كوردستان
 ئاشکرا کردوه؟ ئایا هیمایه کی ساده شیان به وه کردوه که چیان ده سته ده که ویت و
 چۆنی سه رف ده که ن و چیان لیه لگرتوووه؟ گرن گترین خا لیک له وه هه واله سی
 دیزیه دا که رۆژنامه ی رای گشتی بلاوی کردۆته وه و مه م بو ره ان قانیعی له سه ر
 گیراوه مه سه له ی بردنی ۲۱۵ ملین دۆلاره له لایه ن سیاسییه کی كورده وه بو
 ده ره وه ی كوردستان. ئەو پرسیا ره ی له پشتی ئەم هه واله وه ئاماده یه ئە وه یه: ئایا
 راسته پارتی دیموکراتی كوردستان له م چه ند ساله دا ئە وه نده ده وه له مه ند بو وه
 بتوانیت ئەو بره پاره گه وره یه بنی ریته ده ره وه ی كوردستان؟ ئایا سه رچا وه
 داراییه کانی ئەم حیزبه چین و چۆن؟ ئایا جگه له چه ند که سیکی بچو کی نا و
 حیزب، که هه ولی ته وا وه تی شار دنه وه ی هه ر زانیاریه که له سه ر ئابووری حیزب
 ئە دن، که سی دی ده زانیت ئەم ئابوورییه چۆن ریک خرا وه و چۆن به رتوه ده چیت؟
 بو ئە وه ی وه لامی ئەم پرسیا رانه بده ی نه وه ده بیت بچینه نا و ئەو جه نگه له
 تاریکه وه که ناوی توانا ئابوورییه کانی حیزبه له كوردستاندا، جه نگه لیک که له
 دوا ی راپه رینه وه تا ئیستا ساده ترین زانیاری متمانه پیکراوی به كۆمه لگای
 كوردی نیشان نه درا وه. هه ر رۆژنامه نوو سیکیش بیه ویت سه ر قالی ئەم
 مه سه له یه بیت، که بیگومان مه سه له یکی هیجگار گرن گه، و بیه ویت وه لامی کی
 دوور له درۆ و پرو پا گه نده کردن به م پرسیا ره بداته وه، ده بیت زانیاری راسته قینه
 و جیی متمانه ی له سه ر دا هاتی حیزبه سیاسییه کانی كوردستان و هه ردو و
 حکومه ته که له به رده ستداییت. ده بیت بزانیته بری ئەو پارانه ی که ده ستی حیزب
 ده که ویت چه نده و بری ئە وه ی که خه رجه ده کریته چه نده، چی ده دریته به حکومه ت
 و چی ده چیته ده غیله کانی حیزبه وه و چیش له وه ده کریته که ده مینیته وه، چی له
 كوردستاندا ده هی لدریته وه و چی لیده چیت بو ده ره وه ی كوردستان و به ناوی کی
 و کام که س و لایه نیکه وه هه لده گیرین؟ زانیی ئەم زانیاریانه، که زانیان مافی
 هه موو که سیکه له كوردستاندا بژی، پتویستی به سیستمی کی سیاسی هیه
 له سه ر نه ینی و کاری ژیر په رده یی و شار دنه وه ی شته کان نه زی، پتویستی به

ئاشكرایی و شهفافیەت و بلاكوردنەوہی زانیاری بەردەوام لەسەر چۆنیەتی كارکردنی ئەو ئابوورییە تاریكە ھەییە كە حیزب لە كوردستاندا بەرپۆھیدەبات.

ئاشكرایە نەك تەنھا رۆژنامەنووسان، بەلكو زۆربەیی ھەرە زۆری خەلكی كوردستان ئەو راستییە سادەییە دەزانن كە لانیکەمی شهفافیەتی ئابووری لە كوردستاندا بوونی نییە و ھیچ رەھەندیکی ئەو ئابوورییە بۆ نوخبەیی دەرەوہی دەسەلاتدارانی حیزب ئاشكرانییە. دەزگا و لایەنك نادۆزینەوہ بتوانیت سادەترین پرسیار دەربارەیی ئەم ئابوورییە بكات و بیەویت لانیکەمی نەپنییەکانی ئاشكرابیت. مادامەکی حیزن نایەویت ھیچ لایەنکی ئەم مەسەلانە ئاشكرابین، بۆیە ھەر پرسیارك لەم بارەییەوہ دەبیت بە مەزەنە و لامبدرینەوہ، نەك ئامار و ژمارە و حساباتی باوهرپیتكراو قسەبکەن. كە مەزەنە و خەیاڵیش قسەیانكرد ئەو كات ئەوہی ووندەبیت راستییە، كە راستیش وونبوو تۆمەت و یەكدی تاوانباركردن بالادەستدەبن. لە راستیدا حیزبە سیاسییەکانی كوردستان بەجۆرێك ئابووری و زانیاری ئابووریان مۆنۆپۆلكردوہ ھەر جۆرە پرسیاركردنك دەربارەیی ئەو ئابوورییە، چەند سادەش بیت، كیشەیی گەورە بۆ كەسی پرسیاركەر دروستدەكات. رەگە قوولەكانی ئەو كیشەییە سەرەوہ لەم تاریكسانە ناشیرینەدایە كە عەقڵیەتییكی فیودالی بەرپۆھیدەبات.

بێگومان لە ھەموو دنیادا سیستەمییكی دیموكراسی نادۆزینەوہ كەنالە ئابوورییەکانی ئاشكرانەبیت، نەك تەنھا كەنالە ئابوورییەکانی حیزب و حكومەت و دەزگا رەسمییەكان، بەلكو كەنەلی كۆمپانیا و كەرت و ھیزە ئابوورییە تایبەتەكانیش. نەك ھەر ئەمە بەلكو یەكێك لە كۆلەكە گرنگەکانی دیموكراسیەت جیاكردنەوہی كایەیی ئابووری و كایەیی سیاسەتە لە یەكدی، یەكەمین وانەیی دیموكراسیەت پێماندەئیت ئەو كەسەیی كە بریاری سیاسی لە دەستە نابیت ھەمان ئەو كەسە بیت كە بریاری ئابوورییە لە دەستە. ئەو كەسەیی كە سیاسەت بەرپۆھدەبات ئەو كەسە نییە كە بازاریش بەرپۆھدەبات، ھەر كەس و لایەن و ھیزكیش ھەولێ كۆكردنەوہی ئەم دوو دەسەلانە لە یەكە یەكەدا بدات، جگە لە دیکتاتۆریەت و تۆتالیتاریزم ھیچی دیمان پێشكەش ناكات.

سەرەرای ئەوانەش لە ولاتیكی دیموكراسدا ھەموو كەسێك دەتوانیت بزائیت داھاتی نەتەوہیی، خەرجی نەتەوہیی و دەولەمەندی و ھەژاری دەولەت و كۆمەلگا

و ھىزە كۆمەلەيە تىيەكان چەندن، سالانەش ھەموو كۆمپانىيەكان حىساباتى دەسكەوت و زىانەكانيان بە ئاشكرائى بلاۋدەكەنەو، سەرچاۋەى داھاتى حىزبەكان چىيە و چىيان ھەيە و چۆنيان دەستكەوتو ئاشكرائە و ھەركەس بىەوئە دەتوانئەت بە ئاسانى دەستىبەكەوئەت. لە كوردستاندا ئەگەرچى حىزبە سىياسىيەكان شەورۆژ باس لە ئەزمونە ديموكراسىيە خۆمالييەكە دەكەن كەچى ھىچ يەكئەك لەم مەسەلە گرنگانە لەئارادا نىن، كەس نازانئەت دەسكەوت و تواناى ئابورى ئەو سەركرەدە و سىياسىيە بەرئىزانە چەندە و چۆنە كە دەسائەك لەمەوبەر خاۋنى ھىچ نەبوون؟ ئەگەرچى حىزب تەنھا لەرئىگائى ئەم ئاشكرابوون و كراۋەيىيەو دەتوانئەت لەبەردەمى ھەموواندا خاۋەنى گوتارئەكى باۋەرپىكراۋبئەت و تەنھا ئەم ئاشكرابوونەشە دەتوانئەت بە كۆمەلگا ئەو ھەستە بىەخشئەت كە خاۋەنى ھىز و توانا و قوورسايىيەكى تايبەتە و دەتوانئەت چاۋدئەرى دەسەلاتدارەكانى بكات و نەھئەلئەت ۋەك فېودالئەكى مۆدئەرن ھەئسوكەوتبەكەن و بئى ھىچ چاۋدئەرى و سانسۆرئەك و چۆنيان بوئەت دەست بە دەخىلەكانياندا بكن و سامانى نەتەۋەيى بە وىستى خۆيان خەرچبەكەن. دواى زىاد لە ۱۱ سال دەسەلاتدارئەتى كوردى ئەو پۆژگارە بەسەرچوو متمانەى خەلك تەنھا بە ژمارەى شەھىدەكانت بكرئەت، ئەمپۆكە حىزبە بالادەستەكانى كوردستان بە لۆژىكى دەۋلەت لەگەل خەلكدا مامەلەدەكان، لۆژىكى دەۋلەتئەش بوئەۋەى نەبئەتە لۆژىكىكى تۆتالئەتئەر و دىكتاتورى دەبئەت لانى كەمى شەفافیەتى ھەبئەت و خەلك بزائن ئەو دەۋلەتە خەرىكى چىيە و چۆن ئەو ۋلاتە بەرئەۋەدەبات و دەزگاش ھەبئەت كە لادان و گەندەلەيەكان موھاسەبەبكات. لەراستیدا دەسەلاتدارانى ئەمپۆكەى كوردستان چىدى لە دىدى خەلكدا پئىشمەرگەكانى دوىنى نىن، بەلكو دەسەلاتدارانى خاۋەن لەشكر و دەزگا و سەرمايەى تايبەتن. لە دۆخىكى لەو بابەتەشدا ئەۋەى متمانەى خەلك دەباتەۋە ئەو ھىزەيە كە ئاشكرائە و بە ئاشكرائى ژيانى خۆى و چۆنەتى بەرئەۋەبەردنى دەۋلەت نىشانئەدات. ئەو ھىزە كۆمەلەيە تىيەش كە حىزب دەتوانئەت لەرئىگايانەۋە ئەم ئاشكرائەكارىيە ئەنجامبەدات پۆژنامەنووسان.

لەدۆخى نەبوونى سادەترىن زانىارىدا لەسەر ئەو مەسەلانەى لەسەرەۋە ھىمامان پئىكردن و لەدۆخى قروقەپكردنى تەۋاۋەتى حىزبدا لە داھات و دەسكەوت و توانا ئابورىيەكانى، تاقە رىئەگايەك لەبەردەم پۆژنامەنووساندا

بمئینتتهوه گوپهه لڅستنه بۆ ئه وهه والانهی له ریځگای کهنا له نهیئنی و سه رچاوه نه ناسراوه کانه وه بلاوده بڼه وه. ئه مهش ئه گه ری بلا کوردنه وهی زانیاری ناراست و هه لبه ستر او و پروپاگه نده نامیز و ئه گه ری تیځچوونی ته وا وه تی په یوهندی نیوان سیاسی و رۆژنامه نووسان گه وره ده کات.

رۆژنامه نووسی راسته قینه له هه ر شویننکی دنیادا بژی سه رقالی چاودیری کردن و تیبینیکردن و ئاشکراکردنی هه لسوکه وت و ئاکاری ئه و لایه نه به هیز و ده سه لاتدارانه یه که پر یاردانی کۆمه لایه تی و سیاسی و ئابووریان له ژیرده ستدایه. له کوئی ده سه لات هه بیته ده بیته له ویدا رۆژنامه نووسیک هه بیته چاودیری ئه و ده سه لات هه کات، له کویش رۆژنامه گه رییه کی پیگه یشتوو هه بوو مانای ئه وهی ده سه لاتیک پیگه یشتوو هه یه که ئامادیه چاودیری بکریته.

مانا قووله کانی رۆژنامه گه ریش له وه دایه که رۆلی ئه و ئامرازه ببینیت که به هۆیه وه کۆمه لگا چاودیری ده سه لاتدارانی بکات، مانا دیموکراسیه کانی ده سه لاتیش له وه دایه که به کۆمه لگا کۆمه لیک ئامراز بیه خشیته به هۆیه وه چاودیری بکریته. ده سه لاتداریکیش بیه ویت دیموکراس و دادپه روهر و خاوه ن ئاینده بیته، ده بیته بڼه ماکانی ئه و ده سه لاتیهی دروستیکردوه له دۆخی ئاشکراییه کی به رده و امدا بژی. شار دڼه وهی زانیاری و ریگرتن به بلاو بوونه وهی زانیاری به ربه سته یکی گه وره ن له به رده م بنیادنانی کۆمه لگایه کی کراوه دا که دیموکراسیه ت بناغه که بیته.

نه بوونی ئاشکرای کی شه ی نه بوونی متمانه و بیباوه ری دروستده کات، هه م سیاسیه کان له کاری رۆژنامه نووسان به دگومان ده بن و هه م رۆژنامه نووسانیش له ئاکاری سیاسیه کان سه د دل، نه ک ته نها دوو دل. ئه و کی شه یه ی له نیوان مه م بو ره ان قانیه و کاک عارف ته یفورد ا دروستبووه له م هاوکی شه یه به ده ر نییه. گه ر له ۱۱ سالی رابووردودا ده فته ری حیساباته کانی حیزب کراوه بووایه و خه لک له وه ئاگادار بوونایه حیزب چی هه یه و چی نییه، ئه و کات بلا کوردنه وهی هه والیک له و بابته ئه و نرخه ی نه ده بوو و ئه و کی شه یه شی له نیوان ئه و رۆژنامه نووس و سیاسیه دا نه ده خسته وه. خودی ئه م کی شه یه واده کات ناچار بین له چۆنیه تی کارکردنی ئه و سیسته م رۆژنامه گه رییه بدوین که حیزب له ۱۱ سالی رابووردودا بۆ شار دڼه وه و ئاشکرانه کردنی

زانپاری له کوردستاندا دروستیکردوه و لهو دهره نجامانهش بدوئین که ئەم سیستمه بۆ رۆژنامه گهریی سهر به خۆ دروستیانده کات.

•• کیشی مامه له کردنی رۆژنامه نووس وهک فهرمانبهری حیزب

له لاپه ره کانی پيشوودا باسمان له کيشه ی ئاشکرانه کردن و شارندنه وهی زانپاری کرد و له وه دواین که «ئابوری حیزب» جهنگه لیکێ تاریک و سه رزه مینیکێ نه ناسراوه. ئەوه شمان ووت که له دۆخیکێ له و بابه تدا رۆژنامه نووس بۆ به دهسته یانانی زانپاری ناچاره گوێ بۆ سه رچاوه ی نه ینی و شاراهه راگریت. ئەمهش هه م له ئیستادا کیشه ی دورستکردوه و هه م له ئاینده شدا کیشه ی دی دروستده کات. با ئیستا سه رنجبده ی نه ئەو په یوه ندیانه ی که رۆژنامه نووس و حیزب له کوردستاندا به یه کدیوه گریده ت.

له رۆژی له دایکبوونییه وه، رۆژنامه نووس بوونه وریکه شوینی سه رنجی سیاسه تمه دار و ده سه لاتداران. هه م له سیستمه دیموکراسییه کاندا و هه م له سیستمه ده سه لاتگه ر و دیکتاتۆری و تۆتالیتیره کاندا و هه م له و سیستمانه شدا که له نیوان ئەم دووانه دان، رۆژنامه نووس رۆلێکی گرنگ له ژيانی نه ینی و ئاشکرای ئەو سیستمانه دا ده گيریت. هه ر یه کێک له و سیستمانه پتویستییه کی گه ره ی به مۆدیلتیکێ تایبه تی رۆژنامه نووس و رۆژنامه گهریی هه یه. بزوتنه وه نه ته وایه تییه کان، بزوتنه وه چینه یه تییه کان، بزوتنه وه ی ژنان و پیران و منالان، بزوتنه وه ی به رگری له ژینگه، له گیانه به ره ده گمه ن و ناده گمه نه کان و چه ندانی دیکه ش، هه موویان پتویستییه کی به رچاویان به رۆژنامه نووسان هه یه. هه موو ئەم لاپه نانه خوازیاری ئەوه ن که را و بۆچوون، باس و خواس، ویست و چاوه روانییه کانیا ن، له ریی رۆژنامه نووسان و کاری رۆژنامه گهریییه وه به شتیه کی ئاشکرا بلأوبیته وه و هیزه کۆمه لایه تییه کانی ناو کۆمه لگا به خویان و داخوازییه کانیا ن ئاشنا که ن. ئەم توانای ناساندن و ئاشنا کردنه یه وایکردوه هه موو سیاسییه ک ئەو راستییه بزانیته که بۆ گه یاندنی هه وال و پلان و په یامه کانی به دهره وه ی خۆی پتویستی به رۆژنامه نووسان و سیستمیکێ تایبه تی رۆژنامه گهریییه هه یه که له گه ل کاراکته ری ئەو سیستمه دا بگونجیت که ده یه ویت به رقه راریکات. رهنگه له دیدی سیاسییه کاندا رۆژنامه نووس گرنگترین که مه که ریکێ کولتووری بیت.

پتوسىت ناكات بۇ سەلماندى ئەو بۆچۈنەنە سەرەو دەور بېرىن و نمونە لە شوئنانى دى بەھنننەو، با لە عىراقەو دەستېپكەين. لە سى سالى رابووردودا رۆژنامەنووسانى بەس رۆلئىكى گرنگان بينو و دەبين لە دارشتنى خەيالى كۆمەلايەتى و دىسپلېنكردى ئەو جىھانە رەمزىيەدا كە ئىنسانى عىراقى تىكەوتوو، بەبى رۆژنامەنووس و مېدىا زەحمەت بوو بەس بتوانىت كۆمەلگاي عىراقى لەسەر مۆدىلى سەربازگەيەكى گەرە بينابكات. ئەم پروسەيە بۇ بەس بەرادەيەك گرنگ بوو كە دەولەت ھەزاران ھەزار تەلەفىزۆنى بەخۆراي بەسەر خەلكە گوندنشىنەكانى خوراي عىراقدا بلاكوردوو. ئەو رۆژنامەنووسەشى لەم پروسە گەرەيەي دىسپلېنكردى و بە سەربازگەكردەدا چالاكانە بەشدرابووئىت پلە و پاىە و تواناي مادى و مەعنەوى گەرەي خراوتە بەردەم و شوئىن و جىيەيەكى گرنكى بەدەستەيناو. بە واتايەكى تر ئەگەر رۆژنامەگەريى بۇ بەس يەككە لە كۆلەكە گرنگەكانى دامەزراندنى ئەو سىستەمە تۆقىنەرەبووئىت كە دىمان، ئەوا بۇ رۆژنامەنووسە گوئرايەلەكان ئامرازىك بوو بۇ جىگۆركىي كۆمەلايەتى و گواستەنو و لە پاىەيەكى نزمەو بۇ بەررتىر. ھەر ديارترىن رۆژنامە نووسىك كە ئەم دۆخەي قۆزتبىتەو تارىق عەزىزە، ئەم پياو سەرەتا رۆژنامگەريكى سادەبوو لە رۆژنامەي السورە، دواتر بوو وەزىرى رۆشنىبرى و دواترىش يەككە لە پياو گەرەكانى بەس لە عىراقدا. ئەو رۆژنامەنووسەشى ئەم پروزەي چاودىرى و دىسپلېنكردە خنكىنەرەي بەسى قبوولنەبووئى و بىرى لە كۆمەلگا و جىھان و دەولەتئىكى دىكە كرىبىتەو، بەس يان گرتويەتى، يان كوشتويەتى يان شاربەدەرى كرىو. درىژە لىستى ئەو نووسەر و رۆژنامەنووسانەي بەشيوەيەكى نائىنسانى و تۆقىنەرەنە لە عىراقدا مامەلەيان لەگەلداكراو.

بەس لە تىروانىنىدا بۇ رۆژنامەنووسان دوو پرنسىپى سەرەكى بەكارھىتاو: يان ئەوئەتە ھەمووانى كرىدۆتە فەرمانبەرى حىزب و دەولەت و بەم كارەشى وەك كۆيلەيەكى فىكرى بەگەرىخستون و ھەموو كاراكتەر و ھول و داخوازييەكى سەرەخۆبۇونى لىسەندونەتەو، يان ئەوئەتە دەمى داخستون و گرتونى و راويناون و كوشتونى.

ئەگەر رۆلى رۆژنامەنووسەكانى بەس بنىادنان و بەھىزكردىن و پاراستنى پاىەكانى تۆتالىتارىزم بووئىت، ئەوا رۆلى رۆژنامەنووسان لە سىستەمىكى

ديموكراسىدا تەۋاۋ پىچەۋانەى ئەۋ رۆلەپە كە بە عس لە عىراقدا بە رۆژنامە نووسانى دابوو. لە سىستىمى ديموكراسىدا رۆژنامە نووسان ھىزىكى كۆمەلەپەتى و كۆلتوورى و وىژدانى گىرنگن، كارى سەرھەكىيان چاۋدېرىكىرى دەسەلات و رېگىرتنە لەۋەى بە شىۋەپەكى خىراپ بە كاربەھىنرېت. رۆژنامە گەرىش پەكېكە لەۋ ئامرازە گىرنگانەى بە ھۆپەۋە كۆمەلگا ديموكراسىپەكان رېئ لە كۆپۈنەۋەى ھەموو دەسەلاتەكان لە دەستى نوخبەپەكى پچووكدا دەگىرن. لە سىستىمى ديموكراسىدا رۆژنامە نووسان رۆژانە باس و خواس و مەسەلە گىشتىپەكان دەھىننە كاپەۋە و گىفتوگۆ و دىيالۆگى كراۋەپان لە سەر دەكەن، لە سەر كېشە ھەنوۋەكەپەكانى ژيانى ئەۋ كۆمەلگاپە ئەدوېن و دەبنە سەرچاۋەپەكى گىرنگى بە خىشىنى زانىارى و داخۋازى و چاۋەروانىپەكانى خەلك بە دەسەلاتداران بۆ ئاگادار بوون لېيان و مامەلە كىردن لە گەلېاندا. لەم سىستەمدا رۆژنامە نووسان فەرمانبەرى خىزب نېن و لە ژېر ساپەى ئەمر و داخۋازى و چاۋەروانىپەكانى خىزب و دەۋلەت و حكومەتدا نانووسن. كەمىنن ژمارەى ئەۋ رۆژنامە نووسانەى لەم سىستەمدا تۋانىۋانە حكومەتى ۋلاتەكەى خۆپان بىروخېن و ۋەزىر و دەسەلاتدارانى گەۋرە ناچار بە دەستكېشانەۋە و ۋازھېنان لە كار بكن، بېگومان لە كاتى خىراپ بە كارھېنانى دەسەلاتدا. پەنگە باشتىرېن نەموۋەى ئەم رۆلە گىرنگەى رۆژنامە نووسان ئەۋەبېت كە سى سالىك لە مەۋبەر لە ئەمىركادا بېنىمان. لە سالى ۱۹۷۲ دا دوو رۆژنامە نووسى ئەمىركى تۋانىان پەرىگاپ كۆمەلېك ۋوتارەۋە كۆتاپى بە دەسەلاتى سەرۆك كۆمارى ئەۋكاتى ئەمىركا، نېكسۆن، بەھىن و حكومەتەكەى بىروخېن. دوو سالىك لە مەۋبەر لە مۆلەندا رۆژنامە نووسىك لە پىگاپ ۋوتارىكەۋە ۋەزىرى كاروبارى ناوخۆى مۆلەنداپ ناچار بە دەستكېشانەۋە لە كار كىرد. لە زۆر ۋلاتى ئەۋرۋپى دېكەشدا، كە ديموكراسىپەت بە راستى سەرۋەرە، دەتۋانېن زۆر نەموۋەى لەم جۆرە دۆزىنەۋە.

لە كوردستانى خۆشماندا رۆژنامە نووسان لە قۆناغى جىاجىادا پۆلى جىاجىاپان گىپراۋە، لە قۆناغى بەرگىرى و خەباتى چەكداردا پۆلىكى گىرنگىان بىنپە لە كۆكردنەۋەى خەلك لە دەۋرى شۆرىش و بەخىشىنى ھىزىكى پەمىزى و پىژدانى بە خەباتى چەكدار، ئەمىرۆكەش پۆلىكى بەرچاۋ دەبېن لە كۆكردنەۋەى نەلك لە دەۋرى خىزب و ھىزە سىياسىپەكانى كوردستان. ئەم رۆژنامە گەرىپە، پەمىرۆدا، ھەم خالى باشى ھەپە و ھەم خالى خىراپ، مەن لېرەدا مەۋداپ

باسکردنیکى ته‌واوى ئەو مەسەلەنەم نىیە، بەلام چەند سەرنجىكى خىرا لەسەر دۆخى ئەمرۆى ئەم رۆژنامەگەريیە دەردەبەرم.

ئاشکرايە ئەوەى ئەمرۆ ماشينى گەورەى راگەياندى حیزبەکان بەرپۆدەبات رۆژنامەنووسانى حیزبن. ئەوانن دیدى حیزب بۆ شەر و ئاشتى، ئیستا و ئاینده، دیموکراسیەت و کرانەوه، حکومەت و پەرلەمان، ئاین و کۆمەلگا، یاسا و حوکمی یاسا، دۆست و دوژمن وەرەگێرنە سەر ووتار و نووسین و ستوون و رېپۆرتاج و سەرنج و بلاویاندهکاتەوه. حیزب چى بویت وا دەکەن، کە شەرى دەوێت تەپلى شەرى بۆ لێئەدەن و کە باس لە ئاشتیش دەکات باس لە خېر و بەرەکەتى ئاشتى دەکەن. لەمرۆدا هەر یەکیک لە دوو هێزە بالادەستەکەى کوردستان دەیان رۆژنامەنووسى هەیه کە رۆژانە هەوالی ئەو بەشە لە سیاسەتەکانى حیزب ئاشکرا دەکەن کە حیزب دەخوازێت ئاشکارایانکات. ئەو قسانە دەنوسن کە حیزب دەیهوێت بنووسرێن و ئەو هەوال و زانیاریانە دەکەنە ووتار کە حیزب پێیوايه دەبێت بنووسرێن. ئەم دۆخە وایکردوه بەشى هەرە زۆرى رۆژنامەنووسانى کورد بە رادەیهکی ترسناک بێدەنگدەبن لە کۆى ئەوشتانەى حیزب نایه‌وێت باسبکرتن و حیزب نایه‌وێت خەلکى کوردستان و کۆمەلگای کوردی بیانزانێت. ئەو هەشى ئامادەنییە وەک فەرمانبەریکی حیزبى کاربکات، یان لەدەرەوهى ویستی حیزبدا دەنوسیت، بە ئەندازەیهکی دیاریکراو تووشى لێپرسینەوه دەبێت. چیرۆکی مەم بورهان قانعی و ئەو هەموو شکاتانەى لە رۆژنامەى هاوالاتى دەکریت و دەرکردنى دوو رۆژنامەنووسى بەتوانای وەک نەوزاد ئەحمەد ئەسود و ئازاد سویحى لەهەولێر لەسەر کار، شایەتى ئەم راستیەن. لە دیدى حیزبە سیاسییەکانى ئێمەدا رۆژنامەنووس یان ئیرادەى خۆى بە حیزب تەسلیم دەکات یان دەبێت بپوای بەقالی بکات. حیزبە کوردیەکان رۆژنامەنووسێکیان ناوێت بەدوای هەوالێکدا بگەریت حیزب نەیه‌وێت، با ئەو هەوالە گرنگترین هەوالی ئەو کۆمەلگەش بێت کە تیايدا دەژى.

بێگومان ئەو سیستمە رۆژنامەگەريیەى ئەمرۆکە لە کوردستاندا ئامادەیه ناکریت بەو سیستمە بەراوردکریت کە بەعس لە عێراقدا دروستیکردبوو، هەرکەسێک ئەم کارە بکات بپوێژدانییهکی گەورەدەکات. بەلام هەموو بێرکردنەوهیهک لە خۆ بەراوردکردن بە بەعس هەلەیهکی ئەخلاقی و سیاسى و وێژدانى گەورەیه، بەعس هیزیکى درندهیه و سەرۆکەکەشى یەکیکە لە

خوینایترین دیکتاتورەکانی سەدەى بیستەم، لە کاتی کدا بزوتنە وەى ناسیۆنالیزمى کوردى بزوتنە وەیه که بە درێژایى تەمەنى لە شەڕدا بوو لە گەڵ ئەم سیستمەدا. بۆیە هەموو ئەوانەى وازناهیى لە بەراوردکردنى ئەو سیستمە سیاسییەى ئەمرۆکە لە کوردستاندا بەرقەراره بە بەعس و پیمانەلێن برۆانە ئێمە لە بەعس باشتەرىن، هەم خیانتە لە خویمان و هەم لە خەلک و هەم لە میژووی ناسیۆنالیزمى کوردیش دەکەن.

٦. رۆژنامەگەریی و دەسەلات لە کوردستاندا

لە سادەترین پێناسدا رۆژنامەگەریی بەو چالاکییە تاییبەتە دەگوتریت کە سەرقالی کۆکردنەو و پێکخستن و چاپ و بلاکوردنەو و هەواڵ و پرۆدوا و بۆچوون و سەرئەنجام نەناسراو و جیاواز و هەنووکەییەکانى ناو کۆمەڵگایە، بەشیوەیەکی خێرا و لە کورتترینى ماوەدا بەمەبەستى گەیاندنیان بە گەورترین ژمارە لە خوینەرەن. بە مانایەکی دیکە رۆژنامەگەری ئەو چالاکییە کە تاکەکەس و هیزە جیاوازهکانى ناو کۆمەڵگایەک لەکۆى ئەو شتانه ناگاداردەکاتەو کە لەو کۆمەڵگایەدا رۆودەدەن، ئەو ناوەندەیه کە تێیدا کۆمەڵگا خۆى نیشانی خۆى ئەدات، لە وێنە و دەرکەوت و مەوداکانى خۆى دەروانیت و بەکۆى ئەو راو بۆچوون و سەرئەنجام دیدانە ئاشنابەیت کە هیزە جیاوازهکانى ناو ئەو کۆمەڵگایە هەلیانگرتووە. رەنگە میتافۆرى ئاوینە باشتەرىن شتێکبێت رۆژنامەگەریی پێ بچووینریت: رۆژنامەگەریی ئەو ئاوینە رەمزیه گەورەیه کە بە کۆمەڵگا وێنە جیاوازهکانى خۆى نیشانبەدات. با لێرەدا هەلۆستەیهک بکەین و کۆمەڵکە پرسى سادە سەبارەت بە کاراکتەرى رۆژنامەگەریی کوردى لەخۆمان بکەین: ئایا ئەو «ئاوینە رەمزیهى» ناوى رۆژنامەگەریی کوردیه لە کوردستاندا چى پيشاننەدات؟ ئایا رۆژنامەگەریی ئەمرۆکەى کوردستان ئاوینەى تەماشاکردنى کۆمەڵگای کوردیه لە وێنەکانى خۆى، یاخود ئاوینەیه کە تێیدا حیزب هەم تەماشای خۆى دەکات هەم وێنەکانى خۆى بە کۆمەڵگای کوردى نیشانبەدات؟ ئایا رۆژنامەنووسان وێنەى کۆمەڵگا بە خودى کۆمەڵگا خۆى نیشانبەدان یان وێنەکانى حیزبى پێنیشانبەدەن؟

سەرئەنجامى سەرپێیى لە زۆربەى هەرە زۆرى ئەو رۆژنامانەى ئەمرۆکە لە کوردستاندا دەردەچن بەو دەرەنجامەمان دەگەیهنیت کە رۆژنامەگەریی کوردى

ئەۋەندەدى خەرىكى نىشاندانى وپنەكانى حىزبە بە كۆمەلگای كوردى، ئەۋەندە سەرقالى نىشاندانى وپنەكانى كۆمەلگای كوردى نىيە بە خودى ئەم كۆمەلگايە. ئەۋەندەدى ھەۋال و باسوخواس و بۆچوونەكانى حىزب بەرچەستەدەكات ئەۋەندە لەدوای كېشە راستەقىنەكانى كۆمەلگای كوردى نىيە و بەھىچجۆرىكىش بەشدارنىيە لە دروستكردنى دىالۆگىكى كۆمەلەيەتى و سىياسى و كولتورى ئاشكرا و بەرفراواندا، كە وپناكردن و دید و بۆچوونە جىاوازەكانى ناو ئەم كۆمەلگايە دەربارەى كېشە ھەنووكەيەكانى ناوخۆى نىشانىدات. رۆژنامەگەرىيى كوردى ئەمپروكە ئەو ئەركە گشتى و ئاشكرايە نابىنىت كە رۆژنامەگەرىيى راستەقىنە دەبىت بىبىنىت. ئەگەر ئەركى ناساندنى كۆمەلگا بە كېشەكانى و ئاشكراكردنى ئەو ھەۋال و دید و بۆچوون و زانىارىيە گىرنگانەى لەو كۆمەلگايەدا ئامادەيە، جەۋھەرى كارى رۆژنامەگەرىيى بن ئەوا رۆژنامەگەرىيى كوردى لەم پووۋە لە دۆخى نووقسانىيەكى گەۋرە و مەترسىداردا دەژى. ئەمپرو رۆژنامەگەرى كوردى لەباتى ھەۋالى كۆمەلگا ھەۋالى حىزبى پىيە و بەپلەى يەكەمىش خەرىكى گەياندىنى ئەم ھەۋالانەيە بە خەلك.

بىگومان بۇ تىگەيشتن لەم نووقسانىيە بونىاديە گەۋرەيەى رۆژنامەگەرىيى كوردى دەبىت لەو راستىيە سادەيەۋە دەستپىبكەين كە ئەم رۆژنامەگەرىيە منالى ھەلومەرجىكى مېژوۋىيى تايبەتە كە دەشپت دووان لە ئاكارە گىرنگەكانى بەمشپوۋە دەستنىشانكەين:

يەكەم: ھەلومەرجى ئامادەگى داگىركەران و بىبەشكردنى كۆمەلگای كوردى لە مافى قسەكردن لەسەر كېشە و گرفت و مژدە و ھىوا و ئامانچ و رووداۋەكانى ناو ھەناۋى خۆى.

دوۋەم: ھەلومەرجى ئامادەگى شۆرش و بەرگىركردنى چەكدارى و لەۋىشەۋە بالادەستى گوتارىكى ھەماسى لە رۆژنامەگەرىيى كوردىدا كە واىكردۋە ئەم رۆژنامەگەرىيە لەباتى خۆخەرىگىكردن بە كۆمەلگا و كېشەكانىيەۋە سەرقالى خۆ خەرىكردنپىت بە شۆرش و كېشەكانىيەۋە. جگە لە گەياندىنى بەردەۋامى ھەۋالەكانى حىزب بە كۆمەلگا.

ئەم دوو پىشىنە مېژوۋىيەۋە واىانكردۋە رۆژنامەگەرىيى كوردى لەھەردوۋ دۆخەكەدا راستەۋخۆ و ناراستەۋخۆ، توند بە حىزب و داخاۋازىيە حىزبىيەكانەۋە

كوردستاندا نهماوه و هیزه سیاسییه كوردییهكانیش زیاد له ۵ ساله باس له ئاشتبوونهوه و ریکخستنهوهی مالی كورد دهكهن. بهلام هیشتا ئه و خهیا له كولتووری و سیاسی و په مزیهی ئه و هه لومه رجه میژووویه تایبه ته له په یوه ندیاندا به مانا کانی رۆژنامه نووس و رۆژنامه گه رییه وه دروستیان کردوه زۆر به هیزن و تانیستاش به شی هه ره گه وهی رووبه ری رۆژنامه گه ری کوردی به یۆه ده بات. هیشتا که له پووری شۆرشی چه کداری حیزبی و که له پوری به عس له و په ری به هیزیدان. له یه که میاندا رۆژنامه نووس وه ک کادریکی حیزبی، یان وه ک فرمانبهریک له لای حیزب، مامه له ده کريت. له دووه میاندا رۆژنامه نووس ستایشی حیزب و سیاسی ته کانی سه رکرده و ده ولت ده کات. یه که میان کولتووریکی دروست کردوه که نه شیت له ده ره وهی هه قیقه ته کانی حیزبدا هه چ هه قیقه تیکی دی ببینین، دووه میان کولتووریکی که هه موومان ناچار بین شوناسی خۆمان له شوناسی سه رۆکه وه وه رگرین. یه که میان له نیوان رۆژنامه نووس و بزوتنه وه که دا هه چ مه سافه یه کی ره خنه یی نه هیشتا ته وه، دووه میان داوا له رۆژنامه نووس ده کات ببیته خزمه تکاریکی خۆویستی دیکتاتوریه ت و سیاسی ته کانی. له هه ردوو سیستمه که شدا میکانیزمی تایبه تی شار دنه وهی زانیاری و هه وال و بوچوون و پا و سه رنجی جیاواز ئاماده ن و هه ردوو کیشیان، به بری جیاواز، پانتاییه کی تایبه ت بو پروبا گه نده کردن به جیده هیلن. به بوچوونی من ئه م دوخه تایبه ته ی رۆژنامه گه رییه کوردی سی کیشه ی گرنگی دروست کردوه:

یه که میان: کیشه یه کی پیشه یی، میهه نییه. که له نه بوونی رۆژنامه نووسدا به مانا پیشه ییه که ی به رجه سته یه. واته نه بوونی رۆژنامه نووسیک که ئه و ئه رکانه جبه جیکات که له به شی لاپه ره کانی پيشوودا باسمان کردن.

دووه میان: کیشه یه کی سیاسییه، که تیدا سیاست رۆژنامه نووس له که سیکي پشکنه ر و ره خنه یی و چاودیریکه ره وه و ده گۆریته سه ر فرمانبهریکي حیزبی، یان فرمانبهریک لای حیزب که ده بیت ئه مر و نه هییه کانی حیزب بنووسیته وه.

سه هه میشان: کیشه یه کی کولتوورییه که بۆته هۆی دروستبوونی وینه یه کی تایبه ت بو ئه رک و شوین و رۆل و به رپرسیاریه ت و ئینتیمای رۆژنامه گه رییه و

رۆژنامەنەووس كە تىيدا رۆژنامەگەرىيى وەك يەككە لە ژورە تايبەتەكانى ناو مالى حيزب دەبىنرەت نەك وەك ژورەككە لە مالى كۆمەلگادا، بەشكە لە وىژدانى حيزبى نەك لە وىژدانى كۆمەلەيەتى و شەرىعەتى بوونى لە حيزبەو وەرەگرەت نەك لە كۆمەلگاو.

ئەم سى كىشەيەش بەسەرىكەو رۆژنامەگەرى كوردى لە ھەر نوزەيەكى رەخنەيى بەتالەكەنەو و بەتەواوى وەك بەشكە لە ژيانى حيزبى لە كوردستاندا سەرورەيدەكەن.

۸- دوو مۆدەلى جياواز بەلام لىكچوو

لەم دوو مۆدەلەدا، مۆدەلى شۆرش و مۆدەلى بەعس، دوو وىنەي جياوزمان بۆ رۆژنامەنەووس ھەيە كە لە زۆر روووە ناكۆكە بەو وىنانەي رۆژنامەگەرىيى وەك پيشەيەكى تايبەت بۆ رۆژنامەنەووسى ھەيە. لە مۆدەلى شۆرشدا رۆژنامەنەووس پيشمەرگەيە و وەك پيشمەرگەش چاوەروانى ئەوئەي ليدەكرەت كۆپرايەلى داخوازي و ويست و پلانەكانى ئەو حيزبە سياسىيەيەت كە كارى تىدادەكات، ئەو كارەشى كە ئەنجاميەدات برىتیبوو لە بەلا كوردنەوئەي دەنگوباسكەناي شۆرش كە بە پلەي يەكەم دەنگوباسى چالاكيەكانى حيزب بوو، چونكە ھىچ رادىويەكى حيزبى، بۆ نمونە، لە كوردستاندا ھەوالى چالاكيەكانى حيزبىكى دىكەي ناو شۆرشى بلانەكردۆتەو. جگە لە بەلا كوردنەوئەي ئەم ھەوالانە رۆژنامەگەرى كوردى سەرقالى بەرھەمەينانى كوتارىكى ھەماسىيى بوو بۆ كۆكردنەوئەي خەلك لە دەورى حيزب و لە دەورى شۆرش. لە كاتىكدا لە مۆدەلى بەعسدا رۆژنامەنەووس فەرمانبەرى دەولەتە و دەبەت وەك فەرمانبەرىك بجولتەو، ئەوئەي دەولەت داوايدەكات، كە بىگومان داواكارىيەكى فاشيانە و دىكتاۆريانەيە، پيادەبكات. گەر ئەمەشت نەكرد بكوژرەيت يان بگيرەيت يان راونرەيت.

گەر فەيل لەخۆمان نەكەين و لەگەل وىژدانى مێژوويى خۆماندا راستگۆيەين بە ئاسانى دان بەو راستىيەدا دەنەين كە بەشى ھەرەزۆرى رۆژنامەگەرىيى حيزبى لە كوردستانى ئەمرودا پتەيەكى لەناو مۆدەلى رۆژنامەگەرىيى شۆرش و پتەيەكى دىكەي لەناو مۆدەلى رۆژنامەگەرىيى بەعسدايە.

ئەم مۆدیلە تایبەتەش تەواو پێچەوانەى ئەو مۆدیلانەى رۆژنامەگەرییە کە بە مەبەستى بنیادنان و پیاوەکردنى دیموکراسیەت دەستبەکارن. رۆژنامەگەرییە ک خولایى بنیادنانى دیموکراسیەت بەرپۆهیببات لە هەولێ گەرانداى بەدواى هەوال و باسوخواس و زانیارى هەنووکەییە کە سەرنجى خوینەرەن رابکێشیت و کۆمەلگا پێویستى پێبیت، لەکاتیکدا رۆژنامەگەریى حیزبى بەدواى هەول و باس و خواسى هەنووکەیی نەدۆزاویدا ناگەریت، بەلکو بەدواى خوینەرێکدا دەگەریت کە هەوال و حیکایەتە حازرەکانى حیزب بپێستیت. ئەم دوو ئەرکەش تەواو پێچەوانەى یەکتەرىن، یەكەمیان لە کارکردنیدا وەك رۆژنامەگەرییە کى سەربەخۆ رۆلێ میکانیزمێک دەبینیت بۆ کۆکردنەوى هەوال و را و بۆچوونى جیاواز، دووهمیان رۆلێ نامرازێکى حیزبى دەبینیت بۆ گەران بەدواى خوینەر و خەلک و جەماوەردا بۆ هەوالەکانى حیزب. لە یەكەمیاندا ئینتیمای رۆژنامەگەریى بۆ پرنسیپەکانى کارى پیشەیی رۆژنامەگەرانیە، لە دووهمیاندا بۆ ویست و داواکارى و سیاسەتەکانى حیزب، یەكەمیان کارى ئاگادارکردنەوه و بەخشینی زانیاریە دووهمیان رۆلێکى تەعبەوى دەبینیت، لە یەكەمیاندا رۆژنامەنووس کەسێکە لەنێوان کۆمەلگا و دەسلەتداران دەهەستیت، لە دووهمیاندا رۆژنامەنووس بەردەستێکە لە بەردەستەکانى حیزب، یەكەمیان پروپاگەندە بەسەریدا زالە، دووهمیان رۆحێکى رەخنەیی.

لەبەر رۆشنایى ئەو شتانەى تا ئیستا باسمانکردن با جارێکى دیکە بگەریتنەوه بۆ ئەو کێشەیهى لە نێوان کاک عارف تەیفور و مەم بورهان قانێدا هاتەکایەوه. کاک عارف سیاسییە کى کوردە و لەناو ئەو هەلومەرجە سیاسى و کولتورى و رۆژنامەگەرییەدا گەورەبووه کە لەسەرەوه هیام پێکرد، واتە کەسێکە لەناو بەرگرى و شۆرشى کوردەوه هاتوه و وەك زۆریەى سیاسییەکانى کوردستان رۆژنامەگەریى وەك ژوریک لە ژورەکانى حیزب تەماشادەکات، رۆژنامەنووسیش وەك فەرمانبەرى حیزب دەبینى و دەبیت ئەو هەوالانە بۆلاوکاتەوه کە حیزب حەز بە بۆلاکوردنەوهیان دەکات یان مەودای بۆلاکوردنەوهیان ئەدات، یان بۆلاکوردنەوهیانى پێناخۆش نییە. لە کاتیکدا مەم بورهان قانێع رۆژنامەنووسێکى گەنجە و لە سەردەم و رۆژگار و هەلومەرجێکى دیکەدا گەورەبووه و دید و تیروانین و ویناکردنێکى دیکەى بۆ کارى رۆژنامەنووس و ئەرکى رۆژنامەگەرییە هەیه. لە دیدى رۆژنامەنووسە رەخنەیی و سەربەخۆکانى

کوردستاندا کاری رۆژنامه نووس بریتییه له ئاشکراکردن، له کاتیکدا به شیکی گهروهی کاری حیزبی له کوردستاندا بریتییه له نهئینکاری و شاردهوه. رۆژنامه گهره سهربه خوکان کهسانی رهخهنگرن له کاتیکدا به شیکی زۆری سیاسییه کانی کورد رهخهنگیان قبوول نییه به تاییهتی له که سیک له دهرهوهی حیزب و له خوایان کهم دهسه لاتدارتر. خهونی رۆژنامه نووسی ئازاد خهونیک دیموکراسییانهیه چونکه دهزانیته نهها له سیستمیکی دیموکراسیدا دهتوانیت ئازادانه کاربکات، له کاتیکدا به شیکی زۆری خهونی سیاسییه کانی کوردستان ریگرتنه له دروستبوونی دیموکراسیه تیکی راسته قینه که تیدا ئهوان و حیزبه کهیان ناچاربن به ئاشکرای کاربکهن و شهفاف بن و نه توانن شت له کهس بشارنهوه.

بیگومان ئهه ناکۆکییه له نیوان دیدی ئهوه نهوه گه نهدا بۆ رۆژنامه گهریی و دیدی نوخبهی سیاسی بالادهست له کوردستاندا بهه رووداوهی نیوان کاک عارف و مهه بورهان قانی کۆتایی پینایهت. سههینی و دوو سههی و سی سههی ئیمه شایهتی کیشهی دیکه لهه بابهته دهبن، چونکه ئهه ناکۆکییه په یوهندی به ناکۆی تاییهت و شهخسی نیوان ئهه سیاسی و ئهه رۆژنامه نووس نییه، به لکو وابستهی ئهه نووقسانییه بونیادییانهیه که له سه رهوه هیمام پیکردن. چاره سه ره کردنی ئهه کیشهیه ش په یوهندی به گۆرانی ئهه وینه و ئهه رک و چاوه روانیانهوه هیه که نوخبهی سیاسی بالادهست له کوردستاندا بۆ رۆژنامه نووس و رۆژنامه گهرییان هیه، وه کچۆن وابستهی ئهه وه شه رۆژنامه نووسانی کوردستان رازینه بن بهه ئهه کی فهرمانبه رییهی حیزب به سه ریاندا سه پاندوویهتی و به هۆیه وه هه موو سه ربه خوویه کی لیسهندونه ته وه.

دروستبوونی ئهه چند رۆژنامه ئهه هلییه له کوردستاندا ههنگاوێکی گرنگه بۆ گۆرانیکی هیمن و له سه ره خووی ئهه وینه و چاوه روانی و ئهه رکانه و پرکردنه وهی ئهه نووقسانییانهی باسه مانکردن، به لام ئهه فشاره گه ورهیهی له سه ره ئهه رۆژنامه نه و ئهه رۆژنامه نووسانهیه که تیاياندا کاردکهن، گومانیکمان لا دروستده کات دهربارهی ئهه وهی ئهه پرۆسهیه له کوردستاندا بتوانیت به ره و کاملبوون بروات. مهترسی هه لۆیستی کاک عارف ته یفور له مهه بورهان قانی لهه خاله وه سه ره چاوه ده گریته، واته له بهرگرتن به دروستبوونی رۆژنامه گهرییه کی ئازاد و به کارهیتانیکی خراپ و ناراستی ئهه دهسه لاتیه که

کاری سهرهکی رۆژنامهگەر چاودێریکردنیهتی. ههر لێره شهوه ئهوه پهتای شکاتکردنهێ ئهمرۆ له کوردستاندا یهخهێ رۆژنامه ئههلیپهکانی گرتۆتهوه هیچی لێسهوز نابیت جگه لهسههرلهنوێ بهرهه مههینانهوهی ئهوه شیوازی رۆژنامهگهریییهی بهعس له عێراقدا دروستیکردبوو. ئاخهر بهشیکی زۆری ئهوه یاسایانهی ئهمرۆ رۆژنامه نووسانیان پێ داوه ریده کهریت ههر یاساگانی بهعس خۆین یان کۆپییهکی سووکتری ئهوه یاسایانه که دواچار عێراقی کرده یهکتک له تۆقیهرترین ئهمزموونه سیاسییهکانی سهدهی بیسته م.

له مانهش بترازیت ئهمرۆ نهوهیهک له خۆیندهواری گهنج له کوردستاندا دروستبووه که منالی ئهوه گۆرانکارییه گهوانه ن له 15 سالی رابوو دودا له کوردستان و دهرهوهی کوردستاندا هاتوونه تهکایهوه، ئهم نهوهیه بهعس نانا سیت و باسکردنی رابووردی تیکۆشه ره سیاسیهکان و خهپاتی حیزبه کوردیه کانییش بهس نییه بۆ ئهوهی وایان لیتبکات ههستیکی تهندروستی بهرپرسیاریه تیان بهرامبهر به میژووی کۆمه لگای کوردی و ئهوه خهپاتهی نهوهکانی بهر لهوان ئهجامیانداوه، تیا دروستبیت. فرۆشتنی رابوردی حیزب و رابووری تیکۆشه رانی حیزب بهم نهوهیه نایانکاته هاو لاتی بهرپرسیار، ئهم نهوهیه پێوستی بهوهیه وهک بوونه وهری ئازاد و سه ره خۆ و خاوهن ئیراده مامه لهی لهگه لدا بکریت، ئهوه ههستهی لا دروستبیت که توانای بریاردانی ههیه و وهک هاو لاتییهکی بهرپرسیار دهتوانیت کاریگه ری هه بیت له سه ره ئهوه سیستمه سیاسیهی له کوردستاندا بالادهسته و له سه ره ئهوه بریارانه ییش که بهر پێوه بهرانی ئهوه سیستمه دهریده که ن. نهک له ریتگای فشار و ترس و زیندان کردنه وه مامه له یان لهگه لدا بکریت و ههقیقه تی تالی خراب به کاره یانی ده سه لاتیان وهک کوردایه تیکردن پت بفرۆش ریت.

9. رۆژنامه گهریی کوردی و مه ترسییه کانی هیا نه کردنه وهی ده سه لاتیه کان له یه کدی

تا ئیستا قسه مان له سه ره کیتشه ی ئاشکرانه کاردن و شار دانه وهی زانیاری له کوردستاندا کرد، به تابه تی شار دانه وهی زانیاری باوه رپێکرا و له سه ره «ئابوری حیزب» و توانا مادیه کانی حیزب له کوردستان و دهره وهی کوردیستاندا. له وهش دوا یین چۆن ئهم دۆخه رۆژنامه نووسی ناچار کردوه گوێ بۆ سه رچاوه ی نه یینی و

شاراوه و نەناسراو رادىرىخ و چۆن ئەم كارەش ئەگەرى بىلابوونەوھى زانىارى ناراست گەوردەدەكات. ھەروھە لەو پەيوەندىيە ئالۆزانەش دواين كە رۆژنامەنووس و حىزب لە كوردستاندا بەيەكديەوھ گرىدەدات و ئەوھمان نیشاندا كە رۆژنامەگەرى كوردىيى تا ئىستاش پىيەكى لەناو مۆدىلى رۆژنامەگەرىي شۆرش و پىيەكەي دىكەي لەناو مۆدىلى بەعسىيانەي كارى رۆژنامەگرىدايە. لىزە بەدواش باس لە پەيوەندى نىوان سىستىمى رۆژنامەگەرىي و سىستىمى داد لە كوردستاندا دەكەين و ئەوھ كىشانە باسدەكەين كە ئەم پەيوەندىيە دروستىكردوون و لەئايىندەشدا دروسياندەكات.

۱۰- دادگا لەنىوان رۆژنامەنووس و نوبەي سىياسى دەسەلاتداردا

بۆ نیشاندانىكى سەرەتايانەي پەيوەندى نىوان دادگاكانى كوردستان و رۆژنامەنووسان و رۆژنامەگەرى جارىكى دىكە دەگەرپىمەوھ بۆ ئەو كىشەيەي لەنىوان كاك عارف تەيفورى ئەندامى سەرگردايەتى پارتى دىموكراتى كوردستان و مەم بورھان قانىعى رۆژنامەنووسدا روويدا. ئەم كىشەيە نموونەيەكى زىندوو بەرجەستەمان نیشانئەدات لە ماھىەتى ئەم پەيوەندىيە و گەمەكەرە سەرەكىيەكانى و چۆنيەتى دەرگردنى برپارەكان. ئەوھى سەرنجى كەسىكى دەرەوھى ئەو كىشەيەي نىوان كاك عارف و كاكە مەم رادەكىشىت ھەلۆپىستى دادگايە لە ھەولپىر. سەرەتا رازىنەبوونى دادگا بە بەربوونى كاكە مەم بە كەفالىت خۆي شوپنى پرسىيارە، زۆربەي پارىزەرانى كوردستان ئەو راستىيە دەزانن كە لە دۆخىكى وادا بەردانى تۆمەتبار بە كەفالىت مەسەلەيەكى ئاسايە و پىويست بەھىشتنەوھى تۆمەتبار لە زىنداندا ناكات. (بۆ دۆنيابوون لەم خالە من پەيوەندىم بەچەند پارىزەرىكەوھ كرد و ئەوان ئەو مەسەلەيەيان بەو شپۆھىيە ھەلسەنگاند، واتە كىشەكە دەكرا بەبى زىندانىگردنى كاكە مەم بچىت بەرپۆھ و دادگاي ھەولپىر دەكرا ئەم رۆژنامەنووسە گەنجە تا رۆژى داوھرىگردن بە كەفالىت بەرەلابكات).

جگە لەم مەسەلەيە خودى بەربوونى كاكە مەم دواي ۲۴ رۆژ زىندانىگردن بە كەفالىت، بىگومان دواي واستەيەكى زۆر و پەيوەندىگردن بە كاك عارف و كەسوكار و ناسراوھەكانىيەوھ، ئەو راستىيە دەسەلپىت كە ئەم رۆژنامەنووسە بەكرا ئەو ماوھىيە لە زىنداندا نەھىلدرپتەوھ و زووتر بە كەفالىت بەربردرايە.

راسته له عىراقدا به پىي ياساكانى به عس داوهرى لىكۆلینه وه بۆ مه به ستى تهواكوردنى لىكۆلینه وه ده توانىت تۆمه تبار بۆ ماوه يه كى تايبهت له زىنداندا به ئىلتىته وه، به لām له دۆخى كاكه مه مدا لىكۆلینه وه يه كى ئه وتۆ له ئارادانه بووه تا پىوسىتى به و ماوه درىزهى زىندانكىردن بىت. جه وه هرى كىشه كهى كاكه مه مه ئه وه بووه كاكه عارف داواى ناوى ئه و سه رچاوه يه لىكردوه كه له هه ولتيره وه هه واله كهى بۆ سلیمانى نارده وه. مه مېش به راشكاوى به م به رپزهى راگه يانده كه ئه و ناوى ئه و سه رچاويه نازانىت، (له راستيدا بېشىزانىت عورفى رۆژنامه گه رى داواى ئه وه ده كات كه رۆژنامه نووس له زۆربهى هه ره زۆرى حاله ته كاندا سه رچاوهى نه ئىنى هه واله كانى ئاشكرانه كات)

بىگومان هه لۆپىستى دادگا ته نها له مه سه لهى هىشتنه وهى كاكه مه م له زىنداندا و ئازانده كوردنى به كه فالهت كۆتايى پىنايهت، ده شىت درىكردنه وهى ماوهى هىشتنه وهى ئه م رۆژنامه نووسه له زىنداندا، به پىي پىدانگه كانى به عس، كۆمه لىك پاساوى ياساى بۆ به ئىرتىته وه و بگوترىت ئه و ماوه يه بۆ ئه نجامدانى لىكۆلینه وه له كىشه كه دا پىوسىت بووه، به لām ئه وهى ناكرىت له پال هىچ سىستمىكى ياسايدا هىچ پاساوىكى بۆ به ئىرتىته وه ئه م سى مه سه له يه ن:

يه كه م: بۆ مه سه لهى دىتن و سه ردانى كاكه مه م رازىبوونى كاكه عارف پىوسىت بووه. تا نامه ش له مه كته به كهى ئه وه وه نه چوو بۆ حاكم حاكمه كه مه وداى سه ردانى ئه م رۆژنامه نووسه قه ده عه كردبوو. به مانايه كى دىكه ئه وهى برىارى دىتن و سه ردانى كاكه مه مى له ده ستدا بوو حاكم و مه كه مه نه بوو، به لكو كه سى كاكه عارف بوو.

دوو هه م: بۆ به ردانى كاكه مه م به كه فالهت دىسانه وه رازىبوونى كاكه عارف پىوسىت بوو، واته برىارى به ربوونى كاكه مه م به كه فالهت برىارى حاكم نىيه به لكو برىارى كاكه عارفه.

سىهه م: كاكه عارف كاكه مه مى ناچار كرده نامهى پاشگه زبوونه وه و لىبوردن بنووسىت، به وشى وه يه ش كه له گه ل زه وق و سه لىقه و وىستى به رپزىدا بگونجىت. (له به شى يه كه مى ئه م ووتاره دا هىمامان به وه كرد كه كاكه عارف به نامهى يه كه مى كاكه مه م رازىنا بىت و ناچارى ده كات نامه يه كى دىكه بنووسىت)

هه م سۆ دۆخه دا ئیمه نهک له بهردهم حوکمی یاسادا نین به لکو له بهردهم یکمی دهسه لات و سایکۆلۆژیا و زهوقی کاک عارفداین، نهک مهحکمه وهک یگایهکی سهربهخۆ ناجولیته وه و کارناکات به لکو وهک دهزگایهکی ژێردهستی ک عارف دهجولیته وه بریارهکانی به پیتی داواکارییهکانی ئه وه دردهکات. کورتی ئه وهی لێردها بریاری گرتن و سهردان و کهفالهتوهرگرتن و بهربوون دهکات دادگایهکی سهربهخۆ و ئازاد و بێلایه ن نییه، به لکو ههست و ویست و ادهی تۆله کردنه وهی کاک عارفه. ئه گهر درۆ له گه ل خۆمان و خه لک و نایندهی للهته کهماندا نه کهین، له م سۆ دۆخه دا ئیمه له بهردهم شێوهیهکی ناله بار و راپ و ئاشکرای پێشیلکردنی یاساداین که له خه یالی زۆرماندا سه ردهمی س و چۆنیهتی هه لسوکه وتی بهرپرسهکانی به عسمان له گه ل یاسا و داوه ر و گادا بیرده خاته وه. ئه م هه لسوکه وته شایه تی خراب به کاره پنانی دهسه لاتیکه میله تهی ئیمه چاوه رپیتی ئه وهی لێدهکات به شێوهیهکی بهرپرسیار بیهاته ناو بهانی نالۆزی سه دهی بیست و یه که مه وه و بۆ ئینسانی ئیمه، که نزیکه ی ده دهیه که داگیرکه ران ئیهانه ی ده که ن و وهک بوونه وه رتیکی بچووک ته ماشای که ن، ریز و ئیراده و هیز بگه رینیته وه.

ایشارمه وه ئه گهر حوکم و دهسه لاتی یاسا له کوردستاندا دهسته به کار و اده بیت ئه وهی له م مه سه له یه دا پێویستی به لپرسینه وه هه یه، کاکه مه م نییه کو که سی کاک عارف ته یفوره، ئه وهی یاسا پێشیلده کا رۆژنامه نویکی کورد به به لکو یه که تیکه له سه رکرده سیاسییهکانی ئه م میله ته، ئه وهی دهسه لات راپ به کار ده پینیت مه م نییه به لکو کاک عارفه. خۆش له وه دایه هه م کاک عارف هه م به شیکه گه وهی نوخبه ی سیاسی کوردیی هاو لاتی یه که یک له ده ولته ئا واییه کانن و له زۆر رووه وه مافی خۆیان و مال و منال و هاو رپی و هسوکارهکانیان له و ولاتانه دا پارێزراوه و که س ناتوانیت له و ولاتانه دا نانونیاین به رامبه ر بکات. که چی ئه م به ریزانه له کوردستاندا ئه و راستیه دانانه له یاده ده که ن و به شێوهیه که مامه له ی یاسا و سیستمی داوه رپی ده که ن هه ی سه ردهمی فیودالیزم و ئا غایه تی کۆنه و به سه دان ریشه ی ئاشکار و ینیه وه به که له پووری دیکتاتۆریانه ی به عسه وه به ستر او هته وه، نهک به موونی دیموکراسیانه ی ئه و ولاتانه وه که خۆیان هاو ولاتیان تیادا. گومانم ه نییه کاک عارف له من با شتر ده زانیت که ئه م شێوازی به کاره پنانه نا

به پرسیارانهی دهسه لآت نهک ناتوانیت سیستمیک بنیادنیت که ریزی ئینسا، بگریت، به لکو پووی له دووباره کردنه وهیه کی ترسناکی ئەزموونی ئە سیستمانه یه که سووکایه تی به ئینسان و کووی ئەو به هایانه دهکه ن که ب ئینسان نرخیکی تایبهت ده به خشیت، سیستمیک له ساتیکی تایبهتیدا به شیک گه وهی سه رکردایه تی ئەمرۆی کوردی ناچار کرد ته نانهت له شاخه کان کوردستانیشدا نه توانن بژین و بو رۆژئاوا هه لێن.

بۆیه ئەو پرسیارانه ی لێردها پتویستیان به وه لامدانه وهیه ئەمانه ن: ئەم جوړ پیتیلکردن و خراب به کاره یانانه ی دهسه لآت له کوردستاندا بو روودهات؟ چید وداهکات سیاسییه ک ویست و زهوق و سایکۆلۆژیا و ههستی تۆله کردنه وهی خوۆ بخاته شوینی یاسا؟ له بهرچی دادگا له ولاتی ئیمه دا زیاتر رۆلی دهزگایه ک، حیزبیی ده بینیت تا دهزگایه کی سه ره خووی خاوه ن دهسه لآت؟ ئایا بنه ماکان جیبه جینه کردنی دروشمی حوکمی یاسا، که دروشمیکه حیزبه سیاسییه بالادهسته کانی کوردستان هه لیا نگرته، له کویدایه؟ هۆی چیه به شیکه هگوره؟ سیاسییه کانی کورد وهک ناغا و فیوداله کانی سه ده کانی پیتشوو مامه له له که دهسه لآت و یاسا و دادگادا دهکه ن؟

بو وه لامدانه وهی ئەم پرسیارانه یه که مین دهروازه یه ک نابیت لیتنیزیکبینه و مهسه له ی هیرشی شه خسیی و تاوانبارکردنی ئەم سیاسی و ئەو داوه ر و ئە دادگایه به ته نها، بیگومان تاکه که سه کان ده توانن کاردانه وهی جیاوازیا به رامبه ر به و کیشانه هه بیت که رووده دن، به لام کیشه که ته نها وابهسته ی ئە ئاسته تاکه که سییه نییه و له راستیشدا ئەم ئاسته تاکه که سییه لاوازترین ئاسد و رووکه شترین ده رکه وتی ئەو کیشه یه یه که من لێردها ره ههنده نادیار قووله کانی ده خوینمه وه. به کورتی ئەوه ی نابیت له خه یلماندا ئاماده بیت مهسه له ی له که دارکردنی ناوبانگی ئەو که سانه ن که ئەم کیشه یه یان خستوته و، واته وازه یانانه له و گه مه ناشیرینه ی جتیویازی و سووکایه تی پیکردن تۆمه تکاریه یه که سالانیکه درێژه به شیکه بهرچاوی کولتووری سیاسی کورد؛ و رووبه ریکی به رفراوانی رۆشنبیری کوردیشه. له باتی ئەوه ده بیت به دوا؛ جه وهه ری کیشه کاند له شوینه راسته قینه کانی خو یاندا بگه رین، ئە جه وهه رش وابهسته ی بوونی کۆمه لیک که موکوری بونیادی و قوول هه مه لایه نه له په یوهندی نیوان سیاسی و رۆژنامه نووس و له په یوهندی نیوا.

سیاسی و داد و دادگا و داوهراندا. ئەم جوۆره هه‌لسوکه‌وتانه له‌خوۆرا و له ئاسمانه‌وه نه‌بوون به‌هشیک له‌ره‌وشتی سیاسی کوردی و ره‌وشتی ئەو سیستمه‌ دادگاییه‌ی له‌پال ئەو سیستمه‌ سیاسیه‌دا ده‌ژی. بو‌ئهو‌ی له‌ کورتی بی‌یرینه‌وه ده‌کریت بل‌یین: سه‌رچاو‌هی ئەم که‌موکورییانه هه‌م له‌ پتیکهاتی ئەو سیستمه‌ سیاسیه‌دا یه که‌کو‌مه‌لگای کوردی به‌ر‌یوه‌ده‌بات و هه‌م له‌ پتیکهاتی ئەو سیستمی دادگاییه‌دا که له‌ کوردستاندا به‌رقه‌راره. چۆنیه‌تی ر‌یکخستن و به‌ر‌یوه‌بردنی ئەم دوو سیستمیه‌ ئەو هه‌ل و توانا و ئەگه‌ره به‌ ده‌سه‌لاتداران ئە‌ه‌دات هه‌رکاتیک بیانه‌ویت ساییکو‌لوژیای خو‌یان بخه‌نه شو‌ینی یاسا و چیان ویست بیخه‌نه سه‌رده‌م و ژیر پ‌ینووسی داوهره‌کان.

تا ئەم ساته‌ی ئیستا‌شمان سیستمی سیاسی له‌ کوردستاندا سیستمیکه هه‌لگری به‌هشیکی گه‌وره‌ی کولتووری شه‌ری چه‌کداری و ئەو جه‌نگه خو‌یناو‌ییانه‌یه که‌ باله‌کانی ناو بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وا‌یه‌تی کوردی یه‌کدیان پ‌ی و‌یران‌کردوه. سیستمی دادگاش له‌زۆر ڕووه‌وه در‌یژکراوه‌ی هه‌مان ئەو سیستمی داده‌یه که‌ به‌عس زیاد له‌ سی سا‌له له‌ کوردستاندا ئینسانی کوردی پ‌ی زه‌لیل و بچووک و ب‌یمانا ده‌کات. ل‌یره‌وه هه‌ردوو سه‌رکی هاوک‌یشه‌که له‌ دو‌خیکی نادروست و نه‌خۆش و قه‌یراناویدان، نه‌ سیاسیه‌کانی کوردستان که‌سانی دیموکراسن و ر‌یزی مافه‌کانی مر‌و‌ف ده‌گرن و وه‌ک فیو‌دالی‌ک هه‌لسوکه‌وت ناکهن، هه‌م ئەو سیستمی داده‌ی که له‌ کوردستاندا ئاماده‌یه له‌ یاسا و پ‌یدراو و ئەخلاق‌یاتی به‌عس ر‌زگار‌ی‌بووه و ده‌و‌یر‌ی و ده‌توان‌یت به‌ سه‌ره‌خو‌یی و ئازادانه بر‌یار‌دات. ئەگر هه‌نگاو‌یک زیاتر وه‌پ‌یشچین ده‌ش‌یت ب‌یرسین: داخو‌ سیفه‌تی سه‌ره‌کی ئەو سیستمه‌ سیاسیه‌ چیه‌ که ئەم هه‌لومه‌رجه تاییه‌ته ده‌خولق‌ین‌یت؟ ئەوه کام سیستمه‌ ت‌یدا دادگا و داوهران ده‌بنه پاشکو‌یه‌کی لاواز و ب‌یکار‌اک‌تر و ب‌یقو‌رسای‌ی سیاسی و سیاسه‌تکاره‌کان؟ بو‌ وه‌لامدانه‌وه‌ی ئەم پرس‌یاره ده‌گه‌ر‌یمه‌وه بو‌ قسه‌کردن له‌سه‌ر یه‌ک‌یک له‌ گرن‌گ‌ترین پ‌رنسیپه‌ سیاسیه‌کانی ده‌سه‌لاتی دیموکراسی که (ل‌یکج‌یانه‌کردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌کانه)، چونکه ته‌نها له‌ر‌یگای نیشاندانی چۆنیه‌تی ر‌یکخستن‌ی ئەم په‌یوه‌ندیانه له‌ دیموکراسیه‌تدا ده‌کر‌یت لادان و ناش‌یر‌نیه‌ی‌ه‌کانی له‌ سیستمه‌کانی دیکه‌دا ب‌یین.

۱۱. كېشەي لىكجىيانە كىردنەۋەي دەسەلاتەكان

زىياد لە سى سەد و پەنجا سالىك لەمەۋبەر و لە كىتەبى (پۇچى ياساكاندا) فەيلەسوفى فەرەنسى مۆنتيسكيو باس لە چۆنەتەي بنىادنانى دەسەلاتى دەۋلەتى ياسا دەكات و تىورەي لىجيا كىردنەۋەي دەسەلاتەكان، كە دواتر دەبىتە بەردى بناغەي ھەر سىستىمىك بەخۆي بلىت دىموكراسى، پىشنىاردەكات. مەبەست لە جيا كىردنەۋەي دەسەلاتەكان لەيەكدى جيا كىردنەۋەي دەسەلاتى ياسادانان و دەسەلاتى راپەراندن و دەسەلاتى داۋەرىكردنە لەيەكدى.

۱- دەسەلاتى راپەراندن لەژىر دەستى ئەو حكومەت يان كابىنەيەدا دەبىت كە لەساتىكى مېژۋويى ديارىكراۋدا ۋەك دەرئىجامى ھەلبىزاردىكى ئاشكراۋ كىشتى دروستبۋو. حكومەتەش مەرجىنيە ھەمىشە يەك گروپ بىبات بەرپۆە بەلكو دەشەت زىاد لە گروپ و لايەتەك بەشداربن لە بەرپۆەبردنىدا، بەلام بەپىي بىرى ئەو دەنگانەي كە لە ھەلبىزاردندا ھىناۋيانە. ئەۋەشى ئەمىرۆ ھەلبىزىردراۋە و پۆستە ھوكومىيەكانى ۋەرگرتۋە مەرج نىيە سبەنى ئەلبىزىردىتەۋە و ئەو پۆستانەي پىبىردىتەۋە. واتە دەسەلاتى راپەراندن دەسەلاتىكى ھەلبىزىردراۋ و كاتىيە و بەردەوام لەبەردەم ئەگەرى گۆراندائە.

۲- دەسەلاتى ياسا دانان لەژىر دەستى پەرلەماندا دەبىت. پەرلەمانىش نۆتەرانى ھەموو مىللەتى تىدائە، ھەر ھىز و گروھ و لايەن و ھىزىك بە قەد كۆي ئەو دەنگانەي كە دەيانەتەت لە پەرلەماندا بەشدار دەبىت. پىكھاتى پەرلەمانىش بەپىي بىرى دەنگەتەن دەگۆرەت.

۳- دەسەلاتى داۋەرىكردن لەژىر دەستى دادگادا دەبىت. لىرەشدا دادگا ھىزىكى سەرپەخۆيە و پەيوەندى بە ھىزب و كەس و گروھى تايەتەۋە نىيە، داۋەر خاۋەنى دەسەلاتىكە كە لە خودى كارەكەي خۆيەۋە ھەلدەقولىت و دەستورىكى دىموكراسىيانە و كۆمەلىك ياسا كە مافەكانى مرؤف دەپارتىزىت پالپشتى دەكات، نەك لەژىر رەھمى بىرارى ئەم ھىزب يان ئەو ھىزب و ھەرەشە و فشار و دۆستايەتەكردنى ئەم يان ئەو سىياسىدا بىت. دەسەلاتى داۋەرى لە دوو دەسەلاتەكەي دىكە جىگىرتەرە و ماۋەي درىژ ۋەك خۆي دەمىتەتەۋە و گۆرانى گەۋرە و گرنكى بەسەردا ناھىنرەت.

لە ئەمىرىكا داۋەرەكان كلىنتۆن يان دادگايى كرد. لاي ئىمە داۋەر ناۋىرەت

تهناته یاساکانی به عسیش له دهروهی فشاری سیاسییهکانی کورددا پیاده بکات.

بیگومان بۆ ههریهکیک لهو شیوه جیاوازانهی دهسهلات دهنگای تایبهت دروستدهبیت که عهقلانیهتی دهنگایی به مانا قیبهرییهکهی و یاسا و نۆرمی دیموکراسییانه به پێوهیاندەبات، ههر یهکیکیش لهو دهنگایانه چاودێری چۆنیهتی کارکردن و راپهراندنی ئهرکهکانی ئهویدیان دهکات و سنووریک بۆ دهسهلاتهکانی دادهنیت. بۆ نموونه پههلهمان چاودێری کار و کردهوهکانی حکومهت دهکات و سنووریک بۆ ویست و توانا و ههلسوکهوتهکانی ئهوهزیر و بهرپرسانه دادهنیت که لهناو حکومهتدا دهستهکارن. ئهندامانی پههلهمانیش کۆمهلیک یاسا ههلسوکهوتیان به پێوهدهبات که پیشیلکردنیان رووبهرووی لێپرسینهوهی یاسایان دهکاتهوه، دادگاش دهتوانیت لهههر کهسێک بپرسیتهوه که له یاسا لایدابی و دهسهلاتی سیاسی و کۆمهلایهتی و پههلهمانی خۆی بهشیوهیهکی خراب باکارهینابیت. له سههروکی حکومهت و سههروکی حیزب و گهوره دهسهلاتدارانهوه بیگره تا به هاوالاتیهکی ساده دهگات. ئهم دهسهلاتی دادگاش دهستور دهپاریزیت و داوه لهوه ناترسیت حیزبیک یان سیاسییهک لهسهه کار لایببات، یاخود ناچاریکات داوهرییهک بکات لهگهه زهوق و ویست و سایکۆلۆژیای ئهم یان ئهوه سیاسییدا یهکبگریتهوه و دژ به یاسا و بهنده یاساییهکانبیت، یان لهوه بترسیت گهر بپاریکی بهدلی ئهم یان ئهوه سیاسی نهدا لهسهه کار لابیریت یان دووربخریتهوه بۆ شوینیکی دیکه، واته نهقل بکریت.

١٢- نازادی و جیاکردنهوهی دهسهلاتهکان

بهپیتی ئهم جیاکارییهی دهسهلاتهکان لهیهکتری دۆخیک دروستدهبیت که ناهیلیت گروهیک ههر سێ شیوهکهی دهسهلات لهدهستی خۆیدا کۆبکاتهوه، ناهیلیت هیچ هیزیک لهیهک کاتدا ههم دهسهلاتی یاسادانان، و ههم دهسهلاتی راپهراندن و ههم دهسهلاتی داوهریکردنی بهدهستهوهبیت، یاخود دهسهلاتیکیان ئهوانیدکهیان ناچار به نووچدان و بێدهنگبوون و ئههجامدانی کاری نایاسایی بکات. ئهم سێ شیوه جیاوازهی دهسهلات دهبیت بهسهه کهس و لایهن و هیز و گروهی کۆمهلایهتی جیاوازدا دابهشبینیت. ئهوهشی پهیوهندی نیوان ئهوه لایهناوه ریکدهخات دهستور و چاودێری بهردهوام و یاسایه کهک ویست و زهوق و

ئىرادەى لايەنىك بەتەنھا. لە فەلسەفەى سياسيدا ئەم تيورەيەى دەسلەلات وەك تيورەيەكى پلورالېست ناويدەرکردوہ و پىك پىچەوانەى ئەو سىستەمە دىكتاتورى و نىمچە دىكتاتورىانەيە كە ھەموو دەسلەلاتەكان لە دەستى گروھىكى بچووكى حيزبى يان تاكەكەسىكدا كۆدەكەنەوہ.

لەم شىوازە تايبەتەى رىكخستنى دەولەت و حكومەتدا ئازادى كاتىك مەيسەر دەبىت كە ھىچ گروپىك تواناى مۆنۆپۆلكردنى ئەم شىوہ جياوازانەى دەسلەلاتى نەبىت. لە ھەر ولاتىكدا ھىزىك دروستبوو توانى كۆى ئەو دەزگايانەى ئەم سى شىوہ دەسلەلاتە بەرجەستەدەكەن بخاتە ژىر دەستى خۆيەوہ، ئەوكات ئەو شىوازى دەسلەلاتەى دروستدەبىت تاكرەو و دەسلەلاتگەر و ستەمگەر دەبىت، ھىچ مىكانىزمىك نامىنەتتەوہ بۆ چاودىرىكردنى چۆنەتى بەكارھىنانى دەسلەلات و رەوشتى دەسلەلاتدارانى.

فەلسەفەى جياكردنەوہى دەسلەلاتەكان لەيەكدى فەلسەفەيەكە رىگر لەوہى دەسلەلات بەشىوہيەكى ھەرەمەكى و ناراست بەكاربەتيرىت و كەس نەتوانىت لە دەسلەلاتداران و چۆنەتى برىاردان و بەكارھىنانى دەسلەلاتيان بپرسىتەوہ. ئەم فەلسەفەيە ئەو مىكانىزمانە فەراھام دەكات كە بەھۆيانەوہ كۆمەلگا بتونىت بەگژ ھەر شىوہيەكى خراپ بەكارھىنانى دەسلەلاتدا بچىتەوہ. لەھىچ شوئىنىكى جىھاندا پىششىلكردنى پرنسىپى جياكردنەوہى دەسلەلاتەكان لەيەكدى بەو ئەندازەيە لەئارادنەبووہ وەك لە عىراقى بەعس و رۆژگارى سەدام حوسەيندا. زياد لە سى سال جەنگى خويىناوى بەعس دژ بە كورد، ئەنفالكردى گوند وشارۆچكەكانى كوردستان، گرتن و كوشتنى سەدان و ھەزاران مرۆف، ھەلگىرساندى چەندان جەنگى خويىناوى دۆراو، ئىھانەكردنى رۆژانەى مرۆف و سووكايەتپىكردن و ناچاركردنى بۆ بوون بە بەعسى و رىگرتن لە پىشكەوتنى كۆمەلەيەتى كەسىك كە بەعسى نەبوو، بەھەدەردانى سامانى نەتەوہيى عىراق و ئىفلاسكردنى سەرتاسەرى، ھەموو ئەم شتاتە دەرەنجامى كۆبوونەوہى كۆى ھەموو ئەو دەسلەلاتانەى سەرەوہبوو لە دەستى دىكتاتورىك و نوخبەيەكى حيزبى بچووكدا. ئەنجامى ئەوہبوو كە مرۆف و كۆمەلگەى عىراقى بەردىژايى مېژووئى ئەم سى سالەى دوايى ھىچ دەزگا و ياسا و مىكانىزمىكى لەبەردەستدا نەبوو بتوانىت سنوورىك بۆ برىار و ھەلسوكەوت و رەوشتى ئەو دەسلەلاتدارانە دابنىت كە عىراقىيان بەرپۆدەدەرد. رەگەكانى وىرانەيى ئەمرۆكەى عىراق لە

یانەکردنەوهی دەسه‌لاتەکاندا بوو لەو ولاتەدا. ئەوهی لێرەدا شایانی باسکردنە و راستییەیه که بەعس هەموو ئەو دەزگایانە هەبوو که تیورەوی کجیاکردنەوهی دەسه‌لاتەکان خوازیاریانە. بەعس هەم حکومەتی هەبوو، هەم پەرلەمان و هەم سیستمی داوهری، بەلام هیچ یەکیک لەم لایەنانە هەربەخۆنەبوون. پەرلەمانی عێراقی هەمیشە پەرلەمانیکی کارتۆنی بوو و تەواو بەردەم مەجلیسی قیادەوی سەرەدا ئیفلج بوو، دادگا لەبەردەمی فشاری یزب و بەرپرەکانیدا ئیفلج بوو و حکومەتیش لەبەردەم دەسه‌لاتی سەدام و وپ و نامۆزا و نیمچە براکانیدا ئیفلج. ئەوهی لە کوردستاندا دەبیت پیتی بگیری ت دووبارەکردنەوهی ئەم ئەزموونە ناشیرینە هەعسە. ئەمەش ناگری ت بەرپرسی دابەشکردنیکی ئاشکرای دەسه‌لات و لیکجیاکردنەوهیان لەیەکدی روستنەبیت، گەر هەر بەشیک لەو دەسه‌لاتانە بە دەزگای راستەقینە خاوەن سەلات نەبەخشریت و دەستوریکی دیموکراسیش ئامادەنەبیت بۆ هەمووان ساف و ئەرکەکان دەستنیشانبکات، نەک زهوق و ویستی ئەم یان ئەو پرسیاری سیاسی. بەکورتی ئەوهی دەبیت لیبترسین و دژی روهستین وهی که دەزگاکانی کوردستان وهک دەزگا کارتۆنییەکانی عێراقیان لیبیت، تە هەم پەرلەمان ببیتە پەرلەمانیکی کارتۆنی، هەم سیستمی داوهری و دگاکان و هەم حکومەتیش. نایشارمەوه پروسە هە بە کارتۆنیکردنی ئەم زگایانە لە کوردستاندا ئامادیه و بەردەوام دەزگاکان زیاتر ئاکاریکی ارتۆنیانە وەرەگرن. چارەسەرەنەکردنی ئەم کیشانە سەرەتای دارمانیکی هوریه.

١- ئەزموونی گورە و ئەزموونی بەعس

بێگومان گوناھتیکی گورە دەکەین گەر ئەزموونی کوردستانی عێراق لە وەدەکاندا بە ئەزموونی بەعس بەراوردبکەین، راستە ئەم ئەزموونە خالی شیرینی هێجگار زۆرە، بەلام ئەوهی ئەمرۆ لە کوردستاندا ئامادیه بە چەندان ەنگاو لەپیش ئەو سیستمەوهیه که بەعس لە عێراقدا بینایکردوه. بەلام استییەکی سادە هیه که باشتربوون لە بەعس مانای دیموکراسیبوون گەیهنیت. بەعس هیزیکی فاشییه، نەبوون بە فاشیەت مانای ئەو نییه تۆ موکراسی و پیزی مافەکانی مرۆف دەگری و ئەو دەسه‌لاتە هتە

به شتیوهیه کی خراپ به کارینا هینیت. دهسه لاتیک بوئه وهی ببیت به دهسه لاتیک دیموکراس و ریژی مرۆف و کۆمه لگا و ژیان بگریت و هاو لاتیان به شتیوهیه که یه کسان مامه له کات، ئه وهندهی بهس نییه له بهس نه چیت، به لکو ده بیت هه لگر زۆر کاره کته ری دیه که ببیت که ده که ونه ئه ویدیوی له بهس نه چوونه وه. له پیت هه مووشیا نه وه لیکجیا کردنه وهی دهسه لاتیکان، دروستکردنی میکانیزم تایبه تی چاوی ترکردن و لپرسینه وهی کۆمه لایه تی و یاسایی سه ره به خۆ له هه مووشی گرن گتر ئاماده بوونی هه موو لایه نه کان بو چاوی ترکردن لپرسینه وهی یاسایی. ئه و که سه ی که پیتی وایه ده سال یان بیست سال یا ئه وه ته ی هیه پتشمه رگه بووه و ئه مه وایله ده کات نه کریت له کار و کرده وه کا ز بپرسریت هه، ری له دروستبوونی ئه و سیستمه دیموکراسییه ده گریت که خه لک ئیمه نزیکه ی سه ده یه که خه باتی بو ده کات. جارتکی دیکه ش ده یلیمه، دیموکراسیه تاقه ریگایه که بشیت به کورد مژده ی ناینده یه که بدات که تید جینۆساید نه کریت و وهک ئه رمه نی و قیبتی و هیندییه سووره کانی لینه یه ت.

لیتروه یه که نابیت لادانی کاک عارف ته یفور له یاسا و بیده نگبوونی دادگ له هه ولتر له و لادانه وهک رووداویکی ساده و ریکه وتیکی خراپ ته ماشاکه ین. ئه رووداوه هتیمایه کی راسته وخۆیه بو هه لومه رچیک که دهسه لاتیکانی تید جیانه کراوه ته وه، یاسا سه ره وه ر نییه، دادگا ئازاد نییه، سایکۆلۆژیا؛ دهسه لاتیداران له شوینی بریاری داوه ران کار ده کات، حیزب زۆربه؛ ره هه نده کانی ژیا نی کۆمه لایه تی و سیاسی و ئابووری کۆنترۆ لکرده وه. ئه مانه ش کۆمه لیک ده رکه وتن که پتویستیان به پیاچوونه وه و چاره سه رکردنی خیرا هیه نه ک بیده نگبوون لپیان به به هانه ی ئه وهی ئه وانه ی ئه مرۆ دهسه لاتیا، به دهسته وه یه دوینی پتشمه رگه بوون و کوردا یه تیان کردوه و قوربیا ن داوه بیگومان رابووردوی ئه و به ری زانه جی ری ز و ستایشه، به لام کۆمه لگای ئیم چیدی له و رابووردوه دا ناژی و رووی به جیهان تکی نویدا ته قیوه ته وه که پتویست به سیستم و عقلیه ت و خه یال تکی نوئی هیه. داوی زیاد له ۱۱ سال له حومک حیزبه کوردییه کان له کوردستاندا چیدی بری نیشتمان په ره وهی و دلسۆزی به رابووردوی حیزبی و سالانی پتشمه رگایه تی ناپتوریت، به لکو به گو یگرتن به ده مه وه چوونی داوا کاریه کانی ئه و جیهانه نوئی ده پتوریت که که وتووینه ناویه وه.

بېگومان ھەركەسێك كەمەكێك بەوردی لە ھەلومەرجی ئەمڕۆكەى كوردستان رابمێنیت بە ئاسانى بەو راستییە دەگات كە دەسەلاتەكان لەیەكدى جیانە كراونەتەووە و ھەرسى شىوہكەى دەسەلات لەژێر دەستى حیزب و سەركردەكانى حیزبدان. ھەموومان دەزانین مەكتەبى سیاسى حیزبەكان لە پەرلەمانى كوردى گرنگترن و دەسەلاتى بەرپرسە حیزبىیەكان لە دەسەلاتى داوهران گەورەترە و دەسەلاتى سەركردە حیزبىیەكان لە دەسەلاتى ھەردوو حكومەتەكە مەزنتەر. ئەمانەش ھێما بۆ ھەلومەرجێك دەكەن كە پێویستى بە گۆرانى خێرا و گرنگ و ریشەى ھەبە. ئەم دۆخە تاپتەتە ھێزەكانى كۆمەلگای مەدەنى لە كوردستاندا داوئەدەكات بۆ ئەنجامدانى خەباتێكى دیموكراسیانەى ھێمن و بەردەوام و ھەمەلایەن، لەپێش ھەمووشیانەووە رۆژنامەنووسان و رۆژنامەگەرى كوردى.

١٤- رۆژنامەگەرى و نەبوونی دەسەلاتى چوارەم لە كوردستاندا

ئەوھى تا ئێستا باسمانكرد نیشانىئەدات لە كوردستاندا نەك دەسەلاتەكان لەیەكدى جیانە كراونەتەووە بەلكو نوخبەكانیش لەیەك جیانین. لەراستیدا جیابوونەوھى نوخبەكان لەیەكدى مەرجێكى ھێجگار گرنكى پایەداربوونی سیستمى دیموكراسییەتە. لای ئێمە نوخبەى دەسەلاتدار نوخبەىكە ھەمەلایەنە و لەھەموو شوێنێكدا ئامادەى و بربارە گرنگەكانى كۆمەلگای ئێمەى لەبەردەستدایە، لەبربارە سیاسییەكانەووە بېگرە بۆ بربارە ئابوورى و كۆلتوورى و كۆمەلایەتیەكان. ئەم نوخبە دەسەلاتدارە نوخبەىكە حیزبىیە و خاوەنى ھێزى سەربازىیە و راستەوخۆ لە سینتەرى دەسەلاتدایە. ئەم نوخبەى بەشێكى گەورەى رووكارە گرنگەكانى كۆمەلگای كوردى مۆنۆپۆلكردووە، ئەمەش وایكردووە لە كوردستاندا نوخبەى جیاوازان نەبێت كە لە كایەى جیاوازدا دەسەلاتى جیاوازیان ھەبێت. ھەموو نوخبەكان دەبێت حیزبى بن و لەناو حیزبدا توابنەووە، ھېچ نوخبەىك لەدەرەوھى حیزبدا ھەلى مانەوھى وەك نوخبەىكە چالاک و خاوەن كاریگەرى لەسەر برباردانى كۆمەلایەتى و سیاسى زۆر لاوازە. لە كوردستاندا نوخبەى ئابوورى و نوخبەى سیاسى تا رادەىكەى زۆر ھەمان نوخبەن، نوخبەى سەربازى و نوخبەى سیاسى لێكجیانین، نوخبەى رۆشنبیری و زانستیش بەتوندى بەستراونەتەووە بە پەرەوھەكانى نوخبەى

حیزبیه وه (زۆربهی ئهوانه‌ی له‌ناوه زانکۆکان و ده‌زگا رۆشنبیرییه‌کاندا له‌شوینی بریاردانان سه‌ر به‌ حیزبه‌کانن و وه‌لائێ یه‌که‌میان بۆ حیزبه‌ به‌ر له‌ هه‌ر شتیکی دیکه‌ و به‌را‌ده‌یه‌کی زۆر ویستی حیزب له‌و کایانه‌دا پیا‌ده‌ده‌که‌ن). هیچ یه‌کیک له‌و نوخبانه‌ له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌و پیشه‌یه‌ی که‌ هه‌یانه‌ به‌شیک له‌ ده‌سه‌لاتیان به‌ده‌سته‌وه‌ نییه‌، به‌لکو ده‌سه‌لاتی هه‌ر گروپ و لایه‌نیک، گه‌ر هه‌یانبیت، له‌وه‌دایه‌ داخۆ له‌ناو حیزبدان یان نا، له‌ سه‌رکرده‌کان نزیکن یان نزیک نین، وه‌لائێ ره‌هایان بۆ هه‌موو شته‌کانی حیزب هه‌یه‌ یان نیانه‌. به‌م مانایه‌ له‌ کوردستاندا هه‌لومه‌رجی دروستبوونی نوخبه‌ی جیاوازی خاوه‌ن ده‌سه‌لات به‌ته‌واوی داخراوه‌ و پرۆسه‌ی دروستبوونی نوخبه‌کان له‌لایه‌ن حیزبه‌وه‌ به‌ قوولی کۆنترۆل و چاودێریکراوه‌. به‌ کورتی له‌ کوردستاندا نه‌ نوخبه‌ی جیاواز و نه‌ ده‌زگای جیاواز بۆ دابه‌شکردن و جیاکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات له‌ئارا‌دایه‌. ئه‌م دۆخه‌ش وایکردوه‌ هه‌موو قسه‌کردنیک له‌سه‌ر جیاکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌کان له‌ کوردستاندا قسه‌کردنیکی ناراست بیت و زیاتر ته‌عبیر له‌و رۆحیه‌تی دروشمبازیه‌ بکات که‌ سه‌روه‌ره‌ نه‌ک هه‌قیقه‌تیکی سیاسی و مه‌ده‌نی، درۆ و پروپاگهنده‌ بیت، نه‌ک واقیعیکی به‌رجه‌سته‌.

ئه‌و پرسیاره‌ی لێ‌رده‌ا و له‌ په‌یوه‌ندیدا به‌ ده‌سه‌لاتی رۆژنامه‌گه‌ری و سده‌سه‌لاتی رۆژنامه‌نووسانه‌وه‌ ده‌بیت له‌ خۆمانی بکه‌ین ئه‌وه‌یه‌: ئایا له‌ کۆمه‌لگایه‌کدا سێ ده‌سه‌لاته‌ سه‌ره‌کییه‌ له‌ یه‌کدی جیا‌هه‌که‌رابه‌ته‌وه‌، نوخبه‌ی جیاوازی نه‌بیت و حیزب و وه‌لائێ ره‌ها بۆ سه‌رکرده‌کان ده‌ستنیسانی شوین و جێی که‌س و لایه‌نه‌کان له‌ هه‌ره‌می ده‌سه‌لاتدا بکات، ده‌شیت ده‌سه‌لاتی چواره‌می تیدا دروستبیت؟ ئایا ده‌شیت له‌ غیابی لێ‌کجیاکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌ سه‌ره‌کییه‌کاندا له‌یه‌کدی، رۆژنامه‌گه‌ری ببه‌ته‌ ده‌سه‌لاتی چواره‌م و کاریگه‌ری هه‌بیت؟

به‌رله‌وه‌ی وه‌لامی ئه‌م پرسیاره‌ بده‌ینه‌وه‌ با وردتر مه‌به‌ستمان له‌ ده‌سه‌لاتی چواره‌م روونبکه‌ینه‌وه‌.

ده‌سته‌واژه‌ی «ده‌سه‌لاتی چواره‌م» ده‌سته‌واژه‌یه‌که‌ زیاد له‌ دوو سه‌د سال له‌مه‌وبه‌ر فه‌یله‌سوفی سیاسی ئینگلیزی، ئیدمۆند بیورکه‌، به‌کاریه‌ی‌ناوه‌. مه‌به‌ستی ئه‌م فه‌یله‌سوفه‌ له‌م ده‌سته‌واژه‌یه‌ دروستبوونی ده‌سه‌لاتی رۆژنامه‌نووسان و رۆژنامه‌گه‌رییه‌ له‌پال سێ شیوه‌که‌ی دیکه‌ی ده‌سه‌لاتدا. واته‌

ئەوێ ئەم فەیلەسوفە باسیدەکات دروستبوونی دەسەلاتیکی نوێیە لەپاڵ دەسەلاتی یاسادانان و راپەراندن و داوهریدا، ئەم دەسەلاتەش لەدەرەوێ ئەواندا ئامادەییە و کاری چاودێریکردنی هەرسێکیانە بەسەرئێکەوێ. ئەو پرسیارانەشی لە پشتی چەمکی دەسەلاتی چوارەمەوێ پرسیارگەلیکی لەم بابەتەن: چۆن رۆژنامەگەری دەبێتە ئەو هێزە بەهۆیەو کۆمەلگا بتوانیت چاودێری چۆنیەتی بەکارهێنانی دەسەلات بکات؟ چۆن رۆژنامەنووسان دەتوانن هێزە دەسەلاتدارەکان چاودێریبکەن؟ چۆن شیوازی کارکردنی دەزگا راپەرێنەکان و دەزگاگانی یاسادانان و دەزگاگانی سیستمی داوهری چاودێریبکەن و کەموکۆپی و لادانەکانیان دەربخەن؟ ئێمە سەرەتا ئەوێمان ووت کە هەریەکە لەم سێ شیوازی دەسەلات ئەم ئەویدیان چاودێریدەکات و کەموکۆپیەکانی دەخاتە ژێر لێکۆلینەوێ و لێپرسینەوێ. بۆ نموونە، کاتیکی سەرۆکی حکومەت، وەک بالاترین کەسێکی ناو سیستمی دەسەلاتی راپەراندن، کاریکی هەلبکات ئەوکات هەم لەبەردەمی پەرمان و هەم لەبەردەمی سیستمی یاسادا تووشی لێپرسینەوێ دەبێت، هەلە لایەنەکانی دیکەش بەهەمان شیوێ لێیان دەرستێتەوێ. دەسەلاتی چوارەم دێت بۆئەوێ لەپاڵ ئەم چاودێریکردنە ناوکیەیی دەزگاگان بۆیەکدی، لەدەرەوێشرا چاودێرییەکی دیکە دروستبێت کە لە کۆی شتەکان بپرسیتەوێ، ئاکاری سەرەکی ئەم چاودێرییە دەرەکییەش لەوێدایە کە چاودێری کۆمەلگایە لەسەر کۆی دەزگاگان و لەسەر خۆی. بە مانایەکی دیکە دەسەلاتی چوارەم مانای بەخشینی توانایەکی دیکەیی چاودێریکردنە بە کۆمەلگا کە بەهۆیەو بتوانیت کۆی شتەکان چاودێری بکات. ئامانجی سەرەکی دەسەلاتی چوارەم بەرگریکردنە لە کۆمەلگا لە بەرامبەر هێزە بالادەستەکانی ناو ئەو کۆمەلگایە خۆیدا.

ئەوێ دەتوانیت دەسەلاتی چوارەم بپاریزیت و شەرعیەتی پێببەخشیت لەشکر و تەفەنگ و دەزگای چەکدار و نەهتینی نییە، بەلکو هێزە پەخنەییەکانی ناو کۆمەلگا خۆین کە لە فۆرمی رۆژنامەگەری و رۆژنامەنووسدا بەرجەستەن. لە هەموو جیهاندا نە رۆژنامەگەرییەکی و نە رۆژنامەنووسیکی هەیە دەبابە و تۆپ و دەزگای ئاسایش و لەشکری تایبەتی هەبێت بۆ خۆپاراستن، بەلکو هێز و ئامادەگی کۆمەلگا بۆ پەخنەکردن و ئامادەگی دەسەلاتە جیاوازهکان بۆ چاودێری و دەستووریکی دیموکراسیی هەیە کە چۆن پێشووخت سێ

دەسەلاتەكەى دىكەى لەيەكدى جياكردۆتەو، ئاواش بە رۆژنامەنووسان دەسەلاتى چوارەم دەبەخشىت.

لېرەو نەتوانىن بەبى لىكدىجياكردنەو سى دەسەلاتە سەرەككە لەيەكدى قسە لەبوونى دەسەلاتى چوارەم بگەين، رىگەى دروستبوونى دەسەلاتى چوارەم بە لىكدىجياكردنەو سى دەسەلاتەكەدا تىدەپەرىت. لىكجياكردنەو سى دەسەلاتەكەش لەيەكدى ماناى ئامادەگى كۆمەلگا و نوخبە و ناوئىكى سىياسى و كولتورى فرەنگ بۆ رەخنەگرتن و خودچاودىرى و رىزانان لە جياوازى.

لېرەو ھەموو قسەكردنىك لەسەر رۆژنامەگەرىي ئازاد و رۆژنامەنووسى سەرەخۆ قسەكردنىكى بىمانا دەبىت گەر دەستورىك نەبىت لەرىت لىكجياكردنەو سى دەسەلاتەكان و ئامادەگىيەو بۆ رەخنە دۆخىكى دروستكردبىت رۆژنامەنووسان و داوهران و ھىزەكانى دىكە بتوانن بەسەرەخۆيى و لەدەرەو سى فشارى حىزب و ھىزە دەسەلاتدارەكاندا كاربەن. رۆژنامە كاتىك ئازاد نەبىت كە كۆمەلگا ئازادبىت، كۆمەلگاش كاتىك ئازاد دەبىت كە دەسەلاتەكان لە دەستى نوخبەيەكى بچووك و داخراودا كۆنەكراپىتەو. لە كوئىدا نوخبەيە دەسەلاتدارا نوخبەيەكى داخراو بوو، لەوئىدا شتىك نامىنىتەو ناوى ئازادى و رەخنە و كرانەو بىت.

۱۵. نەنجام

كىشەى نىوان مەم بورھان قانىع و كاك عارف تەيفور دۆخىكمان نىشانئەدات كە تىايدا سىياسىيەك دەتوانىت برىارى گرتنى رۆژنامەنووسىك دەرىكات، ھەرنەوئىش دەستنىشانى ئەو دەھكات كەى و چۆن و بەچ شىوئەيەك سەرلىپىدبىت، بەكەفالىت بەربىت يان بەرنەبىت، ناچاربىت نامەى لىبووردن بنووسىت، يان نەينووسىت، ھوكمبدرىت يان نەدرىت. لەھەمانكاتدا ئەم كىشەيە لە ئامادەگى سىستىمىكى دادگايى ئاگادارمان دەكاتەو كە ناتوانىت خاوەنى لانىكەمى سەرەخۆيى نىيە و ئىرادەى برىاردانى لەدەستى ئىرادەى بەرپرسە سىياسىيەكاندايە. لەمەش بترازىت ئەم نمونەيە ئەوھمان نىشانئەدات ئىمە لە كۆمەلگايەكدا دەژىن بەتەواوى لەژىر رەھمى زەوق ق وىست و خواست و سايكۆلۆژىي سىياسىيەكانىدايە و مىكانىزمىكىشى نىيە لەرىگەيەو بتوانىت سنورىك بۆ ئەو وىست و خواست و زەوق و سايكۆلۆژىيە دا بنىت.

لههەر کۆمه‌لگایه‌کدا نوخبه‌یه‌کی سیاسی داخراو هه‌بوو، زیندان هه‌بوو، حیزبی سیاسی هه‌بوو، میلیشیای چه‌کدار هه‌بوو، ده‌سه‌لاتدارانێک هه‌بوون که بتوانن ده‌رگای زیندانه‌کان بکه‌نه‌وه و دایبخه‌ن، توانای به‌کاره‌یتانی توندوتیژی هه‌بوو، ئەگه‌ری سوکایه‌تیکردن به‌ئینسان هه‌بوو، ترس هه‌بوو، بێقانووێ هه‌بوو، ده‌بیت رۆژنامه‌نووسی ئازاد هه‌بیت. کۆمه‌لگایه‌ ئه‌و هه‌موو ناشیرینیانه‌ی هه‌بیت، ده‌بیت شتیکی بچووکی بۆ به‌رگریکردن له‌خۆی هه‌بیت. ئەزموونی کۆمه‌لگا هاوچه‌رخه‌کان نیشانیداوین که ئاماده‌گی سیستمیکی رۆژنامه‌گه‌ری ئازاد هه‌نگاوێکی گرنگی دروستبوونی ئەو میکانیزمه‌یه‌ که لانیکه‌م توانای باسکردن و ئاشکراکردنی ناشیرینییه‌کان به‌کۆمه‌لگا ده‌به‌خشیت.

له‌سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی بیستویه‌که‌مدا هه‌ر کۆمه‌لگایه‌ک بیه‌وێت به‌رگری له‌ ماف و هیژ و ئیراده‌ی به‌شه‌ جیاوازه‌کانی ناو خۆی بکات، پێویستی به‌ سیستمیکی دادگایی سه‌ربه‌خۆ و سیستمیکی رۆژنامه‌گه‌ری راسته‌قینه‌ هه‌یه‌ که ده‌سه‌لاتداره‌کانی چاودێریبکات. ده‌سه‌لات له‌هه‌ر کوێ بوو ده‌بیت کۆمه‌لگایه‌ک یاسا و هیژ و توانا هه‌بیت چاودێریکات، میژووی هاوچه‌رخێ مرۆفایه‌تی نیشانیداوین له‌هه‌ر شوێنێک ده‌سه‌لاتێکی چاودێرینه‌کراو هه‌بوو یان ده‌سه‌لاتێک هه‌بوو ئاماده‌نه‌بوو چاودێریبکریت، له‌وێدا ئەگه‌ری سووکایه‌تیکردنی گه‌وره‌ به‌ئینسان ئاماده‌یه‌. ده‌سه‌لات له‌خشته‌به‌ره‌، چاودێریکردنی ته‌نها هۆکارێکی سنووردانه‌ بۆ له‌خشته‌بردنی.

له‌کۆتاییدا هیوادارم ئەم نووسینه‌ توانیبیتی هه‌ندیک پرسیار بوروژینی و هۆکارێکیبیت بۆ دروستبوونی دیالۆگێکی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی به‌رفراوان له‌سه‌ر ئەم مه‌سه‌لانه‌. هیواداریشم کۆی بۆچوونه‌کانی ناو ئەم ووتاره‌ وه‌ک ده‌لاقیه‌ک بۆ چاکترکردن و جوانترکردنی ئەو ئەزموونه‌ گرنگه‌ ببینریت که له‌کوردستاندا ئاماده‌یه‌ نه‌ک وه‌ک په‌لامار و هیژشی سیاسی و تاکه‌که‌سی.

زۆر سوپاسی هاوړتی ئازیزم کاک ئاراس فه تاح ده که م که ئه رکی
ده رهینانی ئه م کتیبه و دروستکردنی بهرگه که ی گرتنه ئه ستو.

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

«زۆربهی هه ره زۆری

دۆگما تازهکانی ناو رۆشنبیری و فیکری سیاسی خوردين. هه لهیهکی
کهوره دهکهین پیمان و ابیت دۆگماکانی ناو رۆشنبیرییه که توانایی
تازهبوونهوهیان نییه. چۆن توانا رهنهیهکانی ناو رۆشنبیرییه که
قابیلی تازهبوونهوهن ناواش دۆگماکانی قابیلی تازهبوونهوهن.»

«ئهوهی بهجیهانی دهبیت تهها کولتووری ئه مریکی یان فهره نسی یان
ئهلمانی نییه، بهلکو کولتووری هیندی و ئهفغانی و ئیرانیسه. وهک
چۆن بندهکانی بهیاننامهی مافهکانی مرۆف به جیهانیی دهبن و له م
سهری جیهانهوه بۆ ئهوسهری جیهان دهوۆن، ناواش بۆچوونه
نایینییهکانی گروپی ئهلقاعیده و وینهکانی ئوسامه بن لادن و ئهیمه
زهوا هیریش بهجیهانیی دهبن.»

«پرمه ترسیترین دهسه لاتیکی ئه وه دهسه لاتهیه که بانگی شهی بنیادنانی
به ههشت دهکات و مژدهی ئه وه مان ئه داتی که له جه هه نه مه وه به ره و
به ههشت بمانگوێزێته وه.»

«وهک چۆن سه ره له نوێ دابه شکردنه وهی سامانی نه ته وهی به شیوهیهکی
دادپه روهرانه بنه مای مادیانهی ناشتی و ناسایشی کۆمه لایه تی
داده رێژیت، ناواش سه ره له نوێ دابه شکردنه وهی ماناکانی هه قیقه ت
به سه ره هێزه جیا جیاکاندا بنه ما ویزدانی و ئه خلاقی و ره مزیه کانی
هه مان ناسایش مه یسه رده کات.»

«تینسانی ئوسولێ نینسانێکی مژده به خشه و یه کیک له کارا کتاره
سه ره کییه کانی ئوسولیه ت مژده به خشینه. هه یج دیدیکی ئوسولێ
نادۆزینه وه، چه ند خه مبار و مه رگدۆست و ره شببینه ش بیت، هه لگری
کۆمه لیک مژده ی به هه شتی نه بیت.»

